Historia

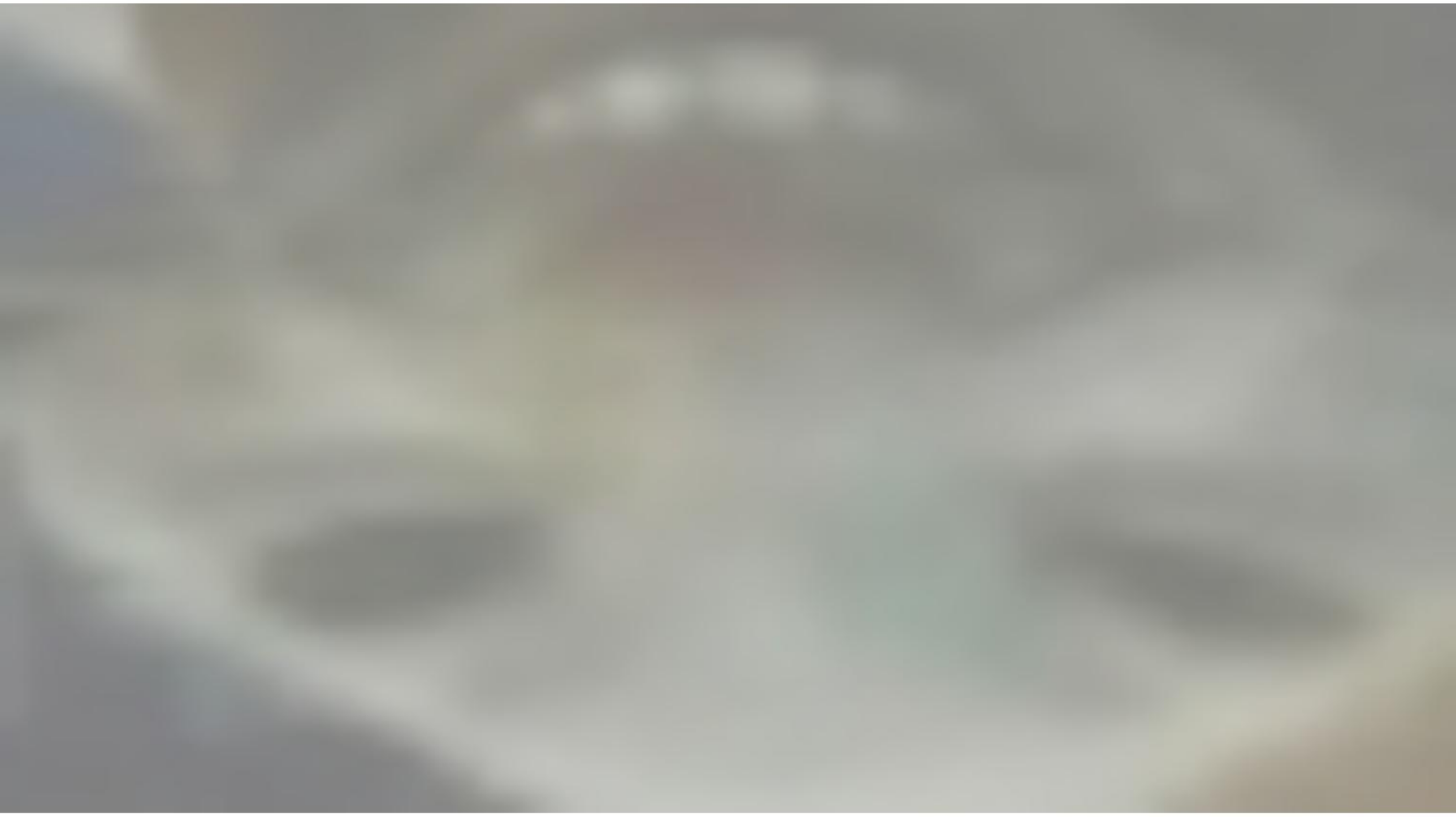
Podręcznik

5

Oznaczono zmiany
W PODSTAWIE
PROGRAMOWEJ
2024

mac
EDUKACJA

Szymon Ciechanowski

5

Historia

Podręcznik dla klasy piątej szkoły podstawowej

mac
EDUKACJA

Redaktor serii
Wojciech Sygut

Redaktor prowadzący
Szymon Ciechanowski

Redakcja merytoryczna
Katarzyna Kucharczuk

Redakcja językowa
Anna Kołat

Korekta
Joanna Kozub

Redakcja techniczna
Paweł Kowalski

Skład i łamanie
Oficyna Wydawnicza Pegaz / Rafał Kulig

Ilustracje
Adam Chwesiuk (projekt: s. 14, 67, 150, 182–183, 189; projekt i ilustracje: s. 17, 20–21, 34–35, 46–47, 62–63, 70–71, 72, 132, 134–135, 168–169, 179–180), Paulina Ciecholewska (ilustracje: s. 9, 60, 77, 100, 101, 106, 110, 145, 148, 149, 155, 175), Marcin Kot (ilustracje: s. 90), Aleksandra Kozarzewska (ilustracje: s. 42, 85, 109, 112, 113, 162), Megawiedza Sp. z o.o. (ilustracje: s. 43, 49, 50, 59), Renata Motyka (ilustracje: s. 130, 140, 158, 161, 174, 188), Oficyna Wydawnicza Pegaz / Rafał Kulig (osie czasu), Karolina Skorupska (ilustracje: s. 15, 124 – plan kościoła), Agata Zarzycka (ilustracje: s. 10, 13, 36, 67 – legionista, 79, 150 – postacie, 189 – szlachcic)

Redakcja artystyczna
Magdalena Sarnot-Wrzecionowska, Marcin Kot

Projekt i koncepcja artystyczna
Futu Creative / Kay Humelt i Rafał Kwiczor

Koordynacja prac graficznych
Magdalena Sarnot-Wrzecionowska

Projekt okładki
Futu Creative / Kay Humelt i Rafał Kwiczor

Ilustracja na okładce i ilustracje na stronach działowych
Ładne Halo / Maciej Blaźniak

Opracowanie kartograficzne
CartoTeam

Fotoedycja
Grzegorz Wrzecionowski

Książka, którą nabyłeś, jest dziełem twórcy i wydawcy. Przestrzegaj praw, jakie im przysługują. Udostępniając książkę lub jej fragmenty, rób to wyłącznie w zakresie dozwolonego użytku, który określają przepisy prawa. Zawartość książki możesz udostępnić nieodpłatnie osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz jej fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. Kopiując jej część, rób to jedynie na użytek osobisty.

© Grupa MAC S.A., Kielce 2018

Wydawca oświadcza, że dołożył wszelkich starań, aby dotrzeć do wszystkich właścicieli i dysponentów praw autorskich.
Osoby, których nie udało nam się ustalić, prosimy o kontakt z wydawnictwem.

ISBN 978-83-8108-350-8

Treści usunięte z podstawy programowej w 2024 r.

Grupa MAC S.A.
25-561 Kielce, ul. Witosa 76
tel. 41 366 55 55, faks: 41 366 33 02
e-mail: kontakt@mac.pl, www.mac.pl

Spis treści

1. Najstarsze cywilizacje

1.1 Czas w historii – przypomnienie wiadomości — **6**
1.2 Od myśliwego do rolnika — **8**
1.3 W żyznej Mezopotamii — **12**
1.4 W państwie faraona — **16**
Link do wiedzy *Krótka historia pisma* — **20**
1.5 Starożytny Izrael — **22**
1.6 Indie i Chiny w starożytności — **26**
Podsumowanie działu 1 — **30**

2. Starożytna Grecja

2.1 Wśród Hellenów — **32**
2.2 Wojny z Persami — **38**
2.3 Wierzenia starożytnych Greków — **42**
Link do wiedzy *Igrzyska olimpijskie – greckie święto sportu* — **46**
2.4 Kultura i osiągnięcia starożytnych Greków — **48**
2.5 Aleksander Wielki i jego państwo — **53**
Podsumowanie działu 2 — **56**

3. Starożytny Rzym

3.1 Rzymianie i ich państwo — **58**
Link do wiedzy *O czym nam mówią Pompeje?* — **62**
3.2 Wielkie podboje Rzymian — **64**
3.3 Kultura starożytnych Rzymian — **69**
3.4 Początki chrześcijaństwa — **74**
3.5 Upadek cesarstwa rzymskiego — **77**
Podsumowanie działu 3 — **80**

4. Średniowieczna Europa

4.1 Bizancjum — **82**
4.2 Arabowie i świat islamu — **85**
4.3 Państwo Franków — **88**
4.4 Rywalizacja papiestwa z cesarstwem — **92**
4.5 Wyprawy krzyżowe — **95**
Podsumowanie działu 4 — **98**

5. Społeczeństwo i kultura średniowiecznej Europy

5.1 Feudalizm — **100**
5.2 Wśród rycerzy — **104**
5.3 Na wsi — **108**
5.4 W mieście — **112**
5.5 Kościół w średniowieczu — **118**
5.6 Architektura i sztuka — **123**
Podsumowanie działu 5 — **128**

6. Polska pierwszych Piastów

6.1 Początki państwa polskiego — **130**
Link do wiedzy *Osada w Biskupinie* — **134**
6.2 Bolesław Chrobry i jego państwo — **136**
6.3 Kryzys i odbudowa monarchii Piastów — **140**
6.4 Panowanie Bolesława Krzywoustego — **144**
6.5 W kraju pierwszych Piastów — **148**
Podsumowanie działu 6 — **152**

7. Od rozbicia dzielnicowego do Kazimierza Wielkiego

7.1 Podzielona Polska — **154**
7.2 Przemiany gospodarcze i społeczne na ziemiach polskich — **158**
7.3 Ku zjednoczeniu państwa — **162**
7.4 Polska Kazimierza Wielkiego — **166**
Podsumowanie działu 7 — **172**

8. Jagiellonowie na tronie Polski

8.1 Unia polsko-litewska — **174**
8.2 Wielka wojna — **178**
Link do wiedzy *„Bitwa pod Grunwaldem" Jana Matejki* — **182**
8.3 Unia Polski z Węgrami i wojna trzynastoletnia — **184**
8.4 Ku demokracji szlacheckiej — **188**
Podsumowanie działu 8 — **192**
Indeks — **193**

Jak korzystać z podręcznika

Oś czasu
Wydarzenia związane z tematem lekcji

Podejmij temat
Wprowadzenie do tematu lekcji

Więcej na temat
Treści dodatkowe

Teksty źródłowe
Przekazy z epoki opowiadające o przeszłości

Przypis
Objaśnienie trudniejszych słów, informacje o postaciach historycznych

W skrócie
Najważniejsze informacje z lekcji

Czy już umiesz?
Polecenia i pytania na koniec lekcji

Ciekawe!
Interesujące wiadomości uzupełniające temat lekcji

Definicja
Objaśnienie nowych terminów

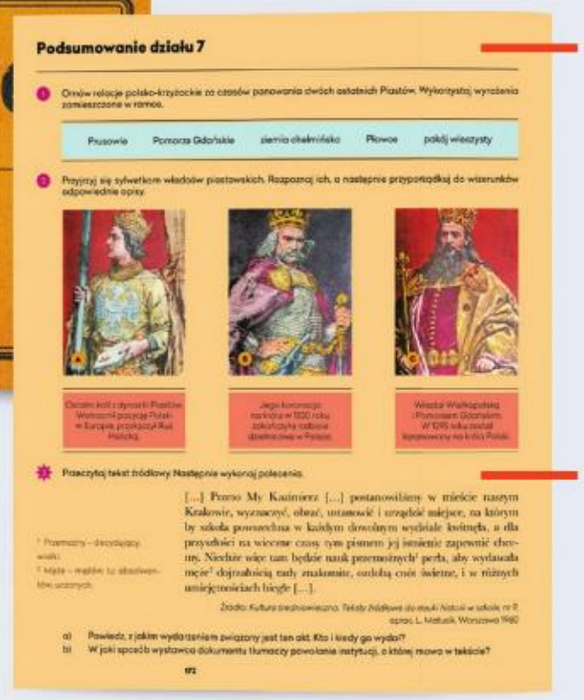
Ciekawie zilustrowane treści

Link do wiedzy
Treści, które mogą rozwinąć twoje zainteresowania

Podsumowanie działu
Powtórzenie najważniejszych treści działu

Gwiazdka
Oznaczenie trudniejszego polecenia

Tego podręcznika będą używać inni uczniowie. Niczego w nim nie zapisuj. Przekaż go w dobrym stanie.

Znaczenie ikon

- samokształcenie
- nawiązanie do innego przedmiotu
- zastosowanie nowoczesnych technologii
- nawiązanie do ilustracji
- praca zespołowa
- warto zobaczyć

1. Najstarsze cywilizacje

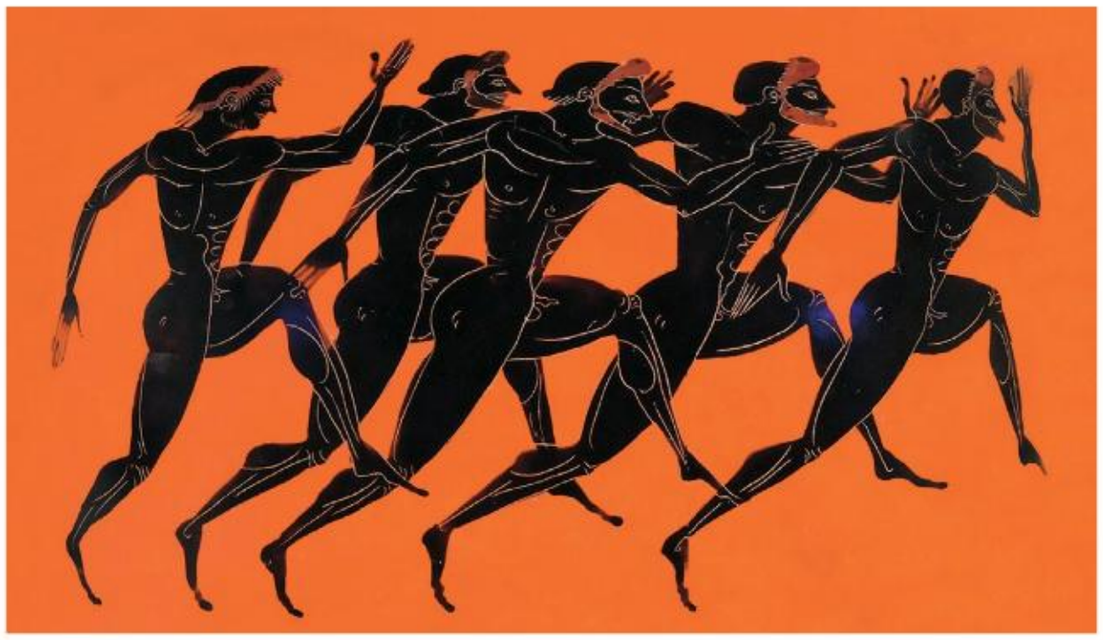
1. Czym się zajmują osoby widoczne na rysunku?
2. Odpowiedz, gdzie mieszkali ludzie pierwotni. Jak zdobywali pożywienie?
3. Opisz wygląd postaci, zwróć uwagę na ich ubiór.
4. Z jakimi trudnościami i zagrożeniami musieli się liczyć ludzie żyjący w czasach prehistorycznych?

1.1 Czas w historii – przypomnienie wiadomości

Podejmij temat

Przypomnij sobie, w jaki sposób ustala się wieki i tysiąclecia.

- Powiedz, w którym tysiącleciu i wieku odbyły się zawody sportowe, o jakich mowa w podpisach pod zdjęciami.
- Oblicz, ile lat upłynęło między tymi wydarzeniami.

Rok 776 p.n.e. – pierwsze igrzyska w Olimpii (Grecja)

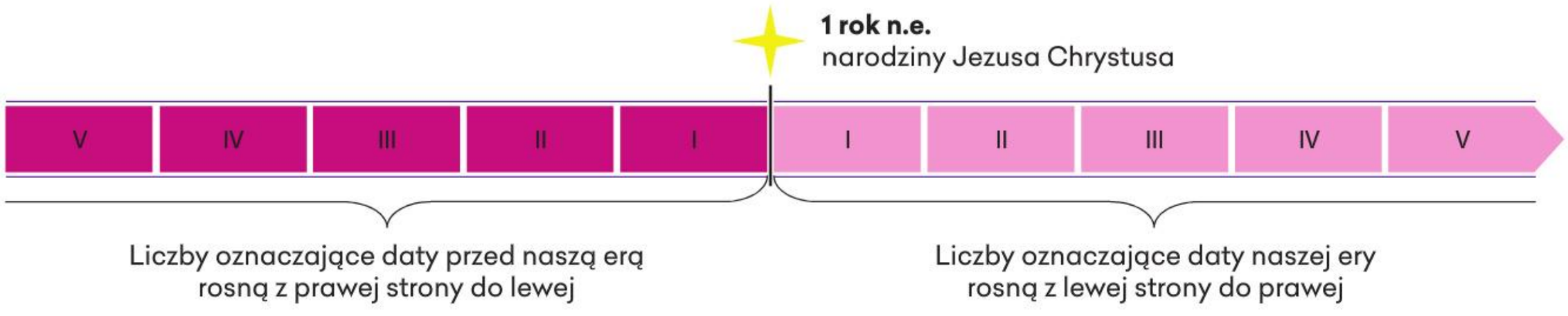
Rok 2008 – letnie igrzyska olimpijskie w Pekinie (stolicy Chin)

Daty przed naszą erą

Podczas nauki historii w klasie piątej poznasz dzieje człowieka od czasów najdawniejszych po średniowiecze. Rozpoczniesz od **prehistorii**. Tak nazywamy czasy przedhistoryczne, czyli okres dziejów ludzkości od pojawienia się człowieka na Ziemi do powstania pierwszych źródeł pisanych. Następnie dowiesz się, jak żyli ludzie w **starożytności** i **średniowieczu** – czyli w pierwszych epokach historycznych.

Na lekcjach często będziesz się posługiwać datami sprzed naszej ery. Dlatego warto zapamiętać, że liczby oznaczające właśnie te daty rosną w przeciwną stronę niż liczby oznaczające daty z naszej ery. Rok 1000 p.n.e. był zatem wcześniej niż rok 900 p.n.e.

Wieki p.n.e. i n.e. na osi czasu

Zapewne pamiętasz, że każdy nowy wiek naszej ery zaczyna się od roku zakończonego cyframi 01, a kończy datą, której dwie ostatnie cyfry to 00. Zatem XVII wiek n.e. rozpoczął się w roku 1601, a skończył – w 1700. Inaczej jest w przypadku stuleci przed naszą erą. Ich początek wskazuje rok zakończony dwoma zerami, a koniec – rok, którego ostatnie cyfry to 01. I tak na przykład wiek XVII p.n.e. rozpoczął się w 1700 roku p.n.e., a zakończył w roku 1601 p.n.e.

Ustalanie połowy stulecia

W przypadku dat z naszej ery I połowa wieku zaczyna się w 1 roku, a kończy w roku 50 danego stulecia. Natomiast II połowa trwa od 51 do 100 roku. W przypadku wieków przed naszą erą jest odwrotnie. Jeżeli dwie ostatnie cyfry daty tworzą liczbę, która znajduje się w **przedziale od 51 do 99** lub rok zakończony jest **dwoma zerami**, wydarzenie rozegrało się w **I** połowie wieku p.n.e. Jeśli natomiast dwie ostatnie cyfry daty tworzą liczbę, która mieści się w **przedziale od 1 do 50**, datę zaliczamy do **II** połowy stulecia p.n.e. (bliższej naszym czasom). Zobacz, w jaki sposób oznacza się wieki i połowy stulecia na osi czasu.

Grecki historyk Herodot z Halikarnasu urodził się ok. 485 roku p.n.e., czyli w I połowie V wieku p.n.e.

1 rok n.e.
narodziny Jezusa Chrystusa

przed naszą erą				nasza era			
II wiek		I wiek		I wiek		II wiek	
I połowa	II połowa	I połowa	II połowa	I połowa	II połowa	I połowa	II połowa
200–151	150–101	100–51	50–1	1–50	51–100	101–150	151–200

W skrócie

- Liczby oznaczające daty sprzed naszej ery rosną w przeciwną stronę niż liczby oznaczające daty z naszej ery. Im większa liczba wskazująca datę przed naszą erą, tym dany rok był wcześniej.
- Początek dat z okresu p.n.e. wskazuje rok zakończony dwoma zerami, a koniec – rok, którego ostatnie cyfry to 01.
- Początek i koniec I półwiecza p.n.e. stanowią daty o zakończeniach – odpowiednio – 00 i 51. Początek II półwiecza stanowi data, której dwie ostatnie cyfry to 50. Z kolei koniec tego okresu przypada na datę o zakończeniu 01.

Czy już umiesz?

1. Przepisz podane daty do zeszytu. Obok nich zapisz, który to wiek i która połowa stulecia.

1980 rok, 731 rok p.n.e., 45 rok p.n.e.,
1980 rok p.n.e., 45 rok, 731 rok

2. Uporządkuj poniższe daty w kolejności chronologicznej. Zadanie wykonaj w zeszycie.

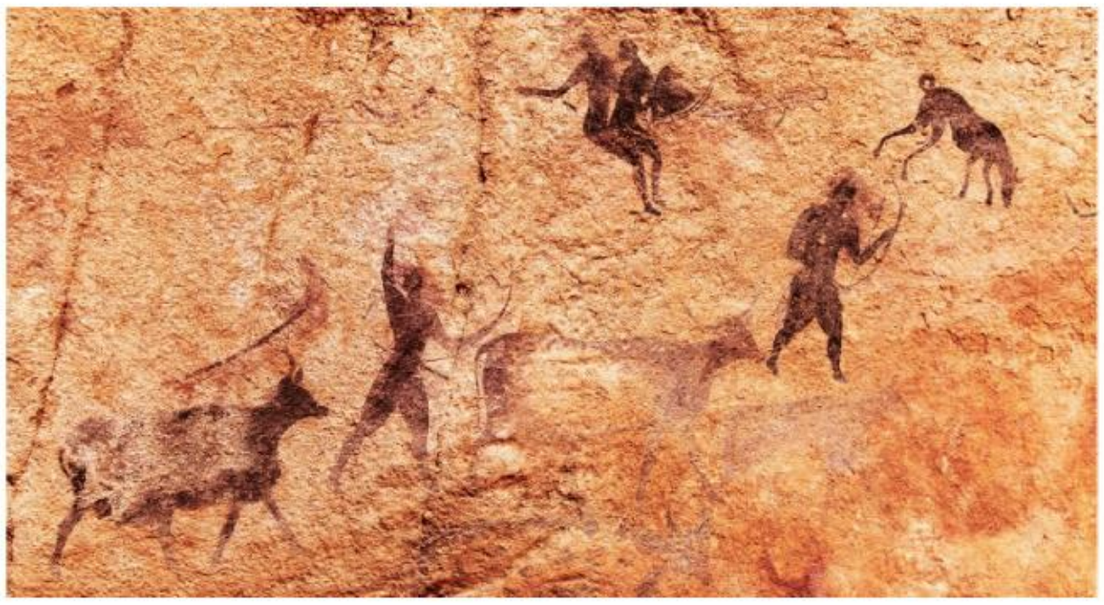
1980 rok, 731 rok p.n.e., 45 rok p.n.e.,
1980 rok p.n.e., 45 rok, 731 rok

1.2 Od myśliwego do rolnika

Podejmij temat

Obejrzyj malowidła wykonane na skałach w epoce prehistorycznej. Czego możemy się dowiedzieć, na ich podstawie, o życiu ludzi sprzed tysięcy lat?

Prehistoryczne malowidła z górskiej jaskini w Algierii

Malowidła odkryte w jaskini Lascaux [czyt. lasko] we Francji

Praludzie, czyli przodkowie człowieka rozumnego, nie wyglądali tak samo jak my. Przypominali raczej małpy – goryle i szympansy.

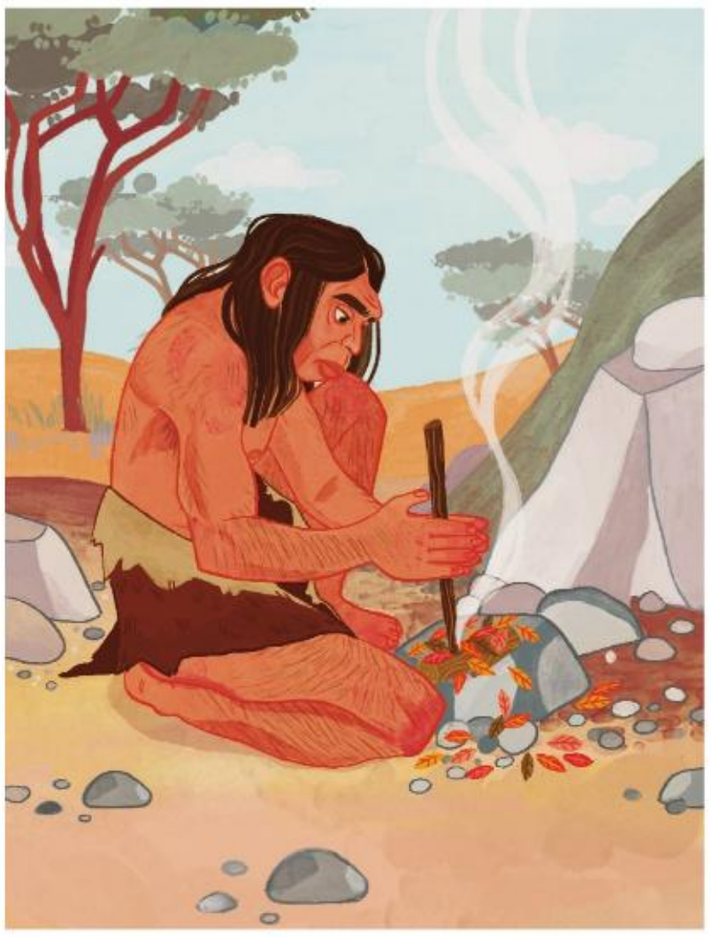
Człowiek panem Ziemi

Około 4 milionów lat temu w Afryce pojawiły się pierwsze istoty, które możemy uznać za naszych dalekich przodków. Były one podobne do małp. W ciągu wieków wygląd ludzi, ich zachowania i budowa ciała ulegały zmianom. Dopiero około 200 tysięcy lat temu ukształtował się **człowiek rozumny** (łac. *homo sapiens*); pochodził także z Afryki. Z czasem wyruszył stamtąd w inne części świata.

Warunki życia ludzi prehistorycznych różniły się od dzisiejszych. Człowiek był zależny od przyrody. W każdej chwili mógł paść ofiarą drapieżników czy kapryśnej pogody. Mieszkał najczęściej w jaskiniach. Prehistoryczne malowidła naskalne, które widać na zdjęciach, świadczą o tym, że zdobywał pożywienie, trudniąc się myślistwem. Często polował na niebezpieczne i dużo większe od siebie zwierzęta: jelenie, bizony, słonie, a nawet mamuty. Mimo wielu zagrożeń człowiekowi udało się opanować Ziemię. Dlaczego tak się stało? Umożliwił mu to dobrze rozwinięty mózg i zdolność rozumowania.

Osiągnięcia człowieka prehistorycznego

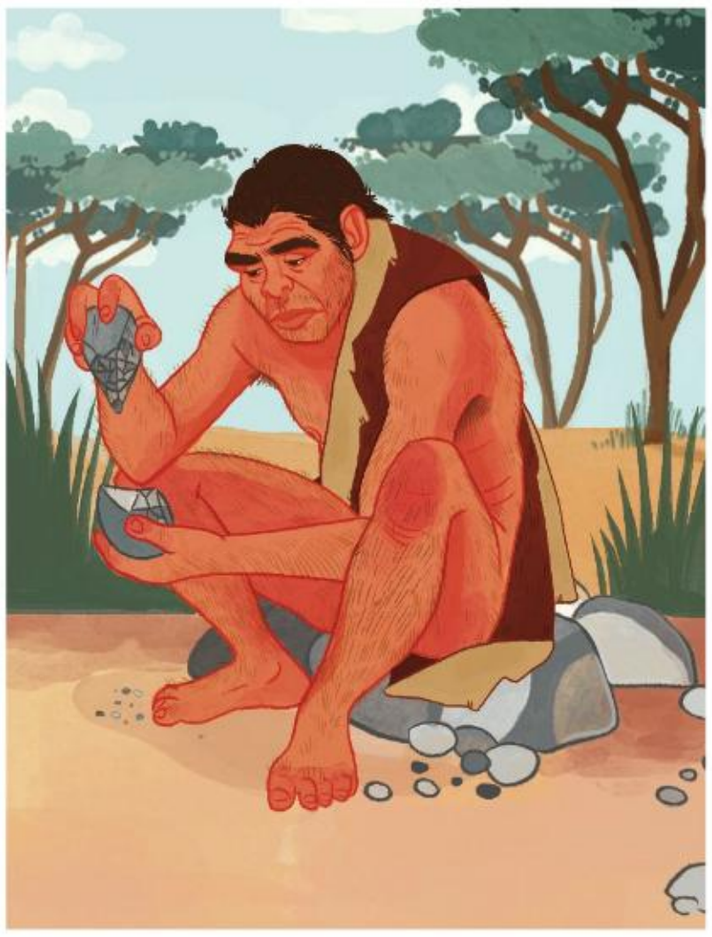
Wysoka inteligencja pozwoliła człowiekowi opanować istotne umiejętności i udoskonalić różnorodne formy wspólnego życia. Dzięki tym zdolnościom ludzie zdobyli przewagę nad zwierzętami.

Umiejętność rozpalania ognia była jednym z najważniejszych osiągnięć ówczesnego człowieka. Ogień dawał ciepło i pozwalał przenosić się na tereny o coraz zimniejszym klimacie, odstraszał dzikie zwierzęta, a także ułatwiał przygotowanie posiłków.

Dzięki temu, że ludzie nauczyli się ze sobą porozumiewać za pomocą mowy, mogli lepiej współpracować w grupie, np. podczas zdobywania pożywienia. Mowa umożliwiła też przekazywanie wiedzy i doświadczeń młodszym członkom wspólnoty.

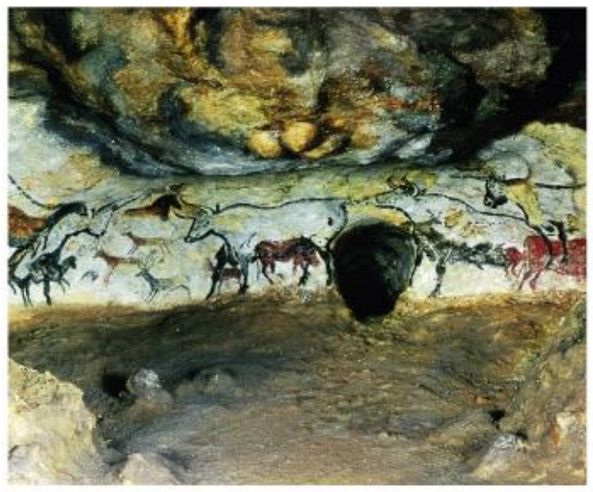

Nasi przodkowie umieli wykorzystywać znalezione przedmioty, np. kamienie czy gałęzie, jako narzędzia lub broń. Stopniowo zaczęli sami wytwarzać narzędzia. Początkowo były to kamienne pięściaki służące między innymi do cięcia skór.

Koczowniczy tryb życia

Przodkowie człowieka nie żyli samotnie, lecz w niewielkich grupach łowiecko-zbierackich. Dzięki temu łatwiej było się im wyżywić, a także obronić przed groźnymi drapieżnikami. Podstawowym sposobem zdobywania pożywienia było **zbieractwo i myślistwo**. Praludzie żywili się owocami, orzechami i liśćmi. Jedli też jaja ptaków i gadów, małże, ślimaki, ryby oraz upolowane zwierzęta.

Zdobywanie jedzenia było najważniejszym zajęciem naszych przodków. Dlatego często zmieniali miejsce pobytu w poszukiwaniu odpowiednich roślin i zwierząt. Mieszkali w napotkanych jaskiniach i prymitywnych szałasach, które po pewnym czasie porzucali – taki wędrowny sposób życia nazywamy **koczowniczym**. Z czasem ludzie pierwotni opuścili Afrykę i zaczęli zasiedlać pozostałe kontynenty. Około 40 tysięcy lat temu dotarli do Europy.

Prehistoryczne malowidła naskalne są dla historyków źródłem wiedzy o życiu ludzi w tej epoce. Na zdjęciu: malowidła w jaskini Lascaux, wykonane ok. 17 tysięcy lat temu.

Osiadły tryb życia

Podczas swoich wędrówek ludzie zaobserwowali, że niektóre rośliny nadają się do uprawy. Okazało się, że można z nich uzyskać ziarno, potem zemleć je na mąkę, a z niej upiec chleb. W ten sposób narodziło się **rolnictwo**. Najwcześniej dokonało się to w ciepłym rejonie Azji Południowo-Zachodniej w VIII tysiącleciu p.n.e. Uzyskanie zbiorów wymagało jednak czasu – trzeba było zasiać zboże, poczekać, aż wzejdzie, a następnie je zebrać. Dlatego zaczęto się osiedlać w pobliżu swoich pól i budować domostwa. W ten sposób człowiek zmienił tryb życia z koczowniczego na **osiadły**. Zmiana ta dokonała się w schyłkowej fazie epoki kamienia – neolicie – dlatego określamy ją mianem **rewolucji neolitycznej**. Z narodzinami rolnictwa wiąże się początek hodowli zwierząt, m.in. bydła, świń, owiec i kóz.

W prehistorycznej osadzie

Mieszkańcy prehistorycznych osad zajmowali się głównie rolnictwem i hodowlą zwierząt. Jednak z czasem oczekiwania ludzi rosły – potrzebowano nowych, lepszych narzędzi i ubrań. Stopniowo więc zaczęto rozdzielać między siebie poszczególne prace. Na przykład część ludzi zajmowała się tkactwem, a inna część – garncarstwem. W ten sposób rozwinęły się różne dziedziny **rzemiosła**.

1. Domy miały formę ziemianek. Były to prymitywne schronienia, częściowo wykopane w ziemi i budowane z drewna oraz gliny. Dachy przykrywano gałęziami lub słomą.
2. Za pomocą kamiennych żaren ziarno zbóż rozcierano na mąkę.
3. W glinianych naczyniach przechowywano żywność, np. zboże.
4. Tkaniny wytwarzane między innymi z owczej wełny zastąpiły używane wcześniej skóry zwierzęce.
5. Hodowla zwierząt zapewniała ludziom stały dostęp do pokarmu mięsnego, mleka i wełny.

1. Opisz zajęcia osób widocznych na ilustracji.

2. Powiedz, dlaczego dopiero ludzie prowadzący osiadły tryb życia mogli się zajmować ukazanymi pracami.

Wyrób narzędzi metalowych

Wiesz już, że rewolucja neolityczna dokonała się u schyłku epoki kamienia. Był to okres trwający miliony lat, w którym ludzie powszechnie stosowali kamień do wytwarzania narzędzi i broni. W III tysiącleciu p.n.e. człowiek opanował technikę wyrabiania przedmiotów z brązu. Nazywa się tak stop dwóch metali: miedzi i cyny. Brąz to materiał łatwiejszy w obróbce od kamienia, a poza tym wykonane z niego narzędzia były trwalsze. Najbardziej wytrzymałe okazało się żelazo, stosowane przez ludzi od połowy II tysiąclecia p.n.e. W zależności od tego, jaki materiał (kamień, brąz czy żelazo) był używany na określonym terenie i w danym czasie jako surowiec do produkcji narzędzi, wyodrębniono trzy **epoki**: **kamienia**, **brązu** i **żelaza**.

Kamienny sierp

Ozdoba z brązu

Żelazny grot włóczni

W skrócie

- Człowiek prehistoryczny nauczył się rozpalać ogień i porozumiewać za pomocą mowy. To zapewniło mu przewagę nad zwierzętami.
- Przejście człowieka z koczowniczego trybu życia na osiadły nazywamy rewolucją neolityczną.
- Skutkiem rewolucji neolitycznej było powstawanie osad, początek rolnictwa i hodowli oraz rozwój rzemiosła.

Czy już umiesz?

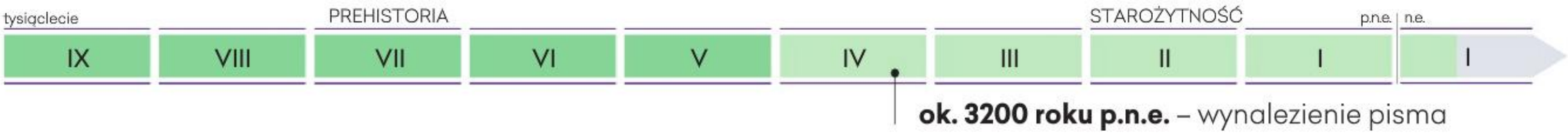
1. Wymień zdolności, które pozwoliły człowiekowi uzyskać przewagę nad zwierzętami.
2. Wyjaśnij, na czym polega różnica między koczowniczym a osiadłym trybem życia.
3. Wyjaśnij, dlaczego umiejętność wytapiania metali była tak ważna w życiu ludzi.

Dymarki w Nowej Słupi

Każdego roku w sierpniu w Nowej Słupi w woj. świętokrzyskim odbywa się impreza zwana Dymarkami. Podczas festynu można obejrzeć proces wytopu żelaza.

1.3 W żyznej Mezopotamii

Podejmij temat

Wyobraźcie sobie, że jesteście prehistorycznym ludem wędrującym w poszukiwaniu odpowiedniego miejsca, aby się osiedlić. Wybierzcie zdjęcie, które przedstawia teren lepiej nadający się pod uprawę zbóż i budowę osady.

- Wskaż tereny uprawne na obszarze Mezopotamii. Jaką zauważasz prawidłowość?

Między rzekami

Ludzie prehistoryczni wybraliby obszar, który zapewnia dobre warunki do rozwoju rolnictwa. Takie miejsce widać na zdjęciu nr 1. Ziemie na równinnym terenie lepiej nadają się na pola uprawne. W ich sąsiedztwie znajduje się rzeka, która zagwarantuje dostęp do wody i do żywności – da możliwość połowu ryb. Krajobraz ze zdjęcia nr 1 przypomina **Mezopotamię**, czyli Międzyrzecze, starożytną krainę na **Bliskim Wschodzie**. Nazywamy tak obszar położony na styku Azji, Afryki i Europy. Mezopotamia znajduje się między dwiema rzekami: Eufratem i Tygrysem. Panuje tu gorący klimat, a ziemia jest bardzo urodzajna. Dawniej, zawsze na początku lata, wody Eufratu i Tygrysu zalewały olbrzymie tereny. Po ustąpieniu wód na ziemiach tych osiadał rzeczny muł, użyźniając glebę.

W IV tysiącleciu p.n.e. tereny południowej Mezopotamii zamieszkiwał lud Sumerów. Wylewy Tygrysu i Eufratu były dla nich wielkim darem natury. Aby jak najlepiej go wykorzystać, Sumerowie wybudowali **sieć kanałów nawadniających**. Kanały doprowadzały wodę do pól bardziej oddalonych od rzek, co pozwalało zwiększyć obszar pod uprawę. Po ulewnych deszczach odprowadzano nimi nadmiar wody z terenów rolniczych.

Współczesne kanały nawadniające

Sumerowie – twórcy pierwszej cywilizacji

Sumerowie stworzyli jedną z najstarszych cywilizacji w dziejach. Czy wiesz, jakie warunki muszą być spełnione, aby można było mówić o powstaniu cywilizacji?

O cywilizacji mówimy wówczas, gdy

- osada rzemieślnicza przekształca się w miasto

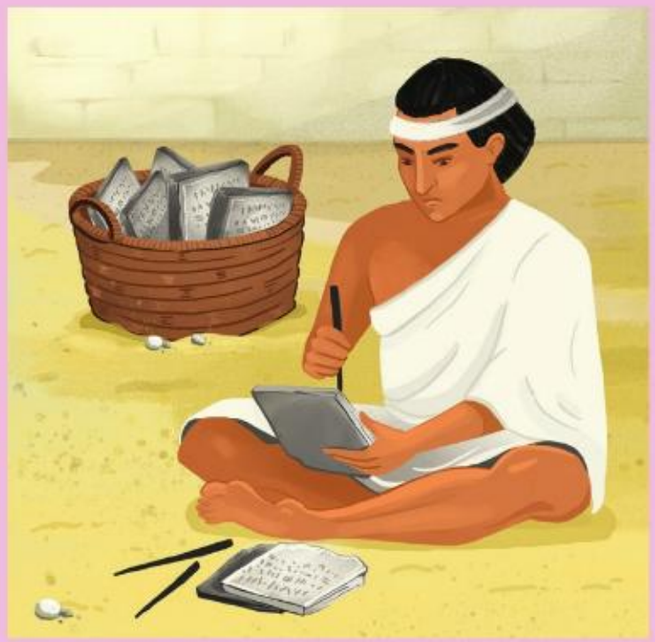
Obfite plony sprawiały, że Sumerowie mieli dużo pożywienia. Dlatego część mieszkańców osad, zamiast pracować na roli, mogła trudnić się wyłącznie rzemiosłem lub handlem. Osady rzemieślnicze stopniowo rozrastały się, dając początek miastom.

- tworzy się organizacja państwowa

Miasto, wraz z okolicznymi polami rolników, tworzyło jedno państwo – w całości podlegające władzy króla. Władcy podlegali urzędnicy, którzy organizowali i nadzorowali pracę robotników i chłopów, np. przy budowie kanałów nawadniających.

- społeczeństwo osiąga wysoki poziom rozwoju

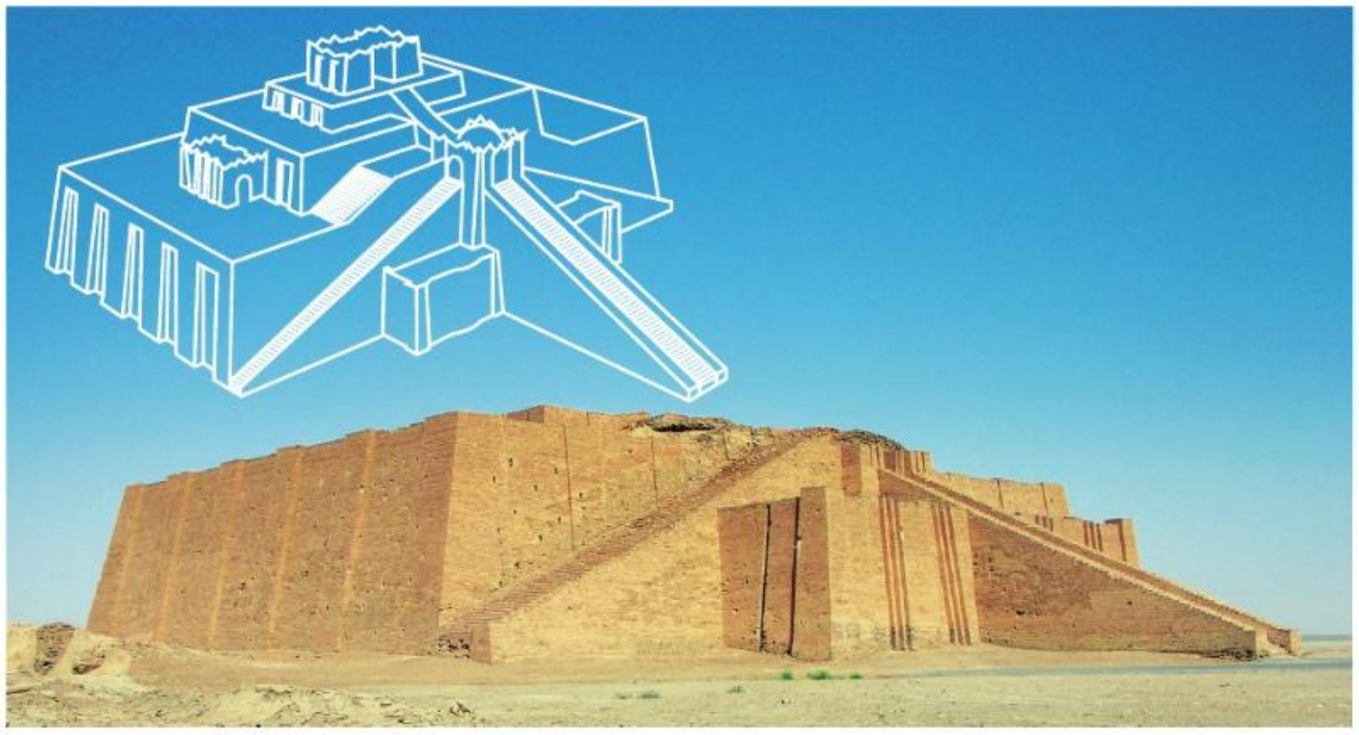

Sumerowie wynaleźli pismo klinowe. Na glinianych tabliczkach urzędnicy zapisywali zarządzenia władców i prowadzili rachunki handlowe. Za pomocą pisma utrwalano również teksty literackie, historyczne i religijne. Tak narodziła się kultura Sumerów.

- Czy Sumerowie osiągnęli wysoki poziom rozwoju? Uzasadnij swoją odpowiedź.

Osiągnięcia ludów Mezopotamii

W późniejszych wiekach cywilizacja Sumerów została wzbogacona przez osiągnięcia innych ludów przybyłych na obszar Mezopotamii – Babilończyków i Asyryjczyków. Zapoznaj się z największymi osiągnięciami cywilizacji mezopotamskiej.

Ze względu na brak kamienia, który trzeba było transportować z daleka, mieszkańcy Mezopotamii jako pierwsi zaczęli stawiać domy z glinianych cegieł suszonych na słońcu. W ten sposób wznosili również **zigguraty**, czyli sakralne budowle mające formę wielopoziomowej wieży.
Na szczycie zigguratu znajdowała się świątynia. Król, będący najwyższym kapłanem, sprawował w niej obrzędy religijne i składał ofiary bóstwom.
Na zdjęciu: częściowo zrekonstruowany ziggurat w mieście Ur (dziś w Iraku).

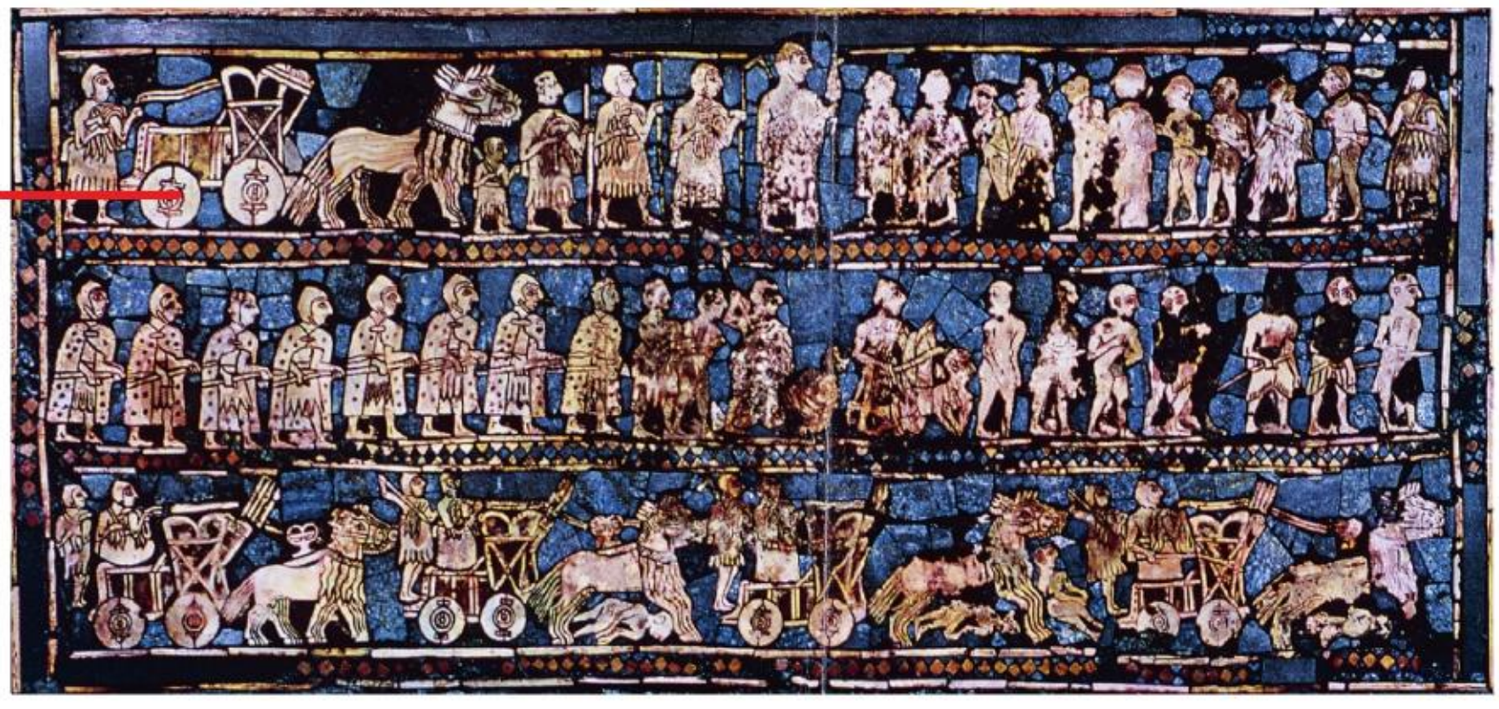

Jeśli syn uderzył ojca swego,
utną mu rękę.
Jeśli kość obywatela złamał,
kość mu złamią.
Jeśli wybił oko niewolnika
obywatela lub złamał kość
niewolnika obywatela,
zapłaci połowę ceny
jego kupna.

Kodeks Hammurabiego (fragm.)
tłum. M. Stępień, Warszawa 1996

W XVIII wieku p.n.e. babiloński król Hammurabi stworzył najstarszy zbiór **prawa** na świecie. Tekst wyryto w steli (na zdjęciu). Kodeks Hammurabiego przewidywał surowe kary za wykroczenia. Najczęściej była to odpłata złem w myśl zasady: oko za oko, ząb za ząb.

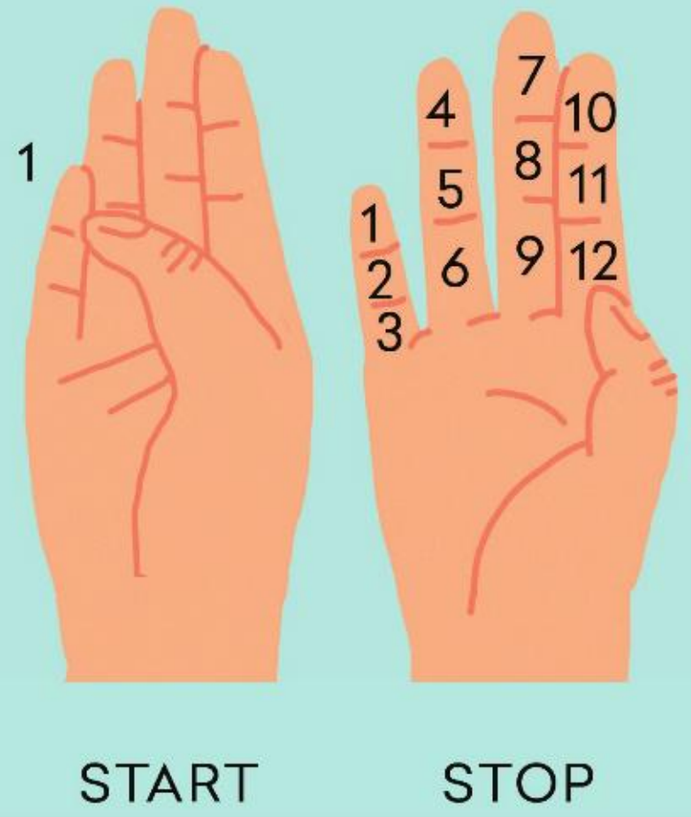
Ludy Mezopotamii miały wiele osiągnięć w dziedzinie nauki. Babilończycy stworzyli sześćdziesiętny system liczbowy, który jest dziś wykorzystywany przy podziale czasu (podział godziny na 60 minut). Ponadto babilońscy uczeni prowadzili obserwacje astronomiczne, na podstawie których stworzyli własny **kalendarz** – jeden z pierwszych na świecie. Posługiwali się epokowym wynalazkiem: **kołem**. Na zdjęciu: sztandar z Ur – zabytek sztuki sumeryjskiej, pochodzący z III tysiąclecia p.n.e.

Przedstaw osiągnięcia naukowe cywilizacji mezopotamskiej.

Więcej na temat

Dwunastkowy system liczbowy

Sumerowie korzystali z dwunastkowego systemu liczenia. W takim systemie występowało nie 10, lecz 12 liczb. Każdej z nich przyporządkowana była inna część palca. Aby ułatwić sobie prowadzenie handlu, kupcy sumeryjscy korzystali więc z dłoni. Szczególnie przydatne było to w przypadku kontaktów handlowych z ludami mówiącymi w innych językach. Aby podać konkretną liczbę, wystarczyło po prostu wskazać kciukiem odpowiednią część palca.

- W jakich sytuacjach używamy obecnie systemu dwunastkowego?

W skrócie

- W Mezopotamii, krainie leżącej między Eufratem a Tygrysem, rozwinęła się jedna z najstarszych cywilizacji świata.
- W IV tysiącleciu p.n.e. Sumerowie stworzyli na tym obszarze pierwsze państwa.
- Ludy Mezopotamii wniosły bardzo duży wkład w rozwój nauki. Jednym z największych osiągnięć Sumerów było stworzenie pisma. Z kolei Babilończycy opracowali sześćdziesiętny system liczbowy i kalendarz.

Czy już umiesz?

1. Wyjaśnij, dlaczego Mezopotamię zamiennie określa się terminem Międzyrzecze.
2. Wyjaśnij, w jakim celu Sumerowie budowali kanały nawadniające.
3. Jakie warunki muszą być spełnione, aby można było mówić o powstaniu cywilizacji? Czy Sumerowie spełniali te warunki? Uzasadnij odpowiedź.
4. Odpowiedz, które z osiągnięć cywilizacji mezopotamskiej uważasz za szczególnie ważne? Uzasadnij swój wybór.
5. Powiedz, z jakich osiągnięć ludów Mezopotamii korzystasz na co dzień. Podaj przykłady ich zastosowania.

Przeczytaj fragment Kodeksu Hammurabiego. Czy w myśl kodeksu wszyscy są równi wobec prawa? Czy dziś sędzia zastosowałby podobne kary?

Brama Isztar w Berlinie

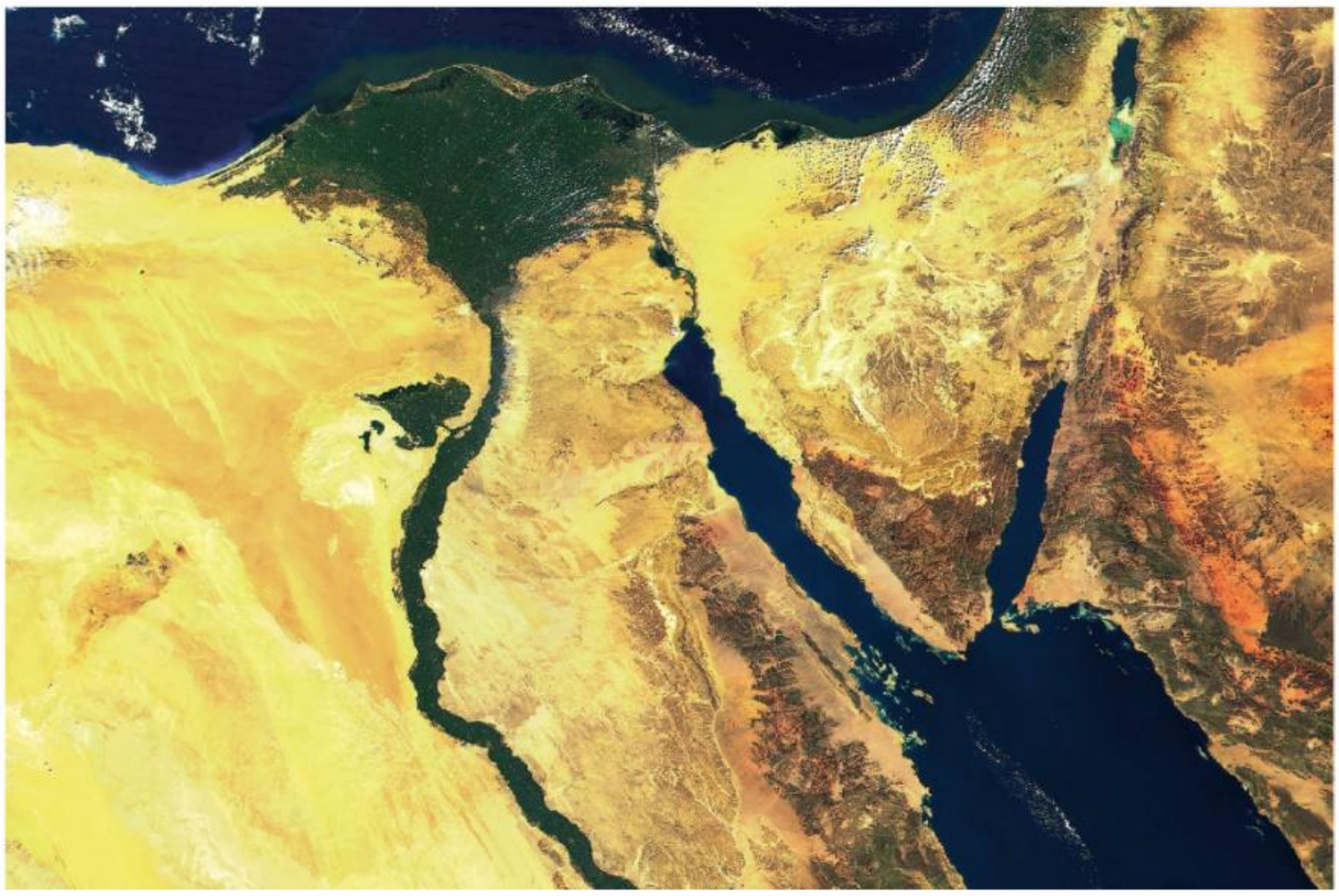

W Muzeum Pergamońskim w Berlinie znajduje się zrekonstruowana brama bogini Isztar. Była jednym z głównych wejść do starożytnego Babilonu – najwspanialszego miasta Mezopotamii.

1.4 W państwie faraona

Podejmij temat

Zdjęcie przedstawia Egipt widziany z kosmosu. Na podstawie fotografii opisz warunki naturalne panujące na tym terenie.

Co roku, po wiosennych deszczach, poziom wody w Nilu regularnie przybierał, woda występowała z brzegów, nawadniała pola, a opadając, pozostawiała żyzny muł. Aby zwiększyć obszar upraw, Egipcjanie budowali kanały nawadniające.

Dar Nilu

Jeżeli przyjrzymy się zdjęciu, zauważymy, że występują na nim głównie trzy kolory: granatowy (morza i rzeki), żółty (pustynie) i ciemnozielony (pola uprawne). Wąski pas ziemi rolnej rozciąga się wzdłuż rzeki, która rozgałęzia się przy ujściu do Morza Śródziemnego. Ta rzeka to **Nil**, nad którym rozwinęła się cywilizacja starożytnego Egiptu. Początki tego państwa sięgają schyłku IV tysiąclecia p.n.e., kiedy ziemie te zjednoczył egipski władca Menes.

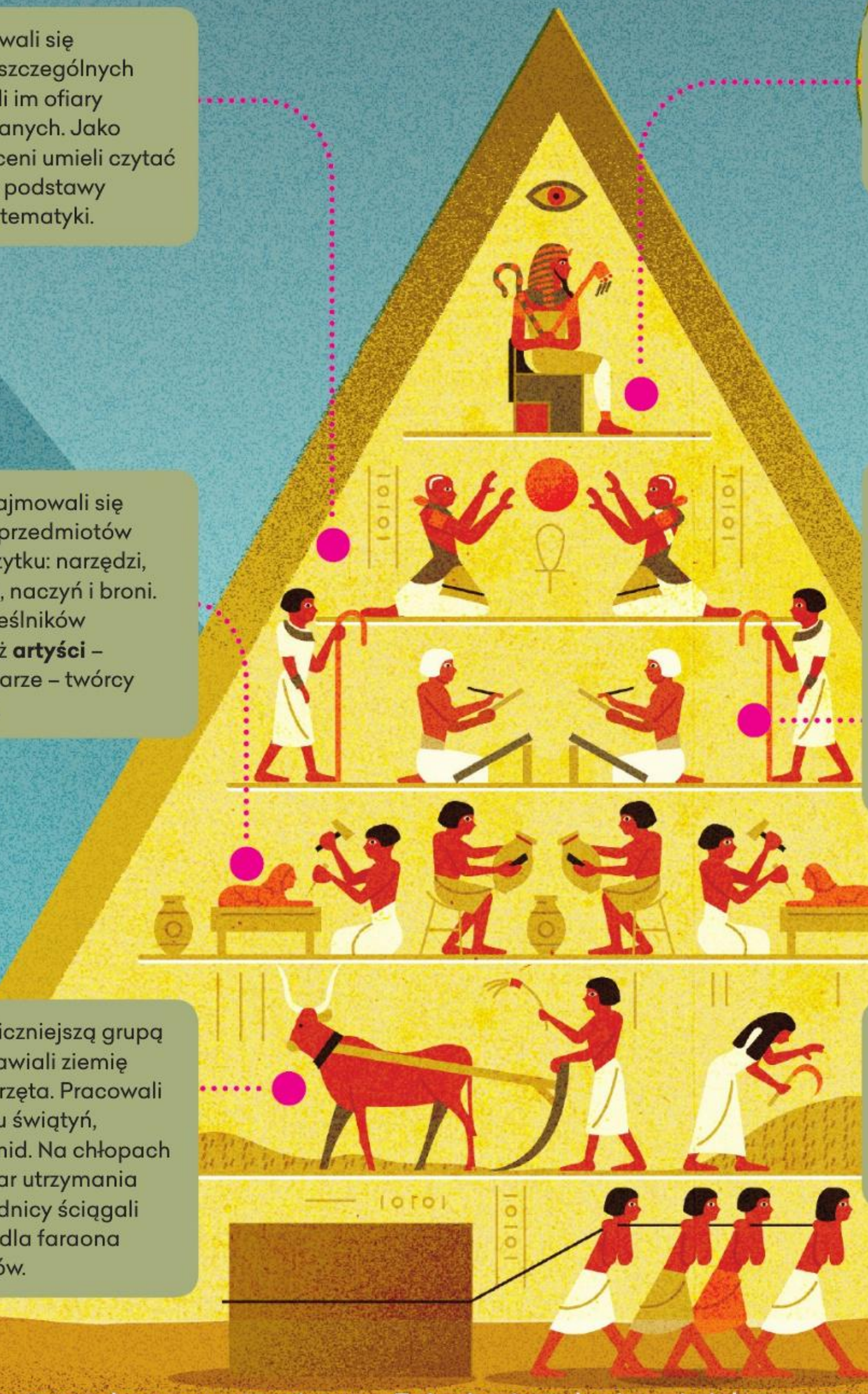
Położenie Egiptu jest bardzo korzystne, dzięki czemu kraj mógł się bezpiecznie rozwijać. Naturalną ochronę przed najazdami wrogów stanowiły otaczające go pustynie i morza – Morze Śródziemne (od północy) i Morze Czerwone (od wschodu). Tam, gdzie docierały wody wylewającego Nilu, ziemia była bardzo urodzajna. Życie ludności zależało całkowicie od tej rzeki, dlatego Egipt zaczęto nazywać darem Nilu. Obszary poza zasięgiem wylewów były pustkowiem.

Społeczeństwo starożytnego Egiptu

Zobacz, na jakie grupy dzielili się mieszkańcy Egiptu.

Kapłani opiekowali się świątyniami poszczególnych bogów i składali im ofiary w imieniu poddanych. Jako ludzie wykształceni umieli czytać i pisać, znali też podstawy astronomii i matematyki.

Władcą Egiptu był **faraon**. Miał on nieograniczoną władzę nad swoimi poddanymi. Faraon był uważany za przedstawiciela boga na ziemi.

Rzemieślnicy zajmowali się wytwarzaniem przedmiotów codziennego użytku: narzędzi, ceramiki, ubrań, naczyń i broni. Do grupy rzemieślników zaliczani byli też **artyści** – rzeźbiarze i malarze – twórcy egipskiej sztuki.

Urzędnicy ściągali daniny w imieniu faraona i czuwali nad pracami związanymi z utrzymaniem kanałów nawadniających. Do tej grupy należeli między innymi **skrybowie**. Jako nieliczna grupa ludności umieli oni czytać i pisać. Notowali ilość zebranego zboża i prowadzili rachunki handlowe.

Chłopi byli najliczniejszą grupą społeczną. Uprawiali ziemię i hodowali zwierzęta. Pracowali przy wznoszeniu świątyń, pałaców i piramid. Na chłopach spoczywał ciężar utrzymania państwa – urzędnicy ściągali od nich daniny dla faraona w postaci plonów.

Niewolnicy nie mieli żadnych uprawnień. Byli własnością faraona lub bogatych Egipcjan. Tę grupę społeczną tworzyli głównie jeńcy wzięci do niewoli przez egipską armię.

1. Które grupy społeczne w starożytnym Egipcie cieszyły się największym szacunkiem? Dlaczego tak było?
2. Znajdź w internecie przykłady egipskiej sztuki. Opowiedz, czym się ona charakteryzuje.

Ciekawe!

Egipcjanie przedstawiali większość swoich bogów jako ludzi z głowami zwierząt. Thot [czyt. tot] – bóg nauki, miał głowę ptaka; Anubis – opiekun zmarłych – szakala; Sobek – bóg wody, przypominał krokodyla. Natomiast pana śmierci, Ozyrysa i jego żonę Izydę – boginię płodności, ukazywano w ludzkich postaciach, jako wspaniałą parę władców.

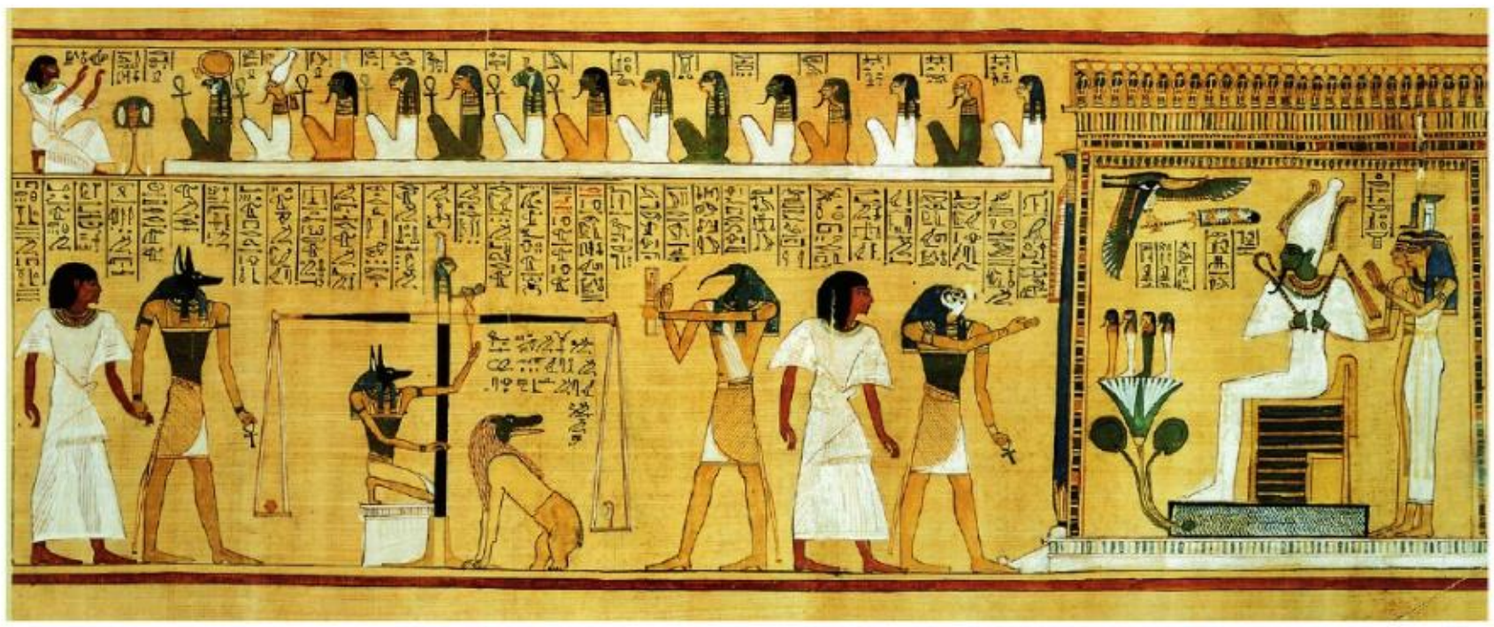
Mumie bogatszych Egipcjan przechowywano w sarkofagach, czyli ozdobnych trumnach. Jedna z najsłynniejszych kryła w sobie zwłoki faraona Tutanchamona.

Wierzenia starożytnych Egipcjan

W czasach starożytnych ludzie nie wiedzieli, jak wytłumaczyć to, że Słońce wschodzi i zachodzi. Nie potrafiono wyjaśnić, z jakiego powodu Nil co roku wylewa albo nagle przychodzi nieurodzaj. Uważano, że za te zjawiska odpowiedzialni są bogowie, którzy rządzą różnymi siłami przyrody i opiekują się wszelkimi dziedzinami ludzkiej działalności. Egipcjanie czcili wielu bogów – taki system wierzeń nazywamy **politeizmem**. Najważniejszym bogiem był **Re** – pan słońca i władca całego świata. Za opiekunkę życia i rodziny uważano Izydę. Jej mąż, Ozyrys, był władcą krainy zmarłych. Aby zyskać przychylność bogów, Egipcjanie składali im ofiary z płodów rolnych i zwierząt.

Życie po śmierci

Starożytni Egipcjanie wierzyli w życie pozagrobowe. Byli przekonani, że każdy człowiek stanie po śmierci przed bogiem Ozyrysem, który wraz z sędziami zdecyduje o dalszych losach zmarłego.

Tak, według wierzeń Egipcjan, wyglądał sąd Ozyrysa nad śmiertelnikiem: na wadze umieszczano serce człowieka. Jeżeli ważyło tyle samo co pióro, zmarły trafiał do krainy wiecznej szczęśliwości. Gdy ciężar grzechów przeważył szalę – pożerał go potwór.

Egipcjanie uważali, że dusza człowieka nie może istnieć bez jego ciała, dlatego po śmierci poddawano je **mumifikacji**. Zwłoki balsamowano, a następnie szczelnie bandażowano. Powstałą w ten sposób **mumię** składano w grobowcu wraz z żywnością, napojami i przedmiotami, które – jak sądzono – mogą być potrzebne zmarłemu po śmierci. Mumifikacja była kosztowna, więc mogli sobie na nią pozwolić tylko bogaci Egipcjanie. Uboższych ludzi chowano w grobach na pustyni, z uwagi na to, że piasek opóźniał rozkład zwłok.

Osiągnięcia starożytnych Egipcjan

Piramidy były grobowcami faraonów. Zbudowane z olbrzymich bloków kamiennych świadczą o wysokich umiejętnościach egipskich budowniczych. Najbardziej znane piramidy – faraonów Cheopsa (pierwsza z prawej) i Chefrena (środkowa) – powstały ok. 2500 lat p.n.e. w Gizie.

Największym osiągnięciem Egipcjan było pismo hieroglificzne. Hieroglify wykuwano na murach świątyń i piramid – w ten sposób utrwalano uroczyste teksty państwowe i religijne. Podstawowym materiałem do pisania był jednak papirus, sporządzany z rośliny zwanej trzciną papirusową.

W skrócie

- Jedną z najstarszych cywilizacji świata jest cywilizacja egipska. Powstała nad Nilem, który był dla Egipcjan źródłem życia.
- Pełną władzę w Egipcie sprawował faraon. Podlegały mu tysiące urzędników, którzy nadzorowali pracę chłopów. Najlepiej wykształconą grupą społeczną byli kapłani.
- W starożytnym Egipcie obowiązywał politeizm, czyli wielobóstwo.
- Jednym z najważniejszych osiągnięć Egipcjan było pismo.

Czy już umiesz?

1. Dlaczego starożytny Egipt nazywamy darem Nilu?
2. Odszukaj w atlasie historycznym mapę starożytnego Egiptu i wymień jego główne miasta.
3. Wyjaśnij, na czym polegała nieograniczona władza faraona.
4. Dlaczego mieszkańcy Egiptu przywiązywali tak dużą wagę do pochówku zmarłych?
5. Ustal, od czego pochodzi wyraz piramida. Skorzystaj ze słownika wyrazów obcych lub encyklopedii.

Piramidy Kujawskie

W Wietrzychowicach koło Włocławka znajduje się cmentarzysko, na którym zachowały się grobowce zbudowane z potężnych głazów. Zostały one wzniesione przez plemiona zamieszkujące ziemie polskie ponad 5500 lat temu. Przywodzą na myśl grobowce faraonów, dlatego nazywane są Piramidami Kujawskimi.

Krótka historia pisma

Rozwój cywilizacji sprawił, że ludzie zaczęli gromadzić coraz więcej informacji. Na przykład urzędnicy musieli wiedzieć, ile zboża jest w magazynach lub kto przekazał daninę dla władcy. Początkowo ważne informacje przekazywano sobie ustnie, starając się je zapamiętać. Z czasem zaczęto utrwalać najważniejsze z nich – tak powstało pismo.

Początki pisma

Pierwsze pismo miało postać obrazków, czyli piktogramów. Najstarsze ślady takich zapisów pochodzą z ok. 3200 roku p.n.e.; pozostawili je Sumerowie. Rysowanie obrazków było czasochłonne, a wielu informacji nie można było za ich pomocą zapisać, dlatego Sumerowie stopniowo upraszczali rysunki. Z czasem przekształciły się one w bardziej uniwersalne znaki klinowe. Piszący odciskał je zaostrzoną końcówką trzcinki na wilgotnych glinianych tabliczkach.

Znaki piktograficzne (ok. 3200 roku p.n.e.)	Uproszczone znaki piktograficzne (ok. 2400 roku p.n.e.)	Znaki pisma klinowego (ok.700 roku p.n.e.)	Znaczenie
			Głowa byka (wół)
			Iść (czasownik)

Powstanie alfabetu

Pismo klinowe i egipskie hieroglify miały tysiące znaków, dlatego ich nauka trwała bardzo długo. Tylko nieliczni potrafili czytać i pisać. Dopiero wynalezienie alfabetu pod koniec II tysiąclecia p.n.e. sprawiło, że ludzie zaczęli się posługiwać pismem na szerszą skalę. Dokonali tego Fenicjanie – lud zamieszkujący wschodnie wybrzeża Morza Śródziemnego. Zaczęli oni przypisywać znaki graficzne nie pojęciom i przedmiotom, lecz wypowiadanym dźwiękom. Tak powstał alfabet składający się jedynie z 22 znaków, które działały na podobnej zasadzie jak nasze litery. Fenicki alfabet zawierał tylko spółgłoski. Szybko przejęły go inne ludy: Grecy, którzy dodali do niego samogłoski, a następnie Rzymianie. Właśnie ich wersji alfabetu używamy dzisiaj w języku polskim.

Zobacz, jak wyglądały pierwsze litery w alfabecie fenickim, greckim i łacińskim (pismo Rzymian). Słowo **alfabet** pochodzi od dwóch greckich liter: **alfa** i **beta**.

Alfabet fenicki	Alfabet grecki	Alfabet łaciński
𐤀 alef	α alfa	A
𐤁 bet	β beta	B
𐤂 gimel	γ gamma	C G

Jak zmieniało się pismo?

Pismo jest jednym z najważniejszych wynalazków w dziejach ludzkości.
Zanim powstał alfabet, stosowano różne systemy zapisu. Oto niektóre z nich.

Pismo obrazkowe Sumerów

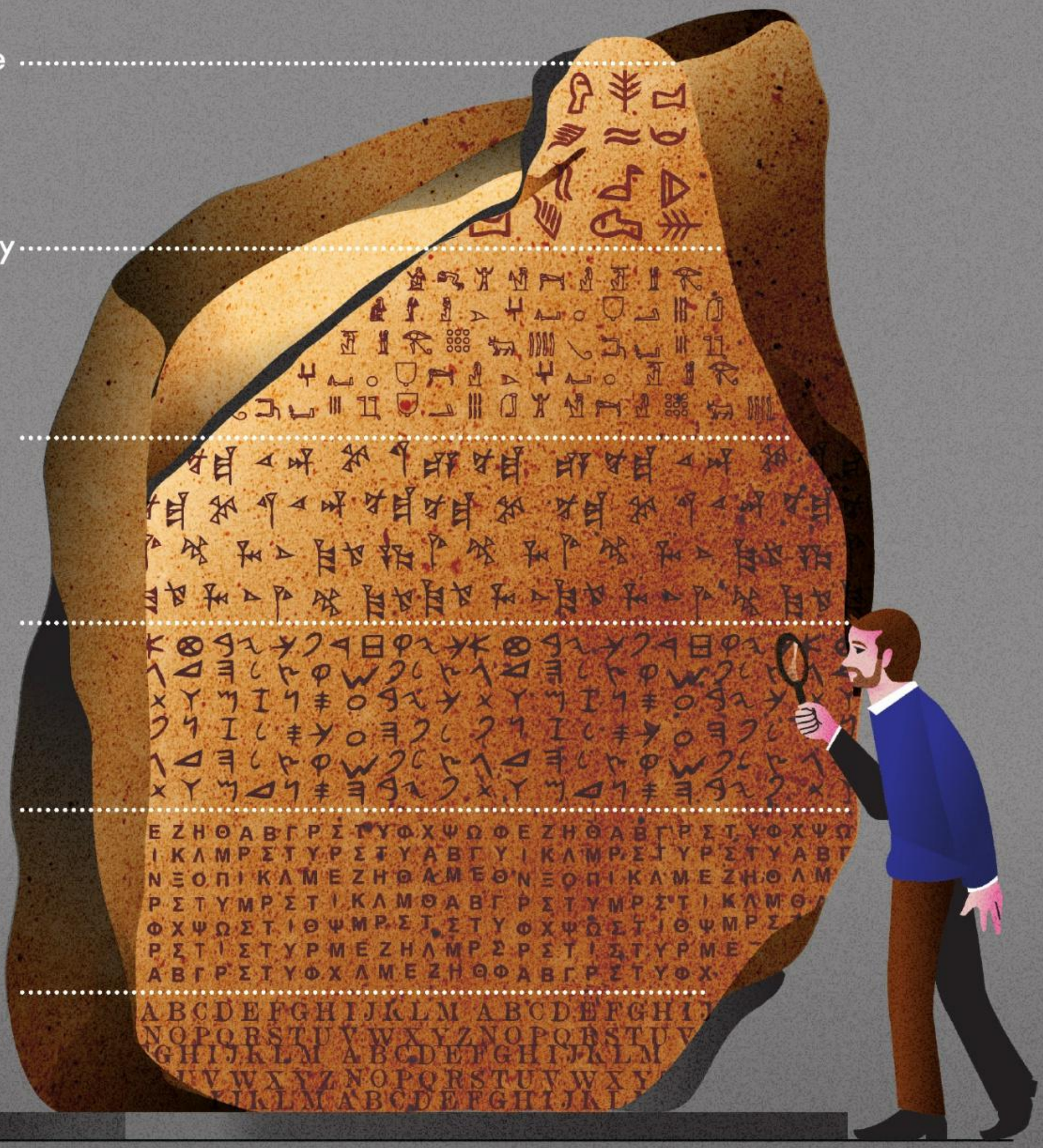
Egipskie hieroglify

Pismo klinowe

Alfabet fenicki

Alfabet grecki

Alfabet łaciński

Zastanów się, w jakich sytuacjach używamy obecnie pisma obrazkowego. Podaj przykłady.

1.5 Starożytny Izrael

Podejmij temat

Przyjrzyj się fotografii rodziny żydowskiej. Jak sądzisz, czy została ona wykonana podczas świątecznego czy zwykłego dnia? Uzasadnij swoją odpowiedź.

Izraelici (inaczej: Żydzi, Hebrajczycy) – lud koczowniczy, który ok. XV wieku p.n.e. osiedlił się w Palestynie. Izraelici posługiwali się językiem hebrajskim.

Ziemia Obiecana – Kanaan, starożytna kraina położona na wschodnim wybrzeżu Morza Śródziemnego, w dzisiejszej Palestynie. Według wierzeń Żydów Bóg dał tę ziemię we władanie Izraelitom.

Najstarsze dzieje Żydów

Na zdjęciu ubrani odświętnie członkowie rodziny celebrują Paschę. Jest to jedno z najważniejszych i najstarszych świąt żydowskich, obchodzone wiosną. W tym czasie Żydzi spożywają między innymi macę, czyli specjalne suche pieczywo zrobione z mąki i wody. Wspominają też liczącą tysiące lat historię **Izraelitów**.

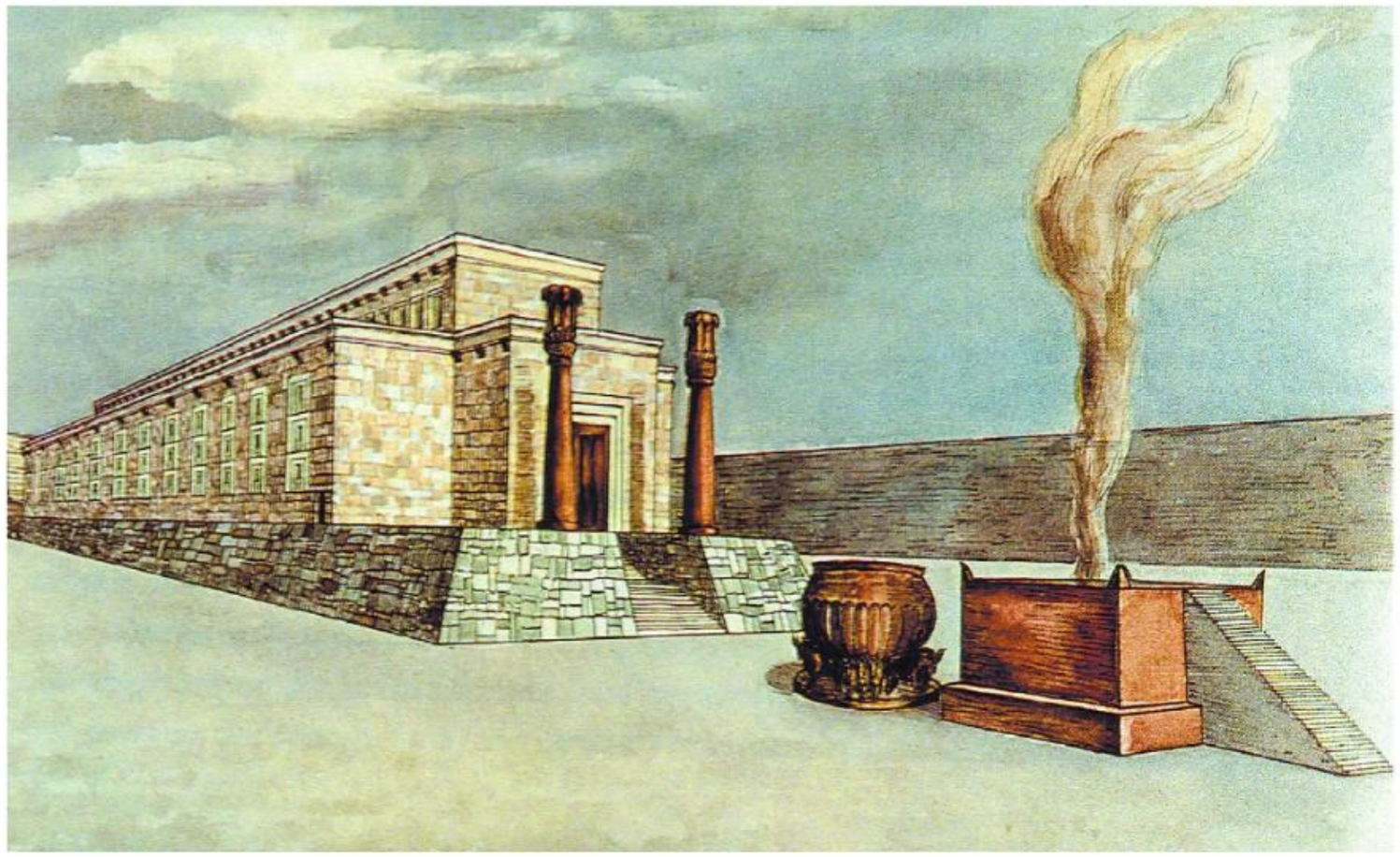
Początkowo Izraelici byli ludem koczowniczym. Z czasem osiedlili się w Mezopotamii. W XV stuleciu p.n.e., pod wodzą **Abrahama**, opuścili żyzne Międzyrzecze i rozpoczęli nową wędrówkę. Nie wiemy dokładnie, dlaczego tak się stało. Według wierzeń Izraelitów Bóg objawił się Abrahamowi i obiecał mu podarować ziemię **Kanaan** w Palestynie, czyli **Ziemię Obiecaną**. Hebrajczycy wyruszyli na jej poszukiwanie, dotarli na miejsce i tam się osiedlili. Kiedy jednak w Palestynie nastał głód, potomkowie Abrahama ruszyli w dalszą drogę.

Królestwo Izraela

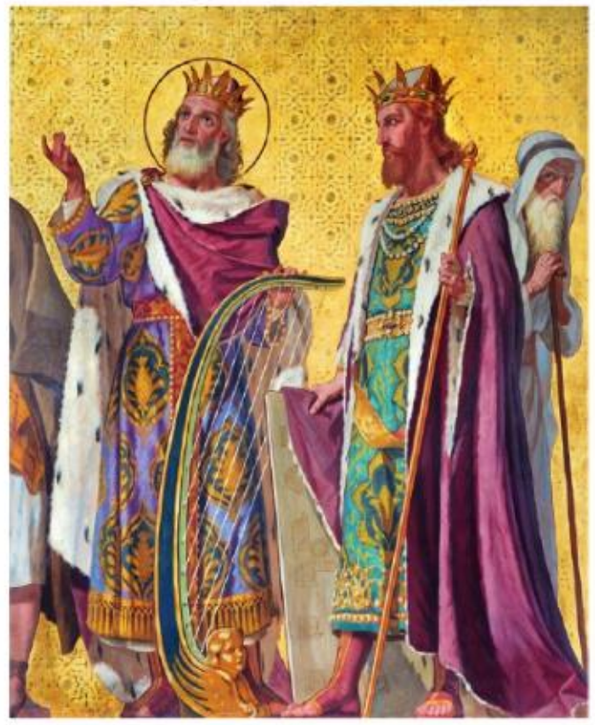
W XIV stuleciu p.n.e. Izraelici dotarli do Egiptu, ale nie żyło im się tam szczęśliwie. Faraon zmuszał ich do ciężkich prac i prześladował. W końcu Izraelici opuścili Egipt pod wodzą **Mojżesza**. Po wędrówce trwającej 40 lat dotarli ponownie do Palestyny. Miało to miejsce w XIII wieku p.n.e. Z czasem podbili żyjące tu ludy i stworzyli własne państwo. Okres największej świetności królestwa Izraela przypadł na rządy króla Dawida i jego syna – **Salomona**. Po jego śmierci kraj przeżywał problemy wewnętrzne. Hebrajczycy nie zdołali się też obronić przed najazdami wrogich wojsk.

- Pokaż na mapie obszar, który Żydzi nazywali Ziemią Obiecaną.

Stolicą królestwa Izraela była Jerozolima. Salomon wybudował w tym mieście wspaniałą świątynię (na ilustracji). Dla Izraelitów była ona najważniejszym miejscem kultu jedynego Boga – Jahwe.

Salomon był królem Izraela w X wieku p.n.e. – jego rządy stanowiły okres pomyślności dla Izraelitów, zaprowadziły pokój i porządek. Król Salomon (z prawej) słynął z wielkiej mądrości. Malowidło przedstawia go w towarzystwie jego ojca – Dawida (z lewej).

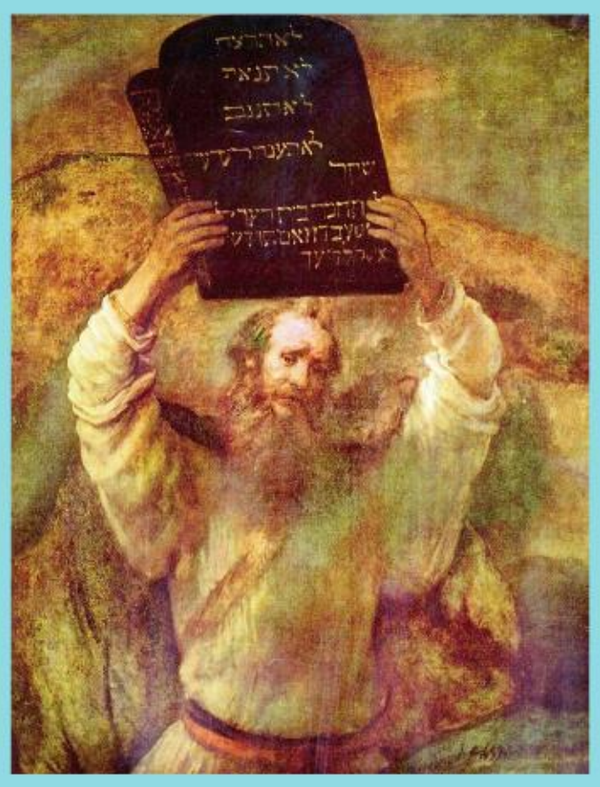
Monoteizm – wiara w istnienie jednego Boga.

Biblia – księgi Starego i Nowego Testamentu. Biblia żydowska, czyli Stary Testament, składa się z Tory, pism proroków i zbioru psalmów. Biblia chrześcijan dzieli się na dwie części – Stary Testament i Nowy Testament, w którym opisano życie Jezusa Chrystusa.

Wiara w jednego Boga

Izraelici, w odróżnieniu od innych starożytnych ludów, wierzyli w jednego Boga. Wyznawana przez nich religia – **judaizm** – była więc religią **monoteistyczną**. Według wierzeń Żydów Bóg stworzył świat, zwierzęta i ludzi. Był wszechmocny, wszechwiedzący i nieomylny. Izraelitów uczynił narodem wybranym. Wymagał od nich posłuszeństwa i przestrzegania Bożych praw; nagrodą za takie postępowanie miało być życie wieczne. Najważniejsze prawa zebrano w **Dekalogu**, który zawiera Dziesięć Przykazań Bożych.

Podstawą religii Izraelitów jest **Biblia**, będąca jednym z najstarszych zachowanych źródeł pisanych. Najważniejszą część Biblii żydowskiej stanowi **Tora** – święta księga Izraelitów. Zawiera ona opis dziejów narodu żydowskiego oraz zbiór jego praw, w tym Dekalog.

Zgodnie z przekazem biblijnym dziesięć przykazań zostało wyrytych na dwóch kamiennych tablicach, które Mojżesz otrzymał od Boga na górze Synaj.

Dekalog

Wtedy mówił Bóg wszystkie te słowa: „Ja jestem Pan, twój Bóg, który cię wywiódł z ziemi egipskiej, z domu niewoli. Nie będziesz miał cudzych bogów obok Mnie! Nie będziesz czynił żadnej rzeźby ani żadnego obrazu tego, co jest na niebie wysoko, ani tego, co jest na ziemi nisko, ani tego, co jest w wodach pod ziemią! Nie będziesz oddawał im pokłonu i nie będziesz im służył, […]. Nie będziesz wzywał imienia Pana, Boga twego, do czczych[1] rzeczy, gdyż Pan nie pozostawi bezkarnie tego, który wzywa Jego imienia do czczych rzeczy [...]. Pamiętaj o dniu szabatu[2], aby go uświęcić. […] Czcij ojca twego i matkę twoją [...].
Nie będziesz zabijał.
Nie będziesz cudzołożył[3].
Nie będziesz kradł.
Nie będziesz mówił przeciw bliźniemu twemu kłamstwa [...].
Nie będziesz pożądał domu bliźniego twego. Nie będziesz pożądał żony bliźniego twego, ani jego niewolnika, ani jego niewolnicy, ani jego wołu, ani jego osła, ani żadnej rzeczy, która należy do bliźniego twego”.

Źródło: Wj 20, 1–17, w: *Biblia Tysiąclecia*, wyd. IV, Poznań 2003

1. Które przykazania odnosiły się do Boga, a które – do bliźnich?
2. Wymień czyny, których zabrania Dekalog.
3. Do jakiego wydarzenia z historii narodu żydowskiego nawiązuje pierwsze zdanie tekstu?

[1] Czczy – nic nieznaczący.

[2] Szabat – w judaizmie: świąteczny dzień tygodnia, siódmy w kolejności (sobota).

[3] Cudzołożyć – zdradzać męża lub żonę.

Więcej na temat

Ściana Płaczu w Jerozolimie

Świątynia wzniesiona z polecenia króla Salomona nie przetrwała do naszych czasów. W VI stuleciu p.n.e. została zburzona przez Babilończyków, którzy podbili kraj Izraelitów, a wielu Żydów przesiedlili do Mezopotamii. Po upadku państwa babilońskiego Izraelici wrócili do Jerozolimy i odbudowali świątynię. Została ona ponownie zburzona w I wieku n.e. – tym razem przez Rzymian, którzy dokonali podboju Palestyny. Pozostałością po świątyni jerozolimskiej jest dziś Ściana Płaczu. To miejsce modlitw Żydów, którzy pozostawiają w szczelinach muru kartki z zapisanymi prośbami do Boga.

Żydzi modlący się przed Ścianą Płaczu

- **Powiedz, jaką funkcję pełni dziś Ściana Płaczu.**

W skrócie

- Izraelici, zwani również Żydami i Hebrajczykami, to starożytny lud, który w XV wieku p.n.e. osiedlił się w Palestynie.
- Żydzi wyznają religię monoteistyczną – judaizm. Jej podstawą jest wiara w jednego Boga, którego Żydzi uznają za stworzyciela świata. Świętą księgą Izraelitów jest Tora, w której opisano najdawniejsze dzieje Żydów.
- Panowanie władców, Dawida i Salomona, to okres świetności królestwa Izraela. Salomon zbudował w Jerozolimie wspaniałą świątynię.

Czy już umiesz?

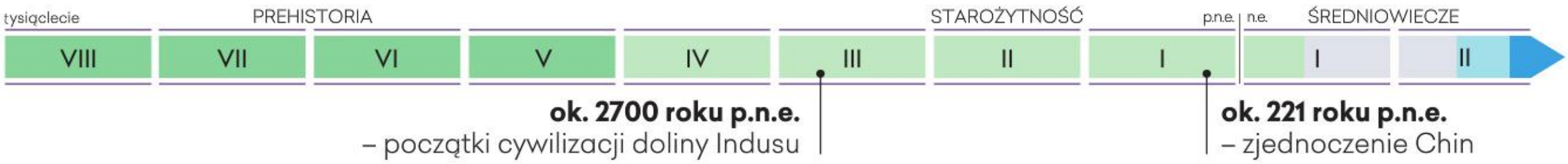
1. Opisz najstarsze dzieje narodu żydowskiego.
2. Wyjaśnij, jaką rolę odegrał Abraham w historii Izraelitów.
3. Porównaj wierzenia Żydów z wierzeniami starożytnych Egipcjan. Jaką zauważasz różnicę?
4. Wyjaśnij, jak Żydzi wyobrażali sobie Boga.
5. Odszukaj w Biblii (Stary Testament, Księga Rodzaju) fragment mówiący o początkach świata. Powiedz, jak Biblia przedstawia jego stworzenie.

Synagoga im. Nożyków w Warszawie

Dla Żydów miejscem kultu religijnego są synagogi. Znajdują się one również w Polsce. Jest tak dlatego, że na ziemiach polskich od setek lat istnieją skupiska ludności żydowskiej. Jednym z najbardziej znanych żydowskich domów modlitwy jest Synagoga im. Zalmana i Rywki Małżonków Nożyków w Warszawie.

1.6 Indie i Chiny w starożytności

Podejmij temat

Pieczęć ze znakami pisma induskiego

Naczynia do przechowywania płynów

Obejrzyj pozostałości po ludach zamieszkujących dolinę Indusu w Azji. Czy w tym przypadku możemy mówić o powstaniu cywilizacji? Uzasadnij swoją odpowiedź.

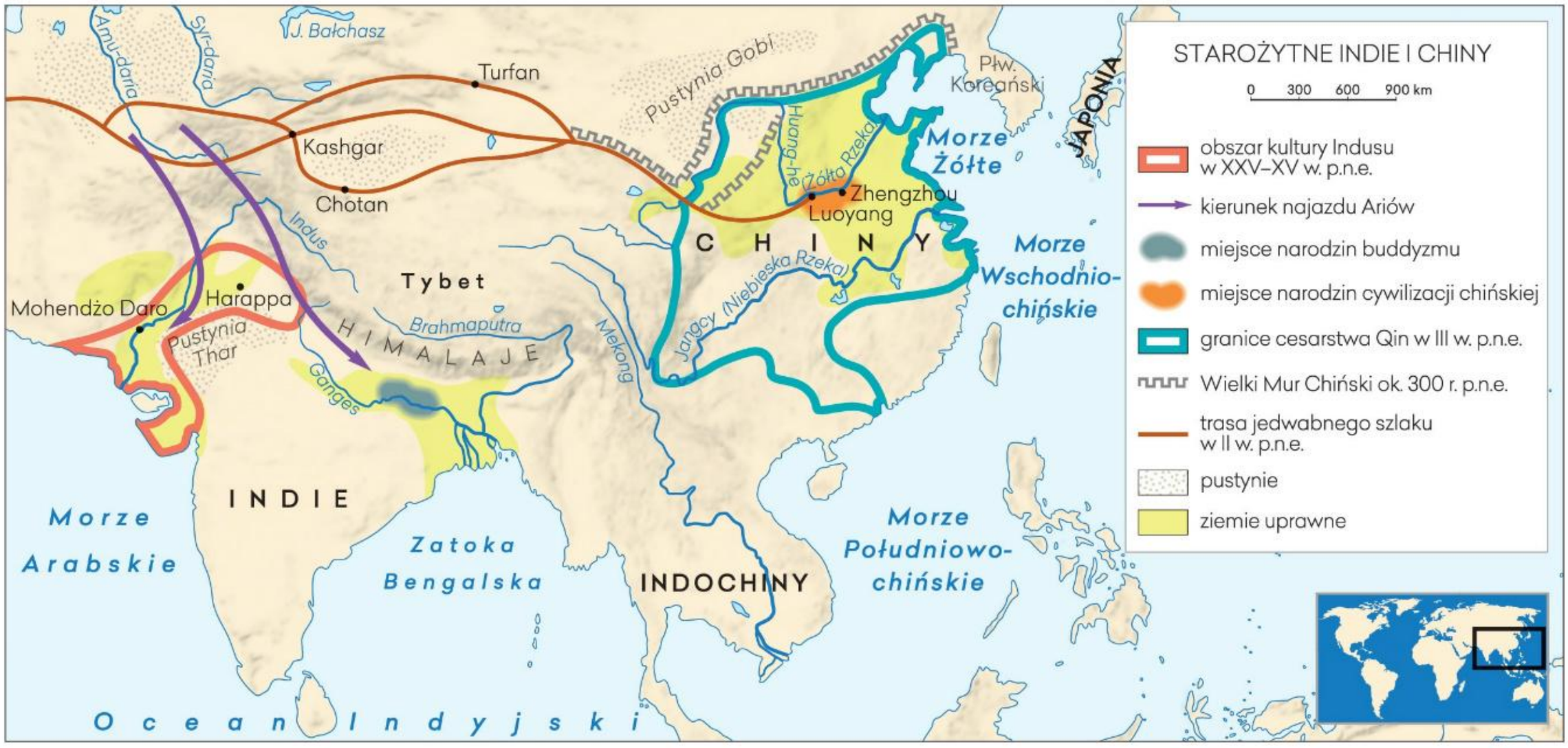
Ruiny starożytnego miasta Mohendżo Daro

W dolinie Indusu

Znasz już cywilizacje Mezopotamii, Egiptu oraz Izraela. Rozwinęły się one w rejonie Bliskiego Wschodu, czyli w niedalekim sąsiedztwie Europy. Na dzisiejszej lekcji przeniesiesz się w głąb Azji. W III tysiącleciu p.n.e. dolinę rzeki **Indus** (tereny obecnego Pakistanu) zamieszkiwały ludy, które stworzyły wysoko rozwiniętą cywilizację. Mieszkańcy doliny Indusu – podobnie jak Sumerowie i Egipcjanie – budowali kanały nawadniające. Na urodzajnych ziemiach uprawiali jęczmień, owies, pszenicę, ryż i bawełnę. Zajmowali się również hodowlą bydła. O wysokim stopniu rozwoju tutejszych ludów świadczą wybudowane przez nie miasta – **Mohendżo Daro** i **Harappa**. Mieszkańcy doliny Indusu stworzyli też **pismo**, czego dowodem są odkopane przez archeologów pieczęcie. Odnaleziono je również w innych częściach Azji, m.in. w ruinach sumeryjskiego miasta Ur. Na tej podstawie historycy ustalili, że ludność żyjąca nad Indusem prowadziła ożywiony handel nawet z dalekimi krajami.

Ciekawe!

Zabudowa Harappy i Mohendżo Daro została zaplanowana w sposób przemyślany i uporządkowany. W miastach powstały wodociągi oraz sieć kanalizacyjna, dzięki czemu ludność miała dostęp do bieżącej wody. Ich budowniczowie zadbali również o bezpieczeństwo – obwarowali je murami i wznieśli wieże obronne.

1. Na jakich obszarach Azji rozwinęły się: cywilizacja doliny Indusu oraz cywilizacja chińska? Czy dostrzegasz podobieństwa w położeniu geograficznym i ukształtowaniu terenu między nimi a innymi starożytnymi państwami?

2. Która część Chin była najbardziej zagrożona najazdami wrogów? Na podstawie jakich informacji odczytanych z mapy możesz odpowiedzieć na to pytanie?

Religie Indii

W połowie II tysiąclecia p.n.e. mieszkańcy doliny Indusu dostali się pod panowanie wojowniczych Ariów. Najeźdźcy narzucili podbitym ludom swój język, wierzenia i kulturę. Wprowadzili też podział społeczeństwa na **kasty**, czyli grupy społeczne. Ich członkowie byli związani ze sobą wykonywaniem tego samego zawodu. Kasty miały charakter zamknięty – oznaczało to, że o przynależności do danej grupy decydowało pochodzenie, a zmiana kasty była niemożliwa. Z wierzeń Ariów wywodzi się **hinduizm** – jedna z głównych religii świata. Współcześnie wyznaje ją większość mieszkańców Indii.

Na przełomie wieków VI i V p.n.e. na terenie Azji Środkowej narodziła się jeszcze jedna wielka religia świata – **buddyzm**. Jej założycielem był **Siddhartha Gautama**, znany jako Budda (czyli oświecony). W kolejnych stuleciach buddyzm rozprzestrzenił się na sąsiednie kraje. Obecnie jego wyznawcy żyją głównie w Chinach, Tybecie, Mongolii, na Półwyspie Koreańskim oraz w Japonii.

Za cel ludzkiego życia Budda uważał osiągnięcie stanu nirwany, czyli całkowitego wyzwolenia od cierpienia. Aby go uzyskać należało postępować sprawiedliwie, nie krzywdzić innych i unikać wszelkich pokus. Na zdjęciu: posąg Buddy w Bodh Gaja [czyt. bod gaja] w Indiach.

Ciekawe!

Ariowie nie stworzyli pisma. Swoją historię, tradycję i wierzenia przekazywali ustnie. Spisano je dopiero setki lat później, w księgach zwanych Wedami.

Daleki Wschód – nazwa używana przez Europejczyków dla określenia obszaru Azji obejmującego wschodnią część Chin, Półwysep Koreański i Japonię.

Cesarz – tytuł monarszy przyjmowany przez władców dla umocnienia swojej pozycji lub uzyskania przywództwa nad innymi krajami.

Cywilizacja chińska

W III tysiącleciu p.n.e. na **Dalekim Wschodzie** narodziła się inna wielka cywilizacja Azji – **cywilizacja chińska**. W początkach II tysiąclecia p.n.e. powstało tu państwo, jednak w późniejszym okresie uległo ono rozbiciu. Ziemie chińskie na długo stały się terenem walk między poszczególnymi królestwami. Zjednoczył je dopiero w III wieku p.n.e. władca Qin Shi Huang [czyt. kuin szi huang]. **Cesarz** wprowadził w całym państwie jedną monetę. Zbudował też system dróg, dzięki czemu rozwinął się handel i znacznie skrócił czas podróży między poszczególnymi częściami kraju.

Chińczycy osiągnęli wysoki poziom kultury. Stworzyli własne pismo i mieli liczne osiągnięcia w dziedzinie matematyki, astronomii czy medycyny. Ich wynalazki nierzadko przewyższały dokonania Europejczyków. Przykładem może być **druk**, który Chińczycy wynaleźli ponad 800 lat przed narodzinami Jana Gutenberga.

Osiągnięcia Chińczyków

Chińczycy umieli wytwarzać jedwab. Włókna do produkcji tej delikatnej tkaniny uzyskiwali z kokonów jedwabnika (gatunek motyla).

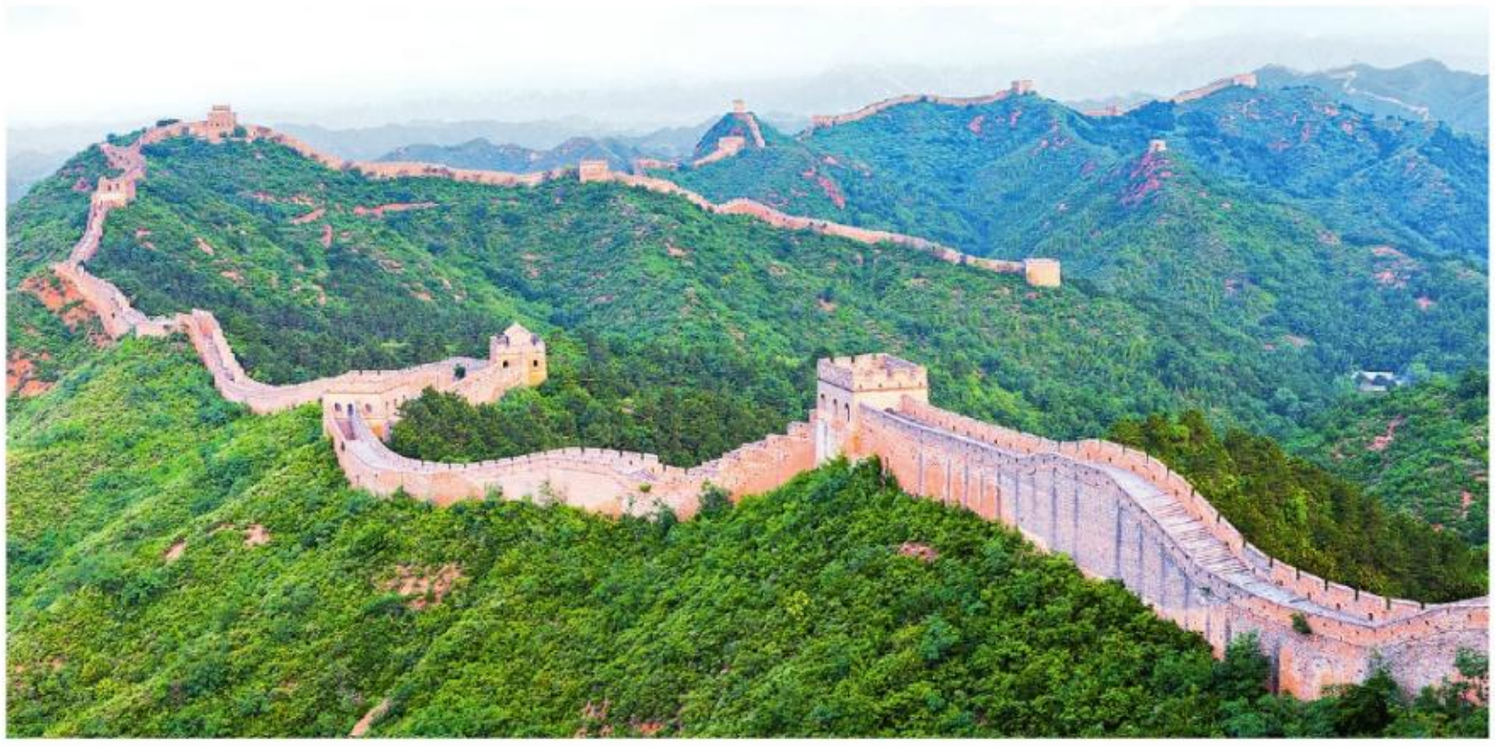

Jednym z najwspanialszych chińskich wynalazków była porcelana. Metodę jej produkcji opracowano w I połowie VII wieku n.e.

W II wieku n.e. Chińczycy wynaleźli metodę wytwarzania papieru, która dopiero w XII wieku dotarła do Europy za pośrednictwem Arabów.

W celu obrony cesarstwa przed koczowniczymi ludami z północy Chińczycy rozpoczęli w III wieku p.n.e. budowę umocnień, które uznaje się za początek Wielkiego Muru Chińskiego. Dziś liczy on ok. 2400 km długości, 4–16 m wysokości i 4–8 m szerokości. Obecny wygląd osiągnął w XV wieku n.e.

Kontakty handlowe z Chinami – dawniej i dziś

Dawniej...

W przeszłości Chińczycy utrzymywali ożywione kontakty handlowe z Europejczykami. Głównym traktem prowadzącym na zachód był tzw. jedwabny szlak, wykorzystywany od III wieku p.n.e. do XVII wieku n.e. Chińscy kupcy przywozili do Europy jedwab, żelazo i papier. Sami nabywali złoto, wyroby jubilerskie, perfumy i winogrona.

Współcześnie...

Współcześnie handel Europejczyków z Chinami odbywa się głównie drogą morską. Jego skala jest znacznie większa niż w starożytności i średniowieczu. Do Polski i innych państw europejskich sprowadza się odzież, obuwie, zegarki, biżuterię i sprzęt AGD. Głównymi polskimi towarami sprzedawanymi do Chin są: miedź, maszyny i mięso.

W skrócie

- W III tysiącleciu p.n.e. w dolinie rzeki Indus rozwinęła się cywilizacja, której najważniejszymi ośrodkami były miasta Mohendżo Daro i Harappa.
- Na terenie Azji Środkowej narodziły się w starożytności dwie wielkie religie świata – hinduizm i buddyzm.
- Cywilizacja chińska rozwinęła się w III tysiącleciu p.n.e. Chińczycy byli twórcami wielu wynalazków, m.in. porcelany, papieru i druku.

Czy już umiesz?

1. Wymień osiągnięcia cywilizacji doliny Indusu.
2. Wyjaśnij, w jakim celu Chińczycy wznieśli Wielki Mur Chiński.
3. Stwórz w dowolnym programie komputerowym tabelę, w której zbierzesz najważniejsze osiągnięcia starożytnych Chińczyków. Gotową tabelę wydrukuj i wklej do zeszytu.
4. Wyjaśnij, dlaczego porcelanę nazywano niegdyś w Europie białym złotem. Informacji na ten temat poszukaj w internecie.

Żywe Muzeum Porcelany w Ćmielowie

W Europie technologię wytwarzania porcelany opracowano dopiero w XVIII wieku. Wytwórnie białego złota powstały również w Polsce. Bogatą kolekcję polskich wyrobów porcelanowych można podziwiać w Żywym Muzeum Porcelany w Ćmielowie w woj. świętokrzyskim. Zwiedzający mogą tu zobaczyć, jak wygląda produkcja, a nawet wykonać własną filiżankę.

Podsumowanie działu 1

1 Uporządkuj podane wydarzenia w kolejności chronologicznej i zapisz je w zeszycie.

przejście na osiadły tryb życia	wykorzystanie żelaza do wyrobu narzędzi
wynalezienie pisma	nabycie umiejętności rozpalania ognia

2 Które osiągnięcie człowieka prehistorycznego uważasz za najważniejsze? Uzasadnij swoją odpowiedź.

3 Wymień główne wyznaczniki cywilizacji. Poprzyj je przykładami.

4 Powiedz, jakiej cywilizacji dotyczą ukazane na zdjęciach przedmioty i dzieła sztuki. Co możemy powiedzieć o tej cywilizacji na ich podstawie?

5 Oceń, czy podane zdania są zgodne z prawdą. Nie zaznaczaj odpowiedzi w podręczniku. Prawdziwe zdania przepisz do zeszytu, nieprawdziwe popraw i również przepisz.

Mieszkańcy Mezopotamii używali do pisania glinianych tabliczek.
Władców Egiptu nazywamy cesarzami.
Za panowania Salomona królestwo Izraela przeżywało rozkwit.
Chińska cywilizacja rozwinęła się nad rzekami Tygrysem i Eufratem.

6 Stwórzcie prezentację w programie Power Point o każdej z poznanych na lekcjach cywilizacji.

- Podzielcie się na pięć grup.
- Przydzielcie sobie zadania. W każdej grupie muszą się znaleźć osoby odpowiedzialne za przygotowanie tekstów, wyszukanie zdjęć i opracowanie graficzne.
- Zaprezentujcie swoje prace na forum klasy.

2. Starożytna Grecja

1. Jaką część miasta przedstawia rysunek? Czym się zajmują ludzie widoczni na ilustracji?
2. Jakimi towarami handlowali Grecy?
3. Opisz budowę greckich okrętów. Co wprawiało je w ruch?
4. Czy morze odgrywało ważną rolę w życiu starożytnych Greków? Uzasadnij odpowiedź.

2.1 Wśród Hellenów

Podejmij temat

Powiedz, co przedstawiają zdjęcia. Czy wiesz, jaki mają związek z tematem lekcji?

Ciekawe!

Początkowo Hellenowie nazywali barbarzyńcami wszystkich, którzy mówili innym, niezrozumiałym dla nich językiem (przypominającym dźwięki bar-bar-bar). Z czasem określenie to nabrało negatywnego charakteru i oznaczało ludzi spoza helleńskiego kręgu kulturowego, których sami Grecy uważali za gorszych od siebie.

Hellada i Hellenowie

Zaprezentowane zdjęcia przywodzą na myśl Grecję – kraj położony na Półwyspie Bałkańskim oraz na bardzo wielu wyspach Morza Egejskiego. W II tysiącleciu p.n.e. osiedliły się tu greckie plemiona. Posługiwały się one tym samym językiem, miały podobne zwyczaje i czciły takich samych bogów. Członkowie tych plemion nazywali siebie **Hellenami**, a swój kraj – **Helladą**. Obce ludy określali zaś mianem barbarzyńców. Starożytni Grecy stworzyli alfabet, bogatą literaturę i sztukę oraz wspaniałą architekturę. Ważnymi elementami ich wspólnej kultury były **teatr** i **igrzyska olimpijskie** – dokonania, z których korzystamy do dziś.

Zajęcia Hellenów

Hellenowie zamieszkiwali kraj górzysty, w którym nie było dużych rzek ani zbyt wielu terenów rolniczych. Na nielicznych równinach uprawiali jęczmień i pszenicę, na zboczach gór sadzili zaś winną latorośl, drzewa owocowe i oliwne. Hodowali również świnie, kozy i owce. Mieszkańcy nadmorskich osad zajmowali się rybołówstwem oraz handlem. Grecy byli również znakomitymi rzemieślnikami. Słynęli zwłaszcza z wyrobu ceramiki, tkanin, ozdób i broni.

Greckie polis

Mieszkańcy Hellady nie stworzyli jednego wspólnego państwa. Poszczególne plemiona greckie żyły oddzielone od siebie wysokimi łańcuchami górskimi, które utrudniały wzajemne kontakty. W ten sposób w niewielkich dolinach wyrastały niezależne osady. Z czasem przekształcały się one w **polis**, czyli samodzielne miasta-państwa. Nazywa się je tak, ponieważ miały zarówno cechy miast (mały obszar, niewielką liczbę ludności), jak i państw (rząd, odrębne prawo, własne wojsko).

Wielka kolonizacja

Grecja była ubogą krainą. Z powodu małej ilości ziemi uprawnej nie wszyscy mieszkańcy mogli się wyżywić. Dlatego wielu Greków wyruszało za morze, by poza Helladą znaleźć dogodne miejsca pod budowę nowych osad. Wyprawy były organizowane przez poszczególne polis, które zakładały swoje **kolonie**. Ten grecki ruch osadniczy nazywamy **wielką kolonizacją**. Trwał on od VIII do początku VI wieku p.n.e. i objął wybrzeża mórz: Śródziemnego i Czarnego. Kolonizacja nie oznaczała podboju tych ziem. Hellenowie starali się żyć pokojowo z ludami, które już je zamieszkiwały. Zaczęli je poznawać i z nimi handlować. Z kolei kontakty z Grekami sprawiły, że obce ludy stopniowo przejmowały zdobycze greckiej cywilizacji.

Kolonia – w starożytnej Grecji: nowa osada lub miasto założone przez macierzystą polis.

1. Podaj przykłady greckich polis.
2. Które obszary skolonizowali Grecy? Wskaż je na mapie i określ ich położenie.

Nad Atenami górowało potężne wzgórze – **Akropol**. Na nim wznoszono wspaniałe świątynie. Najpiękniejszą z nich, Partenon, Ateńczycy wybudowali ku czci Ateny, patronki miasta.

Partenon wzniesiono w V wieku p.n.e. Świątynia została wykonana z białego marmuru. Jej dach wsparto na licznych kolumnach. W tylnej części budowli stał wspaniały posąg bogini Ateny wyrzeźbiony ze złota i kości słoniowej – dzieło Fidiasza. Zachowane ruiny budowli możemy oglądać do dziś.

Agora była centralnym placem polis, miejscem zgromadzeń i handlu. Tu znajdowały się ważne gmachy publiczne i świątynie. Na agorze można było spotkać polityków, którzy przekonywali lud do swoich poglądów, i handlarzy zachęcających do kupna towarów oraz zwykłych spacerowiczów.

Jak wyglądało życie w starożytnych Atenach?

W Grecji istniało kilkaset polis. Najpotężniejszą i najbogatszą z nich były Ateny położone w krainie zwanej Attyką. W V wieku p.n.e. przeżywały one bujny rozkwit. Stały się ważnym ośrodkiem handlu i miały silną flotę. Ateńczycy dbali o piękno swojej polis. Wznosili wspaniałe budowle, troszczyli się o rozwój kultury i sztuki. W mieście tym osiedliło się wielu artystów, m.in. Fidiasz – największy grecki rzeźbiarz.

Ateńczycy zbudowali **port** handlowy i wojenny. Był on umiejscowiony w Pireusie, ok. 30 kilometrów od Aten. W porcie cumowały statki kupców i flota wojenna, która była symbolem ateńskiej potęgi.

Mury chroniły miasto przed najazdami wrogów. Miały je tylko najbogatsze polis.

1. Wyjaśnij terminy: Akropol, agora.
2. Jak sądzisz, dlaczego Ateńczycy wznieśli tyle pięknych budowli właśnie na Akropolu?
3. Czy znasz miejsca, które spełniają dziś podobne funkcje co starożytna agora? Podaj ich nazwy.

Ustrój – zasady prawne określające sposób sprawowania władzy w państwie.

Perykles sprawował w latach 444–429 p.n.e. ważny urząd stratega. Był jednym z twórców demokracji ateńskiej.

W ojczyźnie demokracji

W Atenach narodziła się **demokracja**, czyli rządy ludu. **Ustrój** ten różnił się od tego, który panował w starożytnym Egipcie, gdzie faraon sprawował samodzielną władzę. W Atenach każdy pełnoprawny obywatel miał równy wpływ na politykę polis. Najwyższą władzę sprawowało **zgromadzenie ludowe**. W jego obradach uczestniczyli wyłącznie obywatele. Dyskutowali oni o ważnych sprawach polis i podejmowali decyzje większością głosów. Dotyczyły one na przykład wypowiedzenia wojny, zawarcia pokoju lub nałożenia nowych podatków. Postanowienia zgromadzenia ludowego realizowali urzędnicy, których wyłaniano w drodze losowania spośród obywateli Aten. Tylko nieliczne urzędy – np. strategów (dowódców wojskowych) – obsadzano przez wybór.

Ateńczycy byli dumni z demokracji. Pilnowali, by żaden polityk nie skupiał w swoich rękach zbyt dużej władzy. Dlatego powołali instytucję zwaną **ostracyzmem**. Było to głosowanie, podczas którego Ateńczycy zapisywali na glinianych skorupkach (ostrakonach) imiona osób działających, ich zdaniem, na szkodę demokracji. Obywatel, który zebrał najwięcej głosów, musiał opuścić Ateny na 10 lat.

Komu przysługiwały prawa w demokracji ateńskiej?

Prawa polityczne w starożytnych Atenach przysługiwały wyłącznie obywatelom. Do tej grupy należeli tylko pełnoletni mężczyźni urodzeni w Atenach, których rodzice byli Ateńczykami.

Obywatele Aten

Pełnoletni mężczyźni, Ateńczycy

Mieszkańcy Aten pozbawieni praw politycznych

Cudzoziemcy – przybysze z innych polis

Kobiety i dzieci

Niewolnicy

Grecki historyk Tukidydes o Peryklesie

Perykles wywierał wpływ dzięki swemu autorytetowi[1] i mądrości; będąc bez wątpienia nieprzekupnym, z łatwością trzymał lud w ryzach[2] i nie lud nim kierował, ale on ludem. Zdobywając sobie znaczenie jedynie uczciwymi środkami, nie schlebiał nikomu, lecz wykorzystując osobistą powagę, czasem też gniewnie do ludu przemawiał. Ilekroć czuł, że Ateńczyków ponosi niewczesna[3] buta[4] i zuchwałość, potrafił ich zastraszyć, a kiedy znowu bez uzasadnienia wpadali w panikę, dodawał im otuchy.

Tukidydes, *Wojna peloponeska*, tłum. K. Kumaniecki, opr. R. Turasiewicz, Wrocław 1991

[1] Autorytet – poważanie.

[2] Trzymał lud w ryzach – zmuszał do posłuszeństwa.

[3] Niewczesna – tu: przedwczesna.

[4] Buta – zbytnia pewność siebie, pycha.

1. Powiedz, jakimi metodami Perykles zapewniał sobie poparcie obywateli.
2. Jak Tukidydes oceniał okres przywództwa Peryklesa? Pozytywnie czy negatywnie?
3. Jakie cechy, według ciebie, powinien mieć idealny polityk? Czy miał je Perykles?

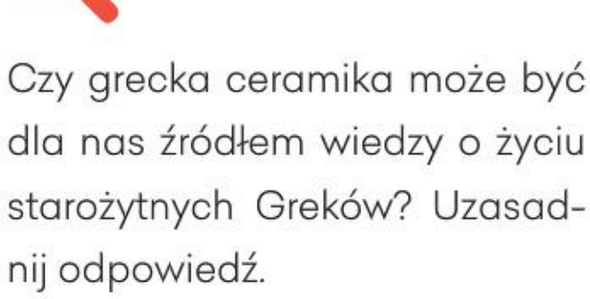
W skrócie

- Warunki naturalne Grecji były niekorzystne dla rolnictwa. Dlatego w Helladzie rozwinęły się: rzemiosło, żegluga i handel.
- Grecy nie założyli jednego wspólnego państwa. Utworzyli wiele miast-państw, które nazywamy polis.
- Najpotężniejszą grecką polis były Ateny. Tam wykształcił się sposób sprawowania rządów zwany demokracją. Władza w Atenach należała do wszystkich obywateli. Decyzje podejmowali oni w czasie obrad zgromadzenia ludowego.

Czy już umiesz?

1. Wyjaśnij, dlaczego Hellenowie nie stworzyli jednego państwa, jak na przykład Egipcjanie.
2. Wymień skutki greckiej kolonizacji.
3. Opisz sposób funkcjonowania demokracji ateńskiej. Jaką rolę w tym ustroju odgrywało zgromadzenie ludowe?
4. Jak sądzisz, dlaczego greckich strategów obsadzano przez wybór?

Grecka sztuka w Polsce

W Muzeum Narodowym w Warszawie można zobaczyć zbiory sztuki starożytnej. Wśród eksponatów znajdują się greckie rzeźby i elementy uzbrojenia. Ważną część ekspozycji stanowi kolekcja malowanej ceramiki greckiej.

Czy grecka ceramika może być dla nas źródłem wiedzy o życiu starożytnych Greków? Uzasadnij odpowiedź.

2.2 Wojny z Persami

Podejmij temat

Greccy wojownicy (malowidło wazowe z VII wieku p.n.e.)

Opisz scenę, która została przedstawiona na zamieszczonej obok ilustracji. Zwróć uwagę na uzbrojenie wojowników.

Z racji warunków naturalnych Grecy często prowadzili wojny na morzu. Greckie okręty wojenne – triery – cechowała duża zwrotność. Wyposażone były w taran, czyli zaostrzoną belkę wystającą z dziobu okrętu. Uszkadzano nim wrogie okręty. Załogę triery stanowiło 170 wioślarzy, siedzących trójkami po obu stronach pokładu.

Hoplici – armia Greków

Wojny towarzyszyły ludzkości od najdawniejszych czasów. Były zjawiskiem częstym również w starożytności. W Grecji poszczególne polis dążyły do narzucenia swojego zwierzchnictwa słabszym miastom-państwom. Walki toczono również o zdobycie nowych ziem, cennych surowców i niewolników.

W starożytnej Grecji każdy obywatel miał obowiązek obrony swojej polis. W razie zagrożenia zbroił się i wyruszał na wojnę. Podstawę armii greckich miast-państw stanowili ciężkozbrojni piechurzy – **hoplici**, widoczni na zdjęciu. Byli oni uzbrojeni we włócznie i miecze, do ochrony ciała używali zaś pancerzy, hełmów i tarcz. Hoplici walczyli w zwartym szyku zwanym **falangą**. Jeżeli uważnie przyjrzysz się ilustracji, zauważysz, że greccy żołnierze są ustawieni w ciasny szereg, a ich tarcze wzajemnie na siebie zachodzą, tworząc coś w rodzaju muru. Dzięki takiemu ustawieniu hoplici wspólnie chronili się przed ciosami przeciwnika. Atak falangi w bitwie był silny i trudny do przełamania, co zapewniło Grekom wiele zwycięstw.

W Sparcie

Spośród greckich miast-państw najlepiej wyszkoloną armią dysponowała **Sparta** położona na Półwyspie Peloponeskim. Obok Aten była najważniejszą grecką polis. Oba ośrodki rywalizowały ze sobą o przywództwo w świecie greckim.

W Sparcie sprawowanie władzy zorganizowano inaczej niż w Atenach: na czele państwa stało dwóch królów, którzy byli również naczelnymi wodzami. Najważniejszą grupę społeczną stanowili wolni Spartanie – pełnoprawni obywatele. Posiadali oni ziemię, na której pracowali ich niewolnicy. Życie obywateli zostało podporządkowane służbie wojskowej, w czym upatrywano źródeł spartańskiej potęgi.

Od najmłodszych lat mieszkańcy polis byli wychowywani w dużej dyscyplinie. Każdy chłopiec, który urodził się jako syn obywatela i ukończył siódmy rok życia, przechodził pod opiekę państwa. Do ukończenia trzydziestego roku życia mieszkał w koszarach, gdzie kształcił swoje umiejętności wojskowe. Dopiero jako trzydziestoletni mężczyzna mógł zamieszkać we własnym domu i założyć rodzinę. Nadal jednak pozostawał wojownikiem, którego życie było podporządkowane armii.

Obowiązkowe ćwiczenia fizyczne w Sparcie musiały odbywać również dziewczęta, co było wyjątkiem na tle greckich polis. Spartanie byli bowiem przekonani, że wysportowane matki rodzą silniejsze i zdrowsze dzieci. Na zdjęciu: figurka spartańskiej zawodniczki.

Starożytny grecki historyk Plutarch o spartańskim wychowaniu

Pisania uczyli się jako rzeczy przydatnej; zresztą całe wychowanie miało na celu karność, wytrwałość w trudach i waleczność. Z postępem wieku zaostrzano metodę hartowania, strzyżono do skóry, przyuczano chodzić boso […]. Sypiali razem wedle hufców i drużyn na szuwarze, który obłamywali z łodyg palcami bez użycia żelaza […]. Wieczerza była skąpa, aby walka z niedostatkiem zmuszała ich do odwagi i przemyślności […]. Uczono chłopców wysławiać się w sposób cięty a dowcipny i przy swej zwięzłości pobudzający do myślenia.

Młodzieńców, którzy najbardziej się wyróżniali, poddawano szczególnej próbie: młody człowiek oddalał się od miasta i musiał kryć się tak, żeby nikt go nie dostrzegł. Wędrował po górach, sypiał mało i musiał czuwać, ażeby go nikt nie zaskoczył; nie miał żadnej pomocy, nie zabierał ze sobą żywności. Wysyłano chłopców bez ubrania, każdego oddzielnie. Mieli tak spędzić rok, wędrując po górach, żywiąc się tym, co ukradną albo w inny sposób zdobędą.

Źródło: Plutarch, *Żywoty sławnych mężów. Likurg*, w: G. Chomicki, S. Sprawski, *Starożytność. Teksty źródłowe, komentarze i zagadnienia do historii w szkole średniej*, Kraków 1999

1 Powiedz, na czym polegało spartańskie wychowanie. Oceń metody wychowawcze stosowane w Sparcie.

2 Przedmiot, który pochodzi ze Sparty, określamy jako lakoński. Dowiedz się, jakiego podobnego przymiotnika używamy, gdy chcemy powiedzieć, że coś jest zwięźle wyrażone.

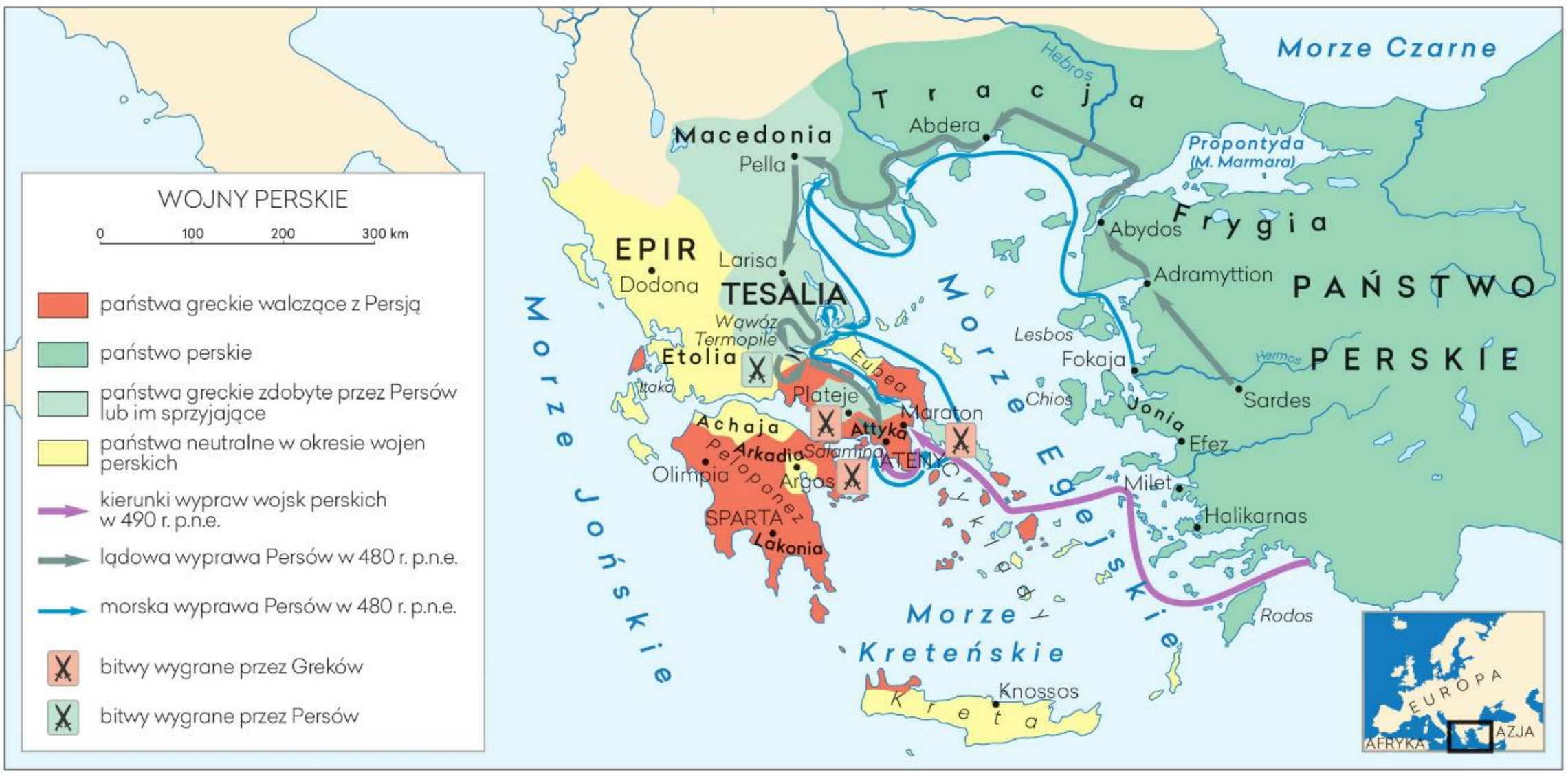
Ciekawe!

Na pamiątkę zwycięstwa Greków pod Maratonem na współczesnych igrzyskach olimpijskich organizuje się bieg maratoński, liczący taki sam dystans, ile wynosiła odległość między Maratonem a Atenami (42 km i 195 m). Bieg upamiętnia wyczyn greckiego żołnierza Filippidesa, który jako pierwszy przybył do miasta i poinformował Ateńczyków o wygranej.

Najazd Persów w 490 roku p.n.e.

Greckie polis rywalizowały i walczyły ze sobą, ale kiedy u schyłku VI wieku p.n.e. pojawiło się zagrożenie zewnętrzne ze strony Persji, zjednoczyły się, by odeprzeć atak wspólnego wroga.

W VI wieku p.n.e. Persowie utworzyli na Bliskim Wschodzie potężne państwo. Podbili miasta greckie w Azji Mniejszej, narzucili mieszkańcom swoją władzę i obciążyli ich wysokimi podatkami. Persowie chcieli również podporządkować sobie greckie polis znajdujące się na Półwyspie Bałkańskim. W **490 roku p.n.e.** flota perska wylądowała na wschodnim wybrzeżu Attyki. Do decydującego starcia doszło pod **Maratonem**, gdzie ateńska armia odniosła nad Persami zwycięstwo. Nie rozbiła ich jednak całkowicie. Po walce część Persów odpłynęła spod Maratonu i ruszyła na Ateny, licząc na to, że pozbawione swoich obrońców miasto, szybko się podda. Ateńczycy uprzedzili jednak ich zamiary. Szybko pokonali dystans 42 kilometrów między Maratonem i Atenami, zanim perskie okręty dopłynęły do polis. Zaskoczeni widokiem greckich żołnierzy Persowie zrezygnowali z ataku i zawrócili do Azji Mniejszej.

1. Znajdź na mapie Ateny i Spartę. Odczytaj nazwy krain, w których znajdowały się te polis.

2. Wskaż miejsca bitew, w których Grecy odnieśli zwycięstwo nad Persami.

3. Jak sądzisz, dlaczego armia perska poruszała się wzdłuż greckiego wybrzeża i nie zapuszczała się w głąb lądu?

Najazd Kserksesa

Persowie nie porzucili myśli o podboju Hellady. W **480 roku p.n.e.** na Grecję ruszyła potężna armia perska pod wodzą króla Kserksesa. Połączone wojska greckie próbowały powstrzymać marsz Persów w **Wąwozie Termopilskim**. Do ostatniej chwili tego wąskiego przejścia broniło 300 Spartan, którymi dowodził król **Leonidas**. Ostatecznie Spartanie polegli w walce z przeważającymi siłami perskimi, stając się dla wszystkich Greków symbolem patriotyzmu i odwagi.

Po zwycięskiej bitwie wojska perskie dotarły do Aten, zdobyły je i spaliły. Ateńczycy nie poddali się jednak bez walki i wydali Persom bitwę na morzu. Rozegrała się ona pod **Salaminą** w 480 roku p.n.e. i zakończyła zwycięstwem Greków. Rok później Hellenowie pokonali armię perską na lądzie pod Platejami. Najazd wroga został odparty. Dzięki temu greckie polis zachowały niezależność i możliwość swobodnego rozwoju.

W skrócie

- Grecy mieli jedną z najlepszych armii w starożytności. Jej trzon stanowili hoplici – ciężkozbrojni piechurzy. Walczyli oni w zwartym szyku zwanym falangą.
- Najsilniejszą armię spośród greckich polis miała Sparta. Jej wojownicy słynęli z niebywałej odwagi i gotowości do poświęceń.
- W 490 i 480 roku p.n.e. Grecję najechała armia perska. W obliczu zagrożenia greckie polis zjednoczyły się w walce z najeźdźcą i odniosły zwycięstwo.

Czy już umiesz?

1. Opisz sposób walki greckich hoplitów.
2. Powiedz, jak wyglądało życie obywatela w Sparcie.
3. Opisz konflikt grecko-perski. Podaj jego przyczyny i skutki. Wymień ważniejsze bitwy.
4. Czym się wsławili Spartanie podczas bitwy pod Termopilami?
5. Powiedz, jak wobec wspólnego zagrożenia zachowały się greckie polis. Oceń taką postawę.

Polskie Termopile

Mianem polskich Termopil określa się bitwę pod Wizną stoczoną we wrześniu 1939 roku. W jej trakcie ok. 720 polskich żołnierzy pod dowództwem kapitana Władysława Raginisa przez dwie doby odpierało ataki armii niemieckiej, mającej ponad czterdziestokrotną przewagę. Dziś bitwę upamiętniają ruiny schronu na Górze Strękowej.

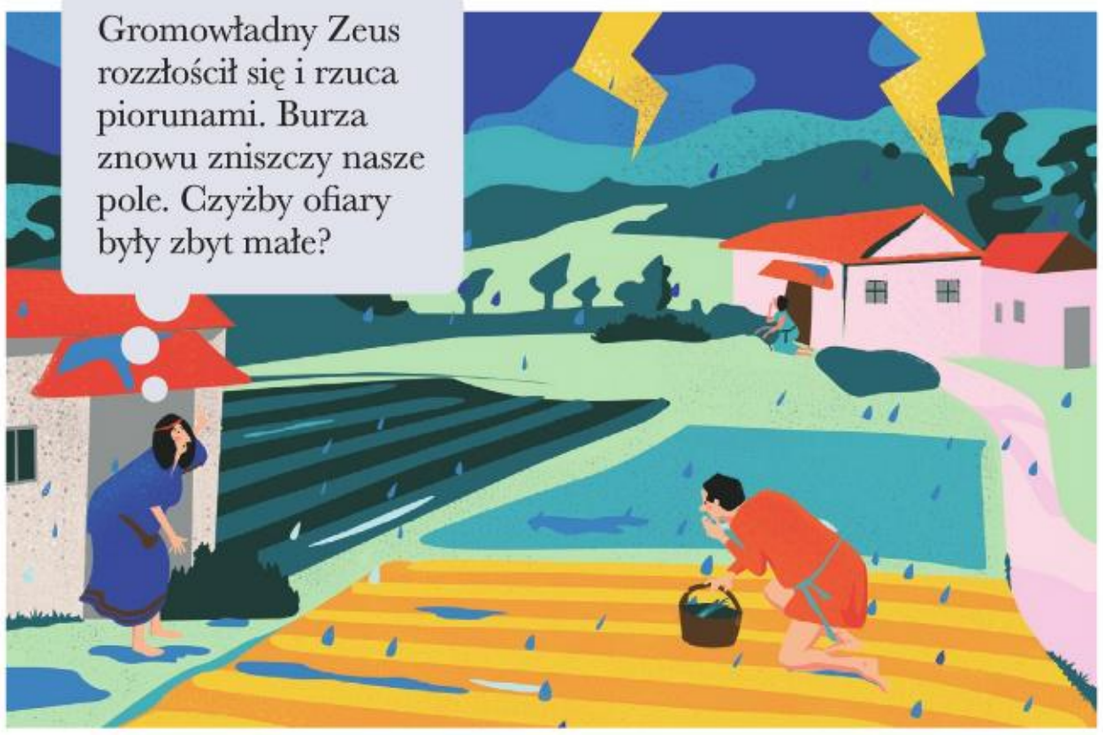
Spartańskim chłopcom wpajano zasadę, że z pola bitwy mogą wrócić z tarczą albo na tarczy. Wyjaśnij, co oznacza to powiedzenie.

2.3 Wierzenia starożytnych Greków

Podejmij temat

Powiedz, jakie uczucia mogły budzić w starożytnych Grekach widoczne na ilustracjach zjawiska przyrody. Jak Grecy tłumaczyli sobie ich występowanie?

Starożytni Grecy wierzyli, że dwunastu najważniejszych bogów mieszka na Olimpie. Tak się nazywa wysoki masyw górski na północy kraju – w czasach starożytnych niedostępny dla ludzi.

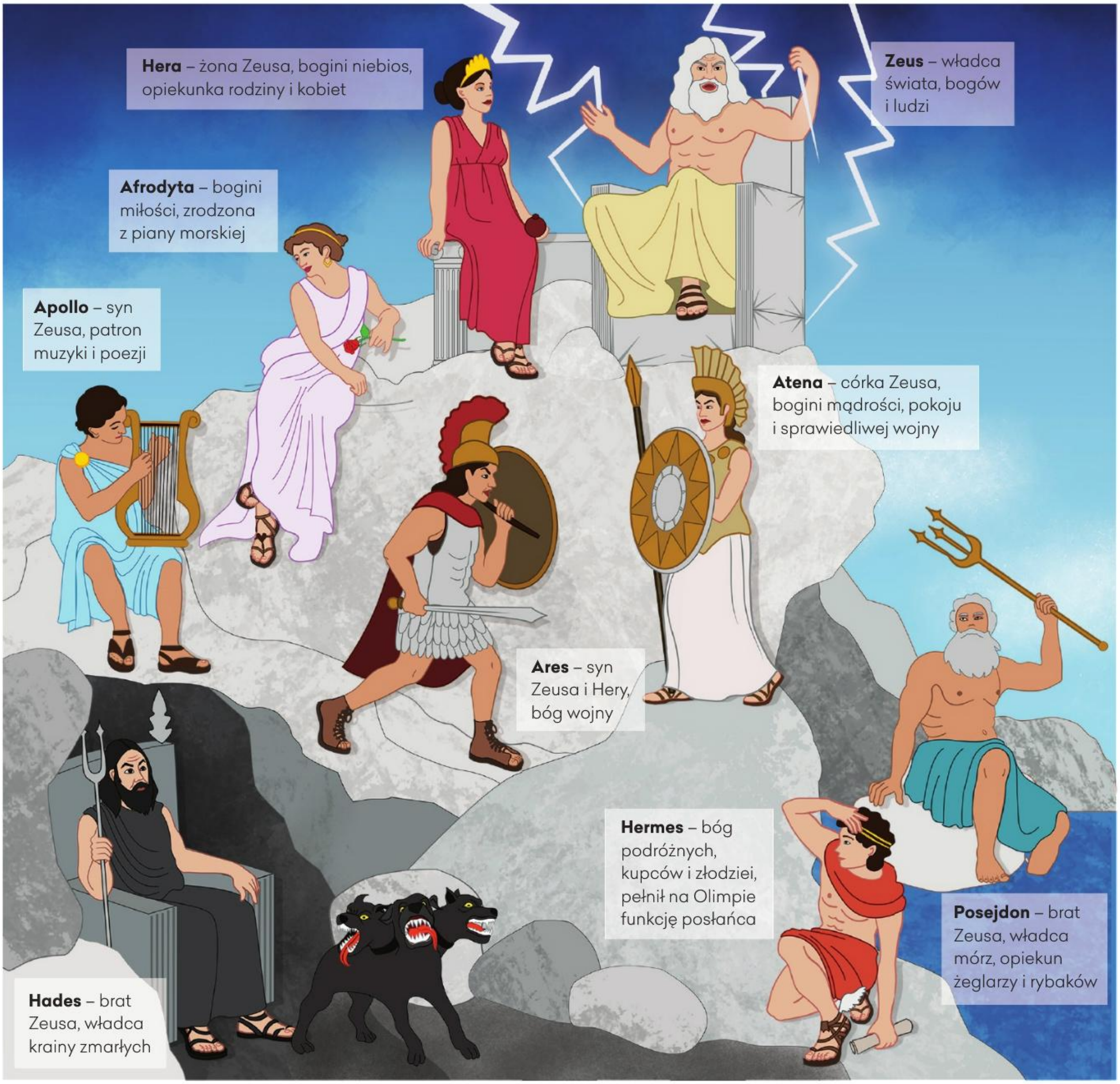
Bogowie i mity

Skąd się bierze burza? Dlaczego na morzu jest sztorm? O czym świadczą wybuchy wulkanów i trzęsienia ziemi? Dlaczego czasem ziemię nawiedza susza, a innym razem są obfite ulewy? Starożytni Grecy nie znali odpowiedzi na te pytania, a ponieważ chcieli zrozumieć przyczyny tajemniczych zjawisk, zaczęli je przypisywać decyzjom różnych bóstw. Byli **politeistami**, tak samo jak Egipcjanie. Mieli jednak własnych bogów, którzy ich zdaniem wyłonili się z mrocznej i nieskończonej przestrzeni zwanej Chaosem. Hellenowie uważali, że bóstwa władają siłami natury. Pioruny oznaczały gniew wszechwładnego Zeusa, a urodzaj – szczęście Demeter, bogini rolnictwa.

Według wierzeń Greków bogowie wyglądem przypominali ludzi. Mieli też ludzkie cechy: kochali, złościli się, mieli swoje zmartwienia i radości. Jednak w przeciwieństwie do mieszkańców ziemi byli nieśmiertelni i wiecznie młodzi. Przymioty te posiedli dzięki spożywaniu boskich pokarmów – ambrozji i nektaru.

Rodzina greckich bogów

Grecy przedstawiali swoich bogów z odpowiednimi atrybutami. Symbolizowały one dziedziny życia, którymi poszczególne bóstwa się opiekowały.

1. Wyjaśnij, do kogo się zwracał o pomoc grecki żeglarz wyruszający w daleki rejs, a do kogo – poeta proszący o natchnienie.

2. Powiedz, jakie przedmioty symbolizują władzę poszczególnych bóstw.

Mity – historie o nadprzyrodzonych istotach i niezwykłych zdarzeniach. Wyjaśniały pochodzenie bogów, świata i człowieka, dawały wskazówki dotyczące cnotliwego życia.

Posąg Heraklesa wspartego na maczudze, która była symbolem nadludzkiej siły.

Wśród herosów

Grecy z pokolenia na pokolenie przekazywali sobie opowieści o bogach, ich życiu i czynach. Z czasem zaczęto je spisywać. Podania te nazywamy **mitami**, a zbiór mitów – **mitologią**. Bohaterami greckich mitów byli przede wszystkim bogowie i **herosi** – półbogowie zrodzeni ze związku boga z człowiekiem. Herosi odznaczali się wyjątkową urodą, a także nadzwyczajną siłą i męstwem. Najsłynniejszym greckim herosem był **Herakles**. Pewnego dnia w napadzie szału, który zesłała na niego bogini Hera, popełnił straszliwą zbrodnię – zabił swoją żonę i dzieci. Jako pokutę Herakles musiał wykonać dwanaście niezwykle trudnych prac. Należało do nich między innymi pokonanie hydry lernejskiej – potwora o dziewięciu głowach. Dzięki niezwykłej sile i sprytowi Herakles wykonał wszystkie zadania.

Innym znanym herosem był **Odyseusz**, legendarny król Itaki. Nieśmiertelną sławę zdobył podczas wojny trojańskiej. W jej trakcie Grecy przez 10 lat bezskutecznie usiłowali zdobyć Troję – potężne miasto w Azji Mniejszej. Legenda głosi, że sukces zapewnił im dopiero podstęp wymyślony przez Odyseusza. Na jego polecenie Grecy pewnego dnia przerwali oblężenie Troi, zwinęli obóz i odpłynęli, zaś pod miastem pozostawili niezwykły podarunek – drewnianego konia.

Mit o upadku Troi

Trojanie się zbiegli, obmacywali, ostukiwali – nic. Wielki, jak machina wojenna, koń wyrobiony z drzewa. Ktoś doradził, żeby tę zdobycz wprowadzić do miasta. […] Rozwalają mur i ciągną konia na zamek – jako ofiarę bogini Atenie. A potem zabawa. Piją, tańczą, śpiewają. Noc. Sen pokrywa miasto. […]

W brzuchu drewnianego konia siedziało dwunastu najprzedniejszych rycerzy z Odyseuszem, który podstęp wymyślił. W nocy wyszli, otworzyli bramy miasta. Okręty, ukryte za pobliską wyspą Tenedos, wróciły. Grecy wpadli do Troi. […] Zdawało się, że bogowie zapomnieli o Trojańczykach. Ginął każdy, kto wpadł w ręce zdobywców.

Źródło: Jan Parandowski, *Mitologia*, Londyn 1992

Tak mógł wyglądać drewniany koń trojański. Figura stoi w pobliżu ruin tego miasta (obecnie w zachodniej Turcji).

1. Wyjaśnij, na czym polegał podstęp wymyślony przez Odyseusza.
2. Odszukaj w *Mitologii* Jana Parandowskiego informacje o losach Odyseusza po wojnie trojańskiej. Opisz jedną z jego przygód.

Święto wszystkich Greków

Grecy wierzyli, że jeśli przypodobają się bogom, to zdobędą ich przychylność. Tym samym unikną niepowodzeń, cierpień i klęsk. Aby zyskać życzliwość bóstw, składali im w ofierze zwierzęta, wznosili na ich cześć świątynie i urządzali procesje. Ku czci bogów organizowali również specjalne święta, np. **igrzyska olimpijskie** poświęcone Zeusowi. Odbywały się one od **776 roku p.n.e.** w miejscowości Olimpia na Półwyspie Peloponeskim. Były to zmagania sportowe, które cieszyły się w całej Grecji wielką sławą i jednoczyły wszystkich Hellenów. Gdy nadchodził czas igrzysk wojujące ze sobą polis zawierały święty rozejm i zawieszały na ten czas działania wojenne.

Igrzyska odbywały się co cztery lata. Okresy między nimi nazywane były **olimpiadami**. To święto miało tak duże znaczenie, że według niego Grecy liczyli czas. Mówiono na przykład, że coś się zdarzyło w pierwszym roku dwudziestej olimpiady.

Grecy uważali, że kształtowanie doskonałości fizycznej wzmacnia hart ducha, ćwiczy odporność na trudy i uczy poczucia odpowiedzialności. Dlatego uprawiali gimnastykę i trenowali różne dyscypliny, np. biegi i zapasy (na zdjęciu).

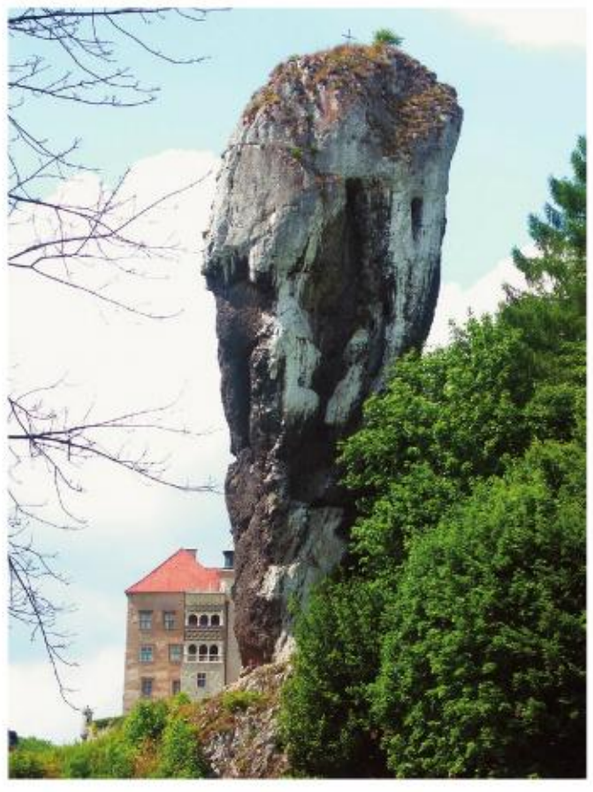
W skrócie

- Grecy byli politeistami. Wierzyli, że od woli bogów zależą ludzkie losy. Najważniejszym bogiem był Zeus – władca świata. Za siedzibę dwunastu głównych bogów uważano Olimp.
- Mieszkańcy Hellady oddawali bogom cześć, organizując uroczyste procesje, stawiając świątynie i posągi.
- Jednym z najważniejszych świąt greckich były igrzyska olimpijskie. Organizowano je od 776 roku p.n.e. co cztery lata w Olimpii.

Czy już umiesz?

1. Wytłumacz, czym greccy bogowie różnili się od ludzi, a w czym – byli do nich podobni.
2. Wymień najważniejszych bogów greckich.
3. Wyjaśnij, kim byli herosi. Opisz jednego z nich.
4. Powiedz, jakie miejsce w życiu Greków zajmował sport.
5. Wypożycz z biblioteki szkolnej *Mitologię* Jana Parandowskiego. Sprawdź, jak mit o Prometeuszu wyjaśnia pochodzenie człowieka. Porównaj tę wizję z zapisem w Starym Testamencie, w Księdze Rodzaju.

Maczuga Herkulesa

Przed zamkiem w Pieskowej Skale na terenie Ojcowskiego Parku Narodowego stoi wysoka skała kształtem przypominająca maczugę. Nazwano ją Maczugą Herkulesa – imię Herkules było rzymskim odpowiednikiem imienia Herakles.

Igrzyska olimpijskie – greckie święto sportu

Starożytne igrzyska olimpijskie trwały kilka dni. Sportowcy z całej Grecji przybywali wówczas do Olimpii. Prawo do udziału w igrzyskach mieli wyłącznie mężczyźni. Ich zmagania mogli obserwować zasiadający na widowni inni mężczyźni i niezamężne kobiety.

Otwarcie igrzysk

Uroczyste otwarcie igrzysk olimpijskich odbywało się przy posągu Zeusa, gdzie składano ofiarę na cześć boga. Następnie zawodnicy wypowiadali słowa przysięgi, w której zobowiązywali się do przestrzegania sportowych reguł i uczciwej walki. Zapalano także znicz olimpijski – płonący ogień był symbolem czystości i prawdy.

Konkurencje sportowe – pięciobój olimpijski

W kolejnych dniach igrzysk rozgrywane były zawody sportowe w różnych konkurencjach. Najważniejszą z nich stanowił pięciobój olimpijski: biegi, rzut oszczepem, skok w dal, zapasy i rzut dyskiem. W zawodach liczyło się jedynie zdobycie pierwszego miejsca.

Zakończenie igrzysk – wręczenie nagród

Piątego, ostatniego dnia igrzysk, rozdawano nagrody – zwycięzcy otrzymywali wieńce z gałązek drzewa oliwnego. Skromna nagroda zapewniała im rozgłos nie tylko w rodzinnym mieście, ale w całej Helladzie. Igrzyska kończyło złożenie ofiar dziękczynnych Zeusowi i uczta dla triumfatorów.

Igrzyska kobiet

W starożytnej Grecji sport uprawiali przede wszystkim mężczyźni. To od nich oczekiwano siły fizycznej, zręczności i męstwa – cech niezbędnych na wojnie. Kobiety miały za zadanie dbać o dom i rodzinę, choć źródła historyczne przynoszą nam wiele informacji na temat doskonalenia sprawności fizycznej przez dziewczęta. Z całą pewnością rozgrywano też zawody sportowe, w których uczestniczyły wyłącznie kobiety. Organizowano je w Olimpii na cześć bogini Hery.

Wyścig rydwanów

Jedną z konkurencji był wyścig rydwanów, czyli wozów zaprzężonych w dwa lub cztery konie. Zawody te rozgrywano na hipodromie. Był to plac w kształcie spłaszczonego okręgu z torem dla koni i rydwanów. W tej rywalizacji – z uwagi na fakt, że konie były bardzo drogie – brali udział tylko zamożni Grecy.

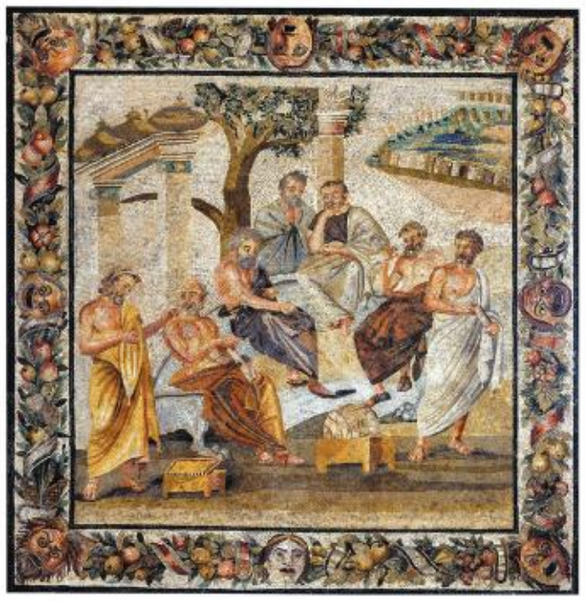
Znajdź w internecie informacje na temat jednego ze starożytnych greckich olimpijczyków i zaprezentuj je w klasie.

2.4 Kultura i osiągnięcia starożytnych Greków

Podejmij temat

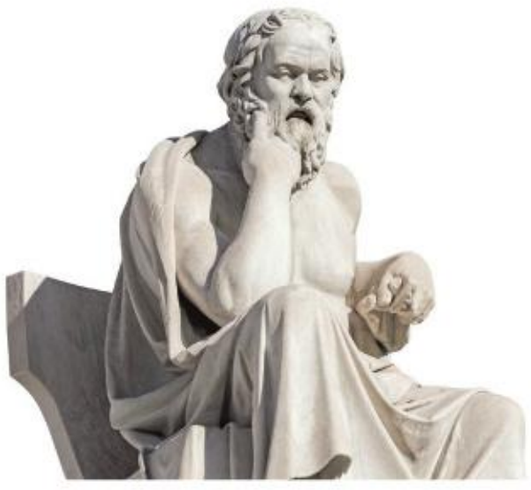
Przypomnij sobie, jak starożytni Grecy tłumaczyli różne zjawiska zachodzące w przyrodzie.

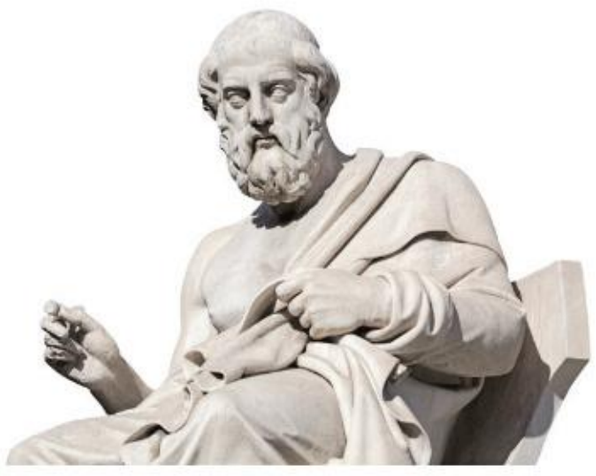
Filozofowie greccy zakładali pierwsze instytucje, w których prowadzono badania naukowe. Na przykład Platon był twórcą szkoły filozoficznej – Akademii (nazwa ta pochodzi od nazwy gaju herosa Akademosa na obrzeżach Aten, w którym zorganizowano szkołę). Akademia gromadziła uczonych oraz ich uczniów. Zajmowano się w niej polityką, filozofią, matematyką, astronomią i naukami przyrodniczymi.

Narodziny filozofii

Wiesz już, że starożytni Grecy traktowali zjawiska przyrodnicze jako przejaw działania bogów w świecie ludzi. Z czasem jednak zaczęli poszukiwać bardziej prawdopodobnych wyjaśnień dotyczących natury. Wnikliwie obserwowali poszczególne zjawiska i starali się wyjaśnić ich przyczyny za pomocą **rozumu**. Tak narodziła się **filozofia** (słowo to w języku greckim oznacza umiłowanie mądrości). Początkowo filozofowie próbowali odkryć, jakie prawa rządzą przyrodą. Z czasem w centrum ich zainteresowania znalazł się człowiek. Filozofowie pragnęli zgłębić sens ludzkiego życia. Dociekali, jakie postępowanie jest właściwe i co jest ludziom potrzebne do szczęścia. Rozmyślali również nad tym, jak powinno być zorganizowane idealne państwo i który sposób sprawowania władzy jest najsprawiedliwszy.

Filozof **Sokrates**, żyjący w V wieku p.n.e., uważał, że istnieje prawda obiektywna, która nie zależy od ludzkich przekonań. Z kolei każdy człowiek powinien się kierować w życiu chęcią czynienia dobra, bo tylko cnotliwe postępowanie przyniesie mu pożytek.

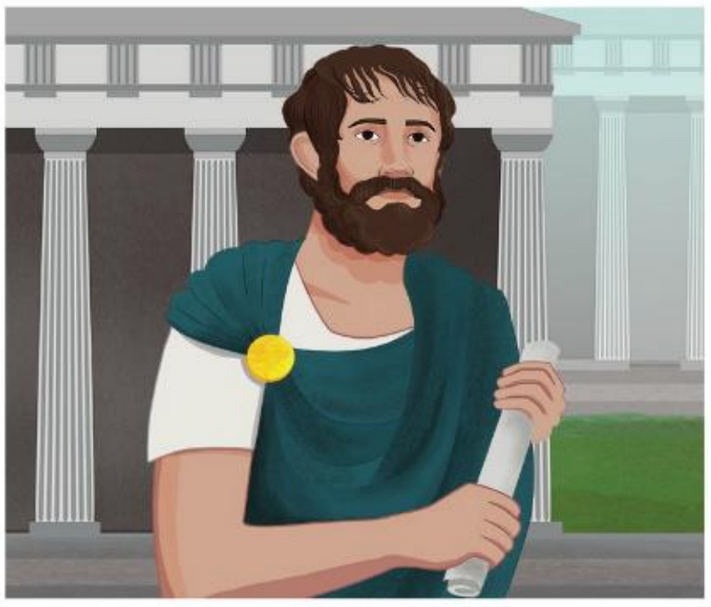
Platon, uczeń Sokratesa, stworzył wizję idealnego państwa, w którym każda grupa społeczna zajmuje się tym, co umie robić najlepiej: filozofowie – rządzeniem, wojownicy – obroną państwa, a rzemieślnicy i rolnicy – wytwarzaniem potrzebnych dóbr.

Grecka nauka

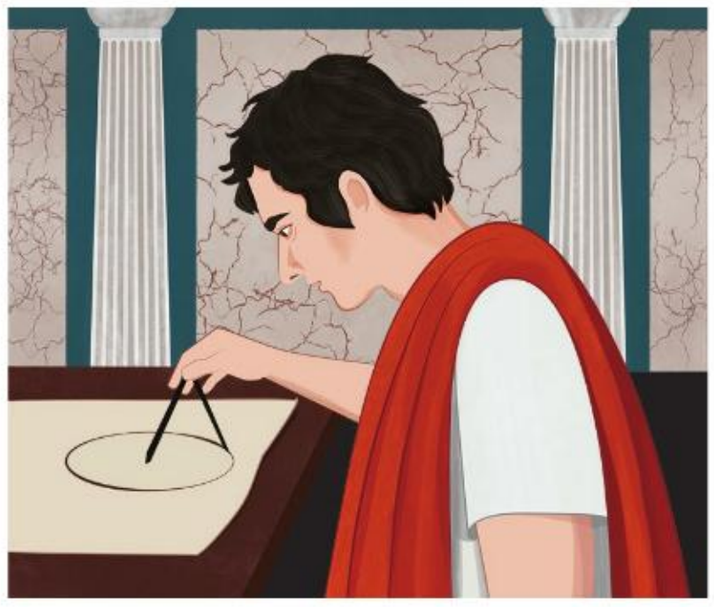
Za najważniejsze narzędzia do poznania człowieka i świata filozofowie uznali rozum oraz doświadczenie. W ten sposób narodziła się **nauka**.

Grecki lekarz **Hipokrates** nazywany jest ojcem medycyny. Jako pierwszy zaczął drobiazgowo badać różne objawy chorobowe i na tej podstawie diagnozować wiele schorzeń, a następnie je leczyć. Główną zasadą Hipokratesa było nieszkodzenie chorym. Obowiązuje ona również współczesnych lekarzy.

Najwszechstronniejszym filozofem i uczonym starożytności był **Arystoteles**, żyjący w IV wieku p.n.e. Sformułował on pojęcia takie jak: monarchia, demokracja, sąd. Sklasyfikował też różne gatunki zwierząt. Z jego dorobku korzysta do dziś wiele dziedzin nauki: historia, zoologia czy filozofia.

Większość ówczesnej wiedzy z zakresu geometrii oraz arytmetyki została zebrana i uporządkowana przez greckiego matematyka **Euklidesa** (żył na przełomie wieków IV i III p.n.e.). Jego głównym dziełem były *Elementy*, które uchodzą za najczęściej wydawaną drukiem (po Biblii) książkę w dziejach.

Początki teatru

Jednym z największych osiągnięć Greków jest **teatr**. Swoje początki bierze on w starożytnych Atenach, gdzie co roku organizowano **Wielkie Dionizje** – święta obchodzone ku czci boga wina Dionizosa. W czasie tych uroczystości odbywały się procesje i występy z udziałem chóru. W VI wieku p.n.e. do chórzystów dołączyli **aktorzy** prowadzący między sobą dialogi. Zamiast opowiadać o przygodach Dionizosa zaczęto je przedstawiać. Z czasem sztuki utraciły swój religijny charakter, a ich tematyka stała się bardziej różnorodna. Ważnym elementem Wielkich Dionizjów był konkurs poetycki na najlepsze widowisko. Tak narodził się teatr.

Starożytni Hellenowie nie traktowali teatru wyłącznie jako rozrywki. Autorzy sztuk poruszali w nich ważne problemy moralne, piętnowali i ośmieszali ludzkie wady. Pokazywali, do czego prowadzi zło lub nieposłuszeństwo wobec bogów. Teatr pełnił więc ważną funkcję wychowawczą, dlatego niektóre polis opłacały swoim obywatelom wstęp na przedstawienia teatralne.

Ciekawe!

Występujący na scenie aktorzy korzystali z masek. Wyrażały one różne nastroje: radość, smutek, obojętność lub gniew.

Jak wyglądał grecki teatr?

Przedstawienia teatralne cieszyły się wśród starożytnych Greków wielką popularnością. Przychodziło je oglądać nawet kilkanaście tysięcy osób, także kobiety. Początkowo występy odbywały się na agorze. Z czasem zaczęto budować pierwsze teatry, które mogły już pomieścić tak liczną widownię.

1. Scena na podwyższeniu – przestrzeń służąca do wystawienia sztuki. Tu występowali aktorzy; aby być lepiej widocznymi, zakładali koturny, czyli buty na wysokich podeszwach.
2. Dodatkowy budynek – garderoba i miejsce przechowywania rekwizytów.
3. Półkolisty plac – miejsce przeznaczone dla chóru.
4. Widownia – miejsca dla publiczności.

Wyjaśnij, jakie rozwiązania stosowano, by tak ogromna publiczność mogła dobrze widzieć i słyszeć to, co dzieje się na scenie. Poszukaj dodatkowych informacji w opracowaniach lub w internecie.

Teatr – dawniej i dziś

Dawniej...

W starożytnym teatrze greckim na scenie nie mogło występować jednocześnie więcej niż trzech aktorów. Osobami grającymi w sztuce byli wyłącznie mężczyźni, którzy wcielali się także w role kobiece. Zakładali oni odpowiednie kostiumy, maski i peruki. Ważną rolę odgrywał chór, który na bieżąco komentował przebieg wydarzeń.

Współcześnie...

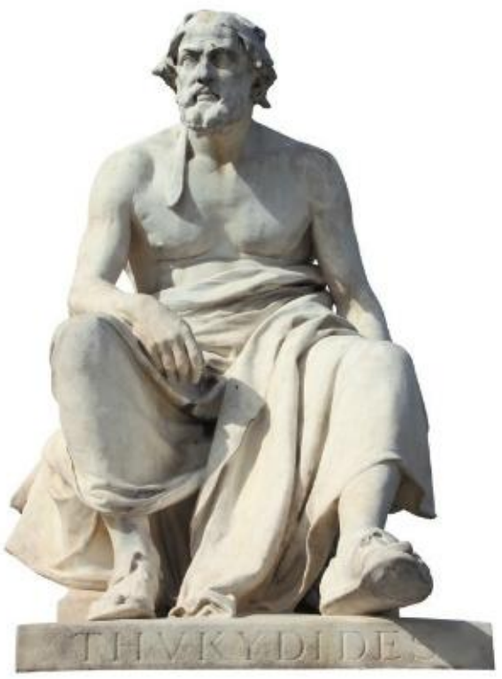

Dzisiejszy teatr, podobnie jak ten starożytny, porusza ważne problemy, bawi i uczy. Różni się jednak od antycznego – w przedstawieniach występują kobiety, nawet dzieci, a wszyscy aktorzy grają bez masek. We współczesnych sztukach nie ma już chóru, za to możemy w nich zobaczyć sceny zbiorowe.

Rozwój greckiej literatury

Hellenowie byli twórcami wspaniałych dzieł literackich, na których wzorowali się artyści późniejszych epok. Jednym z greckich poetów był **Homer** – wędrowny śpiewak żyjący w VIII wieku p.n.e. Badacze przypisują mu autorstwo *Iliady*, w której za pomocą kunsztownego poetyckiego języka opiewał czyny wojenne królów i wodzów greckich w czasie wojny trojańskiej. Innym znanym dziełem, prawdopodobnie również autorstwa Homera, jest *Odyseja*. Opowiada ona o przygodach króla Itaki – Odyseusza, wracającego do domu po zakończeniu wojny trojańskiej.

Wraz z rozwojem teatru powstawały utwory dramatyczne przeznaczone do wystawiania na scenie: **tragedie**, czyli dzieła o doniosłych sprawach, i **komedie**, w których poruszano lżejsze tematy. Do najwybitniejszych dramatopisarzy należał **Sofokles** – autor takich tragedii, jak *Antygona* i *Król Edyp*. Do literatury pięknej starożytni Grecy zaliczali również dziejopisarstwo. Za ojca historii uważa się **Herodota z Halikarnasu**, żyjącego w V wieku p.n.e. Herodot wiele podróżował po Grecji oraz krajach Bliskiego Wschodu. Informacje o kulturze, wierzeniach i historii ludów zamieszkujących te ziemie zebrał, sprawdził i opisał w swojej pracy *Dzieje*.

Tukidydes to grecki historyk żyjący w V wieku p.n.e. W swoim najważniejszym dziele *Wojna peloponeska* opisał zdarzenia związane z wojną, której był uczestnikiem. Jako pierwszy odrzucił w nim wpływ bogów na bieg wydarzeń. Badał też wiarygodność źródeł historycznych.

Teatr w Łazienkach Królewskich

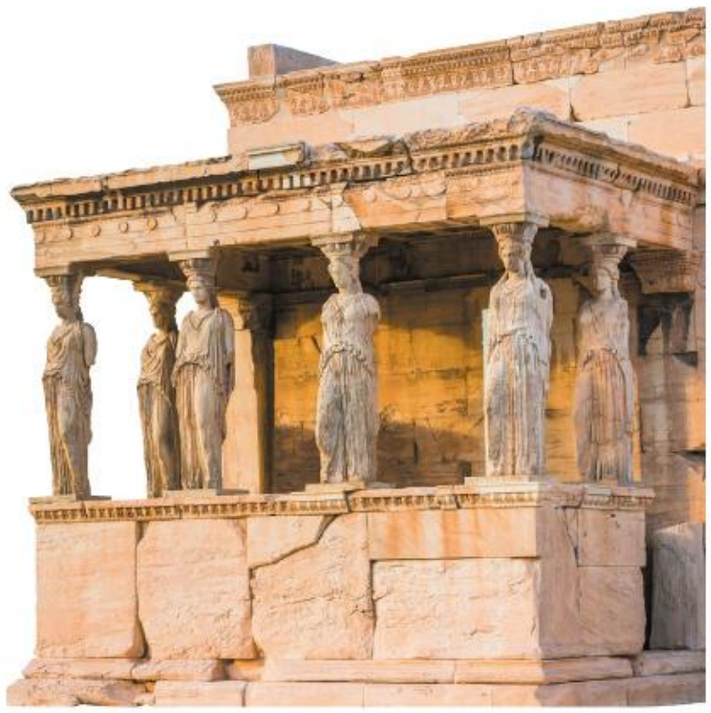
Przykładem architektury nawiązującej do osiągnięć starożytnych jest teatr w Łazienkach Królewskich w Warszawie. Budowla została wzniesiona w XVIII wieku na polecenie króla Stanisława Augusta Poniatowskiego. Była wzorowana na teatrze w Herkulanum, wybudowanym w starożytności przez Rzymian, którzy inspirowali się kulturą i sztuką Greków.

Architektura i sztuka w starożytnej Grecji

Grecy mieli wiele osiągnięć w takich dziedzinach, jak architektura i sztuka. Wznosili imponujące budowle, a także wspaniałe posągi.

Greckie rzeźby do dziś budzą podziw. Ich twórcy potrafili ukazać harmonię i doskonałe proporcje ludzkiego ciała. Z wielką dbałością odtwarzali wszelkie szczegóły. Umieli przy tym stworzyć wrażenie ruchu postaci. Przykładem takiej rzeźby jest *Dyskobol* Myrona, ukazujący greckiego sportowca.

Charakterystycznym elementem greckiej architektury są kolumny. Niekiedy przyjmowały one kształt wyrzeźbionych kobiecych sylwetek – kariatyd. Jedną z najlepiej zachowanych budowli z kariatydami jest świątynia Erechtejon na Akropolu w Atenach, wzniesiona w V wieku p.n.e.

W skrócie

- Starożytni Hellenowie stworzyli filozofię. Do największych greckich myślicieli należą: Sokrates, Platon i Arystoteles.
- Słynni uczeni Hellady zajmowali się wieloma dziedzinami wiedzy: Hipokrates – medycyną, Euklides – matematyką, Herodot – historią.
- W starożytnej Grecji narodził się teatr, którego początki przypadają na VI wiek p.n.e.
- Do najwybitniejszych przedstawicieli greckiej literatury zaliczamy Homera i Sofoklesa.
- Greccy rzeźbiarze ukazywali piękno ludzkiego ciała. Najbardziej charakterystycznym elementem greckiej architektury są kolumny.

Czy już umiesz?

1. Mówi się, że filozofia narodziła się z zadziwienia światem. Rozwiń tę myśl.
2. Przygotuj prezentację, w której przedstawisz najważniejsze osiągnięcia starożytnych Greków.
3. Wyjaśnij, dlaczego teatr w Grecji pełnił funkcję wychowawczą.
4. Wytłumacz, z jakich powodów Herodota nazywamy ojcem historii.
5. Oceń wpływ dorobku starożytnych Greków na czasy współczesne.
6. Które nazwy szkolnych przedmiotów pochodzą z języka greckiego? Z czego to wynika?

2.5 Aleksander Wielki i jego państwo

Podejmij temat

Odszukaj w atlasie, na współczesnej mapie Europy, państwo o nazwie Macedonia. Określ jego położenie.

Wzrost znaczenia Macedonii

Po wojnach grecko-perskich umocniła się pozycja Aten i Sparty w świecie greckim. Każde z tych miast-państw pragnęło objąć przywództwo, co doprowadziło między nimi do wojny. Z tej rywalizacji zwycięsko wyszła Sparta. Nie oznaczało to jednak końca konfliktów między Grekami – inne polis próbowały podważyć jej pozycję i uzyskać przewagę. W połowie IV wieku p.n.e. na najsilniejsze państwo w regionie wyrosła **Macedonia**, królestwo położone na północ od Grecji. Potęgę Macedonii stworzył król **Filip II**. Wzmocnił on władzę królewską, zreformował państwo i stworzył znakomitą armię. Filip umiejętnie wykorzystał spory między greckimi polis i zbrojnie narzucił Grecji swoje zwierzchnictwo. Władca przygotowywał również wspólną wyprawę Macedończyków i Hellenów na Persję. Przedwczesna śmierć Filipa sprawiła, że tron macedoński objął jego dwudziestoletni syn – **Aleksander**.

Aleksander Wielki panował w latach 336–323 p.n.e. Był jednym z największych wodzów w historii.

Plutarch o wychowaniu Aleksandra

Obserwując charakter chłopca [Aleksandra], nieugięty i oporny wobec wszelkiego przymusu, Filip spostrzegł, że łatwiej z nim dojść do celu przez rozumne słowo, niż przemocą. […] Zaprosił więc do siebie najsławniejszego i najuczeńszego filozofa, Arystotelesa, […]. Aleksander pobierał u niego naukę nie tylko etyki i polityki, ale również innych, mniej dostępnych i głębszych tajników wiedzy. […] Z wrodzonego zamiłowania [Aleksander] lubił studiować literaturę i dużo czytał. *Iliadę* Homera uważał po prostu za codzienny pokarm dla swej dzielności wojennej. […]

Źródło: Plutarch, *Żywoty sławnych mężów. Aleksander*, w: G. Chomicki, S. Sprawski, *Starożytność. Teksty źródłowe*...

Powiedz, jaki był stosunek Aleksandra do kultury greckiej.

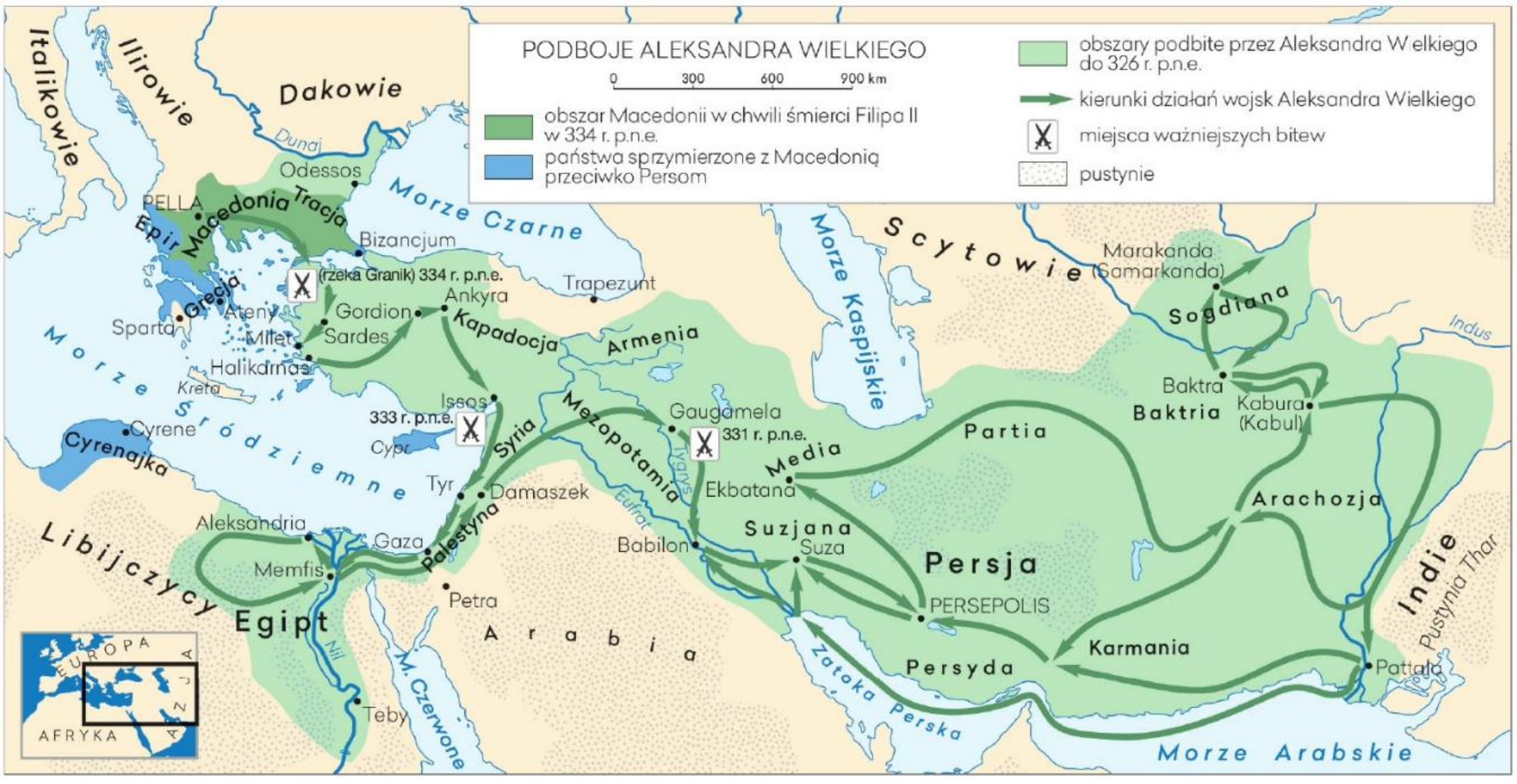
Aleksander imponował odwagą – w czasie bitwy zawsze walczył na czele swej armii. Na mozaice ukazującej bitwę pod Issos widać scenę, gdy władca przewodzi natarciu. Mozaika to dekoracyjny wzór ułożony z kolorowych kamieni, szkła lub ceramiki.

Imperium – tu: potężne państwo podporządkowujące sobie inne kraje.

Podbój Persji

Aleksander doprowadził do skutku planowaną przez jego ojca wyprawę na Persję. Swoje pierwsze zwycięstwo odniósł nad rzeką Granik w 334 roku p.n.e. Następnie pobił armię króla perskiego Dariusza III pod Issos. Wkroczył do Syrii, a krótko później zdobył Egipt. Stamtąd wojska macedońskie wyruszyły do Mezopotamii, gdzie pod Gaugamelą w 331 roku p.n.e. odniosły decydujące zwycięstwo nad Persami. Szybki podbój tego państwa uwidocznił talenty Aleksandra jako znakomitego wodza i polityka. Młody władca planował jeszcze zdobycie Indii, chcąc zjednoczyć w ramach jednego państwa cały znany wówczas świat. Przeszkodziła mu w tym jednak nagła śmierć. Najprawdopodobniej został otruty przez swoich przeciwników. Armia i dowódcy byli już zmęczeni ciągłą walką. Z niepokojem patrzyli również, jak ich król obsadza Persami wysokie urzędy państwowe i zachwyca się obyczajami podbitego ludu.

Aleksander zapisał się w historii jako największy zdobywca czasów starożytnych. W krótkim czasie stworzył potężne **imperium**, obejmujące obszar od Grecji po Indie. W uznaniu tych dokonań potomni nadali mu przydomek Wielki.

1. Wskaż kierunki podbojów Aleksandra Wielkiego.

2. Podaj nazwy krain, które znalazły się pod jego panowaniem.

Kultura hellenistyczna

Po nagłej śmierci Aleksandra jego imperium niemal natychmiast rozpadło się na kilka królestw. Panowanie pogromcy Persów, choć trwało krótko, wywarło ogromny wpływ na cały starożytny Wschód. Na zdobytych terenach zakładał on miasta, w których osiedlali się Grecy i Macedończycy, przynosząc tam własne obyczaje, język, religię, sztukę i rozwiązania architektoniczne. W ten sposób kultura grecka rozpowszechniła się na terenach dawnego perskiego imperium, łącząc się z obyczajami Wschodu. Dzięki wymieszaniu się tych dwóch tradycji, greckiej i wschodniej, ukształtowała się **kultura hellenistyczna**. Rozwinęła się ona po śmierci Aleksandra Wielkiego i przetrwała wiele stuleci. Z powstaniem kultury hellenistycznej łączy się bujny rozkwit nauki. Do najważniejszych ośrodków naukowych w tym okresie należały **Aleksandria** – miasto założone przez Aleksandra w Egipcie – i **Pergamon** w Azji Mniejszej.

W skrócie

- W połowie IV wieku p.n.e. wzrosło znaczenie Macedonii, która pod rządami Filipa II stała się znaczącym państwem w regionie.
- Po śmierci Filipa II królem Macedonii został jego syn – Aleksander, który w ciągu kilku lat podbił państwo perskie.
- Z połączenia kultury greckiej i wschodnich obyczajów powstała kultura hellenistyczna.

Czy już umiesz?

1. Opisz dzieje Greków po wojnach z Persją.
2. Wyjaśnij, jaką rolę w edukacji Aleksandra Wielkiego odegrał Arystoteles.
3. Powiedz, jak Aleksander odnosił się do podbitych Persów.
4. Wytłumacz, czym była kultura hellenistyczna. W jaki sposób powstała?
5. Podyskutujcie w klasie, czy Aleksander słusznie otrzymał przydomek Wielki. Możecie podać inne propozycje. Wybierzcie, w drodze głosowania, najlepszą z nich.

Ciekawe!

Na początku III wieku p.n.e. w egipskiej Aleksandrii powstało Muzeum Aleksandryjskie. Była to pierwsza na świecie instytucja, w której opłacani przez państwo uczeni mogli poświęcać się badaniom. Dla ich potrzeb placówkę wyposażono w olbrzymią bibliotekę.

Muzeum Pergamońskie w Berlinie

Bogatą kolekcję zabytków sztuki hellenistycznej można zobaczyć w Muzeum Pergamońskim w Berlinie. Największe wrażenie robi zrekonstruowany Wielki Ołtarz Zeusa pochodzący z II wieku p.n.e. z miasta Pergamon.

Słowo muzeum wywodzi się od greckiego wyrazu *mouseíon*, czyli świątynia muz. Dowiedz się, kim były muzy w mitologii greckiej. Jakimi dziedzinami życia się opiekowały?

Podsumowanie działu 2

1 Przeczytaj poniższe opisy i wskaż, których państw lub miast one dotyczą.

Miasto-państwo w Attyce, słynące z demokracji i wspaniałych budowli na Akropolu.
Mieszkańcy tego polis stworzyli najsilniejszą armię w Helladzie, która wsławiła się bohaterską walką w Wąwozie Termopilskim.
Imperium, które najechało Greków w V wieku p.n.e. Mimo znacznej przewagi wojskowej zostało jednak pokonane w bitwach pod Salaminą i Platejami.
Kraj na północ od Grecji, w którym narodził się przyszły niepokonany dowódca – Aleksander Wielki.

2 Opowiedz, w jaki sposób ludzie współcześni korzystają z osiągnięć mieszkańców Hellady. Nawiąż do jednego ze zdjęć.

3 Przeczytaj fragment *Iliady* Homera. Następnie wykonaj polecenia.

[…] Smutek dostali ludzie od bogów podziałem;
Oni się tylko cieszą szczęściem doskonałem.
Dwoiste pod Zeusowym tronem jest naczynie:
Z jednego złe, z drugiego dobre dla nas płynie.
Czyje losy z obydwu naczyń Zeus miesza,
Tego na przemian smuci, na przemian pociesza.
Komu ze złego czerpa[1], ten skazan[2] na nędzę,
W ohydzie, wzgardzie, smutną ciągnie życia przędzę[3]:
Błąka się, pod ciężarem zgryzoty[4] się trudzi,
Równie znienawidzony od bogów i ludzi. […]

Źródło: Homer, *Iliada*, przeł. F. Dmochowski, opr. T. Sinko, w: „Biblioteka Narodowa", seria II, wyd. 10, nr 17

[1] Czerpa – czerpie, nabiera, wyjmuje.

[2] Skazan – skazany.

[3] Ciągnie życia przędzę – żyje.

[4] Zgryzoty – zmartwienia, problemy.

a) Wyjaśnij, jak Homer tłumaczy przyczyny nieszczęść nawiedzających ludzi.
b) Zastanów się i powiedz, jaki cel może mieć takie wytłumaczenie ludzkich losów.

3. Starożytny Rzym

1. Opowiedz, co widzisz na rysunku. Jaką część miasta przedstawia?
2. Czym zajmują się ludzie i jak są ubrani?
3. Czy mieszkańcy są równi pod względem zamożności? Po czym możemy to poznać?
4. Wymień charakterystyczne elementy budowli znajdujących się w tle.

3.1 Rzymianie i ich państwo

Podejmij temat

Wilczyca kapitolińska – rzeźba z V wieku p.n.e. Figury dzieci dodano w XV wieku.

Przyjrzyj się rzeźbie i opisz scenę, która została na niej przedstawiona.

Kraina Lacjum, w której leży Rzym, jest uboga w surowce, lecz urodzajna. To zawsze sprzyjało rozwojowi rolnictwa. Mieszkańcy uprawiali tu zboże, bób, figi, z czasem też oliwki i winorośl.

Ciekawe!

Rzym położony jest na siedmiu wzniesieniach, stąd powstała nazwa: Miasto siedmiu wzgórz. Inne zwyczajowe nazwy stolicy Włoch to: Wieczne Miasto, Miasto papieskie czy Głowa świata.

Początki Rzymu

Czy pamiętasz mit o upadku Troi? Legenda głosi, że z płonącego miasta jako jeden z nielicznych ocalał trojański heros Eneasz. Po wieloletniej wędrówce dotarł do krainy Lacjum w środkowej **Italii**. Eneasz ożenił się z córką tamtejszego władcy, a potem przejął po nim rządy. Minęły setki lat. W Lacjum panował potomek Eneasza – król Numitor. Jego brat, Amuliusz, siłą odsunął go od władzy i sam objął rządy. Kiedy córka prawowitego króla Numitora urodziła bliźnięta, Amuliusz przestraszył się, że chłopcy w przyszłości będą chcieli odebrać mu tron. Kazał więc wrzucić koszyk z niemowlętami do Tybru. Jednak wody rzeki nagle opadły i dzieci znalazły się na brzegu. Tam odnalazła je wilczyca i wykarmiła własnym mlekiem.

Tradycja głosi, że Romulus – jeden z ocalałych braci – założył w **753 roku p.n.e.** miasto Rzym. Dzięki odkryciom archeologów wiemy, że pierwsze osady na tym terenie istniały już wcześniej, w X wieku p.n.e. Krainę Lacjum zamieszkiwało wówczas plemię **Latynów**, którzy posługiwali się językiem łacińskim. Z czasem latyńskie osady połączyły się w jedno miasto – Rzym. Od niego swoją nazwę wzięło późniejsze państwo.

Republika rzymska

Według tradycji Romulus został pierwszym królem Rzymu. Po nim miastem władało jeszcze sześciu monarchów. Panowanie ostatniego z nich było wyjątkowo okrutne, dlatego też wygnano go z miasta.

Dzięki ustaleniom historyków wiemy, że po upadku królewskich rządów u schyłku VI wieku p.n.e. w Rzymie wprowadzono **republikę**. Ten sposób sprawowania władzy różnił się od monarchii, w której król piastował rządy samodzielnie i dożywotnio. Rzymianie zaczęli traktować państwo jako rzecz publiczną (łac. *res publica*), czyli dobro wspólne wszystkich obywateli. W republice rzymskiej, tak jak w demokracji ateńskiej, istniało **zgromadzenie ludowe**, w którym brali udział wszyscy obywatele. Jego rola była jednak znacznie mniejsza niż w starożytnych Atenach i ograniczała się niemal wyłącznie do zatwierdzania lub odrzucania prezentowanych uchwał.

Spośród zaproponowanych kandydatów zgromadzenie wybierało **urzędników**, którzy na co dzień zajmowali się bieżącymi sprawami państwa. Na przykład utrzymanie porządku było zadaniem edylów. Z kolei sprawy finansowe spoczywały na kwestorach. Najważniejsi byli jednak dwaj **konsulowie**, którzy stali na czele państwa. Wszyscy urzędnicy sprawowali swoją funkcję przez określony czas, najczęściej przez rok. Przy podejmowaniu decyzji musieli się liczyć z opiniami **senatu**. Instytucja ta, złożona z byłych urzędników, odgrywała kluczową rolę w kierowaniu państwem.

Senatorowie mieli doświadczenie w sprawach państwowych i cieszyli się dużym szacunkiem. Spośród obywateli wyróżniali się ubiorem – nosili białe togi z czerwonymi obszyciami.

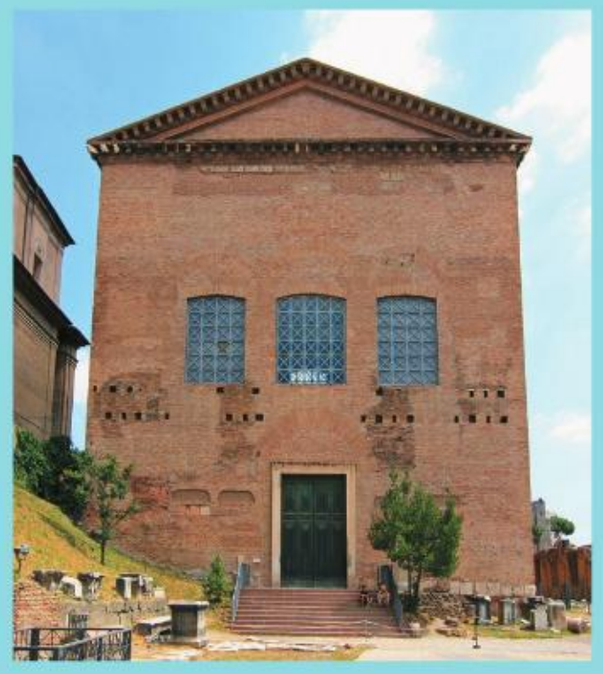
Konsul – najwyższy urzędnik w okresie republiki rzymskiej, m.in. dowodził armią, zwoływał zgromadzenie ludowe i posiedzenia senatu.

Grecki historyk Polibiusz o uprawnieniach senatu rzymskiego

[…] ma on [senat] przede wszystkim władzę nad skarbem publicznym; mianowicie zarządza wszystkimi dochodami i tak samo wydatkami. Nie mogą bowiem kwestorowie na poszczególne potrzeby żadnego czynić wydatku bez uchwały senatu, z wyjątkiem wydatku zarządzonego przez konsulów. […] Także jeśli do kogoś poza Italią należy wysłać poselstwo bądź w celu załagodzenia sporów, […] bądź dla przyjęcia ludu w poddaństwo, bądź wreszcie dla wypowiedzenia wojny – tenże senat ma o to staranie.

Źródło: Polibiusz, *Dzieje*,
w: G. Chomicki, S. Sprawski, *Starożytność. Teksty źródłowe...*

1. Wymień sprawy, jakimi zajmował się rzymski senat.
2. W jakiej sytuacji senatorowie nie musieli zatwierdzać wydatków?

Kuria julijska przy Forum Romanum była miejscem obrad senatu rzymskiego w starożytności.

Społeczeństwo rzymskie

Mieszkańcy Rzymu dzielili się na wolnych obywateli i niewolników. Do grupy wolnych obywateli należeli patrycjusze i plebejusze.

Patrycjusze byli przedstawicielami najzamożniejszych rzymskich rodów i posiadali wielkie majątki ziemskie. Szczycili się szlachetnie urodzonymi przodkami. Na tym opierali swoje prawo do przewodzenia społeczeństwu. Tylko patrycjusze mogli piastować ważniejsze urzędy państwowe i zasiadać w senacie.

Do **plebejuszy** należeli rolnicy, kupcy, rzemieślnicy i miejska biedota. Wśród nich byli również ludzie zamożni, ale tacy, którzy nie wywodzili się z rodów patrycjuszowskich. Plebejusze stanowili podstawę armii. Ich wpływ na rządy był ograniczony, mogli jednak uczestniczyć w obradach zgromadzenia ludowego.

Niewolnicy nie mogli decydować o własnym losie i byli zależni wyłącznie od swoich właścicieli. Pracowali w dużych posiadłościach ziemskich, należących do patrycjuszy, gdzie zajmowali się uprawą roli. Niektórzy pracowali też jako służba domowa. Najgorszy los spotykał tych, którzy trafiali do kopalń i kamieniołomów.

- Do której grupy społecznej należała każda z tych osób: właścicielka sklepu, senator i kowal?

Kobiety w starożytnym Rzymie

Rzymianki nie mogły się cieszyć taką samodzielnością, jaką mają współczesne kobiety. Jako córki podlegały władzy ojca, a jako żony – męża. To mężczyzna decydował o losach wszystkich członków rodziny. Kobietom w Rzymie nie przysługiwały prawa polityczne, miały jednak większą swobodę niż kobiety w starożytnej Grecji. Mogły na przykład oglądać publiczne widowiska i korzystać z miejskich łaźni, a nawet posiadać własny majątek. Te z zamożniejszych rodzin kształciły się oraz uczestniczyły w życiu politycznym i towarzyskim. Na co dzień zarządzały domem i służbą, zajmowały się dziećmi. Biedniejsze kobiety pomagały też w rodzinnych warsztatach lub gospodarstwach.

Młoda Rzymianka. Malowidło z Pompejów (I wiek n.e.).

Czym się zajmuje kobieta przedstawiona na fresku? Do jakiej grupy społecznej należy? Po czym możemy to poznać?

Więcej na temat

O rzymskich imionach i nazwiskach

Zwyczajem rzymskich obywateli było posługiwanie się imieniem i nazwiskiem rodowym. Czasem dodawano sobie również przydomek. Często był on związany z codziennymi zajęciami, wyglądem lub cechami charakteru.

Imię własne	Nazwisko rodowe	Przydomek
Marek	Tuliusz	Cycero
Gajusz	Juliusz	Cezar
Apiusz	Klaudiusz	Caecus

Dziewczynkom nie nadawano imienia własnego. Posługiwały się one tylko imieniem rodowym, które pochodziło od nazwiska ojca, np. Tulia (od nazwiska Tuliusz), Klaudia (od nazwiska Klaudiusz) itp. Jeśli rodzice mieli dwie córki, nazywano je Tulią Starszą i Tulią Młodszą; jeśli więcej – po prostu je numerowano: Tulia Pierwsza, Tulia Druga, Tulia Trzecia itd.

- Powiedz, jak miała na imię córka Gajusza Juliusza Cezara.

W skrócie

- Według legendy Rzym został założony w 753 roku p.n.e.
- Początkowo Rzymem rządzili królowie. Z czasem władzę przejęli obywatele, a państwo rzymskie stało się republiką. Na czele republiki rzymskiej stali dwaj konsulowie, ale najważniejsze decyzje podejmował senat.
- Społeczeństwo rzymskie dzieliło się na trzy grupy: patrycjuszy, plebejuszy i niewolników.

Czy już umiesz?

1. Poszukaj Rzymu na mapie Europy. Określ jego położenie.
2. Wymień najważniejsze instytucje republiki rzymskiej.
3. Opisz rzymskie społeczeństwo.
4. Niewolników w Rzymie nazywano mówiącymi narzędziami. Wyjaśnij dlaczego.
5. Porównaj ustrój republiki rzymskiej ze sposobem sprawowania władzy w starożytnych Atenach. W którym ustroju zwykli obywatele mieli większy wpływ na rządy?

Starożytna Ostia

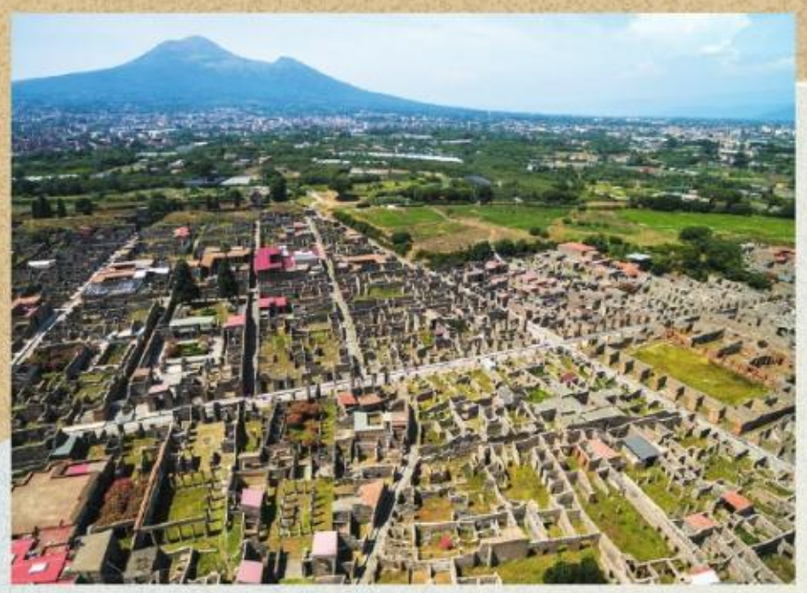

Podczas wycieczki do Rzymu warto zwiedzić dobrze zachowane ruiny starożytnego miasta Ostia (dziś w granicach Wiecznego Miasta). Można tu zobaczyć antyczne zabytki: łaźnie, domy oraz częściowo zrekonstruowany amfiteatr.

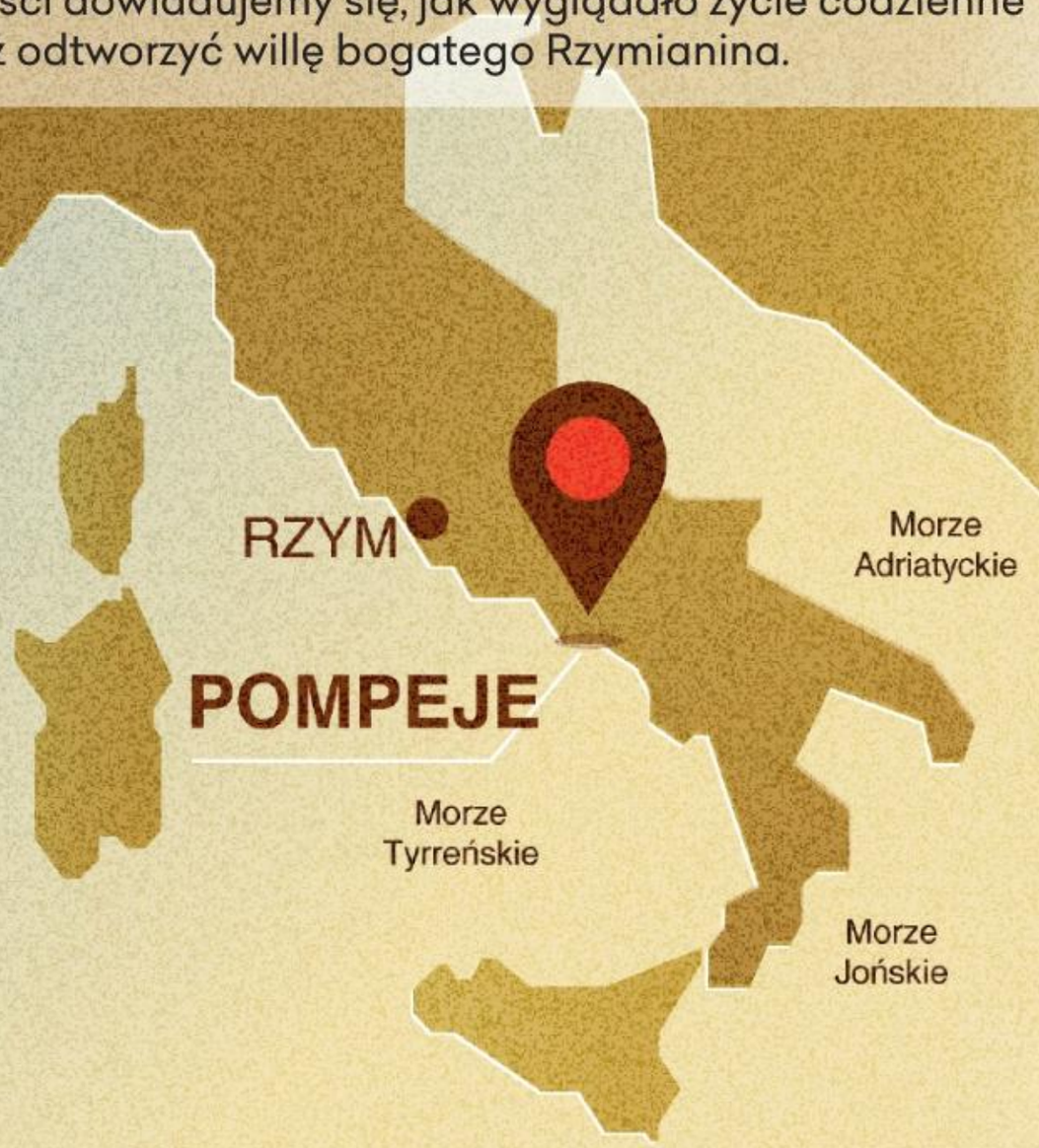
Rzym założono w 3 roku 6 olimpiady. Wyjaśnij, co to oznacza.

O czym nam mówią Pompeje?

Latem 79 roku n.e. wybuch wulkanu Wezuwiusz zniszczył leżące w jego pobliżu miasto Pompeje. Kawałki zakrzepłej lawy i rozżarzony popiół wulkaniczny spadały na zabudowania miejskie, wzniecały pożary i niszczyły zabudowania. Niemal wszyscy mieszkańcy zginęli.
Od blisko 160 lat w Pompejach trwają prace archeologiczne. Gdy badacze usunęli wierzchnią warstwę ziemi i dawnych popiołów, okazało się, że część miasta zachowała się w bardzo dobrym stanie. Na podstawie pozostałości dowiadujemy się, jak wyglądało życie codzienne w starożytnych Pompejach. Możemy też odtworzyć willę bogatego Rzymianina.

W chwili wybuchu Pompeje były miastem portowym średniej wielkości, położonym w południowej części Italii. Mieszkańcy zajmowali się przede wszystkim rzemiosłem, handlem oraz żeglugą.

Na zachowanych malowidłach możemy zobaczyć ówczesnych mieszkańców miasta. Widoczna na zdjęciu młoda kobieta czesze włosy, z lewej strony amorek przytrzymuje jej lustro.

Obok – kilku mężczyzn pogrążonych jest w rozmowie.

Większość mieszkańców Pompejów nie miała szans na ucieczkę. Był środek dnia, zaskoczeni podczas codziennych spraw – robienia zakupów, spacerów czy pracy – umierali przysypani popiołem, pod gruzami budynków lub od trujących gazów wydobywających się z wnętrza wulkanu. Na podstawie zastygłych kształtów udało się stworzyć odlewy ich ciał.

Willa zamożnego Rzymianina

Zobacz, jak wyglądała willa zamożnego Rzymianina – mieszkańca Pompejów.

NA ULICY PRZED DOMEM

Przy głównych ulicach znajdowały się domy mieszkalne, warsztaty i budynki publiczne. Zwróć uwagę na wystające kamienie ułożone w poprzek ulicy. Służyły jako przejścia dla pieszych. Odstępy między kamieniami umożliwiały przejazd wozów.

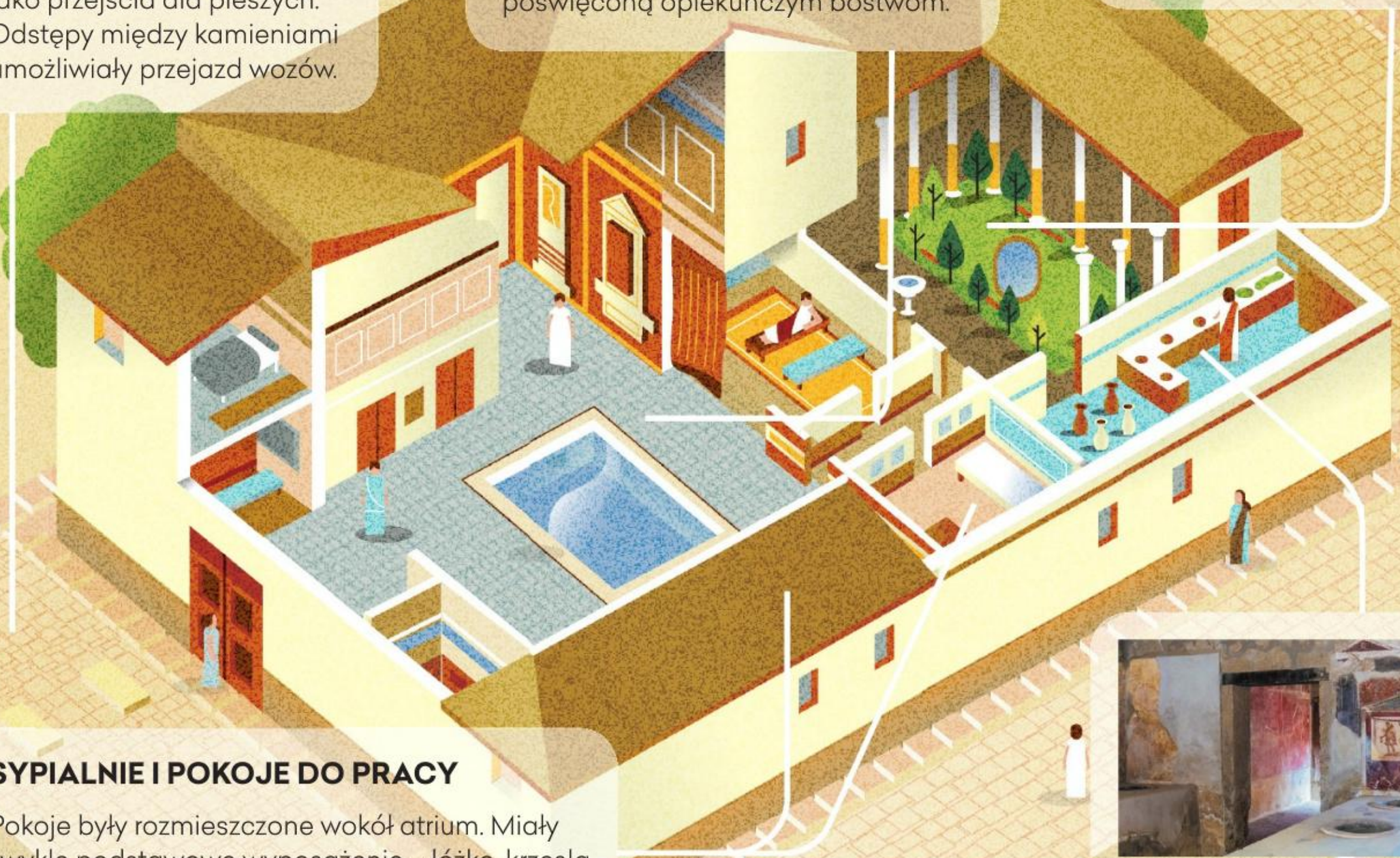
ATRIUM

Najbardziej reprezentacyjnym pomieszczeniem willi było atrium. Pan domu przyjmował tu osoby przychodzące w interesach. Salę ozdabiano mozaikami i posągami. Pośrodku umieszczano płytki basen, a w rogu – kapliczkę (na zdjęciu) poświęconą opiekuńczym bóstwom.

PERYSTYL

Życie rodzinne toczyło się w ogrodzie nazywanym perystylem. Odpoczywano tu i przyjmowano gości. Ogród był otoczony kolumnami; umieszczano w nim posągi i fontanny.

SYPIALNIE I POKOJE DO PRACY

Pokoje były rozmieszczone wokół atrium. Miały zwykle podstawowe wyposażenie – łóżko, krzesła i skrzynię, w której przechowywano na przykład pieniądze i cenne przedmioty.

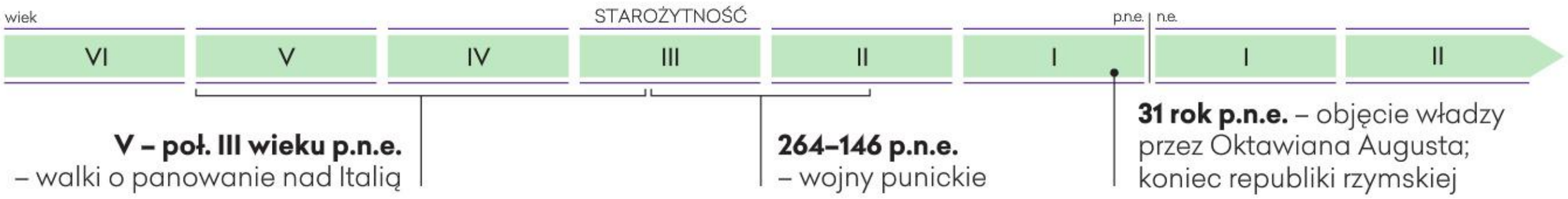

KUCHNIA

Amfory z oliwą i winem wkładano do specjalnych otworów. W sąsiedztwie kuchni zwykle znajdowały się także: latryna (rodzaj prostej toalety) oraz jadalnia.

Opisz życie codzienne bogatego mieszkańca Pompejów. Oprócz wiadomości z podręcznika możesz również wykorzystać informacje z innych publikacji i internetu.

3.2 Wielkie podboje Rzymian

Podejmij temat

Zapoznaj się z mapą i wymień ludy zamieszkujące Półwysep Apeniński. Powiedz, w jakich kierunkach rozrastało się państwo rzymskie do III wieku p.n.e.

Rzymski Jowisz był utożsamiany z greckim Zeusem.

Podbój Italii

W V wieku p.n.e. władza Rzymu ograniczała się wyłącznie do okolicznych ziem. Z czasem, gdy liczba ludności wzrosła i zaczęło brakować terenów pod uprawę, Rzymianie ruszyli na podbój sąsiednich plemion – m.in. Sabinów i Etrusków. Do połowy III wieku p.n.e. opanowali już większą część Półwyspu Apenińskiego, w tym także kolonie greckie.

Od swoich sąsiadów, a potem poddanych – Etrusków i Greków – Rzymianie wiele się nauczyli, gdyż początkowo ludy te reprezentowały znacznie wyższy stopień rozwoju. Na podstawie alfabetu greckiego Rzymianie stworzyli alfabet łaciński. Od Greków przejęli też część wierzeń. Rzymscy bogowie byli odpowiednikami bóstw greckich, nadano im tylko nowe imiona, np. Atenę zaczęto nazywać Minerwą, Herę – Junoną, a Posejdona – Neptunem. Sposób oddawania czci bogom przejęto w dużej mierze od Etrusków.

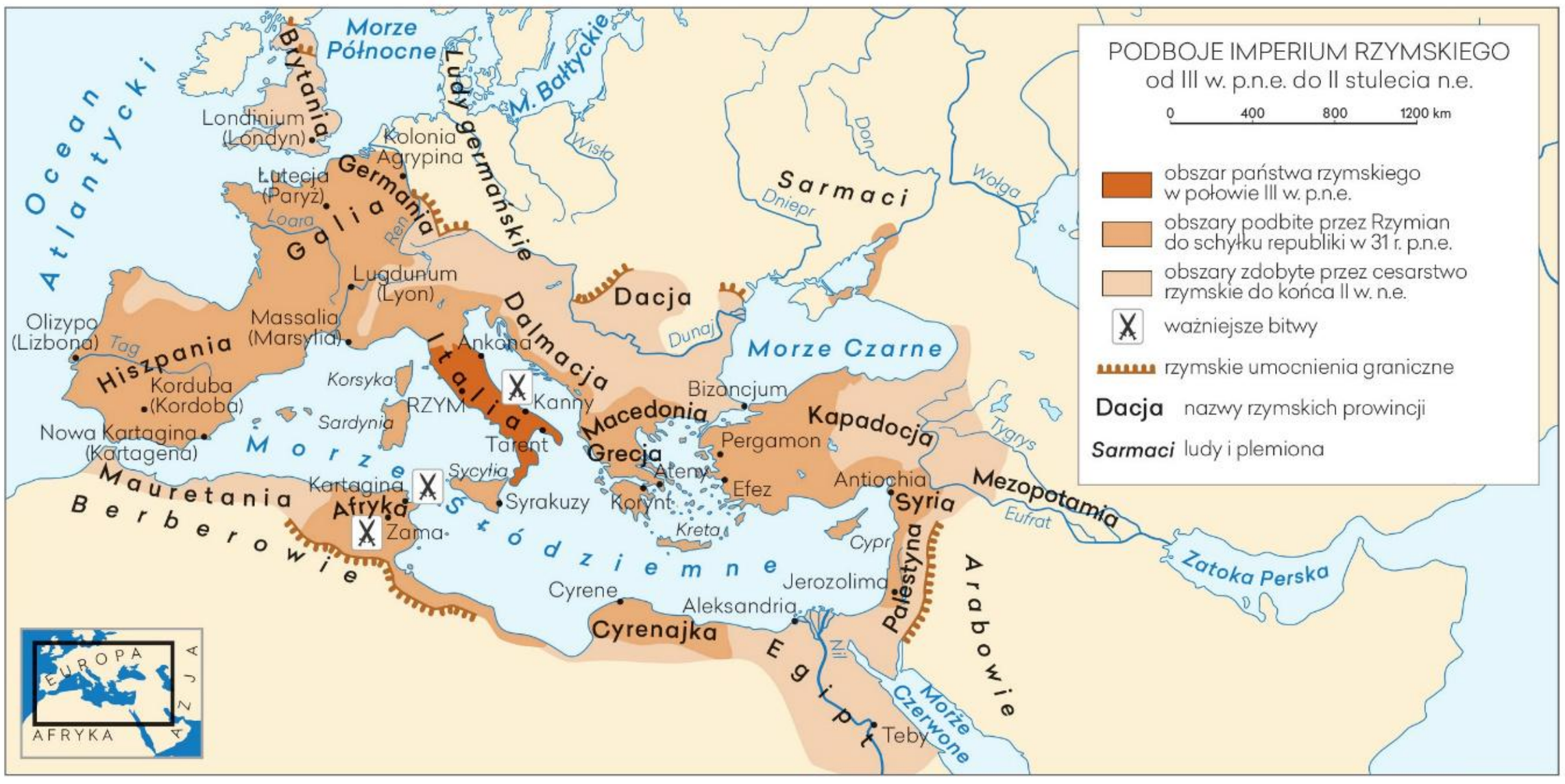
Na podbój świata

Gdy Rzymianie zajęli Półwysep Apeniński, rozpoczęli podbój bardziej oddalonych ziem. Ich pierwszym groźnym przeciwnikiem była **Kartagina** – potężne miasto-państwo leżące w północnej Afryce. W wiekach III i II p.n.e. Rzymianie stoczyli z Kartaginą trzy **wojny punickie** (Punijczyk to łacińskie określenie Kartagińczyka). Zakończyły się one zwycięstwem Rzymian i zburzeniem Kartaginy. Po upadku tego państwa Rzymianie kontynuowali swoje podboje. Do II wieku n.e. opanowali rozległe obszary w Europie, północnej Afryce i na Bliskim Wschodzie. W ten sposób stworzyli najpotężniejsze państwo w starożytności: **Imperium Romanum**. Jego stolicą był Rzym – największe miasto ówczesnego świata, liczące według niektórych szacunków około 1 miliona mieszkańców.

Terytoria podbite poza Italią podzielono na **prowincje**. Zarządzali nimi rzymscy **namiestnicy**. Na ogół sytuacja tamtejszej ludności nie była najlepsza. Mieszkańcy prowincji nie mieli takich samych praw jak Rzymianie, ponadto musieli płacić wysokie podatki. Z podporządkowanych ziem Rzymianie sprowadzali tysiące niewolników, których wykorzystywali do pracy.

W czasie II wojny punickiej (218–201 p.n.e.) kartagiński wódz Hannibal wkroczył do Italii i w 216 roku p.n.e. zwyciężył Rzymian w bitwie pod Kannami. Gdy walki przeniosły się do Afryki, został pokonany pod Zamą. Ta klęska położyła kres potędze Kartaginy.

1. Odczytaj nazwy rzek, które stanowiły północną granicę Imperium Romanum.

2. Wyjaśnij, dlaczego Rzymianie nazywali Morze Śródziemne naszym morzem (łac. *Mare Nostrum*).

Wojna domowa – wojna między mieszkańcami tego samego kraju i na jego terytorium.

Dyktator – tu: specjalny urzędnik mianowany przez konsula w porozumieniu z senatem; otrzymywał pełnię władzy na sześć miesięcy.

Po zwycięstwie w wojnie domowej Oktawian stał się jedynym władcą Rzymu. Jego nadzwyczajny status w państwie podkreślało nadanie mu przez senat przydomka August, co oznacza kogoś wspaniałego, godnego uwielbienia.

Spójrz na rzeźbę Oktawiana Augusta. Jakie cechy postaci wyeksponował autor posągu? W jaki sposób to zrobił?

Upadek republiki

Zaprawione w bojach armie rzymskie stanowiły potężną siłę. Ich dowódcy cieszyli się wielkim poparciem wśród żołnierzy, dlatego wykorzystywali podległe sobie wojska do realizacji prywatnych celów. Jednym z takich wodzów był **Gajusz Juliusz Cezar**, który dążył do przejęcia władzy w państwie. W 49 roku p.n.e. wraz ze swoim wojskiem wyruszył z Galii (gdzie stacjonował) na Rzym, czym doprowadził do wybuchu **wojny domowej**. Po wkroczeniu do Italii wypowiedział podobno znamienne słowa: *Kości zostały rzucone!*. Oznaczały one, że wojna o Rzym się rozpoczęła. Cezar pokonał obrońców republiki i bez uzgodnienia z senatem ogłosił, że będzie sprawował władzę w państwie dożywotnio jako **dyktator**. Część senatorów obawiała się, że Cezar obwoła się królem i zlikwiduje republikę. Dlatego w 44 roku p.n.e. zorganizowali oni udany zamach na jego życie.

Juliusz Cezar żył w latach 100–44 p.n.e. Był rzymskim mężem stanu i politykiem. Sławę wielkiego wodza zapewnił sobie podczas podboju Galii (czyli dzisiejszej Francji). Na zdjęciu: rzymska moneta, na awersie wizerunek Cezara.

Rzym cesarstwem

Po śmierci Gajusza Juliusza Cezara w państwie na nowo rozgorzała wojna domowa, która trwała do 31 roku p.n.e. Zwyciężył w niej ostatecznie **Oktawian** – przybrany syn Cezara. Stał się wówczas jedynym panem imperium. Uzyskał poparcie namiestników prowincji, żołnierzy i senatorów, wyczerpanych długoletnimi wojnami. Oktawian wykorzystał swoją silną pozycję do wzmocnienia władzy. Na cześć wielkiego wodza i swojego mentora zaczął tytułować się cezarem, czyli **cesarzem**. Tego tytułu używali również jego następcy. Cesarze nie zlikwidowali senatu i zachowali urzędy republikańskie. W praktyce sprawowali jednak samodzielne rządy w państwie. W ten sposób Rzym z republiki stał się **cesarstwem**.

Rzymskie legiony

Podstawą potęgi Rzymu była świetnie wyszkolona armia. Jej trzon stanowili ciężkozbrojni piechurzy tworzący oddziały zwane **legionami**. Jeden legion liczył około 5 tysięcy żołnierzy.

Oszczep miał metalowy grot osadzony na drewnianym drzewcu. Rzucano nim w przeciwnika, walcząc na odległość.

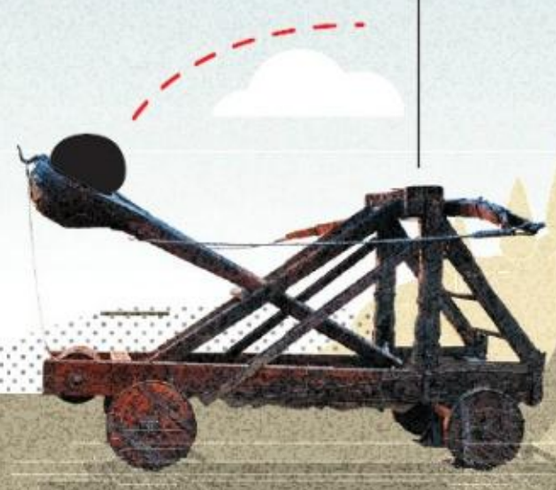
Hełm chronił głowę, twarz i kark legionisty.

Pancerz chronił ciało i ramiona. Zrobiono go z metalowych płytek połączonych rzemieniami.

Katapulta była machiną oblężniczą na kołach. Miała specjalną „łyżkę" – umieszczano w niej kamienie, które potem wyrzucano na znaczną odległość. Katapulta była używana do niszczenia umocnień i wrogich wojsk.

Wypukła tarcza w kształcie prostokąta została wykonana z deseczek i była dodatkowo wzmocniona metalowymi elementami.

Sandały były bardzo solidnie wykonane. Przemierzający olbrzymie odległości żołnierze potrzebowali dobrych butów.

Miecz miał ok. 70 cm długości. Służył do walki w bliskim starciu.

Podczas bitew Rzymianie stosowali szyk bojowy zwany **żółwiem**. Był to czworobok od góry i z boków osłonięty tarczami. W ten sposób żołnierze chronili się przed strzałami wrogich łuczników, mogli też bezpiecznie wycofać się lub zbliżyć do przeciwnika.

Wymień elementy uzbrojenia rzymskiego legionisty.

Łuk Tyberiusza w mieście Orange [czyt. oranż] na terenie dzisiejszej Francji. Rzymianie wznieśli go w I wieku n.e. dla upamiętnienia zwycięstw rzymskiego cesarza Tyberiusza nad Galami i Germanami.

Faktoria rzymska w Pruszczu Gdańskim

Na odległych terenach rzymscy kupcy zakładali faktorie, czyli osady, w których handlowali różnymi towarami z ludami spoza imperium. Archeolodzy natrafili na ślady jednej z takich osad w Pruszczu Gdańskim. Dziś znajduje się tu zrekonstruowana rzymska faktoria, którą można zwiedzać.

Rzymianie wobec podbitej ludności stosowali zasadę: dziel i rządź. Ustal, co ona oznacza.

Rozwój cesarstwa rzymskiego

Pierwsze dwa wieki istnienia cesarstwa przyniosły Rzymowi pokój i dobrobyt. W całym imperium rozbudowywano sieć dróg i zakładano wiele nowych miast, jak np. Kordoba w Hiszpanii czy Londyn w Anglii. Rozwijała się rzymska kultura, która promieniowała na zachodnie prowincje cesarstwa, m.in. Galię, Hiszpanię i Brytanię. Ludność tych prowincji przyjmowała język łaciński i rzymskie obyczaje. Mówimy więc, że się **romanizowała**. Pokój i dobrobyt sprzyjały rozwojowi handlu, na którym bogacili się rzymscy kupcy. Z najdalszych zakątków imperium przywozili oni do stolicy rozmaite towary: wino, owoce, zboże, drewno i wełnę. Handlowano również z ludami mieszkającymi poza imperium. Kupcy organizowali nawet wyprawy nad Morze Bałtyckie, gdzie zaopatrywali się w drogocenny bursztyn. Trasa ich wędrówek, wiodąca między innymi przez dzisiejsze ziemie polskie, była nazywana **bursztynowym szlakiem**.

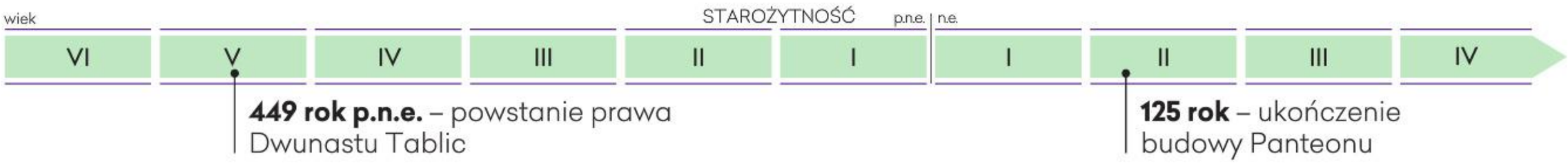
W skrócie

- Starożytni Rzymianie podbili znaczną część Europy oraz obszary w Afryce i w Azji. W ten sposób powstało Imperium Romanum.
- Liczne podboje spowodowały wzrost znaczenia rzymskich wodzów, którzy dążyli do przejęcia władzy w państwie. Jednym z nich był Gajusz Juliusz Cezar.
- Pod koniec I wieku p.n.e. pełnię władzy w Rzymie uzyskał Oktawian August, który położył kres wojnom domowym. Od czasów Oktawiana państwo rzymskie stało się cesarstwem.

Czy już umiesz?

1. Opisz drogę Rzymu ku potędze. Jak sądzisz, dlaczego akurat Rzymianie zdołali zbudować imperium?
2. Wyjaśnij terminy: namiestnik, prowincja, szlak bursztynowy.
3. Powiedz, kim byli: Gajusz Juliusz Cezar i Oktawian August. Jaką rolę odegrali w historii Rzymu?
4. Wyjaśnij, czym była romanizacja. Która część imperium się zromanizowała?

3.3 Kultura starożytnych Rzymian

Podejmij temat

- Przypomnij sobie, co z dorobku starożytnych Greków przejęli Rzymianie w początkach istnienia państwa.
- Na jakich terenach ukształtowała się kultura hellenistyczna? Kiedy znalazły się one pod panowaniem Rzymian?

Rzymianie – uczniowie Greków

Na ukształtowanie się rzymskiej kultury wielki wpływ miało sąsiedztwo kolonii greckich w Italii w początkach istnienia Rzymu oraz późniejszy podbój Grecji i krajów Bliskiego Wschodu, czyli ziem pozostających pod wpływem kultury hellenistycznej. Rzymianie zachwycali się dorobkiem greckich filozofów i uczonych, dlatego kontynuowali ich badania. Cenili budowniczych i rzeźbiarzy Hellady oraz przejęli część ich dorobku. Architekci stosowali na przykład kolumny. Rzymscy poeci, wzorując się na Grekach, stworzyli wspaniałe utwory literackie. Jednym z nich jest *Eneida* autorstwa **Wergiliusza**. Dzieło to, wzorowane na *Odysei*, opowiada o losach legendarnego Eneasza. Rzymianie przejawiali również zainteresowanie dziejopisarstwem. Jednym z najwybitniejszych historyków był **Publiusz Korneliusz Tacyt**. Jego prace są cennym źródłem wiedzy o historii Rzymu oraz życiu sąsiednich ludów – Germanów i Słowian.

Marek Tuliusz Cycero – rzymski mówca i filozof żyjący w I wieku p.n.e. Zwróć uwagę, z jaką precyzją rzeźbiarz oddał rysy twarzy myśliciela.

Rzymianie pragnęli, by stolica ich imperium dorównywała pięknem greckim miastom. Najwięcej uwagi poświęcili Forum Romanum – centralnemu placowi w mieście (na zdjęciu). Wokół niego wzniesiono monumentalne świątynie i budowle świeckie, takie jak bazyliki – w starożytnym Rzymie były to duże hale targowo-sądowe.

Rzymianie – znakomici budowniczowie

Rozmaite potrzeby pobudzały wynalazczość rzymskich inżynierów. Rzymianie zasłynęli jako budowniczowie wodociągów, łaźni, dróg i mostów. Pierwsi zaczęli używać cementu i betonu do spajania kamiennych bloków oraz cegieł. Upowszechnili też stosowanie niektórych rozwiązań architektonicznych, takich jak kopuły, łuki czy sklepienia.

Najwspanialszym osiągnięciem architektonicznym Rzymian było **Koloseum** zbudowane w I wieku n.e. Ten olbrzymi amfiteatr mógł pomieścić nawet 50 tysięcy widzów. W Koloseum organizowano różne widowiska. Do najpopularniejszych należały walki **gladiatorów**, czyli niewolników lub jeńców specjalnie szkolonych do starć na arenie.

W tak olbrzymim państwie, jakim było imperium rzymskie, drogi miały ogromne znaczenie. Ułatwiały kupcom podróże handlowe i przemieszczanie się wojska do odległych regionów.

Rzymianie zbudowali **sieć dróg**, które łączyły Wieczne Miasto z najdalszymi zakątkami imperium. Główne drogi splatały się w stolicy. Stąd też wzięło się powiedzenie, że wszystkie drogi prowadzą do Rzymu. Trakty powstawały na specjalnie utwardzanym podłożu, dzięki czemu były bardzo solidne – wiele z nich przetrwało do naszych czasów.

Bogom Rzymianie poświęcali świątynie. Duży podziw do dziś budzi **Panteon** wzniesiony w II wieku n.e. Podczas budowy zastosowano niespotykane dotąd rozwiązanie architektoniczne, jakim był dach w kształcie **kopuły**.

O wysokich osiągnięciach inżynierskich Rzymian świadczą **akwedukty**, czyli wodociągi prowadzone po olbrzymich wiaduktach. Z odległych miejsc doprowadzały one wodę do miast: publicznych term, fontann i domów. Jednym z najsłynniejszych rzymskich akweduktów jest Pont du Gard znajdujący się na terenie Francji.

Termy, czyli łaźnie, miały imponujące rozmiary, były ozdabiane kolumnami, wykładane marmurem i brązem. W termach Rzymianie spędzali czas wolny. Mogli tu popływać, zażyć kąpieli, poćwiczyć, a nawet odwiedzić bibliotekę. Termy były też miejscem życia towarzyskiego. Największe łaźnie mieściły nawet 3 tysiące osób. Wstęp był bezpłatny. Kobiety korzystały z nich w ustalonych porach, innych niż robili to mężczyźni.

---

1. Wymień osiągnięcia Rzymian w dziedzinie architektury.
2. Opisz etapy prac, które musieli wykonać robotnicy podczas budowy rzymskiej drogi. Co sprawiło, że wiele z nich przetrwało do naszych czasów?
3. Jakie widowiska organizowano w Koloseum? Wskaż obiekty, w których obecnie organizuje się podobne pokazy.

Dla potrzeb procesów sądowych, w których trzeba było przekonać sędziego o swoich racjach, rzymscy prawnicy rozwinęli sztukę wymowy – byli więc znakomitymi oratorami, czyli mówcami. Na zdjęciu: etruski posąg oratora z I wieku p.n.e.

Prawo rzymskie

W pierwszych latach istnienia republiki zasady wzajemnych relacji między Rzymianami określało prawo zwyczajowe. Wywodziło się ono z tradycji ustnej i nie było spisane. Do sprawnego zarządzania państwem potrzebowano jednak jasno sformułowanych, jednoznacznych i precyzyjnych przepisów prawnych, które byłyby ogólnie dostępne dla wszystkich. Tylko wówczas, zdaniem Rzymian, prawo mogło być skuteczne. Uznali więc, że konieczne jest zebranie stosowanych do tej pory zasad prawnych w jeden **kodeks** (nazywa się tak zbiór przepisów prawnych). W ten sposób w V wieku p.n.e. powstało **prawo Dwunastu Tablic**. Wyryto je na 12 płytach z brązu i ustawiono w miejscu publicznym, tak by wszyscy mieszkańcy Rzymu mogli się z nimi zapoznać.

Z czasem prawo Dwunastu Tablic uzupełniano o nowe przepisy. W ten sposób rozwinęło się rzymskie **prawo**, które było jednym z największych osiągnięć czasów starożytnych. Do dziś prawnicy stosują reguły sformułowane przez Rzymian. Jedną z najbardziej znanych jest zasada, że prawo nie działa wstecz. Oznacza ona, że nie można karać za czyn, który nie był zabroniony przez prawo w momencie jego popełnienia. Z prawa rzymskiego wywodzi się również wiele pojęć, np. prawo własności, sprzedaży czy dziedziczenia.

Poznaj niektóre zasady prawne stosowane przez starożytnych Rzymian.

Podaj przykład sytuacji, w której jedna z wymienionych zasad prawnych znalazłaby zastosowanie.

Postanowienia z prawa Dwunastu Tablic

Ten, który przyznał się do zadłużenia […] będzie miał trzydzieści dni na zapłatę. Po tym terminie można przymusowo zniewolić jego osobę. Wierzyciel[1] może przyprowadzić go przed trybunał sędziowski. Jeśli człek ten nie zapłaci wysokości orzeczenia, lub ktoś, w obecności sędziego nie zainterweniuje[2] na jego korzyść jako jego obrońca, wierzyciel w takim razie zabierze go do swego domu, gdzie zamknie go w składziku, bądź skuje w kajdany. […]

Źródło: *Rzym starożytny. Teksty źródłowe do nauki historii w szkole*, nr 3, oprac. L.T. Błaszczyk, Warszawa 1961

[1] Wierzyciel – osoba, u której ktoś zaciągnął dług.

[2] Nie zainterweniuje – nie wstawi się za nim.

1. Jaka kara mogła spotkać dłużnika za nieoddanie pożyczki w terminie?
2. Czy powyższa zasada prawna jest, według ciebie, sprawiedliwa? Uzasadnij odpowiedź.

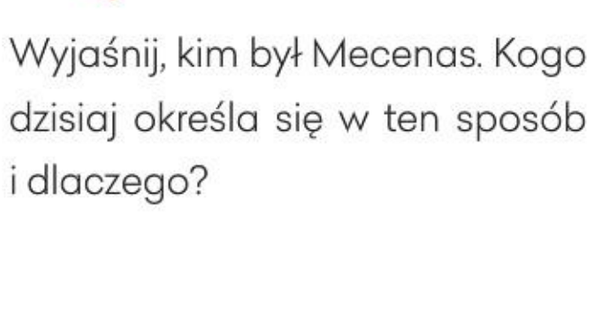
W skrócie

- Dorobek starożytnych Greków oraz kultura hellenistyczna wywarły wielki wpływ na cywilizację rzymską.
- Rzymianie zasłynęli jako wynalazcy cementu i betonu. Budowali drogi, wznosili wspaniałe budowle: amfiteatry, świątynie, akwedukty, termy i mosty.
- Jednym z największych osiągnięć Rzymian jest prawo. Zostało zebrane i spisane w prawie Dwunastu Tablic w V wieku p.n.e.

Czy już umiesz?

1. *Podbita Grecja zwyciężyła swojego dzikiego zwycięzcę* – powiedz, jak rozumiesz słowa Horacego.
2. Powiedz, z jakich dokonań cywilizacji rzymskiej korzystamy współcześnie.
3. Opisz osiągnięcia Rzymian w dziedzinie prawa.
4. Napisz relację z pobytu w starożytnym Rzymie. Co cię szczególnie zachwyciło?
5. Jakie pożytki przyniosło Rzymianom spisanie zasad prawnych? Czy wpłynęło na większą skuteczność prawa? Wyjaśnij to na konkretnym przykładzie.

Akwedukt w Arkadii

W Arkadii koło Nieborowa znajduje się XVIII-wieczny park. Można w nim zobaczyć budowle nawiązujące do starożytnej architektury, m.in. świątynię Diany i akwedukt.

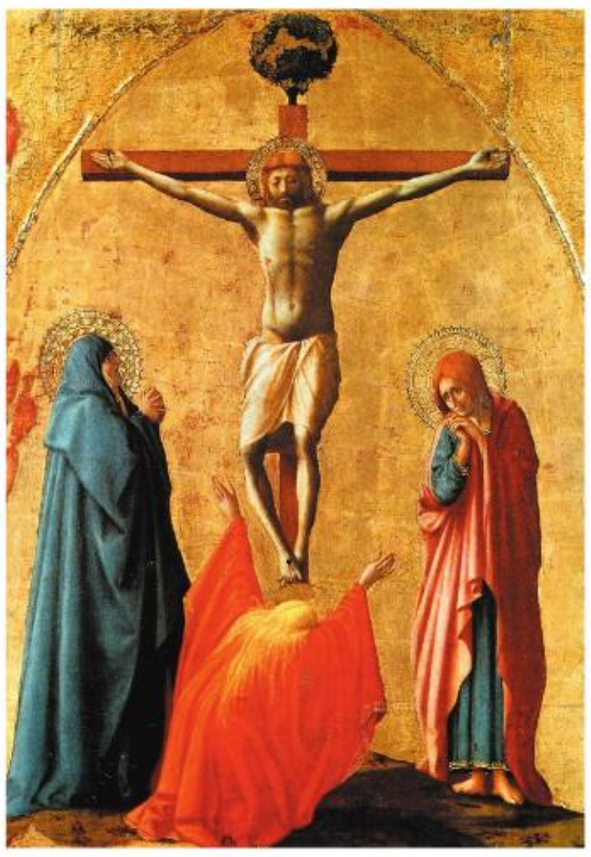
Wyjaśnij, kim był Mecenas. Kogo dzisiaj określa się w ten sposób i dlaczego?

3.4 Początki chrześcijaństwa

Podejmij temat

- Powiedz, jak się nazywał lud, który zamieszkiwał w starożytności Palestynę. Czym się charakteryzowały jego wierzenia?

Po śmierci Jezusa krzyż stał się symbolem wiary chrześcijańskiej.

Ewangelia – utwór mówiący o życiu Jezusa. W skład Nowego Testamentu wchodzą cztery Ewangelie: Marka, Mateusza, Łukasza i Jana.

Życie Jezusa Chrystusa

W I wieku p.n.e. Palestyna została podbita przez Rzymian. Żydzi nie pogodzili się jednak z utratą niepodległości. Wierzyli, że Bóg ześle **Mesjasza**, który wybawi naród od rzymskiego panowania. Część Żydów uznała, że jest nim **Jezus z Nazaretu**, zwany Chrystusem.

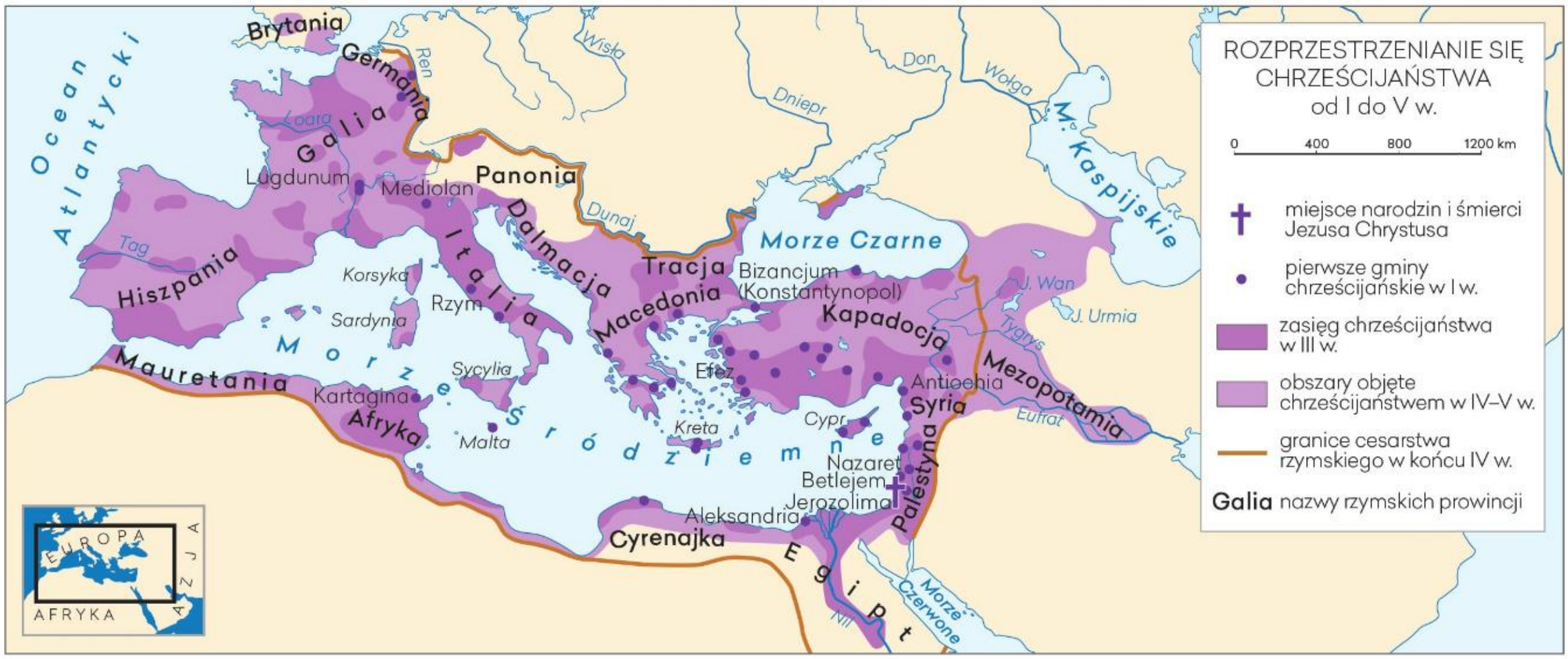
Jezus urodził się ok. 7 roku p.n.e. w Betlejem. W wieku 30 lat zaczął wędrować po Palestynie i nauczać. Głosił wiarę w jednego Boga, siebie zaś nazywał Synem Bożym, który przyszedł na ziemię, aby zbawić ludzkość od grzechu. Nawoływał do pokoju, miłości i czynienia dobra. Nagrodą za dobre uczynki miało być życie wieczne w królestwie Bożym. Oprócz głoszenia nauk Jezus – jak podaje **Ewangelia** – czynił również cuda, np. uzdrawiał nieuleczalnie chorych. Szybko zdobył w Palestynie dużą popularność. Zyskał też grono wiernych uczniów – **apostołów**. Działalność Jezusa nie spodobała się żydowskim kapłanom, którzy uznali go za bluźniercę. Z czasem doprowadzili do tego, że Poncjusz Piłat, rzymski namiestnik Palestyny, skazał go na śmierć przez ukrzyżowanie. Według Ewangelii trzy dni po swojej śmierci Jezus powstał z martwych i ukazał się apostołom. Wiara w jednego Boga oraz w zmartwychwstanie Jezusa są podstawą religii **chrześcijańskiej**.

Płaskorzeźba z IV wieku ukazująca Jezusa w łodzi z apostołami – jedno z najstarszych przedstawień Chrystusa.

Rozwój chrześcijaństwa

Po śmierci Jezusa jego nauki głosili apostołowie. Początkowo szerzyli je tylko wśród Żydów. Z czasem, dzięki aktywności świętego Pawła z Tarsu, chrześcijaństwo otworzyło się na inne ludy. Pierwsze wspólnoty chrześcijan, czyli gminy, organizowały się w miastach Italii, Grecji i Azji Mniejszej, gdzie apostołowie prowadzili działalność misyjną. Na czele tych wspólnot stali **biskupi**. Podlegali oni **papieżowi**, czyli biskupowi Rzymu. Traktowano go jako następcę świętego Piotra – jednego z apostołów Jezusa. Z czasem papież stanął na czele organizacji religijnej chrześcijan zwanej **Kościołem**.

1. W których częściach imperium rzymskiego powstały pierwsze gminy chrześcijańskie? Wyjaśnij dlaczego.

2. Omów rozprzestrzenianie się chrześcijaństwa na ziemiach Imperium Romanum.

Prześladowania chrześcijan

Wraz z rozwojem chrześcijaństwa Rzymianie odnosili się do wyznawców nowej religii z coraz większą wrogością. Nie podobało im się to, że chrześcijanie odmawiają składania ofiar rzymskim bogom. Bali się, że taka postawa ściągnie na wszystkich gniew bóstw. Obwiniali więc chrześcijan o wszelkie nieszczęścia: pożary, najazdy nieprzyjaciół czy epidemie. Wrogość wobec wyznawców Chrystusa stała się przyczyną ich prześladowań. Największe miały miejsce w połowie III wieku i na początku IV stulecia. Pomimo tego wyznawców nowej religii ciągle przybywało. Wiernych przyciągała do niej obietnica życia wiecznego, a także zapewnienia, że w obliczu śmierci wszyscy ludzie są równi. Chcąc uniknąć prześladowań, chrześcijanie spotykali się potajemnie na modlitwie w domach lub **katakumbach**, czyli podziemnych cmentarzach.

Za odmowę wyrzeczenia się wiary chrześcijanie ginęli męczeńską śmiercią – więzieni, głodzeni i torturowani. Byli też rzucani na pożarcie dzikimi zwierzętom. Na zdjęciu: scena z filmu *Quo vadis*.

Rzymskie katakumby

Podczas pobytu w Rzymie warto zwiedzić rzymskie katakumby. Były to podziemne cmentarze budowane jako ciąg korytarzy. W ścianach wydrążano wnęki, w których chowano zmarłych. Katakumby były miejscem spotkań pierwszych chrześcijan. Do najsłynniejszych należą katakumby św. Kaliksta w Rzymie (na zdjęciu). Ich budowę zapoczątkowano w II wieku.

Zwycięstwo chrześcijan

Prześladowania chrześcijan zakończyły się za panowania cesarza **Konstantyna Wielkiego**. W 313 roku wydał on **edykt mediolański**, w którym zapewnił mieszkańcom imperium wolność wyznania. Odtąd chrześcijanie mogli swobodnie praktykować swoją religię. W drugiej połowie IV wieku cesarz **Teodozjusz Wielki** ogłosił chrześcijaństwo religią panującą – czyli obowiązującą wszystkich mieszkańców imperium rzymskiego. Nowa religia, choć szybko zyskiwała zwolenników, to nie od razu przyjęła się w całym państwie. Większość ludności spoza miast długo trwała przy starych obrzędach. Od łacińskiego słowa *paganus*, które oznacza mieszkańca wsi, wywodzi się wyraz poganin. Chrześcijanie określają nim osobę innego wyznania, człowieka niewierzącego lub nieochrzczonego.

W skrócie

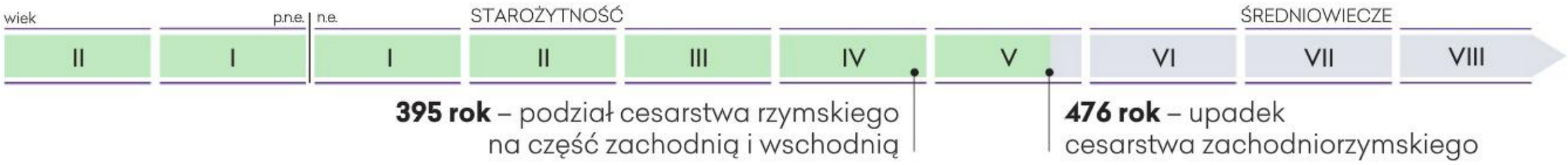
- W I wieku n.e. narodziła się nowa religia – chrześcijaństwo. Jej podstawą jest wiara w jednego Boga i w zmartwychwstanie Syna Bożego – Jezusa Chrystusa.
- W wiekach III i IV w cesarstwie rzymskim miały miejsce największe prześladowania chrześcijan. Zakończył je edykt wydany w 313 roku przez cesarza Konstantyna Wielkiego. Odtąd chrześcijanie mogli bez przeszkód wyznawać swoją religię.
- W IV wieku cesarz Teodozjusz Wielki ogłosił chrześcijaństwo religią panującą w cesarstwie rzymskim.

Czy już umiesz?

1. Wyjaśnij, kim był Jezus Chrystus. Dlaczego został skazany na śmierć?
2. Powiedz, czym chrześcijaństwo różniło się od wierzeń mieszkańców Rzymu.
3. Wyjaśnij, jakie były przyczyny prześladowania chrześcijan w cesarstwie rzymskim.
4. Kogo chrześcijanie określają mianem pogan? Jakie jest pochodzenie tego wyrazu?
5. Na podstawie swojej wiedzy, zdobytej na lekcjach religii i historii, zbierz informacje o życiu Jezusa i wskaż te wydarzenia, które możemy uznać za fakty historyczne.

Poszukaj w Nowym Testamencie modlitwy *Ojcze nasz*, której Jezus nauczył apostołów. Kto jest jej adresatem? Do jakich wartości, głoszonych przez chrześcijan, nawiązuje ta modlitwa?

3.5 Upadek cesarstwa rzymskiego

Podejmij temat

Reprodukcja płaskorzeźby z kolumny Trajana, wzniesionej w 113 roku w Rzymie

Przyjrzyj się potyczce rzymskiej jazdy (z lewej) z barbarzyńcami (z prawej). Wymień elementy uzbrojenia walczących wojsk. Kto uzyskał przewagę w bitwie? Uzasadnij odpowiedź.

Kryzys cesarstwa rzymskiego

Niemal od początku istnienia Imperium Romanum graniczne prowincje Rzymu były narażone na najazdy barbarzyńców. Rzymianie nazywali tak plemiona i ludy spoza kręgu cywilizacji grecko-rzymskiej. Najgroźniejsze były plemiona germańskie, które zamieszkiwały ziemie położone na wschód od Renu i na północ od Dunaju. W poszukiwaniu bogactw i żywności najeżdżały i pustoszyły one pogranicze imperium. W III wieku, gdy nacisk Germanów się zwiększył, obrona rozległych granic była coraz trudniejsza. Koszty przedłużających się wojen ponosili głównie mieszkańcy prowincji, co stało się przyczyną ubożenia społeczeństwa i poważnego kryzysu wewnątrz państwa. W różnych prowincjach imperium wybuchały bunty obywateli niezadowolonych z polityki władz. Pozycja cesarza stopniowo ulegała osłabieniu. Wykorzystywali to potężni dowódcy, którzy z pomocą podporządkowanych sobie legionów dążyli do przejęcia władzy w kraju. Cesarstwo pogrążyło się w chaosie.

Wojownik germański

Opisz uzbrojenie germańskiego wojownika.

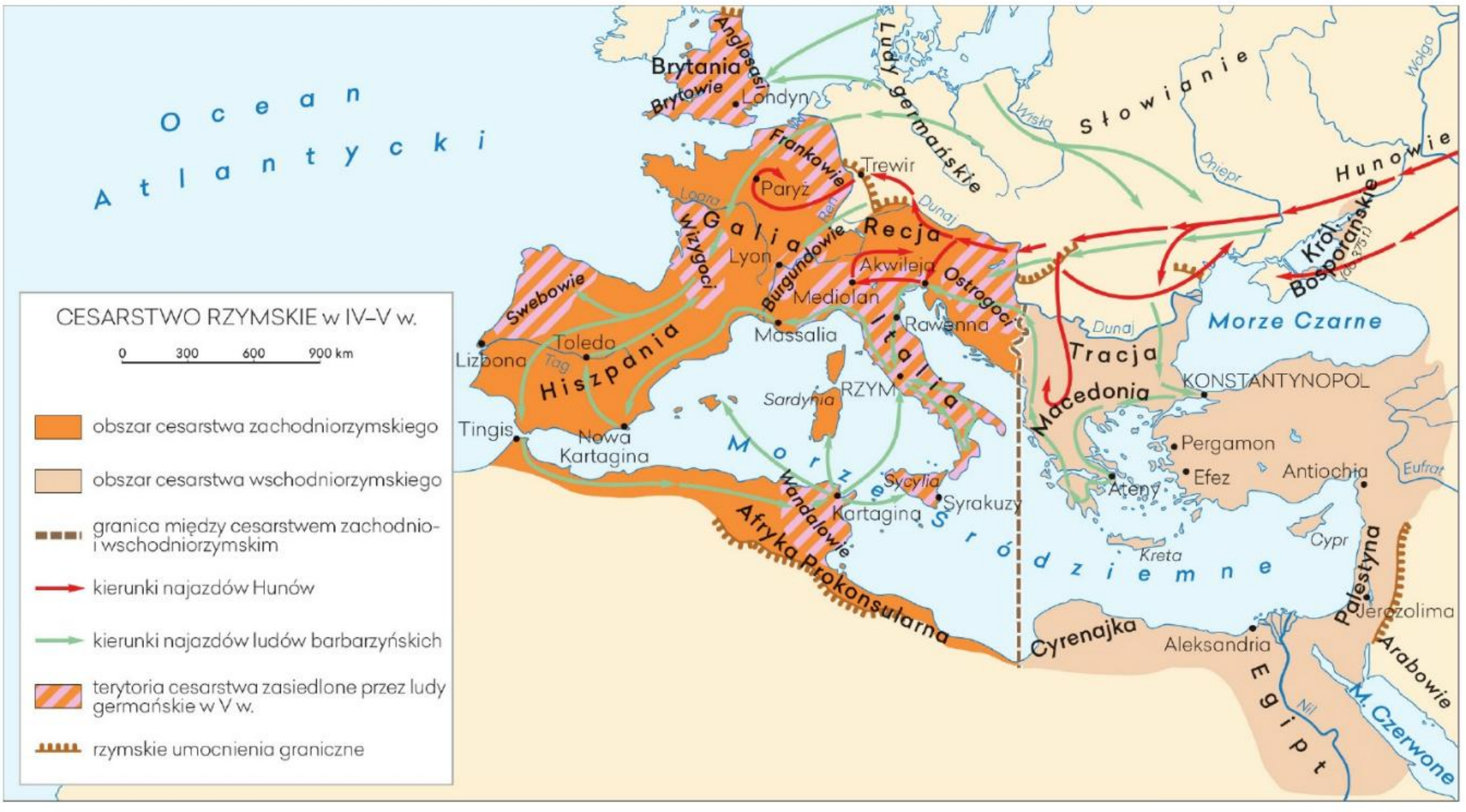

Jednym z plemion germańskich byli Wandalowie. W 455 roku wtargnęli do Italii i doszczętnie zniszczyli Rzym, ograbiając miasto z wszelkich bogactw. Odtąd przez wandalizm rozumie się umyślne niszczenie czyjejś własności.

Upadek cesarstwa zachodniorzymskiego

Aby ułatwić zarządzanie państwem rzymskim i wzmocnić jego obronę przed barbarzyńcami, cesarz Teodozjusz Wielki w **395 roku** podzielił cesarstwo na dwie części. Zachodnia – ze stolicą w Rzymie – obejmowała zromanizowane prowincje położone na zachód od Grecji. Wschodnią część tworzyły Grecja i kraje Bliskiego Wschodu – ziemie, które pozostawały pod wpływem kultury hellenistycznej. Stolicą cesarstwa wschodniego był **Konstantynopol**.

U schyłku IV wieku wzrósł napór plemion germańskich na cesarstwo zachodniorzymskie. Był on spowodowany najazdem Hunów, którzy przybyli do wschodniej Europy ze swych siedzib w Azji. Najazd Hunów wywołał **wielką wędrówkę ludów** (trwała do VII wieku). W obawie przed przybyszami plemiona germańskie przenosiły się coraz bardziej na zachód i południe. W końcu Germanowie wdarli się na obszar cesarstwa zachodniorzymskiego i utworzyli tu własne królestwa. W **476 roku** jeden z barbarzyńskich wodzów pozbawił władzy ostatniego cesarza Rzymu. W ten sposób cesarstwo zachodnie upadło. Wschodnie przetrwało jeszcze prawie tysiąc lat.

1. Podaj nazwy ludów, które osiedlały się w granicach państwa rzymskiego.
2. Która część cesarstwa rzymskiego zmagała się w większym stopniu z najazdami barbarzyńców?

Upadek cesarstwa zachodniorzymskiego

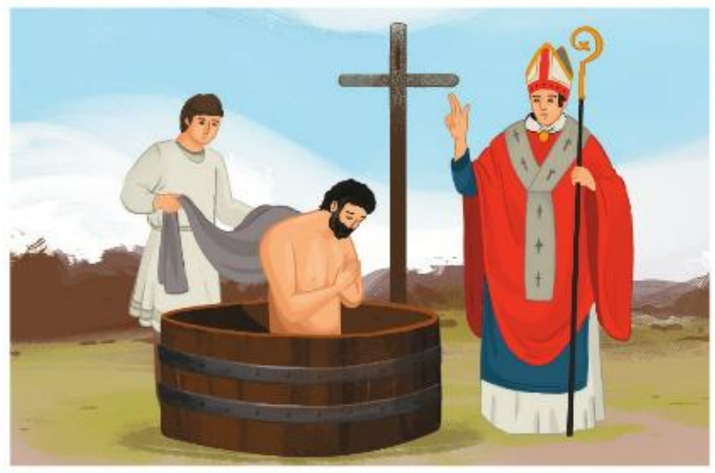
Przyczyna

Grabieżcze najazdy barbarzyńskich plemion oraz wojny domowe doprowadziły do osłabienia cesarstwa zachodniego i utraty znaczenia Rzymu. W zachodniej części imperium pogłębiał się kryzys gospodarczy, który skutkował upadkiem handlu i miast.

Wydarzenie

W 476 roku nastąpił upadek cesarstwa zachodniorzymskiego. Germański wódz Odoaker usunął wówczas z tronu ostatniego cesarza Romulusa Augusta zwanego drwiąco, z racji młodego wieku, Augustulusem (Auguścikiem).

Skutek

Na gruzach cesarstwa zachodniego barbarzyńcy utworzyli nowe państwa. Stopniowo przejmowali oni łaciński język, rzymską kulturę i religię chrześcijańską. Historycy uznają upadek Rzymu za koniec starożytności i początek nowej epoki – średniowiecza.

W skrócie

- Od III wieku nasilał się kryzys wewnątrz państwa rzymskiego. Jedną z jego przyczyn były najazdy plemion barbarzyńskich.
- W wiekach IV–VII miała miejsce wielka wędrówka ludów. W obawie przed atakami Hunów plemiona germańskie opuściły swe siedziby i wtargnęły do zachodnich prowincji imperium.
- W 476 roku upadło cesarstwo zachodniorzymskie. Wydarzenie to jest uznawane za początek nowej epoki – średniowiecza.

Czy już umiesz?

1. Wyjaśnij, jakie były powody najazdów barbarzyńców na ziemie imperium rzymskiego.
2. Opisz sytuację Imperium Romanum w wiekach IV i V.
3. Wymień przyczyny upadku cesarstwa zachodniorzymskiego. Podziel je na wewnętrzne i zewnętrzne.
4. Wyjaśnij, jakie znaczenie ma dzisiaj wyraz barbarzyńca. Jakie odczucia budzi – pozytywne czy negatywne?

Mur Hadriana w Anglii

W celu ochrony przygranicznych prowincji Rzymianie budowali liczne umocnienia obronne. Jednym z najsłynniejszych jest mur wzniesiony z rozkazu cesarza Hadriana w Anglii. W skład tego, liczącego 120 kilometrów, wału wchodziły wieże strażnicze i inne obiekty wojskowe, w których stacjonowali rzymscy żołnierze.

Podsumowanie działu 3

1. Porównaj osiągnięcia Rzymian z osiągnięciami innych starożytnych cywilizacji. W których dziedzinach dokonania Rzymian były największe?

2. Rozwiń każde z poniższych zdań. Podaj przynajmniej jeden argument potwierdzający ich prawdziwość.
   - W wielu dziedzinach starożytni Rzymianie byli uczniami Greków.
   - Rzymianie stworzyli jedno z największych imperiów w historii świata.
   - Z dorobku starożytnych Rzymian ludzie współcześni korzystają do dziś.

3. Które z wymienionych postaci są legendarne, a które – historyczne?

Juliusz Cezar	Eneasz	Oktawian August	Jezus Chrystus	Romulus

4. Przeczytaj tekst źródłowy i wykonaj polecenia.

> […] uznaliśmy za konieczne między innymi zarządzeniami, zdaniem naszym dla ludzi korzystnymi, wydać przede wszystkim i to, które do czci bóstwa się odnosi, a mianowicie chrześcijanom i wszystkim dać zupełną wolność wyznawania religii, jaką kto zechce.

Źródło: *Edykt mediolański*, w: *Rzym starożytny. Teksty źródłowe do nauki historii w szkole*, nr 3, oprac. L.T. Błaszczyk, Warszawa 1961

a) Powiedz, kto i kiedy wydał dokument, którego fragment został zacytowany powyżej.
b) Wyjaśnij, jak się zmieniła sytuacja chrześcijan w związku z tym zarządzeniem.

5. Przyjrzyj się zamieszczonym zdjęciom. Następnie wykonaj polecenia.
   - Która świątynia powstała później? Oblicz, ile wieków upłynęło między wzniesieniem pierwszej i drugiej.
   - Wymień podobieństwa i różnice między budowlami. Skup się na elementach architektury. Jakie wnioski można wysnuć na podstawie porównania?

Partenon – świątynia wzniesiona w Atenach w V wieku p.n.e.

Rzymska świątynia Maison Carrée [czyt. mezą kare] w Nîmes [czyt. nim] we Francji, wzniesiona w I wieku p.n.e.

4. Średniowieczna Europa

1. Jaka uroczystość została pokazana na rysunku? Jaki ma charakter – religijny czy świecki? Co na to wskazuje?
2. Opisz wygląd i zachowanie przedstawionych osób. Kim one są? W jakim miejscu się znajdują?
3. Jaki nastrój towarzyszy ceremonii?
4. Jak obecnie w Polsce wygląda oficjalna część ceremonii objęcia urzędu przez nowo wybranego prezydenta? Poszukaj tych informacji w internecie.

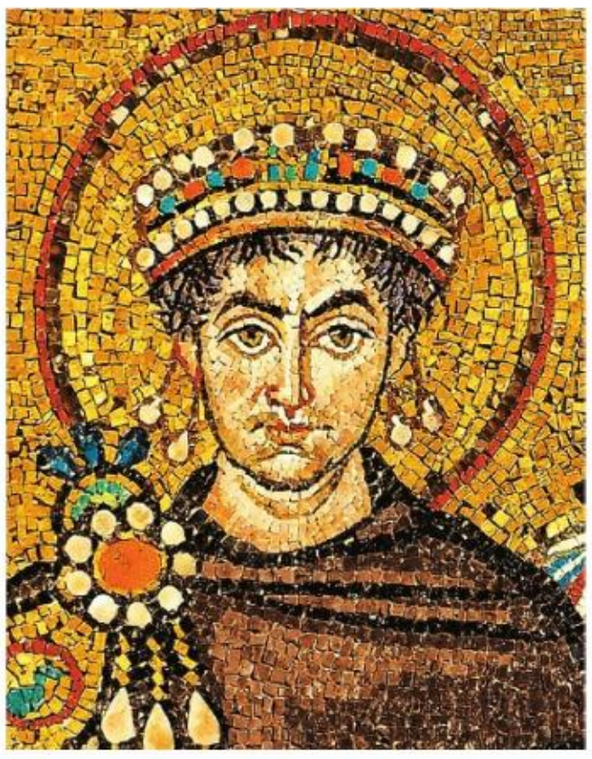
4.1 Bizancjum

Podejmij temat

Zapoznaj się z mapą i określ położenie Konstantynopola. Powiedz, jak zmieniał się obszar cesarstwa wschodniorzymskiego w VI wieku.

Cesarz Justynian Wielki panował w latach 527–565. Jego wizerunek został przedstawiony na mozaice z VI wieku.

Konstantynopol – Nowy Rzym

Konstantynopol został założony na styku dwóch kontynentów, w miejscu gdzie wcześniej istniała grecka kolonia o nazwie **Bizancjum**. Krzyżowały się tu szlaki handlowe między Azją a Europą. Dzięki korzystnemu położeniu Konstantynopol szybko stał się ważnym ośrodkiem handlu i rzemiosła, po czym wyrósł na największe i najbogatsze miasto ówczesnego świata, stąd nazywano go **Nowym Rzymem**. Od IV wieku Konstantynopol był też stolicą cesarstwa wschodniorzymskiego (zwanego także wschodnim, bizantyńskim lub Bizancjum).

Cesarze wschodni skutecznie oparli się najazdom barbarzyńskim i utrzymali swoje panowanie nad tą częścią ziem dawnego Imperium Romanum. W VI wieku cesarz **Justynian Wielki** poszerzył nawet zasięg cesarstwa bizantyńskiego o Italię, część Afryki i skrawek Hiszpanii. Jego zdobycze okazały się jednak nietrwałe, a w kolejnym stuleciu Bizancjum musiało stawić czoła Persom oraz najazdom Słowian, Awarów, Bułgarów i Arabów.

Nauka i kultura w Bizancjum

Na rządy Justyniana Wielkiego przypada czas świetności cesarstwa wschodniego. Miasta się bogaciły, rozkwitały rzemiosło i handel. Wspaniały okres przeżywała bizantyńska nauka i kultura. Tutejsi uczeni pozostawili po sobie rozprawy z dziedziny filozofii, medycyny i geografii. Czerpali przy tym z osiągnięć starożytnych Greków i ludów Wschodu oraz dorobku chrześcijańskich uczonych. Swoje dzieła tworzyli głównie po grecku (językiem tym posługiwała się większość mieszkańców cesarstwa). Ważnym osiągnięciem Bizantyńczyków była **kodyfikacja prawa** – z inicjatywy Justyniana uporządkowano i ujednolicono zapisy prawa rzymskiego. W ten sposób powstał zbiór zwany **Kodeksem Justyniana**.

Spośród wszystkich dziedzin kultury w Bizancjum najbardziej rozwinęły się architektura i sztuka. Budowniczowie wznosili imponujące kościoły i budowle świeckie. Ich wnętrza zdobiły między innymi barwne mozaiki. W Bizancjum rozwinęło się malarstwo ikonowe. Tematem **ikon** były głównie postacie Chrystusa, Matki Bożej i świętych.

Ikona – obraz religijny, zwykle malowany na desce. Ikony odgrywają niezwykle ważną rolę w Kościele wschodnim – wyznawcy prawosławia uważają bowiem, że pisanie ikon jest czynnością świętą.

Hagia Sophia – kościół Mądrości Bożej

Jednym z najznakomitszych przykładów budownictwa bizantyńskiego jest Hagia Sophia [czyt. hagia sofia]. Ta chrześcijańska świątynia została zbudowana w Konstantynopolu z inicjatywy Justyniana.

Świątynia Hagia Sophia została wzniesiona na planie równoramiennego krzyża, tzw. krzyża greckiego. Wieńczy ją olbrzymia kopuła wsparta na kolumnach.

Budowla imponuje rozmiarem i bogactwem dekoracji. Jej ściany zdobiły liczne malowidła i mozaiki. Wiele z nich zachowało się do naszych czasów.

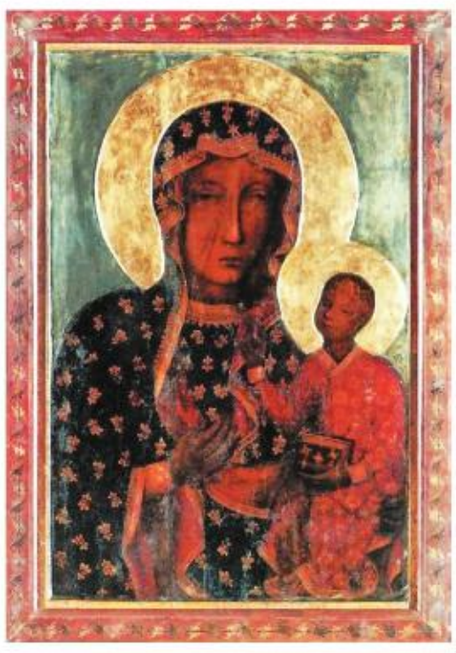
Wskaż najbardziej charakterystyczne elementy architektury świątyni i jej wnętrza. O czym świadczy przepych, z jakim ją zbudowano?

Skorzystaj z internetu i prześledź dalsze losy kościoła. Powiedz, dlaczego w sąsiedztwie budowli wzniesiono minarety. Wyjaśnij, w jaki sposób znalazły się w niej tablice z pismem arabskim, widoczne na drugim zdjęciu.

Oba Kościoły, zachodni i wschodni, dążyły do rozszerzenia chrześcijaństwa na sąsiednie ludy. Wiarę wśród pogan krzewili duchowni zwani misjonarzami. W IX wieku dwaj greccy misjonarze, Cyryl i Metody, rozpowszechnili obrządek bizantyński wśród Bułgarów.

Obraz Matki Bożej Częstochowskiej

Najsłynniejszą ikoną w Polsce jest obraz Matki Bożej Częstochowskiej przechowywany w klasztorze na Jasnej Górze. Najpewniej powstał na przełomie wieków XI i XII. Do dziś jest czczony przez katolików jako cudowny wizerunek Matki Bożej.

Podział chrześcijaństwa

W Bizancjum panowała religia chrześcijańska. Jej wyznawcy posługiwali się w większości greką i w tym języku odprawiali nabożeństwa. Tymczasem w Kościele zachodnim, obejmującym ziemie dawnego cesarstwa zachodniorzymskiego, używano łaciny. Między Kościołem wschodnim a zachodnim zaznaczały się coraz wyraźniejsze różnice w sprawowaniu niektórych obrzędów, w ceremoniach i zwyczajach. Podział w Kościele pogłębiała rywalizacja między papieżem a biskupami największych miast wschodnich, w tym Konstantynopola. Dążyli oni do uniezależnienia się od władzy biskupa Rzymu, uznawanego dotychczas za przywódcę całego Kościoła. Wspierał ich w tym cesarz bizantyński. W Bizancjum był on uważany za świecką głowę Kościoła. W wyniku sporu w **1054 roku** doszło do **schizmy wschodniej**. Nazywa się tak podział Kościoła na **rzymskokatolicki (katolicki)** na czele z papieżem i **prawosławny**, w którym cesarz rządził Kościołem wraz z biskupem Konstantynopola. Podział na katolików i prawosławnych istnieje do czasów obecnych.

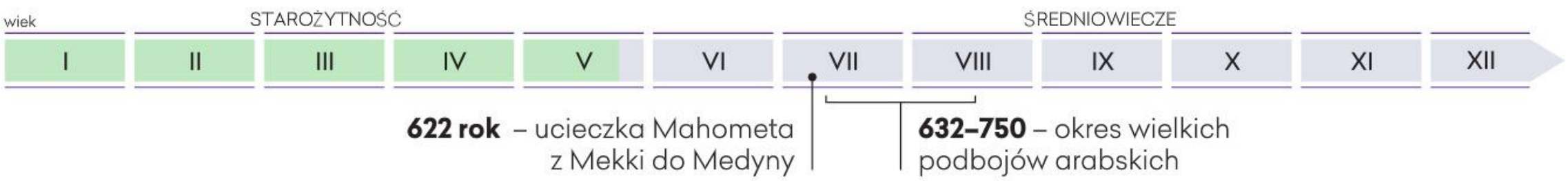
W skrócie

- Cesarstwo wschodniorzymskie przetrwało najazdy barbarzyńców i za panowania Justyniana Wielkiego (VI wiek) przeżywało rozkwit.
- Jednym z największych dokonań Bizantyńczyków była kodyfikacja prawa za panowania Justyniana Wielkiego.
- W 1054 roku doszło do schizmy wschodniej, czyli podziału Kościoła na rzymskokatolicki (katolicki) i prawosławny.

Czy już umiesz?

1. Wyjaśnij, w jaki sposób położenie Konstantynopola wpłynęło na rozwój tego miasta.
2. Czyimi osiągnięciami inspirowali się uczeni w Bizancjum?
3. Wymień najważniejsze osiągnięcia kultury bizantyńskiej.
4. Wyjaśnij, jakie były przyczyny podziału w Kościele.
5. Sprawdź, skąd pochodzi nazwa Konstantynopola. W jakim państwie leży obecnie to miasto i czy zachowało swoją nazwę?

4.2 Arabowie i świat islamu

Podejmij temat

Odszukaj w atlasie mapę fizyczną Półwyspu Arabskiego. Scharakteryzuj ukształtowanie powierzchni na tym obszarze.

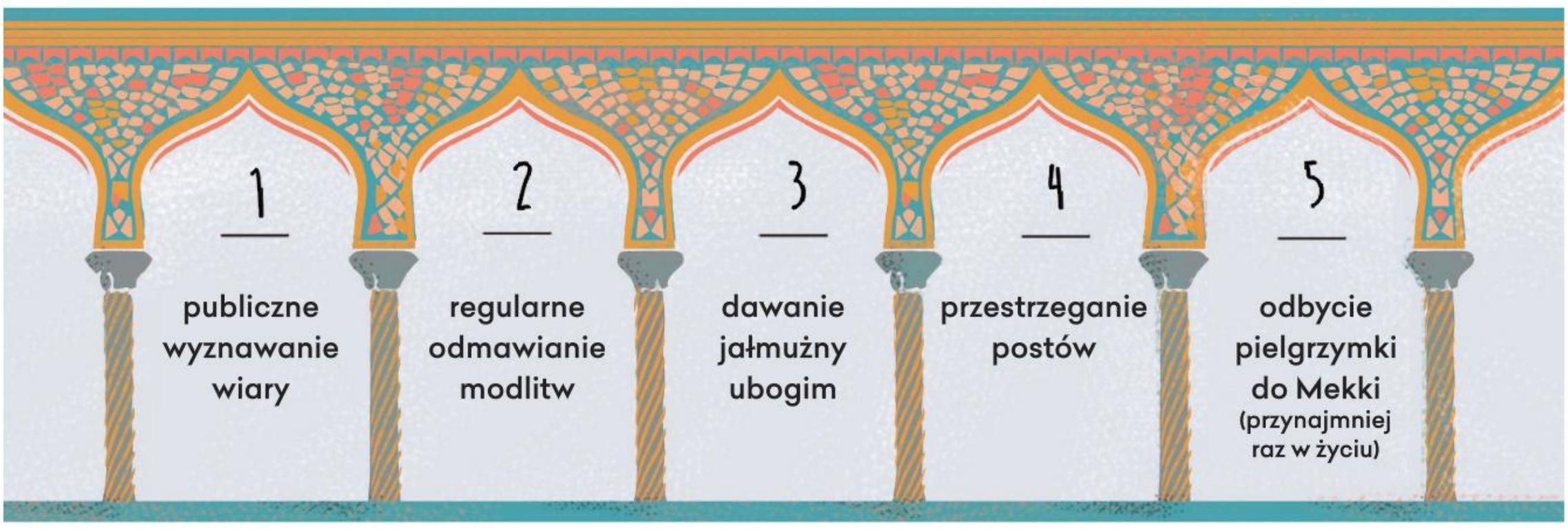
Mahomet i islam

Większą część Półwyspu Arabskiego zajmują pustynie, a panujące tam warunki, ze względu na brak rzek i suchy klimat, nie sprzyjają osadnictwu ani uprawie roli. W starożytności obszar ten zamieszkiwały pasterskie plemiona arabskie. Ich głównym zajęciem była hodowla wielbłądów, owiec, kóz i koni. W miejscach krzyżowania się kupieckich szlaków powstawały nieliczne miasta. Jednym z największych była Mekka. W VI wieku urodził się tu **Mahomet** – założyciel religii zwanej **islamem**. Głosił on wiarę w jednego boga, zwanego **Allahem**. Siebie uznał za jednego z **proroków**, którzy mieli szerzyć wolę bożą. Mahomet nauczał, że każdy człowiek po śmierci zostanie osądzony. Nagrodą za dobre uczynki miało być życie w raju. Z kolei na grzeszników czekało wieczne potępienie. Aby dostąpić raju **muzułmanie**, czyli wyznawcy islamu, musieli stosować odpowiednie nakazy. Najważniejsze z nich tworzą pięć filarów tej religii.

Nauki Mahometa spisano po jego śmierci w świętej księdze islamu – Koranie.

Prorok – tu: przywódca religijny obdarzony posłannictwem od Boga.

Święta wojna (dżihad) – w czasach Mahometa dżihad oznaczał wojnę z niewiernymi, mającą na celu obronę i umacnianie islamu. Według wierzeń muzułmanów wojownicy polegli w takim boju, szli do raju.

Czarny Kamień w świątyni Kaaba w Mekce – cel pielgrzymek muzułmanów

Zjednoczenie Arabii i budowa imperium

Nauki Mahometa spotkały się ze sprzeciwem wielu mieszkańców Mekki. Zaczęli oni prześladować Mahometa i jego zwolenników. W **622 roku**, w obawie przed utratą życia, Mahomet uciekł z Mekki do pobliskiej Medyny. Wydarzenie to – zwane hidżrą – przyjęto później za początek ery muzułmańskiej. W Medynie prorok pozyskał wielu wyznawców, a potem wezwał ich do podjęcia **świętej wojny** z Mekką. Szerzenie islamu było, jak nauczał prorok, powinnością muzułmanów. Po kilku latach Mahomet zdobył Mekkę. Następnie zjednoczył plemiona na Półwyspie Arabskim i utworzył państwo muzułmańskie. W umacnianiu jedności między Arabami olbrzymie znaczenie odgrywał islam. Zachętą do przyjmowania tej religii było między innymi zwolnienie nowych wyznawców z płacenia podatków.

Mahomet zmarł w 632 roku. Po jego śmierci na czele państwa arabskiego stanęli **kalifowie**, czyli następcy proroka. Za panowania kolejnych kalifów w wiekach VII i VIII Arabowie opanowali Persję oraz część ziem należących do Bizancjum: Syrię, Palestynę i Egipt. Następnie zdobyli Afrykę Północną i Półwysep Iberyjski. W wyniku tych podbojów narodziło się olbrzymie **imperium arabskie**. Kultura Arabów i ich religia rozprzestrzeniła się zaś na inne ludy.

1. Pokaż miasto będące miejscem narodzin Mahometa. Określ jego położenie.
2. Powiedz, jakie obszary w Europie znalazły się pod panowaniem Arabów.

Zasługi Arabów

Wskutek podbojów oraz dzięki ożywionym kontaktom handlowym z dalekimi krajami (m.in. z Indiami i Chinami) Arabowie zetknęli się z dorobkiem wielu cywilizacji. Do ich osiągnięć odnosili się z szacunkiem, udoskonalali je oraz dzielili się nimi z innymi ludami. Zasługą Arabów jest między innymi to, że do naszych czasów przetrwało wiele dzieł starożytnych filozofów. Arabowie przetłumaczyli je na język arabski i upowszechnili w ówczesnym świecie. Do Europy przenieśli stosowane przez mieszkańców starożytnego Wschodu metody nawadniania pól. Za pośrednictwem Arabów na nasz kontynent trafiły również znane w Indiach cyfry (ponieważ dotarły do Europy dzięki Arabom, nazywamy je **cyframi arabskimi**) oraz chińskie wynalazki, takie jak: papier, szkło, porcelana, proch i jedwab. Arabowie stali się więc pomostem łączącym dwa kontynenty (Europę i Azję) oraz dwie epoki (starożytność i średniowiecze). Sami również mieli wiele osiągnięć naukowych, zwłaszcza w dziedzinie matematyki. Zajmowali się również astronomią i medycyną.

Arabowie rozwinęli architekturę i sztukę, która urzekała przepychem malowanych i rzeźbionych motywów zdobniczych. Jednym z najwspanialszych są arabeski – misterne sploty roślinne wzbogacane o inne elementy, np. linie czy zwierzęta.

W skrócie

- Islam to religia monoteistyczna stworzona przez Mahometa w VII wieku na Półwyspie Arabskim. Muzułmanie, wyznawcy islamu, wierzą w jednego Boga – Allaha.
- W wiekach VII i VIII Arabowie zbudowali imperium obejmujące: Półwysep Arabski, Persję, Syrię, Palestynę, Egipt, Afrykę Północną i Półwysep Iberyjski.
- Arabowie rozwinęli i upowszechnili dorobek starożytnych cywilizacji. Przyczynili się również do rozwoju matematyki.

Czy już umiesz?

1. Do grupy jakich religii, politeistycznych czy monoteistycznych, zaliczysz islam? Uzasadnij odpowiedź.
2. Wyjaśnij, kim był Mahomet. Jaką rolę odegrał w historii?
3. Porównaj podstawowe zasady islamu z zasadami religii chrześcijańskiej. Jakie zauważasz podobieństwa i różnice?
4. Przedstaw wpływ Arabów na kulturę, sztukę, naukę i architekturę. Oceń wpływ kultury arabskiej na Europę.

Meczet w Gdańsku

Świątynie muzułmańskie, czyli meczety, możemy zobaczyć również w Polsce. Jeden z nich znajduje się w Gdańsku. Został wzniesiony w drugiej połowie XX wieku i, jako jedyna świątynia muzułmańska w Polsce, ma minaret. Jest to smukła wieża, z której muzułmański duchowny – muezzin – wzywa wiernych na modlitwy.

4.3 Państwo Franków

Podejmij temat

Płaskorzeźba z IX wieku, katedra w Reims [czyt. ręs] we Francji

Opisz scenę, która została ukazana na płaskorzeźbie.

Początki państwa Franków

W okresie wielkiej wędrówki ludów w rzymskiej prowincji Galii (dzisiejsza Francja) osiedlili się **Frankowie**, którzy utworzyli tam swoje królestwo. Stopniowo ulegali oni wpływom kultury rzymskiej. Od zromanizowanej ludności Galii przejęli na przykład wiele łacińskich słów i zwrotów, które weszły z czasem do języka francuskiego. W **496 roku** król Franków **Chlodwig** został ochrzczony. Aktu tego dokonali duchowni katoliccy (czyli ci, którzy uznawali zwierzchnictwo papieża w Rzymie). Scena przyjęcia chrztu została ukazana na płaskorzeźbie. Władca Franków znajduje się w chrzcielnicy. Tuż obok niego, po prawej stronie, stoi **arcybiskup**, który udziela chrztu poprzez trzykrotne zanurzenie króla w wodzie.

Przyjęcie kultury rzymskiej i chrześcijaństwa przez Franków i inne plemiona germańskie, a potem także Słowian, miało wielkie znaczenie dla losów Europy. Mimo upadku Rzymu kultura starożytnych Rzymian przetrwała. Jako Europejczycy czerpiemy z niej do dzisiaj.

Frankowie – lud germański zamieszkujący w III wieku ziemie na wschód od Renu; w V wieku opanował Galię.

Arcybiskup – tytuł honorowy nadawany w Kościele biskupom ważniejszych diecezji.

Karolingowie na frankijskim tronie

Dynastia Merowingów, z której wywodził się Chlodwig, panowała w państwie Franków do połowy VIII wieku. Wtedy to **Pepin Mały**, przedstawiciel wpływowej rodziny Karolingów, przejął władzę w kraju i uzyskał od papieża zgodę na koronację. W średniowieczu była to uroczystość o charakterze religijnym. Uczestniczył w niej wysoki dostojnik kościelny – arcybiskup lub biskup – który nakładał koronę na skronie panującego. Ceremonia miała dla chrześcijańskich władców olbrzymie znaczenie. Papież cieszył się wielkim poważaniem wśród chrześcijan; jego zgoda na koronację oznaczała uznanie rządów króla w danym państwie. Poza tym Kościół nauczał, że władza monarchy, uważanego za **pomazańca**, pochodzi od Boga, a wystąpienie poddanych przeciw niej jest ciężkim grzechem. Chcąc odwdzięczyć się papieżowi, Pepin wyprawił się do Italii i pokonał plemię Longobardów, które zagrażało Rzymowi. Zdobyte terytoria w sąsiedztwie Wiecznego Miasta przekazał papieżowi. W ten sposób powstało **Państwo Kościelne**.

Następcą Pepina na frankijskim tronie był **Karol Wielki**. Podczas swojego długiego panowania (768–814) rozszerzył granice państwa Franków i położył wielkie zasługi dla jego rozwoju.

Pozycję Karolingów w państwie Franków umocnił ojciec Pepina – Karol Młot. W 732 roku zwyciężył on pod Poitiers [czyt. płatje] wojska arabskie, które zaatakowały państwo Franków. W ten sposób powstrzymał napór Arabów na Europę.

Pomazaniec – osoba, którą namaszczono świętymi olejami na znak otrzymania godności królewskiej lub kościelnej.

1. Powiedz, jakie terytoria zostały przyłączone do państwa Franków przez Karola Wielkiego.
2. Wskaż Państwo Kościelne.

Panowanie Karola Wielkiego

Karol Wielki dbał o gospodarczy i kulturalny rozwój swojego państwa. Był najwybitniejszym przedstawicielem dynastii Karolingów na frankijskim tronie.

Reformy administracyjne i gospodarcze

Podzielił państwo Franków na okręgi zwane hrabstwami. Zarządzali nimi hrabiowie podlegli władzy króla.

Zagrożone najazdami obszary nadgraniczne (marchie) oddał pod zarząd margrabiów, którzy bronili granic państwa.

Ujednolicił przepisy prawa frankijskiego.

Wprowadził nową monetę – srebrnego denara.

Posążek z przełomu IX i X wieku ukazujący Karola Wielkiego

Zasługi w dziedzinie nauki, oświaty i kultury

Wspierał oświatę; zakładał szkoły przy katedrach i klasztorach, gdzie kształcili się przyszli urzędnicy.

W Akwizgranie, swojej głównej siedzibie, stworzył akademię. Związani z nią uczeni prowadzili badania, korzystając z dorobku starożytności.

Zadbał o rozwój architektury i sztuki, czego przykładem jest wspaniały pałac w Akwizgranie.

Koronacja Karola Wielkiego ukazana na XIV-wiecznej miniaturze (ręcznie malowana ilustracja książkowa)

Odnowienie cesarstwa rzymskiego

Karol Wielki był sojusznikiem papieża. Umacniał też znaczenie Kościoła w swoim królestwie. W uznaniu tych zasług w dzień Bożego Narodzenia **800 roku** papież Leon III koronował go w Rzymie na cesarza. W ten sposób odnowiono cesarstwo zachodniorzymskie. Obejmowało ono ziemie dzisiejszych Niemiec, Francji oraz część Italii. Koronacja Karola Wielkiego była aktem dużej wagi. Papież uczynił z Karola spadkobiercę starożytnych cesarzy rzymskich. Uznał go też za głównego obrońcę Kościoła rzymskokatolickiego. Tym samym władca Franków stał się najważniejszym monarchą ówczesnej Europy. Cesarską koronację Karola Wielkiego uznał nawet władca cesarstwa bizantyńskiego.

Europa Zachodnia w wiekach IX i X

Monarchia Karola Wielkiego była rozległym państwem. Jej mieszkańców dzieliło wiele różnic kulturowych i językowych. Frankowie oraz ludy Italii uległy romanizacji. Tymczasem ludność z terenów między rzekami Renem a Łabą zachowała język i tradycje germańskie. Po śmierci Karola Wielkiego jedności państwa nie dało się utrzymać. Potomkowie władcy rozpoczęli długoletnie walki o tron. Zakończył je dopiero traktat w **Verdun** [czyt. werdę], zawarty w **843 roku**. Na jego mocy wnukowie Karola Wielkiego podzielili państwo na trzy części: zachodnią (tereny dzisiejszej Francji), środkową (centralne ziemie cesarstwa i Włochy) oraz wschodnią (terytoria między Renem a Łabą). Z czasem ukształtowały się z nich trzy królestwa: Francja, Włochy i Niemcy. Tytuł cesarski zachowali początkowo Karolingowie zasiadający na tronie Włoch. Z czasem przejęli go władcy Niemiec. W **962 roku** na cesarza rzymskiego koronował się król Niemiec **Otton I** z dynastii saskiej. W ten sposób powstała **Rzesza Niemiecka**.

- Wymień państwa, które znajdują się dziś na obszarze królestw powstałych w 843 roku.

W skrócie

- W V wieku Frankowie utworzyli na terenie Galii własne państwo. W 496 roku Chlodwig, władca Franków, przyjął chrzest.
- Najwybitniejszym władcą Franków był Karol Wielki. Przyłączył on do swojego państwa nowe ziemie i położył wielkie zasługi dla rozwoju gospodarki i kultury.
- W 800 roku Karol Wielki został koronowany na cesarza. Akt ten oznaczał odnowienie starożytnego cesarstwa rzymskiego.
- W 843 roku obszar monarchii Franków został podzielony na trzy części. Stały się one zalążkiem współczesnych państw: Francji, Włoch i Niemiec.

Czy już umiesz?

1. Powiedz, w jaki sposób Frankowie odnosili się do kultury rzymskiej i religii chrześcijańskiej.
2. Wyjaśnij, jaką rolę w koronacji średniowiecznego władcy odgrywał papież.
3. Opisz dokonania Karola Wielkiego. Które z nich uważasz za najważniejsze? Odpowiedź uzasadnij.
4. Odszukaj w encyklopedii hasło Państwo Kościelne. Ustal, ile wieków istniało. Jakie państwo jest dziś jego kontynuacją?
5. Stwórz w komputerowym programie graficznym mapę myśli, na której przedstawisz w atrakcyjnej formie zagadnienia związane z Karolem Wielkim.

4.4 Rywalizacja papiestwa z cesarstwem

Podejmij temat

Przyjrzyj się ilustracji. Rozpoznaj na niej papieża i cesarza. Jakie przedmioty otrzymują oni od Chrystusa? Co one mogą symbolizować?

Papież i cesarz przed Chrystusem (miniatura z XII wieku)

Zakonnicy z Cluny twierdzili, że członkowie zgromadzeń religijnych powinni poświęcać się służbie Bogu, skupiać się na modlitwie i pracy.

Celibat – rezygnacja z zawarcia małżeństwa, poświęcenie się Bogu.

Kryzys w Kościele

W średniowieczu największą władzę mieli papież i cesarz. Papież był zwierzchnikiem Kościoła (co na miniaturze symbolizują klucze św. Piotra), cesarz zaś – najwyższym władcą świeckim i obrońcą chrześcijaństwa (jego rolę symbolizuje miecz). Papieże i cesarze rywalizowali ze sobą o przywództwo w Europie. Biskupi Rzymu starali się uzyskać wpływ na politykę władców świeckich, z kolei cesarze zmierzali do podporządkowania sobie Kościoła. Uzależniali od siebie duchownych przez nadawanie im urzędów i dóbr ziemskich. W zamian za to dostojnicy kościelni przysięgali wierność władcom świeckim i zobowiązywali się im służyć, np. walcząc na wojnie. Te działania godziły w autorytet papieża i samego Kościoła, gdyż wielu duchownych, zamiast wypełniać obowiązki duszpasterskie, skupiało się na polityce i gromadzeniu bogactw. Niektórzy handlowali nawet godnościami kościelnymi; częste było też łamanie **celibatu** przez księży. Wszystko to doprowadziło do kryzysu w Kościele. Z czasem część duchowieństwa zdała sobie sprawę z potrzeby naprawy obyczajów wśród duchownych i uniezależnienia Kościoła od cesarza. Reformy zapoczątkowali zakonnicy z opactwa w **Cluny** [czyt. kluni] we Francji.

Spór papieża Grzegorza VII z królem Henrykiem IV

Autorytet Kościoła próbował przywrócić **Grzegorz VII**, papież w latach 1073–1085. Potępił on niemoralne postępowanie duchownych i wezwał ich do przestrzegania celibatu. W *Dictatus papae* [czyt. diktatus pape], dokumencie wydanym w **1075 roku**, wyznaczył zakres władzy papieskiej. Stwierdził w nim, że papież jest następcą św. Piotra, stąd wynika wyższość władzy papieskiej nad cesarską. Dlatego tylko papież może mianować i odwoływać biskupów oraz tylko on ma prawo powoływania władców na tron. Jeśliby zaś panujący sprzeciwił się woli Boga i prawu kościelnemu, papież mógł go obłożyć **ekskomuniką**, czyli klątwą. Nałożenie ekskomuniki miało dla władcy katastrofalne skutki, gdyż poddani uzyskiwali w takiej sytuacji prawo wypowiedzenia posłuszeństwa panującemu.

Dyktatowi Grzegorza VII sprzeciwił się król niemiecki i przyszły cesarz **Henryk IV**, który nie chciał rezygnować z uprawnień do nadawania godności kościelnych. W odpowiedzi Grzegorz VII nałożył na króla klątwę. Wykorzystali to niemieccy możni, którzy zbuntowali się przeciw Henrykowi. Zagrożony utratą tronu udał się on w **1077 roku** do zamku w Canossie [czyt. kanossie], gdzie ukorzył się przed papieżem i uzyskał cofnięcie klątwy.

Król Henryk IV prosi księżną Matyldę toskańską i opata Hugona, przełożonego klasztoru w Cluny, o wstawiennictwo u papieża Grzegorza VII (miniatura z XI wieku).

Dlaczego postać Henryka IV jest mniejsza niż duchownego?

Papież Grzegorz VII o zdjęciu klątwy z króla Henryka IV

[…] nie okazując wrogich lub zuchwałych zamiarów, w towarzystwie kilku ludzi [król Henryk IV] zjawił się w mieście Canossie, w którym przebywaliśmy. Tam przez trzy dni stojąc u bramy zamku, zdjąwszy szaty królewskie, boso, we włosiennicy[1], nie pierwej przestał błagać z wielkim płaczem zmiłowania apostolskiego i przebaczenia, aż u wszystkich, którzy tam przybyli i do których uszu owe jęki doszły, wzbudził taką litość i takie współczucie, że wstawiając się za nim z wielu prośbami i łzami, wszyscy dziwili się niezwykłej zatwardziałości mego serca [...].

Źródło: *Papież Grzegorz VII o zdjęciu klątwy z cesarza w Canossie w 1077 roku*, w: *Wiek V–XV w źródłach. Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii, studentów i uczniów*, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 2003

[1] Włosiennica – szorstka szata noszona w dawnych wiekach na gołe ciało dla umartwienia, pokuty lub z powodu żałoby.

1. W jaki sposób Henryk IV uzyskał rozgrzeszenie od papieża?
2. Wyjaśnij, co mamy na myśli, mówiąc, że ktoś poszedł do Canossy.

Konkordat wormacki

Pastorał – długa laska zakończona spiralą bądź krzyżem, będąca oznaką władzy biskupiej.

Konkordat wormacki

Ukorzenie Henryka IV przed Grzegorzem VII nie naprawiło relacji między władzą świecką a duchowną. Gdy Henryk IV stłumił bunt w Niemczech, wyprawił się zbrojnie do Rzymu, pozbawił Grzegorza VII tronu papieskiego i osadził na nim życzliwego sobie kandydata. Nowy papież koronował go na cesarza.

Konflikt cesarsko-papieski zażegnano dopiero w **1122 roku** w **Wormacji**. Papież Kalikst II i cesarz Henryk V podpisali wówczas ugodę – **konkordat**. Na mocy tego porozumienia ustalono, że cesarz nie będzie wpływał na obsadę stanowisk kościelnych. Odtąd każdy nowy biskup miał być wybierany przez grono duchownych. Jego wybór zatwierdzał arcybiskup, który wręczał mu oznaki władzy: **pastorał** i pierścień. Następnie biskup przysięgał wierność świeckiemu władcy – cesarzowi lub królowi.

W skrócie

- W średniowieczu cesarze i papieże toczyli spór o przywództwo w chrześcijańskiej Europie. Przedmiotem konfliktu była również rola cesarza w organizacji Kościoła i zakres samodzielności tej instytucji względem władzy świeckiej.
- W 1075 roku papież Grzegorz VII przygotował program zmierzający do odnowy moralnej Kościoła. Jego reformy prowadziły także do zniesienia władzy cesarza nad duchowieństwem.
- Spór pomiędzy cesarstwem a papiestwem zakończyło podpisanie konkordatu wormackiego w 1122 roku. Na jego mocy Kościół odzyskał wpływ na obsadzanie biskupów.

Czy już umiesz?

1. Wytłumacz, czego dotyczył spór między cesarzem a papieżem.
2. W jaki sposób cesarze uzależniali od siebie dostojników kościelnych? Jaki to miało wpływ na sytuację w Kościele?
3. Wyjaśnij, jaką rolę w dziele naprawy Kościoła odegrali zakonnicy z Cluny i papież Grzegorz VII.
4. Czy konkordat wormacki można uznać za zwycięstwo cesarstwa, czy raczej papiestwa? Uzasadnij swoją odpowiedź.

Klasztor cystersów w Sulejowie

W ramach odnowy życia zakonnego u schyłku XI wieku we Francji powołano zakon cystersów. Członkowie tego zgromadzenia zrezygnowali z dóbr doczesnych, a skupili się głównie na pracy i modlitwie. Jeden z najlepiej zachowanych klasztorów cysterskich w Polsce znajduje się w Sulejowie w woj. łódzkim.

4.5 Wyprawy krzyżowe

Podejmij temat

Przypomnij sobie nazwę krainy, w której żył i nauczał Jezus Chrystus. Pod czyim panowaniem znalazły się te tereny w VII wieku? Skorzystaj z mapy zamieszczonej na s. 86.

Ziemia Święta w średniowieczu

Palestyna, kraina uważana przez wyznawców religii chrześcijańskiej za **Ziemię Świętą**, już od II wieku była celem pielgrzymek. Chrześcijanie przemierzali długą drogę, by móc się pomodlić w miejscu narodzin Jezusa Chrystusa. Od IV wieku Palestyna znajdowała się w granicach Bizancjum. W VII stuleciu opanowali ją Arabowie. Choć wyznawali inną religię – islam – byli tolerancyjni wobec chrześcijan. Dopiero gdy w XI wieku Palestynę podbili inni wyznawcy islamu, **Turcy seldżuccy**, rozpoczął się okres prześladowań pielgrzymów i mieszkających tu chrześcijan.

Turcy seldżuccy – koczowniczy lud z Azji Środkowej. W XI wieku opanowali tereny Bizancjum w Azji Mniejszej oraz arabskie obszary Syrii i Palestyny.

Przyczyny wypraw krzyżowych

W **1095 roku** podczas zjazdu duchowieństwa w mieście Clermont [czyt. klermą] papież **Urban II** wezwał chrześcijan do wyzwolenia Ziemi Świętej z rąk niewiernych (tak nazywano wyznawców islamu). Przekonywał, że uczestnicy wyprawy uzyskają odpuszczenie grzechów i życie wieczne. W odpowiedzi na apel biskupa Rzymu zgłosiły się tysiące ludzi, głównie zubożałych rycerzy i chłopów. Część z nich do udziału w walce skłoniły pogarszające się warunki życia. Liczba ludności w Europie wzrosła, z tej sami ziemi musiało się wyżywić coraz więcej osób. Część społeczeństwa dotknął głód – najbardziej odczuwali go chłopi. Ubożeli również rycerze. Dotyczyło to zwłaszcza tych synów rycerskich, którzy nie mogli odziedziczyć ziemi po ojcu (prawo do schedy miał tylko najstarszy syn). Wraz z prawem do ziemi, tracili oni środki utrzymania. Udział w wyprawie na tereny bogatego Wschodu był dla nich szansą na zdobycie ziemi i łupów.

Zjazd duchowieństwa w Clermont – miniatura z XV wieku

Jednym ze zgromadzeń rycerskich powstałych w Palestynie był Zakon Szpitala Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie, znany jako zakon krzyżacki. Jego głównym zadaniem była obrona pielgrzymów i walka z niewiernymi.

Walki o Ziemię Świętą

Rycerze, którzy wyruszali do Palestyny, przypinali do zbroi krzyż, będący symbolem chrześcijaństwa. Dlatego wyprawy te nazywamy **krucjatami** (od łacińskiego słowa *crux* – krzyż), a ich uczestników – **krzyżowcami**. Pierwsza rycerska wyprawa miała miejsce w latach 1096–1099. W jej trakcie krzyżowcy zajęli Syrię i Palestynę, a w 1099 roku, po kilkutygodniowym oblężeniu, także Jerozolimę. W zdobytym mieście rycerze dokonali rzezi mieszkańców. Na opanowanych terenach krzyżowcy założyli swoje państwa – największe z nich było Królestwo Jerozolimskie. Dla obrony chrześcijańskich pielgrzymów powołano **zakony rycerskie**. Ich członkowie oprócz zwykłych ślubów zakonnych (posłuszeństwa, ubóstwa i czystości) składali dodatkowy – przyrzekali walczyć z niewiernymi.

Turcy seldżuccy dążyli do odzyskania utraconych ziem. Dlatego w celu utrzymania swoich posiadłości chrześcijanie organizowali kolejne krucjaty. W ciągu niespełna dwustu lat odbyło się ich jeszcze sześć. Nie zdołano jednak skutecznie przeciwstawić się Turkom. Państwa krzyżowców z czasem upadły. W 1291 roku muzułmanie zdobyli Akkę – ostatnią twierdzę krzyżowców w Ziemi Świętej. Wydarzenie to zakończyło epokę krucjat.

1. Opisz trasy, którymi podążały kolejne krucjaty do Ziemi Świętej. Z jakich krajów wyruszali krzyżowcy?
2. Wskaż ziemie, na których powstało Królestwo Jerozolimskie.

Skutki krucjat

W wyniku krucjat śmierć poniosły tysiące ludzi. Zniszczeniu uległo też wiele zabytków, gdyż krzyżowcy, zainteresowani osobistym zyskiem, łupili podbite miasta. Podczas przemarszów do Palestyny dopuszczali się morderstw i rabunków, okrutnie traktując nie tylko muzułmanów, ale i Żydów. W 1204 roku ich łupem padł nawet sam Konstantynopol. Te wydarzenia pogłębiły przepaść między wschodnim a zachodnim światem chrześcijańskim oraz między islamem a chrześcijaństwem.

Krucjaty przyniosły ze sobą także pewne pozytywne zmiany gospodarcze. Dzięki nim ożywił się handel Europy ze Wschodem. Zaczęły w nim pośredniczyć, w miejsce Arabów i Bizantyńczyków, miasta włoskie, m.in. Genua i Wenecja.

Dzięki handlowi z Lewantem (tak nazywano kraje Wschodu) miasta włoskie bardzo się wzbogaciły, stając się ważnymi ośrodkami kultury. Na zdjęciu: panorama średniowiecznej Wenecji.

W skrócie

- Opanowanie Palestyny przez wrogich chrześcijanom Turków seldżuckich sprawiło, że rycerstwo europejskie rozpoczęło walkę o wyzwolenie Ziemi Świętej z rąk niewiernych.
- Począwszy od 1096 roku, miało miejsce siedem wypraw krzyżowych do Ziemi Świętej. Mimo sukcesów chrześcijanom nie udało się utrzymać na stałe zdobyczy terytorialnych.
- Krucjaty przyniosły śmierć tysięcy ludzi i wielkie zniszczenia. Utrwaliły podział między chrześcijaństwem a islamem. Skutkiem krucjat było również powstanie zakonów rycerskich i wzrost znaczenia miast włoskich.

Czy już umiesz?

1. Powiedz, z jakich powodów rycerze i chłopi uczestniczyli w wyprawach krzyżowych.
2. Dlaczego krzyż stał się symbolem rycerzy biorących udział w krucjatach?
3. Podaj skutki krucjat. Podziel je na pozytywne i negatywne.
4. Wyjaśnij, czym różniły się zakony rycerskie od innych zgromadzeń zakonnych.

Kaplica templariuszy w Chwarszczanach

Jednym z utworzonych w Jerozolimie zakonów rycerskich byli templariusze. W XIII wieku grupa zakonników została sprowadzona do Polski, w celu obrony naszych granic przed poganami. Śladem obecności templariuszy na ziemiach polskich jest XIII-wieczna kaplica zakonna w Chwarszczanach na Pomorzu.

Podsumowanie działu 4

1. Porównaj osiągnięcia w dziedzinie kultury: Bizantyńczyków, Franków oraz Arabów.

2. Wskaż, które zdanie opisuje przyczynę, a które skutek podanych wydarzeń. Oznacz je za pomocą liter **P** lub **S**. Wykonaj ćwiczenie w zeszycie.

Schizma wschodnia
Podział Kościoła na rzymskokatolicki i prawosławny.
Spór między papieżem a biskupami największych miast Bizancjum.

Koronacja Karola Wielkiego w 800 roku
Odnowienie cesarstwa rzymskiego na zachodzie Europy.
Utworzenie największego państwa w ówczesnej Europie i wsparcie ze strony papieża.

Wydanie dokumentu *Dictatus papae* przez Grzegorza VII
Wystąpienie króla Niemiec, Henryka IV, przeciwko papieżowi.
Dążenie papieży do wzmocnienia swojej władzy i do poprawy sytuacji w Kościele katolickim.

Pierwsza wyprawa krzyżowa
Zajęcie Ziemi Świętej przez Turków seldżuckich.
Zdobycie Jerozolimy przez krzyżowców.

3. Przeczytaj poniższe wersety Koranu. Następnie wykonaj polecenia.

Nie ukrywajcie świadectwa! Ktokolwiek je ukrywa – to, zaprawdę, jego serce jest grzeszne!
Panie mój! Uczyń to miasto bezpiecznym i uchowaj mnie i moich synów od tego, abyśmy mieli czcić bałwany[1]!
Nie przysięgajcie na Boga, że jesteście pobożni i bogobojni i że czynicie pokój między ludźmi.
[…] Ten, kto zabił człowieka, który nie popełnił zabójstwa i nie szerzył zgorszenia na ziemi, czyni tak, jakby zabił wszystkich ludzi.
O wy, którzy wierzycie! Kiedy zostanie ogłoszone wezwanie do modlitwy – w Dniu Zgromadzenia[2] – śpieszcie gorliwie wspominać Boga i pozostawcie wszelki handel!
Złodziejowi i złodziejce obcinajcie ręce w zapłatę za to, co oni popełnili.

[1] Bałwany – tu: posągi bożków pogańskich.

[2] Dzień Zgromadzenia – w tradycji islamu: dzień świąteczny, w którym muzułmanie gromadzą się na wspólnej modlitwie.

Źródło: fragment Koranu w tłumaczeniu Józefa Bielawskiego, za: B. Drabarek, I. Rowińska, *Klucze do kultury*, Kielce 2011

a) Do czego byli zobowiązani wyznawcy islamu? Jakie czyny były surowo zabronione?
b) Które przykazania Dekalogu mówią o podobnych zasadach postępowania?

4. Zaprojektujcie i wykonajcie w grupach mozaikę; jej temat powinien nawiązywać do wiadomości z działu 4. Kostki zróbcie z pociętej plasteliny lub kolorowego kartonu.

5. Społeczeństwo i kultura średniowiecznej Europy

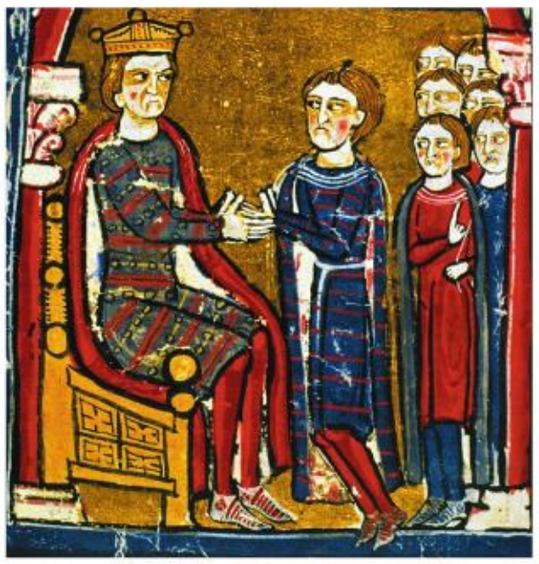
1. Wskaż postacie, które nie mieszkają w mieście na co dzień. Jak myślisz, w jakim celu przybyły do miasta?
2. Co możemy powiedzieć o zajęciach mieszkańców średniowiecznego miasta?
3. Wymień budowle, które znajdują się w mieście.
4. Czy wśród mieszkańców miasta występują różnice w zamożności? Na jakiej podstawie możesz to stwierdzić?

5.1 Feudalizm

Podejmij temat

- Przypomnij sobie, jaką funkcję w starożytnych społeczeństwach (np. w Egipcie) pełnili urzędnicy, kapłani i wojownicy.

Przekazanie lenna miało uroczysty charakter. Wasal składał **hołd lenny**. W jego trakcie klękał przed swym panem i wkładał w jego ręce złożone dłonie. Ten gest oznaczał poddanie się władzy seniora.

System lenny

U schyłku cesarstwa zachodniorzymskiego nastąpił upadek handlu i miast w Europie Zachodniej. Podstawą utrzymania ludności stała się **ziemia**. Przynosiła ona dochody i zapewniała pożywienie. Płody rolne zastąpiły pieniądz – pobierano w nich podatki, wynagradzano nimi urzędników oraz opłacano wojsko. Po upadku Rzymu ziemie dawnego cesarstwa zachodniego stały się własnością barbarzyńskich królów. Do obrony swoich posiadłości oraz sprawnego zarządzania swoimi państwami potrzebowali oni rycerzy i urzędników (często byli nimi duchowni). W zamian za wierną służbę władcy nadawali im ziemię w użytkowanie, czyli **lenno**, oraz otaczali opieką. W średniowieczu opieka silnego władcy chroniła przed najazdami i uciskiem ze strony innych władców. Zależność pomiędzy nadającym ziemię **seniorem** (panem feudalnym) a otrzymującym ją **wasalem** stała się podstawą **feudalizmu**.

Senior nadawał lenno i brał wasala w opiekę. Mógł też powierzać mu ważne funkcje i urzędy.

Wasal był zobowiązany do wierności, służenia panu feudalnemu radą oraz udzielania mu pomocy zbrojnej.

Drabina feudalna

Najpotężniejszymi wasalami króla byli książęta, wyżsi duchowni i możnowładcy. Ci ostatni tworzyli najbogatszą warstwę rycerstwa. Wasale królewscy byli na tyle bogaci i potężni, że często sami mogli zapewnić opiekę słabszym od siebie, nadając im lenno w użytkowanie. W ten sposób stawali się seniorami dla swoich wasali. Tak powstała **drabina feudalna**. Na jej czele stał król – zwany suzerenem.

KRÓL
(suzeren)

WASALE KRÓLEWSCY

książęta
i możnowładcy,
wyższe
duchowieństwo
(biskupi i opaci)

NIŻSI WASALE

rycerstwo
i niższe
duchowieństwo
(proboszcze,
księża)

CHŁOPI

uprawiali ziemię
należącą do wyższych
warstw

Wasal mojego wasala nie jest moim wasalem

W średniowiecznej Europie (z wyjątkiem Anglii) obowiązywała zasada: wasal mojego wasala nie jest moim wasalem. Oznaczała ona, że powinnością wasala było wypełnianie rozkazów tylko swojego bezpośredniego seniora. Osłabiało to władzę królewską, ponieważ władca nie mógł oczekiwać posłuszeństwa od niższego rycerstwa, które nie było z nim związane przysięgą.

Powiedz, kto znajduje się na poszczególnych szczeblach drabiny feudalnej.

Stany społeczne w średniowieczu

W średniowieczu monarcha traktował państwo jak swoją własność. Dziedziczył je po ojcu, a jako władca mógł rozporządzać ziemią wedle uznania. Sam też ustanawiał prawa. Gdy zależało mu na poparciu wybranych grup społecznych, nadawał im specjalne uprawnienia, czyli **przywileje**. W ten sposób powstały **stany społeczne** – grupy ludzi mających podobne prawa i obowiązki.

Duchowni wypełniali szczególną posługę – służyli Bogu. Dlatego w odróżnieniu od osób świeckich zachowywali celibat. Jako najlepiej wykształceni ludzie w państwie obejmowali wysokie urzędy i otrzymywali wiele przywilejów.

Rycerze, jako obrońcy monarchii, byli grupą bardzo uprzywilejowaną. Dzięki dochodom uzyskiwanym z ziemi mogli skompletować kosztowne uzbrojenie i zakupić konia – a to miało podstawowe znaczenie na polu bitwy.

Uprawą ziemi i hodowlą zwierząt zajmowali się chłopi. Nie byli oni jednak jej właścicielami. Mogli ziemię tylko dziedzicznie użytkować w zamian za daniny i dodatkowe prace na rzecz pana feudalnego, czyli właściciela ziemi.

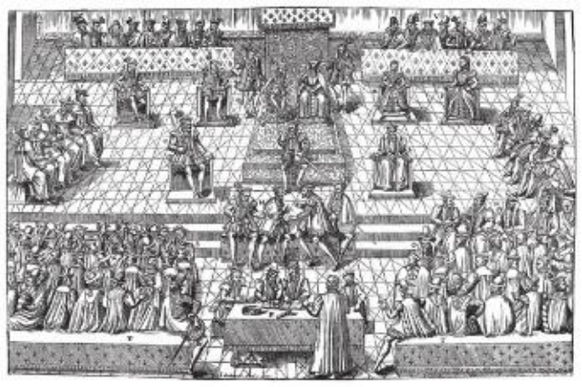

Mieszczanie, czyli mieszkańcy miast, zajmowali się głównie rzemiosłem i handlem. Stan mieszczański ukształtował się w Europie Zachodniej wraz z rozwojem miast w wiekach XI i XII. W Polsce nastąpiło to nieco później – w stuleciach XIII i XIV.

- Dlaczego duchowni i rycerze byli najbardziej uprzywilejowanymi grupami społecznymi?

Powstanie monarchii stanowych

Dzięki licznym nadaniom i przywilejom królewscy wasale – książęta, możnowładcy i biskupi – stawali się coraz silniejsi. Na otrzymanych ziemiach czuli się całkowicie niezależni. Gwarantowały im to niektóre przywileje, wyłączające terytoria im podległe spod wpływu i kontroli monarchy. W rezultacie lennicy sprawowali w swoich dobrach pełnię władzy – zarządzali nimi, pobierali podatki oraz sprawowali sądy nad swoimi poddanymi. Jednocześnie królowie stawali się coraz słabsi, dlatego potężni wasale często próbowali odebrać im władzę. W końcu panujący utracili dawną pozycję i musieli podzielić się władzą ze stanami. W ten sposób powstała nowa forma sprawowania władzy – **monarchia stanowa**. W tym ustroju monarcha rządził z pomocą instytucji reprezentującej interesy stanów – **parlamentu**. Największy wpływ na parlament miały najpotężniejsze stany: duchowieństwo oraz rycerstwo, które z czasem przekształciło się w **szlachtę**. Monarchie stanowe formowały się w państwach europejskich w różnym czasie – np. w Anglii w wiekach XIII–XV, a w Polsce od XIV do XV stulecia.

We Francji zgromadzenie przedstawicieli stanów nosiło nazwę Stanów Generalnych. Po raz pierwszy zwołano je w 1302 roku. Rycina z XVI wieku.

Szlachta – uprzywilejowana warstwa społeczna, która wykształciła się z rycerstwa u schyłku średniowiecza. Szlachcice stopniowo porzucili zajęcia rycerskie, zajęli się głównie polityką i prowadzeniem swoich gospodarstw.

W skrócie

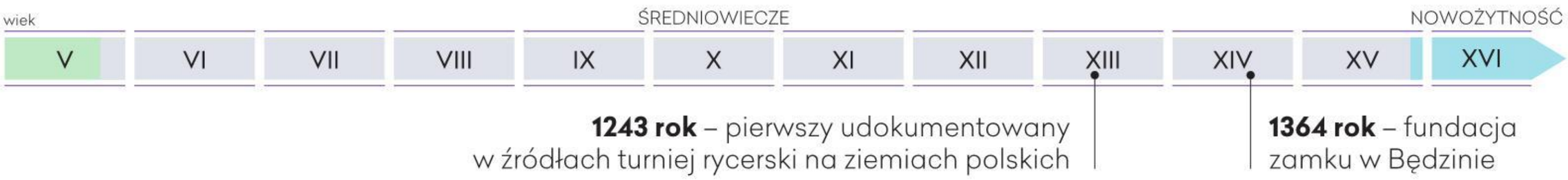
- Feudalizm to system, w którym wasale otrzymywali ziemię w użytkowanie (jako lenno) w zamian za wierną służbę.
- W średniowieczu wyodrębniły się cztery stany społeczne: duchowieństwo, rycerstwo (szlachta), mieszczaństwo i chłopstwo.
- Z czasem królowie przekazali stanom część swojej władzy. W ten sposób ukształtowały się monarchie stanowe.

Czy już umiesz?

1. Jakie warunki musiały zostać spełnione, aby umowa między seniorem a wasalem zaczęła obowiązywać?
2. Powiedz, co mogło się stać, jeśli wasal lub senior nie dotrzymali zawartych ustaleń?
3. Wymień średniowieczne stany i opisz krótko każdy z nich.
4. Powiedz, na czym polegała ograniczona rola władcy w monarchii stanowej.

Sprawdź w encyklopedii, od jakiego łacińskiego słowa pochodzi słowo feudalizm. Co ono oznacza?

5.2 Wśród rycerzy

Podejmij temat

- Przypomnij sobie, na czym polegała wyjątkowa rola rycerstwa w średniowiecznym społeczeństwie.
- Wyjaśnij, jak powstało rycerstwo. Jakie były jego zadania?

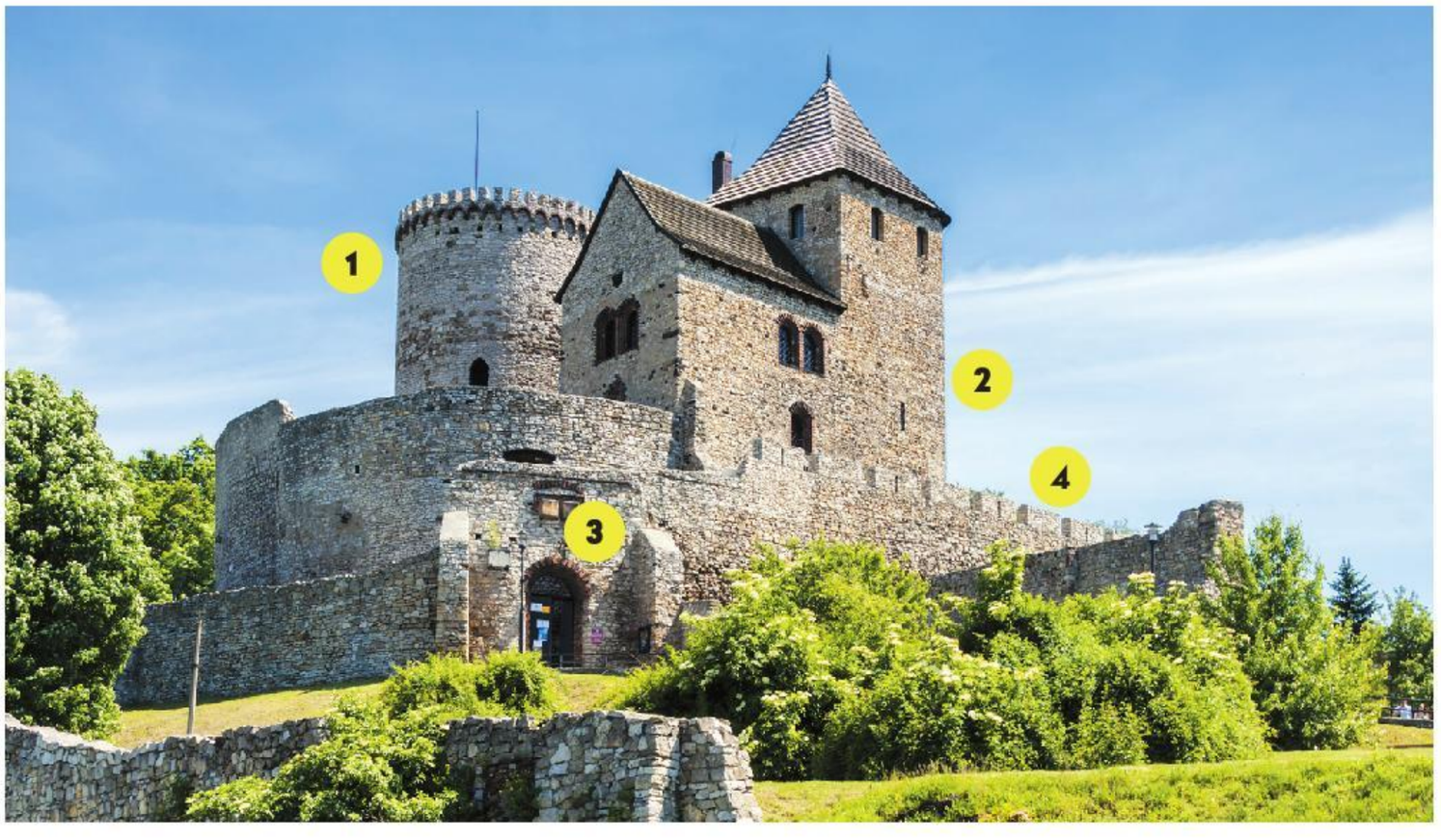
Rycerskie siedziby

Rycerstwo było grupą niezbyt liczną, ale dość mocno zróżnicowaną pod względem zamożności. Część rycerzy wiodła skromne życie – ich siedziby były drewniane i przypominały chłopskie chaty. Natomiast możnowładcy, którzy posiadali rozległe dobra ziemskie i wzbogacili się dzięki łupom wojennym, budowali okazałe zamki z kamienia lub cegły. Pełniły one nie tylko funkcje mieszkalne, ale również obronne. Dlatego wznoszono je w trudno dostępnym miejscu, np. na wzgórzu, i często otaczano **fosą**.

Fosa – głęboki rów, zwykle napełniony wodą, którym dawniej otaczano miasto lub zamek w celach obronnych.

Średniowieczny zamek

1. Okrągła baszta była miejscem składowania broni, amunicji i żywności.
2. W kwadratowej wieży znajdowały się pomieszczenia mieszkalne.
3. Żelazna brama z kratą broniła dostępu na dziedziniec.
4. Wysokie i grube mury nie pozwalały wrogom dostać się do środka.

Zamek w Będzinie wybudowany w połowie XIV wieku

Jak musiał być zbudowany zamek, by spełniać funkcje obronne?

Życie codzienne rycerzy

Rycerze kojarzą się nam głównie z walką na polu bitwy, ale to nie do końca prawda. Wojna, która stwarzała okazję do zdobycia łupów wojennych i pomnożenia bogactw, była ważnym elementem ich życia, ale nie jedynym. Na co dzień bogaci panowie zarządzali swoimi dobrami, doglądali majątku i zbierali podatki od chłopów, którzy użytkowali ich ziemię. Spędzali także czas na **turniejach rycerskich**. Były to zawody, podczas których rycerze doskonalili swoje umiejętności wojskowe w pojedynkach z innymi przedstawicielami tego stanu. Turniej był na zamku wielkim świętem. Zjeżdżali na niego rycerze z całego królestwa oraz innych krajów. Najczęściej podczas turnieju organizowano pojedynki, ale inscenizowano też oblężenia i szturmy na zamek. Do lubianych rozrywek należały również polowania lub dworskie biesiady, którym towarzyszyły zwykle tańce, muzyka, popisy grup teatralnych i cyrkowych. Grywano też w kości i szachy.

Rycerze mieli swoje znaki rodowe – herby. Otrzymywano je wraz z ziemią za specjalne zasługi lub dziedziczono. Posiadanie herbu było powodem do dumy i wyróżniało rycerzy na tle pozostałych stanów. Na ilustracji: nadanie rycerzowi herbu przez władcę.

Turniej rycerski pod murami Edynburga w Szkocji

W miesiąc po Zielonych Świętach urządzono turniej na równinie u stóp Tenebroku [Edynburga]. […] migoczą niezliczone hełmy żelazne lub stalowe, zielone, żółte lub czerwone, a wszystkie lśnią w słońcu. Widać las zbroi, błyszczące kolczugi, miecze wiszące u lewych boków, tarcze mocne nowiutkie […]. Widać mnóstwo świetnych koni, jak galopują jedne koło drugich […]. Pole już się całe okrywa zbrojami. Z obu stron wojownicy ruszają do walki. Zgiełk boju zaczyna się od trzasku łamiących się włóczni. Pękają przekuwane tarcze, rozdzierają się rozpruwane kolczugi. Padają rycerze, puste już są liczne siodła. Konie pocą się i pienią. Miecze się podnoszą nad tymi, którzy ciężko walą się na ziemię. Biegną do nich ludzie, jedni, by wziąć pokonanego w niewolę, inni, by go z powrotem dźwignąć na siodło. […]

Źródło: *Chretien de Troyes o turnieju pod murami Edynburga*, w: *Wiek V–XV w źródłach…*

Turniej rycerski – średniowieczna miniatura przedstawiająca księcia wrocławskiego Henryka IV Prawego. Po zwycięstwie w turnieju książę odbiera z rąk damy nagrodę – wieniec.

1. Wymień elementy uzbrojenia rycerza. Jeśli nie rozumiesz jakichś słów, poszukaj ich wyjaśnienia w słowniku lub encyklopedii.

2. Na podstawie tekstu scharakteryzuj sposób walki rycerzy w średniowieczu.

Od pazia do rycerza

Od rycerza oczekiwano, że będzie postępował sprawiedliwie i zgodnie z **honorem**. Miał być posłuszny władcy lub swojemu seniorowi i odważnie walczyć w obronie wiary chrześcijańskiej. Do jego obowiązków należały również ochrona biednych i słabych. Ze szczególnym szacunkiem miał się odnosić do dam. Zasady te wpajano przyszłym rycerzom od najmłodszych lat. Składały się one na rycerski kodeks postępowania.

Chłopiec z rycerskiego rodu rozpoczynał edukację w wieku 7 lat. Jako **paź** na zamku możnowładcy lub rycerza nabywał dworskiej ogłady, uczył się szacunku dla dam i osób starszych.

W wieku 14 lat chłopiec stawał się **giermkiem**, czyli osobistym służącym rycerza. Giermek pomagał swemu panu wkładać zbroję i towarzyszył mu podczas bitew. Sam też nabywał umiejętności potrzebnych rycerzowi – wiele czasu spędzał na nauce jazdy konnej i posługiwania się bronią (mieczem i kopią).

Jeśli giermek był posłuszny swojemu panu i odznaczył się męstwem w walce, zostawał **rycerzem**. Tytuł rycerski otrzymywał podczas ceremonii pasowania. W jej trakcie pan dotykał ramienia młodzieńca mieczem, a giermek wypowiadał słowa przysięgi, w której zobowiązywał się do przestrzegania zasad kodeksu honorowego. Znakiem przynależności do stanu rycerskiego był pas z mieczem.

- Jak powinien postępować idealny rycerz? Spisz te zasady w postaci kodeksu rycerskiego.

Więcej na temat

Trubadurzy – wędrowni poeci i muzykanci

Cechy idealnego rycerza upowszechniali trubadurzy. Przemierzali oni południową Francję, śpiewając o dworskim życiu, miłości i bohaterskich czynach władców, m.in. Karola Wielkiego. Sławili też miłość do dam:

Piękna Pani, twój kochany
Z miłości marnieje,
Jeszcze chwila a w nim serce
Do reszty omdleje.
Pani ukochana
Padam na kolana!
Śliczne ciało, twarz rumiana
Srogi ból zadaje.

Źródło: *Twórczość Bernarda de Ventadour*, w: J. Adamski, *Historia literatury francuskiej*, tłum. Z. Romanowicz, Wrocław 1966

- Jakie uczucia do damy wyraża autor powyższego utworu?

Damy zajmowały ważne miejsce w życiu średniowiecznych rycerzy, ale często chodziło jedynie o wyrażenie swego podziwu i uwielbienia dla kobiety.

W skrócie

- Najważniejszym zajęciem rycerza był udział w wojnach. Sztukę walki ćwiczył między innymi podczas turniejów rycerskich.
- Zanim chłopiec ze szlachetnego rodu stał się rycerzem, pełnił służbę na dworze pana jako paź i giermek.
- Rycerzy obowiązywał kodeks honorowy. Zgodnie z nim powinni bronić władcy i wiary chrześcijańskiej oraz odnosić się z szacunkiem do dam. Zawsze też powinni postępować honorowo.

Czy już umiesz?

1. Opisz codzienne życie rycerzy.
2. Ważną rolę w życiu rycerza odgrywał honor. Podaj przykład zachowania honorowego.
3. Czy Zawisza Czarny, znany ci z klasy czwartej, mógł uchodzić za wzór rycerza? Uzasadnij odpowiedź.
4. Napisz notatkę na temat wybranego zamku średniowiecznego.

Turniej rycerski na zamku w Golubiu-Dobrzyniu

Widowiskowe turnieje rycerskie są dziś atrakcją wielu zamków. W Polsce najdłuższą tradycję ma Wielki Międzynarodowy Turniej Rycerski w Golubiu-Dobrzyniu, który jest organizowany od 1976 roku. Zmaganiom uczestników towarzyszą pokazy, koncerty i jarmarki.

5.3 Na wsi

Podejmij temat

Przyjrzyj się ilustracjom. Co, na ich podstawie, możemy powiedzieć o zajęciach chłopów w średniowieczu?

Orka

Wysiewanie ziarna

Żniwa

Miniatury zamieszczone w księdze *Bardzo bogate godzinki księcia de Berry* [czyt. de beri], pochodzącej z XV wieku

W XIII wieku na ziemiach polskich upowszechniły się młyny, dzięki którym można było szybciej przetwarzać zboże na mąkę lub kaszę.

O pracy chłopów

Przedstawione miniatury wiele nam mówią o zajęciach chłopów, których życie było związane przede wszystkim z uprawianiem ziemi. Zanim chłopi zebrali plony, musieli wykonać szereg prac polowych, które trwały niemal cały rok. Najpierw trzeba było zaorać pole pod zasiew – orka polegała na robieniu bruzd w ziemi i miała na celu spulchnienie gleby. Początkowo wykonywano ją przy użyciu drewnianego radła. Z czasem zostało ono zastąpione przez żelazny **pług**, który orał dokładniej i odwracał ziemię. Na tak przygotowanym polu jesienią lub wiosną wysiewano zboże: żyto, owies, jęczmień i proso. Gdy latem nadchodził czas żniw, ścinano zboże sierpami. Następnie je młócono, czyli oddzielano ziarno od słomy. Na koniec ziarno mielono przy użyciu żaren – tak powstawała mąka.

Oprócz prac polowych chłopi mieli szereg innych zajęć. Hodowali zwierzęta, a koło domu uprawiali warzywa: groch, kapustę, rzepę, marchew i buraki. Zajmowali się też wyrabianiem serów, pszczelarstwem oraz zbieraniem leśnych owoców. Zimą gromadzili drewno na opał, a także przędli wełnę i len, z których szyli ubrania.

Zobowiązania chłopów

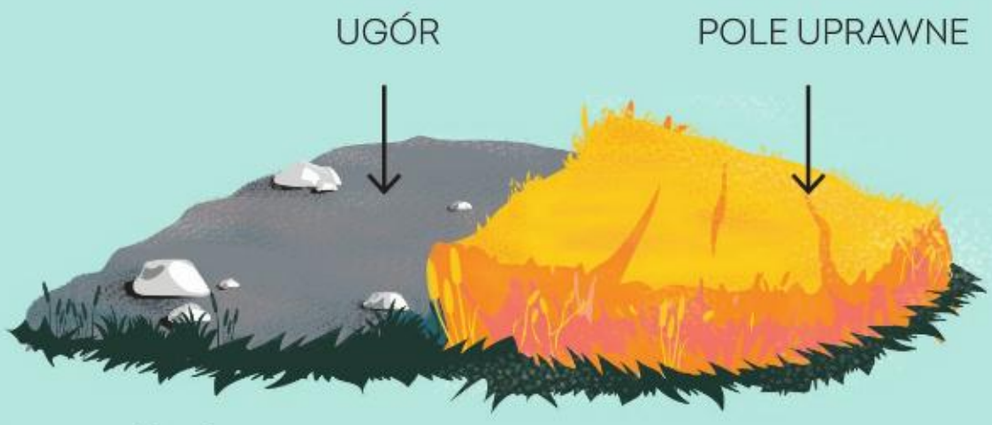
Ziemia użytkowana przez chłopów stanowiła majątek władcy, rycerza lub Kościoła. W zamian za prawo jej dziedzicznego użytkowania chłopi musieli oddawać właścicielowi gruntu daniny w postaci płodów rolnych. Byli też zobowiązani do odrabiania **pańszczyzny** na polu należącym do pana. Przekazywali również specjalny podatek na rzecz Kościoła. Obejmował on co dziesiąty snop zebranego zboża, dlatego świadczenie to nazywamy **dziesięciną**. Oprócz składania danin chłopi musieli też świadczyć posługi na rzecz państwa i władcy – budowali i naprawiali drogi, mosty, wały oraz młyny lub udzielali schronienia królewskim posłańcom podróżującym po kraju. Te powinności chłopskie składały się na **rentę feudalną**.

Pańszczyzna – przymusowa i bezpłatna praca chłopów na rzecz pana. W średniowieczu jej wymiar wynosił kilkanaście dni w roku.

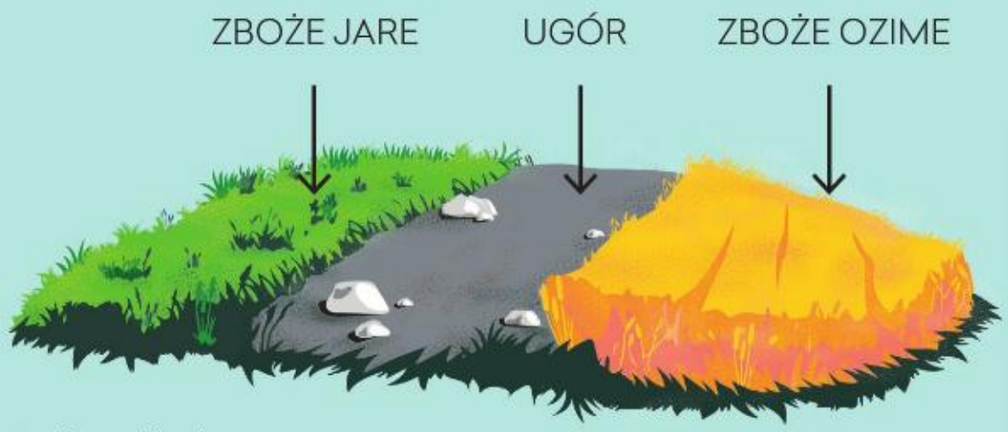
Więcej na temat

Sposoby uprawiania roli w średniowieczu

Uprawiana przez kilka lat z rzędu ziemia wyjaławiała się, w rezultacie czego osiągano coraz niższe plony. Początkowo, aby pozyskać nowe tereny pod uprawę, karczowano i wypalano lasy. Z czasem zaczęto stosować dwupolówkę – czyli co roku obsiewano tylko połowę pola, druga połowa w tym czasie „odpoczywała" (była ugorem). Z biegiem lat dwupolówkę zastąpiła trójpolówka. Metoda ta polegała na podziale gruntów ornych na trzy części. Jedną z nich gospodarz obsiewał jesienią (tzw. zbożem ozimym). Na drugiej części wysiewał zboże wiosną (tzw. zboża jare). Trzecia część pola była ugorem. W następnym roku pole obsiewano w zmieniony sposób, tak by „odpoczywała" inna część gruntu.

Dwupolówka

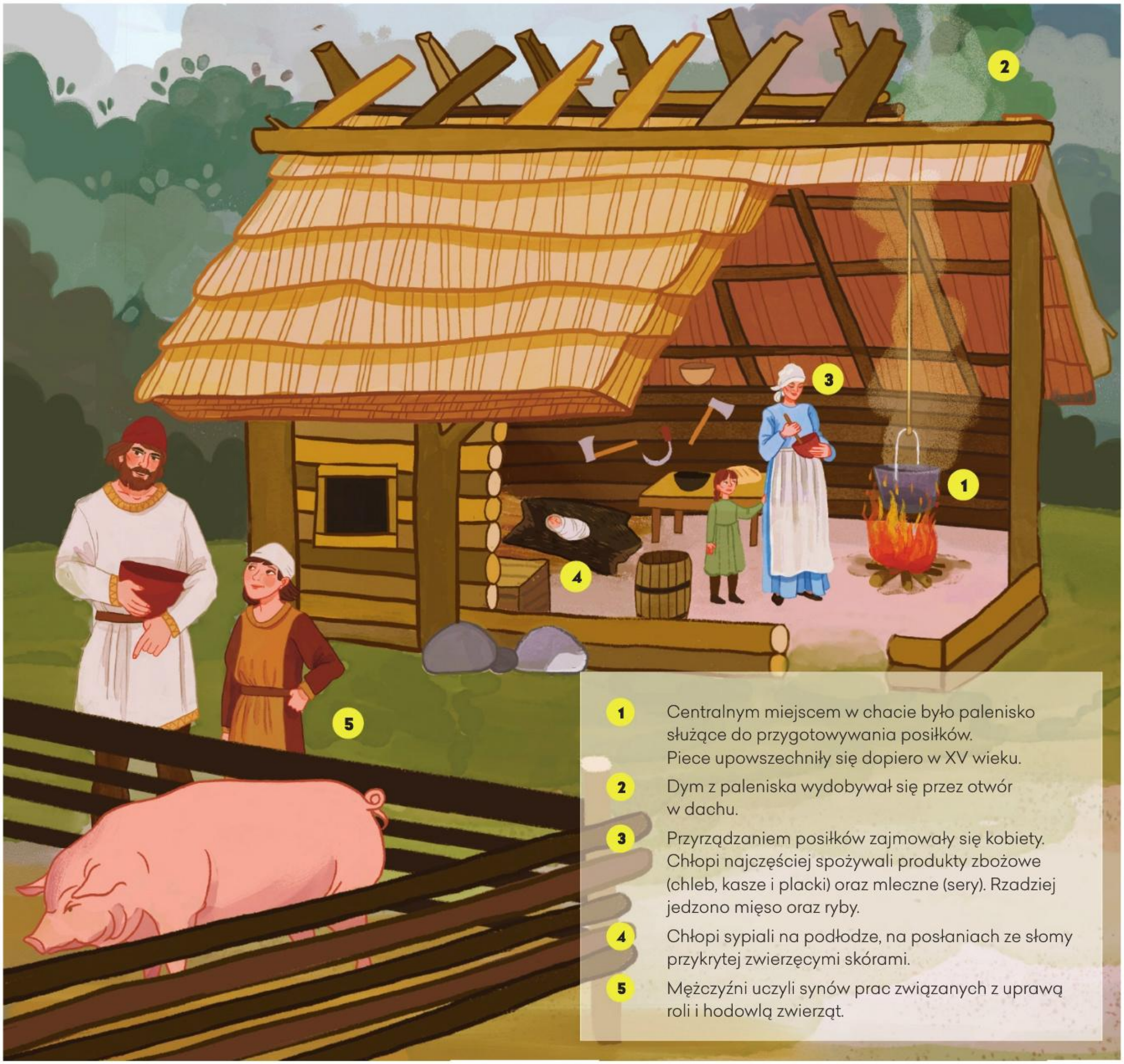

Trójpolówka

- Powiedz, jakie zmiany spowodowało wprowadzenie trójpolówki.

W chłopskiej chacie

W pobliżu pola uprawianego przez chłopa znajdował się jego dom – chata wzniesiona z drewna i kryta strzechą. Wraz z podwórzem i budynkami gospodarczymi tworzyła chłopską zagrodę.

1. Centralnym miejscem w chacie było palenisko służące do przygotowywania posiłków. Piece upowszechniły się dopiero w XV wieku.
2. Dym z paleniska wydobywał się przez otwór w dachu.
3. Przyrządzaniem posiłków zajmowały się kobiety. Chłopi najczęściej spożywali produkty zbożowe (chleb, kasze i placki) oraz mleczne (sery). Rzadziej jedzono mięso oraz ryby.
4. Chłopi sypiali na podłodze, na posłaniach ze słomy przykrytej zwierzęcymi skórami.
5. Mężczyźni uczyli synów prac związanych z uprawą roli i hodowlą zwierząt.

1. Opisz warunki życia chłopów w średniowieczu.
2. Jak myślisz, dlaczego chaty miały małe okna?
3. Porównaj życie średniowiecznych chłopów z życiem ludzi w prehistorycznej osadzie. Jakie zauważasz podobieństwa i różnice?

Średniowieczna wieś

Chłopskie zagrody tworzyły wieś. Lokowano, czyli zakładano je w pewnej odległości od dworu lub zamku, w którym mieszkał właściciel gruntów. Zadanie założenia nowej wsi właściciel powierzał **zasadźcy**. Wręczał mu **dokument lokacyjny**, w którym wymieniano prawa i obowiązki przyszłych mieszkańców wsi. Warunkiem powodzenia lokacji było sprowadzenie przez zasadźcę osadników na teren wyznaczony w dokumencie lokacyjnym. W lokowanej wsi zasadźca pełnił funkcję **sołtysa**. W imieniu pana feudalnego pobierał on od pozostałych mieszkańców daniny. Przewodniczył też **ławie sądowej**. Gospodarstwo sołtysa było największe we wsi. Najczęściej był on też właścicielem karczmy lub młyna – co przynosiło mu duże dochody.

W skrócie

- Chłopi zajmowali się głównie uprawą ziemi i hodowlą zwierząt. Do orki używali radła, a z czasem – pługa.
- W zamian za możliwość użytkowania ziemi chłopi oddawali właścicielowi gruntu daniny i odrabiali pańszczyznę na jego polu. Płacili też dziesięcinę – specjalny podatek na rzecz Kościoła. Powinności te składały się na rentę feudalną.
- Chłopi mieszkali na wsiach lokowanych na gruntach należących do władcy, Kościoła lub rycerstwa.

Czy już umiesz?

1. Zorganizujcie zabawę w kalambury. Jako hasła do gry wykorzystajcie nazwy zajęć rolniczych.
2. Wymień powinności chłopskie składające się na rentę feudalną.
3. Wyjaśnij terminy: dziesięcina, pańszczyzna, renta feudalna, lokacja, zasadźca, ława sądowa.
4. Porównaj życie średniowiecznych chłopów z życiem rycerzy. Wymień pozytywne i negatywne strony życia obu tych grup.
5. Poszukaj informacji o historii dowolnej wsi znajdującej się w twojej okolicy. Ustal, kiedy powstała wieś. Czyją własnością były w przeszłości grunty, na których została założona?

Ława sądowa – tu: organ samorządu wiejskiego zajmujący się rozpatrywaniem spraw sądowych; ława składała się z ławników, których wybierano spośród chłopów.

Rezerwat archeologiczny w Będkowicach

W rezerwacie archeologicznym w Będkowicach na Dolnym Śląsku można zobaczyć zespół osadniczy pochodzący z wczesnego średniowiecza. Obejmuje on między innymi cmentarzysko kurhanowe i grodzisko. Na miejscu grodziska powstał skansen. Można w nim obejrzeć zrekonstruowane chłopskie chaty.

Wyjaśnij, skąd się wzięła nazwa sierpień.

5.4 W mieście

Podejmij temat

Na podstawie rysunków powiedz, w jakich miejscach powstawały średniowieczne miasta. Podaj przykład polskiego miasta, które powstało w tej epoce w jednej z takich lokalizacji.

Powstawanie miast w średniowiecznej Europie

W wiekach XI i XII – dzięki zastosowaniu pługa, żelaznych narzędzi i trójpolówki – praca rolników stała się bardziej wydajna. Chłopi produkowali coraz więcej żywności, której nadwyżki mogli sprzedawać. Bogacący się wieśniacy mieli za co kupić różne potrzebne produkty. Z kolei rzemieślnicy, znajdujący nabywców na swe wyroby, mogli porzucić zajęcia rolnicze i zająć się wyłącznie wytwarzaniem towarów. Między tymi grupami kwitł handel, w którym pośredniczyli kupcy.

Ludzi zajmujących się rzemiosłem i handlem zaczęło przybywać. W sąsiedztwie zamków, grodów i klasztorów powstawały osady rzemieślniczo-handlowe, które stopniowo przekształcały się w miasta. Tak się zaczęła historia między innymi Krakowa czy Poznania. Ośrodki miejskie powstawały też w okolicach **brodów** (Toruń), przy ujściach rzek (Gdańsk) czy na skrzyżowaniach ważnych dróg (Przemyśl). Osadom położonym w tych miejscach rozwój zapewniały opłaty od kupców przewożących towary i rozwijający się handel.

Bród – płytki fragment rzeki, jeziora lub stawu, przez który można łatwo się przedostać na drugi brzeg.

Jak lokowano miasta?

Władcy i możni pragnęli, aby osady rzemieślniczo-handlowe powstające na ich ziemiach rozwijały się i przynosiły coraz większe dochody. Warunkiem ich rozwoju był napływ ludności osadniczej – rzemieślników i kupców. Aby zachęcić ich do osiedlania się na swoich ziemiach, właściciele dóbr stosowali lokację. Polegała ona na przyznawaniu mieszkańcom poszczególnych osad uprawnień nazywanych **prawami miejskimi**. Lokacja to również założenie nowego miasta od podstaw.

Właściciel ziemi sporządzał **dokument lokacyjny**. Wymieniał w nim przywileje mieszkańców miasta (np. prawo do korzystania z pańskich lasów). Władca wręczał dokument **zasadźcy**, który w jego imieniu zajmował się organizacją miasta.

Zadaniem zasadźcy było znalezienie **osadników** i sprowadzenie ich na ziemie wskazane przez właściciela w dokumencie lokacyjnym. Zachętą do osiedlania się były czasowe zwolnienia od świadczeń na rzecz pana feudalnego.

Na gruntach wyznaczonych pod budowę miasta osiedlali się przyszli **mieszczanie**, czyli mieszkańcy miast. W powstającym mieście zasadźca i osadnicy wytyczali prostokątny **rynek**, od którego odchodziły ulice przecinające się pod kątem prostym.

Samorząd miejski

Przedstawicielem pana feudalnego w nowo założonym mieście był zasadźca nazywany **wójtem**. W imieniu właściciela pobierał **czynsze** od mieszczan. Stał też na czele **ławy miejskiej**, mającej uprawnienia sądownicze. Innym organem samorządu miejskiego była **rada miejska**. W skład rady wchodzili najbogatsi mieszczanie, a przewodził jej **burmistrz**. Mieszczanie dążyli do uniezależnienia się od władzy właściciela ziemi i wójta. Stopniowo uzyskiwali coraz większy wpływ na życie w mieście.

Czynsz – tu: opłata uiszczana w pieniądzach.

Rada miejska – organ, który sprawował zarząd nad miastem. Rajcy uchwalali też prawa obowiązujące mieszczan.

Ciekawe!

Krakowscy piekarze – miniatura z kodeksu mieszczanina krakowskiego, Baltazara Behema (początek XVI wieku)

Czym się zajmowali mieszkańcy miast?

Wiemy już, że mieszczanie zajmowali się rzemiosłem i handlem. W swoich warsztatach krawcy szyli ubrania, a szewcy – buty. Bednarze wykonywali naczynia z drewna, np. beczki. Produkcją wyrobów z brązu i żelaza zajmowali się kowale. Przedstawiciele różnych rzemiosł często mieli swoje warsztaty przy tej samej ulicy. Świadczą o tym ich współczesne nazwy: Sukiennicza, Piekarska, Garncarska, Stolarska.

Właściciele poszczególnych warsztatów, czyli majstrowie, należeli do **cechów**. Były to organizacje, które zrzeszały rzemieślników jednej specjalności. Cechy ustalały wielkość produkcji i ceny towarów. Ich członkowie organizowali wspólne uroczystości; pomagali też sobie nawzajem – gdy jeden z członków cechu zmarł, pozostali otaczali jego rodzinę opieką. Na podobnej zasadzie działały **gildie**. Dla obrony swoich interesów powoływali je kupcy. W ówczesnych czasach podróżujący często byli narażeni na napady ze strony rabusiów. Gildie organizowały na przykład wspólne karawany kupców i zapewniały im ochronę na szlakach handlowych.

Budowle średniowiecznego miasta

Średniowieczne miasta miały najczęściej regularny układ ulic, które koncentrowały się wokół rynku. Zabudowania miejskie były otoczone wałami lub murami. Znajdowały się tam również bramy i baszty. Poza murami miejskimi z czasem powstawały przedmieścia.

Dostępu do średniowiecznego miasta strzegł barbakan. Ta okrągła budowla, wzmocniona basztami, wznoszona była przed obrębem murów, by bronić głównej bramy wjazdowej do miasta. Na zdjęciu: barbakan w Krakowie.

Życie miasta skupiało się na rynku. Był to główny plac, przy którym znajdowały się: ratusz, kościół, sukiennice. Wokół rynku wznosiły się domy najzamożniejszych mieszczan. Na zdjęciu: rynek w Poznaniu.

Od ucznia do mistrza – dawniej i dziś

Dawniej...

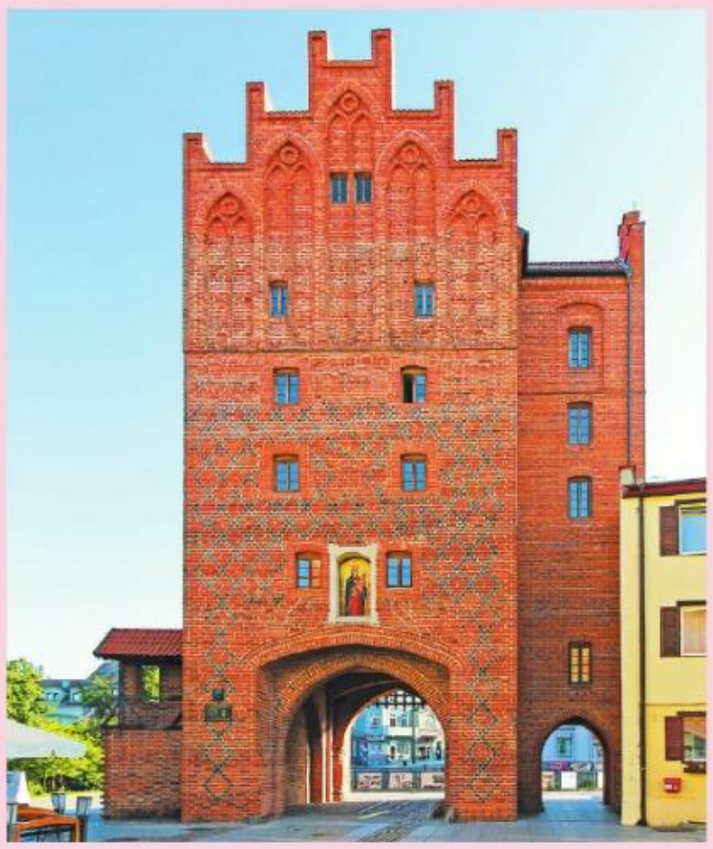

W średniowieczu przyszli rzemieślnicy, już jako kilkuletni chłopcy, rozpoczynali pracę w warsztacie mistrza. Po paru latach nauki uczeń zostawał czeladnikiem, czyli wykwalifikowanym rzemieślnikiem. Aby zostać mistrzem i uzyskać prawo do otworzenia warsztatu, musiał zdać egzamin, podczas którego wykonywał pracę – majstersztyk.

Współcześnie...

Dziś, aby zostać rzemieślnikiem, należy po szkole podstawowej wybrać trzyletnią szkołę branżową, która uczy wybranej profesji. Następnie uczniowie odbywają praktyki zawodowe, np. fryzjerzy w salonach fryzjerskich. Naukę kończy egzamin czeladniczy zdawany przed izbą rzemieślniczą. Składa się on z dwóch części: teoretycznej i praktycznej.

Wejście do miasta prowadziło przez bramę, w której znajdowała się drewniana bądź żelazna krata. Wraz z murami obronnymi i basztami tworzyła system obronny. Na zdjęciu: Wysoka Brama w Olsztynie.

Ratusz był siedzibą władz miejskich. W jego pobliżu znajdował się zwykle budynek wagi miejskiej, gdzie można było sprawdzić, czy kupione towary zostały odważone i zmierzone uczciwie. Na zdjęciu: ratusz we Wrocławiu.

Najbogatsi mieszczanie mieszkali w murowanych kamienicach. Pomieszczenia mieszkalne znajdowały się na piętrach, na parterze zaś mieścił się kupiecki kram lub warsztat. Na zdjęciu: kamienice w Toruniu.

- Jakimi względami kierowano się przy zakładaniu miast w średniowieczu?

Patrycjat, pospólstwo i plebs

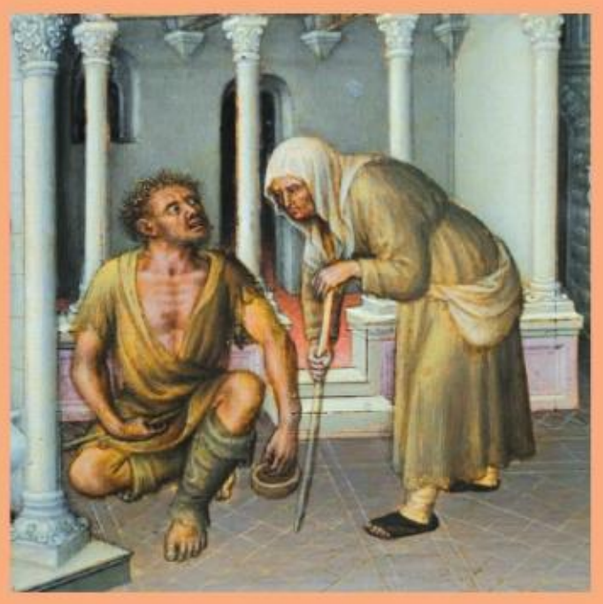
Mieszkańcy miast dzielili się na trzy grupy.

Patrycjat – bankierzy i najbogatsi kupcy

Pospólstwo – ubożsi kupcy i rzemieślnicy

Plebs – miejska biedota, żebracy i włóczędzy

- Porównaj warunki życia mieszkańców miasta.

Życie w średniowiecznym mieście

Średniowieczne miasta zmagały się z przeludnieniem, które było przyczyną częstych epidemii i chorób. Na ograniczonej przestrzeni mieściło się wiele domów. Większość z nich była drewniana, murowane wznoszono tylko w większych ośrodkach. Gęsta zabudowa sprzyjała pożarom, które były jednym z największych zagrożeń ówczesnych miast. Zaprószenia ognia zdarzały się bardzo często – powodem było stosowanie oświetlenia w postaci świec łojowych i ogrzewanie pomieszczeń otwartymi paleniskami. Poruszanie się po mieście też nie należało do rzeczy prostych – mieszkańcy grzęźli w błocie, bo tylko niewielka część ulic była brukowana lub wykładana drewnianymi balami. Pośrodku ulicy znajdował się rynsztok. Spływała do niego brudna woda z domów i deszczówka.

1. Wymień obiekty znajdujące się na rynku.
2. Wskaż elementy systemu obronnego średniowiecznego miasta na przykładzie Krakowa.

Targi i jarmarki

Miasta rozkwitały jako miejsca targów oraz jarmarków. Dzień targowy, który przypadał raz w tygodniu, był w średniowiecznym mieście dniem wyjątkowym. Na targowisku można było kupić wyroby rzemieślników – narzędzia, garnki, obuwie i ubrania. Z okolicznych wsi przybywali chłopi, którzy oferowali żywność: jaja, mięso, warzywa, sery i miody. W większych miastach urządzano też **jarmarki**. Odbywały się one rzadziej (kilka razy w roku) i gromadziły kupców z odległych krajów. Na jarmarkach można było nabyć rzadsze towary: perfumy, przyprawy korzenne, tkaniny, wino, wyroby ze złota i kości słoniowej. Dodatkową atrakcję stanowiły występy **kuglarzy** – ci wędrowni aktorzy zabawiali publiczność występami teatralnymi czy żonglerką.

W skrócie

- Średniowieczne miasta powstawały z przekształcenia osad rzemieślniczo-kupieckich, najczęściej w sąsiedztwie grodów, zamków lub klasztorów.
- Miasta w średniowieczu były lokowane wedle określonych zasad. W centralnej części znajdował się rynek, od którego odchodziły ulice pod kątem prostym. Całość otaczano murami. Elementami systemu obronnego były też: brama, barbakan i baszty.
- Rzemieślnicy byli skupieni w cechach, które organizowały produkcję towarów i ich sprzedaż. Kupcy również zakładali organizacje broniące ich interesów – gildie.
- Ludność miast dzieliła się na trzy grupy: patrycjat, pospólstwo i plebs. Różniły się one zamożnością.

Czy już umiesz?

1. Opisz proces zakładania miasta w średniowieczu.
2. Wyjaśnij, czym były cechy i gildie.
3. Powiedz, jak było zbudowane średniowieczne miasto. Możesz to zrobić na wybranym przykładzie.
4. Porównaj drogę od ucznia do mistrza i od pazia do rycerza. Jakie zauważasz podobieństwa i różnice?

Ciekawe!

Place targowe we współczesnych miastach często zawdzięczają swoje nazwy towarom, którymi na nich handlowano. Na przykład na Targu Rybnym w Gdańsku swoje stragany dawniej rozstawiali kupcy sprzedający ryby.

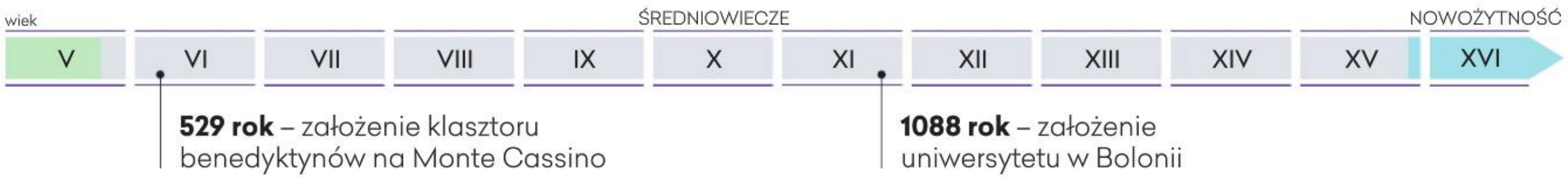
Jarmark Dominikański w Gdańsku

Tradycja jarmarku św. Dominika w Gdańsku, jednego z najstarszych na ziemiach polskich, sięga XIII wieku. Wówczas papież Aleksander IV pozwolił zorganizować jarmark zakonnikom dominikanom. Jarmark stanowi jedną z największych imprez plenerowych w Europie.

Odszukaj informacje o początkach swojego (lub pobliskiego) miasta. Skorzystaj z dostępnych opracowań. Wypisz informacje o wystawcy i dacie wystawienia dokumentu lokacyjnego.

5.5 Kościół w średniowieczu

Podejmij temat

Przyjrzyj się zdjęciom i powiedz, co przedstawiają. Z jaką sferą ludzkiego życia są związane? Nadaj ilustracjom jeden wspólny tytuł. Weź pod uwagę tematykę zdjęć.

Średniowieczny pielgrzym

Dama podczas modlitwy

Procesja biczowników

W średniowiecznej Europie upowszechnił się kalendarz chrześcijański i siedmiodniowy tydzień, w którym niedziela była dniem wolnym od pracy. Rytm życia mieszkańców wytyczały liczne święta kościelne. Często odwoływano się do nich, gdy chciano wskazać jakiś termin.

Średniowieczna pobożność

Ludzie średniowiecza – nieświadomi przyczyn zjawisk otaczającego ich świata i bezradni wobec sił przyrody – szukali oparcia w Bogu oraz wierze. Z tego powodu Kościół, który uważał się za pośrednika w relacjach z Bogiem, zajmował ważne miejsce w ich życiu. Wierni starali się przestrzegać Dekalogu i przykazań kościelnych, aby zapewnić sobie pomyślność i życie wieczne po śmierci. W celu odpokutowania grzechów praktykowali różne formy **ascezy**. Polegała ona na umartwianiu się dla osiągnięcia doskonałości religijnej i zbawienia. Ascetyczne życie było pozbawione przyjemności i wygód. Najpopularniejszą formą ascezy był **post**. Do częstych praktyk należało zadawanie sobie bólu przez biczowanie się – procesje biczowników były nierzadkim widokiem w średniowieczu. Popularną formą pobożności była modlitwa. Wierzono, że będzie ona skuteczniejsza, jeżeli zostanie odmówiona w miejscu kultu religijnego. Takie miejsca stawały się celem **pielgrzymek**.

Powstanie zakonów religijnych

Wiarę chrześcijańską w społeczeństwie umacniali przedstawiciele duchowieństwa – księża i **zakonnicy**. Ci ostatni byli członkami wspólnot religijnych zwanych zakonami. Wyróżniali się ubiorem, którym był habit. Jego kolor i krój były ściśle określone w zależności od zgromadzenia. Zakonnicy żyli w klasztorze pod przewodnictwem przełożonego zwanego opatem. Warunkiem wstąpienia do takiej wspólnoty było złożenie ślubów – przyszli mnisi przyrzekali życie w celibacie, posłuszeństwie i ubóstwie. Jednym z najstarszych zakonów są **benedyktyni** – zgromadzenie założone przez świętego Benedykta z Nursji. Jako pierwszy opisał on zasady życia zakonnego. Zbiór tych zasad to **reguła zakonna**.

W 529 roku św. Benedykt z Nursji założył na wzgórzu Monte Cassino [czyt. kassino] we Włoszech klasztor benedyktynów. Opactwo istnieje w tym miejscu do dzisiaj.

Opisz położenie zabudowań klasztornych na Monte Cassino. Jakie funkcje, oprócz religijnych, mógł spełniać tak usytuowany klasztor?

Fragment reguły zakonnej św. Benedykta

Przede wszystkim trzeba wykorzenić w klasztorze tę wadę, aby nikt nie ważył się cokolwiek darować lub przyjmować bez pozwolenia opata lub mieć cokolwiek na własność […]. Nie wolno bowiem mnichom rozporządzać sobą samym, ani ciałem, ani swoją wolą. […]

Lenistwo jest wrogiem duszy. Dlatego też bracia powinni w pewnych godzinach zajmować się pracą ręczną, a w innych Bożym czytaniem. […] Jeżeli konieczność miejscowa lub ubóstwo wymagają, aby bracia sami pracowali przy żniwach, niech się tym nie martwią. Wtedy bowiem są naprawdę mnichami, gdy żyją z pracy rąk własnych jak Ojcowie nasi i Apostołowie.

Źródło: *Wyjątki z reguły św. Benedykta z Nursji*, w: *Wiek V–XV w źródłach…*

Benedyktyńscy mnisi podczas pracy – miniatura z XII wieku

1. Powiedz, jakimi cechami charakteru mieli się odznaczać benedyktyńscy mnisi.
2. Jaki był cel zakonnego życia w ubóstwie?

Ciekawe!

Przeciętnie kopista przepisywał trzy strony dziennie. Skopiowanie Biblii zajmowało więc cały rok.

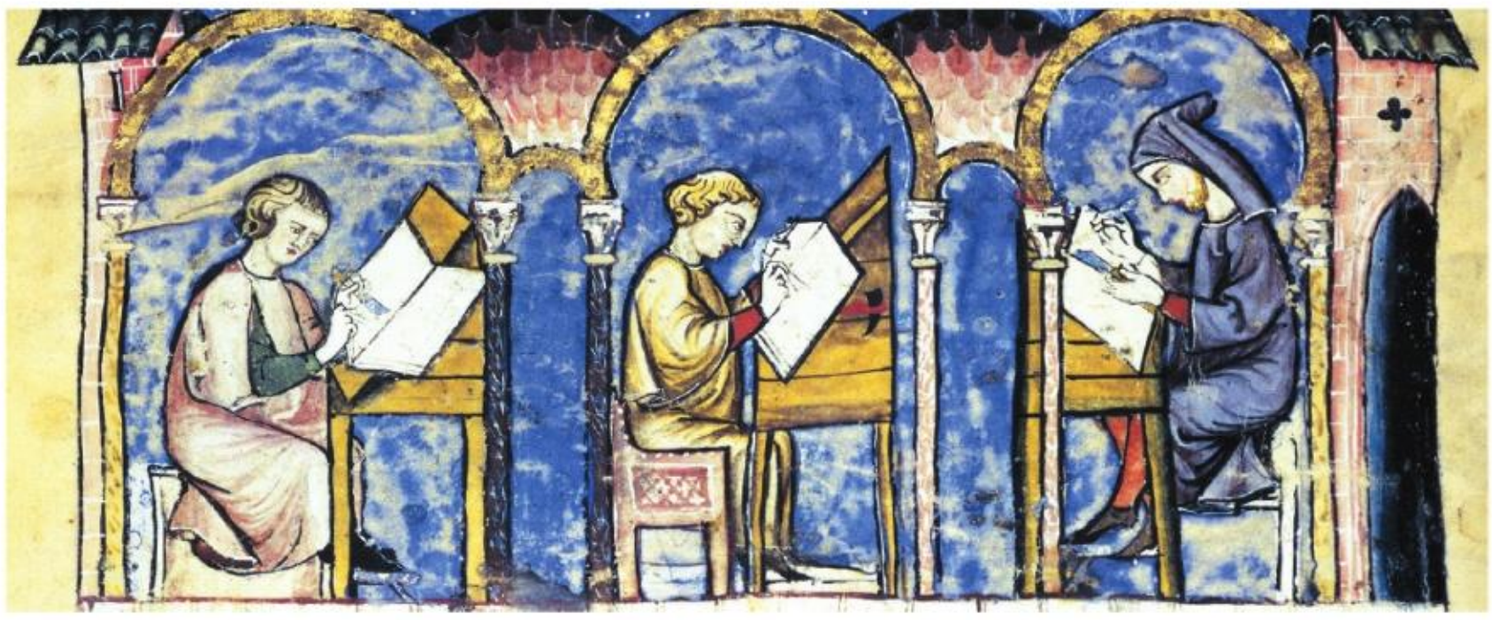
Iluminować – tu: ozdabiać księgi rękopiśmienne iluminacjami, czyli ilustracjami.

Święty Franciszek z Asyżu wyrzekł się dóbr doczesnych, rozdał majątek biednym i rozpoczął życie w ubóstwie. Nawoływał do miłości bliźniego i głosił pochwałę całej natury jako dzieła Bożego. Szczególnie kochał zwierzęta, które nazywał swoimi braćmi. Na zdjęciu: malowidło Giotta di Bondone z XIII wieku.

Rola zakonów w średniowieczu

Jak wynika z reguły św. Benedykta, która stała się podstawą funkcjonowania wielu średniowiecznych zakonów (m.in. cystersów i kamedułów), życie mnichów polegało na modlitwie i pracy. Było to zgodne z dewizą świętego Benedykta *Ora et labora* (z łacińskiego: módl się i pracuj). Praca zakonników przynosiła wiele pożytków. W klasztornych salach, tzw. **skryptoriach**, benedyktyńscy kopiści ręcznie przepisywali oraz **iluminowali** księgi religijne i świeckie. W dużej mierze to dzięki nim dorobek starożytnych uczonych przetrwał niespokojne czasy wczesnego średniowiecza i możemy dziś z niego korzystać. Zakonnicy byli też krzewicielami postępu w rolnictwie, sadownictwie i ogrodnictwie. Na przykład cystersi upowszechnili stosowanie żelaznego pługa do uprawy ziemi. Gospodarność mnichów była wzorem do naśladowania dla okolicznych mieszkańców. Zakonnicy prowadzili szpitale, zajmowali się ludźmi niedołężnymi i starcami. W trosce o chorych opracowywali też lecznicze mikstury, które przyrządzali z ziół uprawianych w przyklasztornych ogrodach.

Przepisywanie setek stronic gęsim piórem na pergaminie wymagało od mnichów niezwykłej dokładności, cierpliwości i skrupulatności – stąd takie żmudne zajęcie nazywamy benedyktyńską pracą. Miniatura z XIII wieku.

Zakony żebracze

Choć było to przez Kościół zakazane, wielu duchownych bogaciło się i prowadziło niemoralne życie. W reakcji na takie postępowanie części duchowieństwa w XIII wieku powstały zakony żebracze – m.in. **franciszkanie** i **klaryski**. Założyciele tych wspólnot religijnych, **święty Franciszek** i **święta Klara z Asyżu**, postawili sobie za cel życie w ubóstwie. Utrzymywali się jedynie z datków wiernych. Swoją działalność misyjną prowadzili w miastach wśród najuboższych – nieśli pomoc biednym i chorym.

Rozwój szkolnictwa i nauki

Duchowni, jako najlepiej wykształcona grupa społeczna, oddawali państwu i społeczeństwu wielkie usługi. Spisywali ważne akty państwowe i zarządzenia władców. Prowadzili też szkoły, które powstawały przy kościołach parafialnych, klasztorach lub **katedrach**. W szkołach parafialnych uczyli czytania i pisania po łacinie, prostych rachunków, modlitw oraz śpiewu kościelnego. W szkołach katedralnych poziom kształcenia był wyższy – tu dzieci uczyły się między innymi arytmetyki i geometrii. Ćwiczono sztukę dyskutowania i studiowano kalendarz kościelny. Do szkół uczęszczali głównie chłopcy. Dziewczęta miały ograniczony dostęp do edukacji – szansę na zdobycie wykształcenia miały głównie córki władców i możnych.

Zwierzchnictwu Kościoła podlegały także **uniwersytety**. Nazywa się tak szkoły wyższe, kształcące specjalistów w różnych dziedzinach, np. księży, prawników i lekarzy. Prócz edukacji prowadziły one również badania naukowe. Pierwsze uniwersytety powstały w wiekach XI i XII, m.in. w Bolonii, Paryżu (Sorbona) czy Oksfordzie. Władcy zabiegali o utworzenie uniwersytetu na podległych sobie ziemiach. Zgodę na założenie uczelni musiał jednak wyrazić papież.

Katedra – główny kościół biskupa lub arcybiskupa.

Duchowni zajmowali się też kronikarstwem. Jednym z najwybitniejszych polskich dziejopisarzy był Jan Długosz (1415–1480), autor dzieła *Roczniki, czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*.

Uniwersytet – dawniej i dziś

Dawniej...

Średniowieczni studenci rozpoczynali naukę na wydziale sztuk wyzwolonych, na którym zdobywano wiadomości z zakresu wiedzy ogólnej i filozofii. Dopiero po ukończeniu tego wydziału i otrzymaniu tytułu magistra można było kontynuować studia na prawie, medycynie lub teologii. Po zaliczeniu końcowych egzaminów uzyskiwano tytuł doktora.

Współcześnie...

Współczesne uniwersytety kształcą studentów na bardzo wielu kierunkach. Wśród nich znajdują się nauki ścisłe, takie jak matematyka czy biologia, oraz humanistyczne, np. filologia i historia. Studenci odbywają najpierw studia licencjackie, a po nich – magisterskie. Absolwenci, którzy otrzymali tytuł magistra, mogą kontynuować naukę na studiach doktoranckich.

W średniowieczu utrwalił się wizerunek władcy idealnego – odważnego, sprawiedliwego i troszczącego się o poddanych. Wizerunkowi temu odpowiadał Karol Wielki. Na zdjęciu: fragment obrazu Albrechta Dürera.

Więcej na temat

Średniowieczny uniwersalizm

Na tych obszarach średniowiecznej Europy, gdzie panowała religia katolicka i rozciągała się kościelna władza papieża, rozwinęła się jedna kultura. Była ona wspólna dla wielu narodów: Francuzów, Niemców, Włochów, Polaków itd. Mówimy więc, że miała charakter powszechny, czyli uniwersalny. Uniwersalizm kultury średniowiecznej wyrażał się w tym, że ludzie wykształceni używali w piśmie tego samego języka – łacińskiego; po łacinie spisywano roczniki, kroniki i zarządzenia władców. W wiekach średnich istniały też podobne wzorce osobowe: sprawiedliwego władcy, rycerza i świętego (np. ascety).

- Poszukaj informacji o osobach, które w średniowieczu uchodziły za wzór osobowy ascety, rycerza lub władcy. Wymień cechy każdej z nich.

Opactwo benedyktynów w Tyńcu

Jednym z najstarszych klasztorów w Polsce jest opactwo benedyktynów w Tyńcu koło Krakowa, które powstało w XI wieku. Można je zwiedzać, ale dla turystów przeznaczono tylko część obiektu. W pozostałej nadal przebywają mnisi i żyją w zgodzie ze średniowieczną regułą swego zgromadzenia.

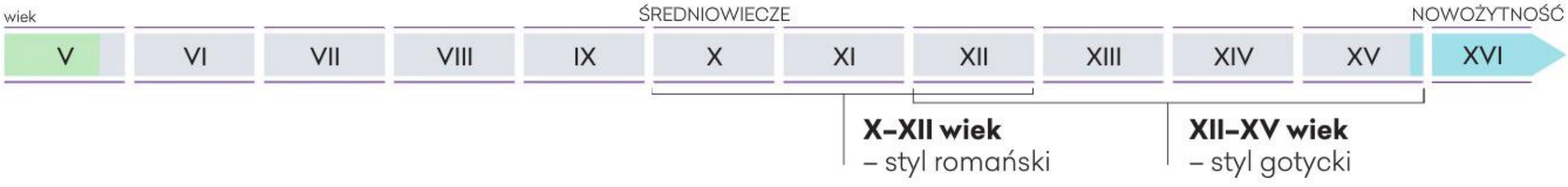
W skrócie

- W średniowieczu zaczęły powstawać zgromadzenia religijne – zakony. Żyjących w klasztorach mnichów obowiązywały ściśle określone reguły. Najbardziej znana była reguła św. Benedykta, który uważał, że życie zakonnika powinno się koncentrować na pracy fizycznej i modlitwie. W 529 roku Benedykt założył klasztor na wzgórzu Monte Cassino we Włoszech.
- Kościół wywarł wielki wpływ na różne dziedziny kultury w średniowieczu: życie codzienne ludzi (post, pielgrzymki) czy naukę (ocalenie dorobku starożytnych myślicieli, powstanie szkół i uniwersytetów).

Czy już umiesz?

1. Jaką rolę odgrywał Kościół w życiu codziennym ludzi średniowiecza?
2. W jaki sposób średniowieczni mnisi realizowali hasło *Ora et labora*?
3. Jak myślisz, dlaczego władcy zabiegali o utworzenie uniwersytetów w swoich krajach? Uzasadnij odpowiedź.
4. Czy twoim zdaniem twierdzenie, że czasy średniowiecza to wieki ciemne (a więc okres ciemnoty i zacofania), jest prawdziwe? Uzasadnij odpowiedź.

5.6 Architektura i sztuka

Podejmij temat

- Przypomnij sobie, jakie rozwiązania architektoniczne stosowali starożytni Rzymianie.

Dwa style średniowiecza

W średniowiecznej Europie najlepiej rozwinęła się **architektura sakralna**, czyli służąca religii. Do najbardziej okazałych obiektów z tej epoki należą zatem kościoły, a zwłaszcza wspaniałe katedry. Wznoszenie świątyni, najważniejszej budowli w mieście, trwało niekiedy kilkadziesiąt, a nawet kilkaset lat i wymagało pracy wielu różnych rzemieślników, np. cieśli, murarzy, kowali. Na przykład budowa Bazyliki Mariackiej w Gdańsku, jednego z największych średniowiecznych kościołów, trwała 159 lat.

W wiekach średnich dominowały dwa style architektoniczne. W XI stuleciu upowszechnił się **styl romański**, który wiele elementów zaczerpnął z budownictwa rzymskiego (stąd jego nazwa). Z zewnątrz kościoły romańskie sprawiały wrażenie masywnych. Miały małe okna, dlatego w ich wnętrzach panował półmrok, co nadawało im posępną atmosferę i potęgowało u wiernych lęk przed Bogiem.

W XII wieku we Francji narodził się nowy styl architektoniczny – **gotyk** (jego nazwa wywodzi się od nazwy plemienia Gotów), który następnie rozpowszechnił się w całej Europie. Budowle gotyckie, większe i smuklejsze od romańskich, imponowały rozmachem. Ich okna były wysokie, dzięki czemu do wnętrza dostawało się dużo światła – w gotyckim kościele modlący się człowiek mógł odczuwać radość i duchowe uniesienie.

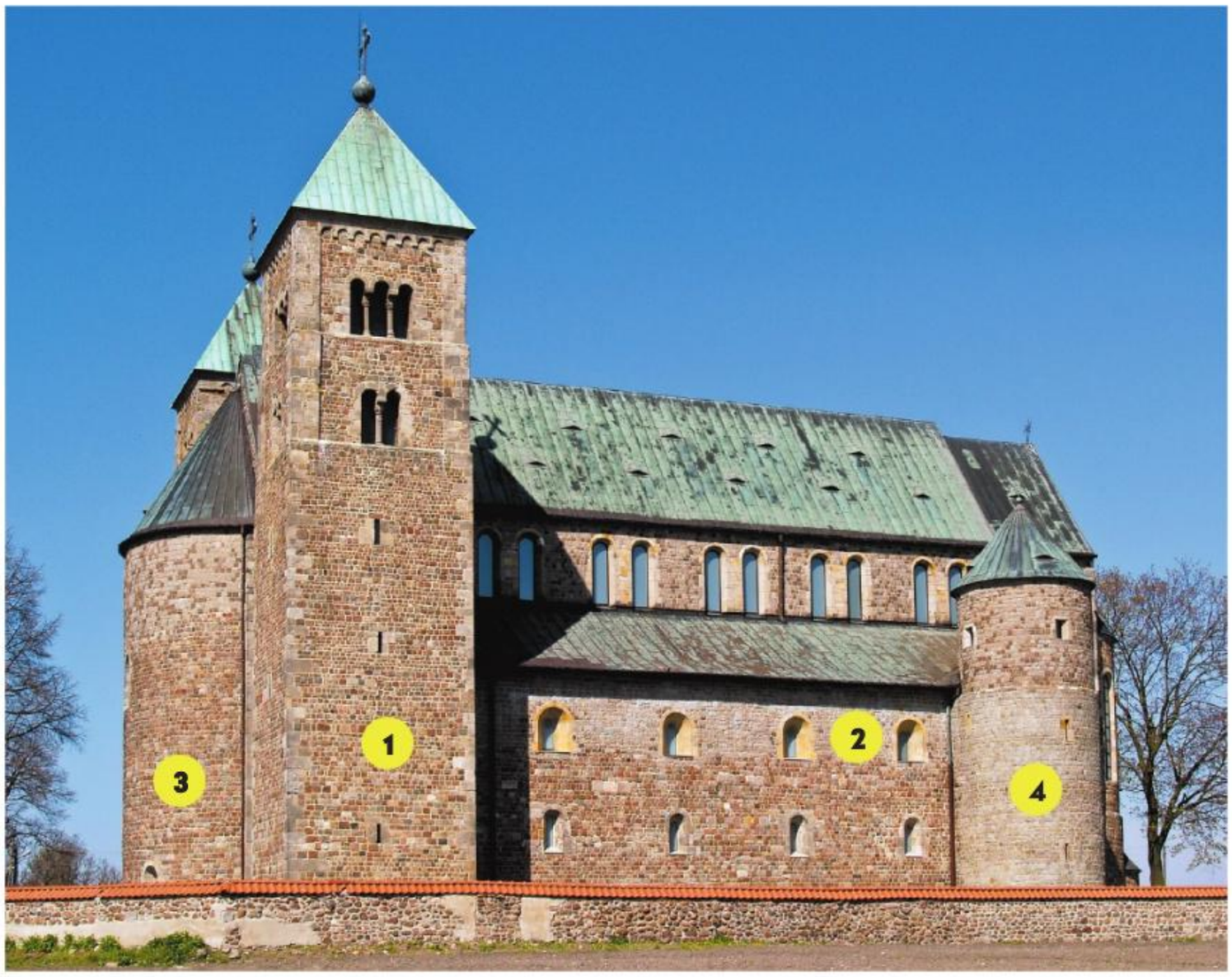

Miniatura z XV-wiecznej kroniki ukazująca budowę miasta

Architektura średniowiecza

Poznaj, na przykładzie romańskiego kościoła w Tumie pod Łęczycą i gotyckiej katedry w Chartres [czyt. szartr] we Francji, cechy architektury średniowiecza.

Styl romański

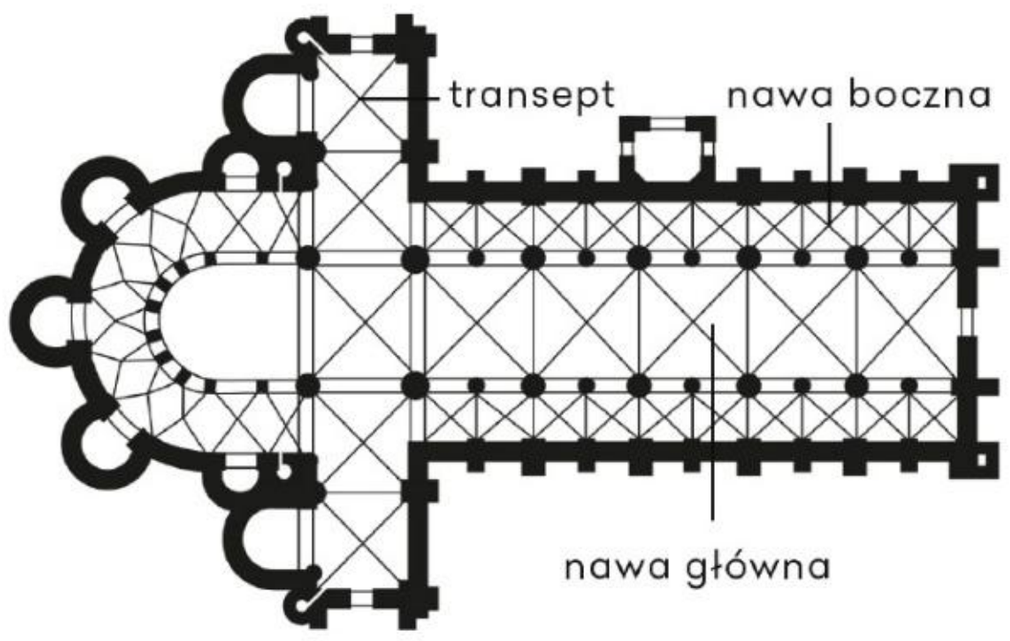

Kościół w Tumie pod Łęczycą (XII wiek)

1. Grube mury utrzymywały ciężar sklepienia opartego na półokrągłych łukach. Masywna konstrukcja powodowała, że kościół romański robił wrażenie budowli ciężkiej i surowej.
2. Małe i wąskie okna sprawiały, że w kościele panował chłód i półmrok.
3. Do głównej bryły świątyni dobudowywano półkoliste pomieszczenia zwane apsydami.
4. Kościoły romańskie pełniły funkcje religijne i obronne – w solidnych kamiennych murach ludność chroniła się w razie najazdu. Obronę ułatwiały też baszty.

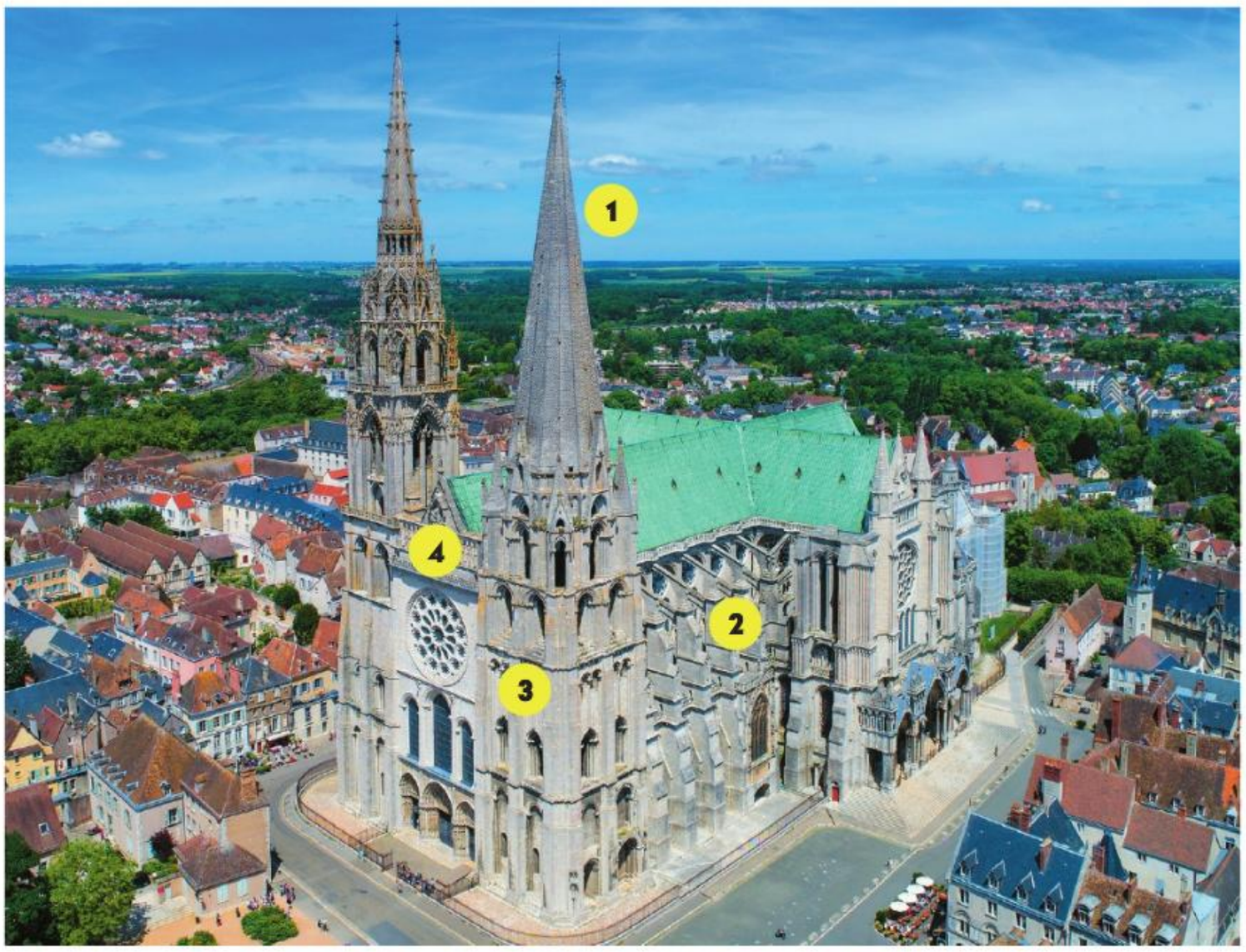

W kościołach romańskich stosowano sklepienia krzyżowe. Było to rozwiązanie wynalezione przez starożytnych Rzymian. Sklepienia krzyżowały się pod kątem prostym i wzajemnie podtrzymywały, a dodatkowo wspierały się na masywnych filarach.

Plan kościoła romańskiego miał kształt krzyża łacińskiego. Wnętrze z reguły dzieliło się na trzy podłużne nawy oddzielone od siebie filarami. Nawy podłużne przecinała nawa poprzeczna (transept). Część, w której znajdował się ołtarz główny, była skierowana na wschód, ku Jerozolimie.

Styl gotycki

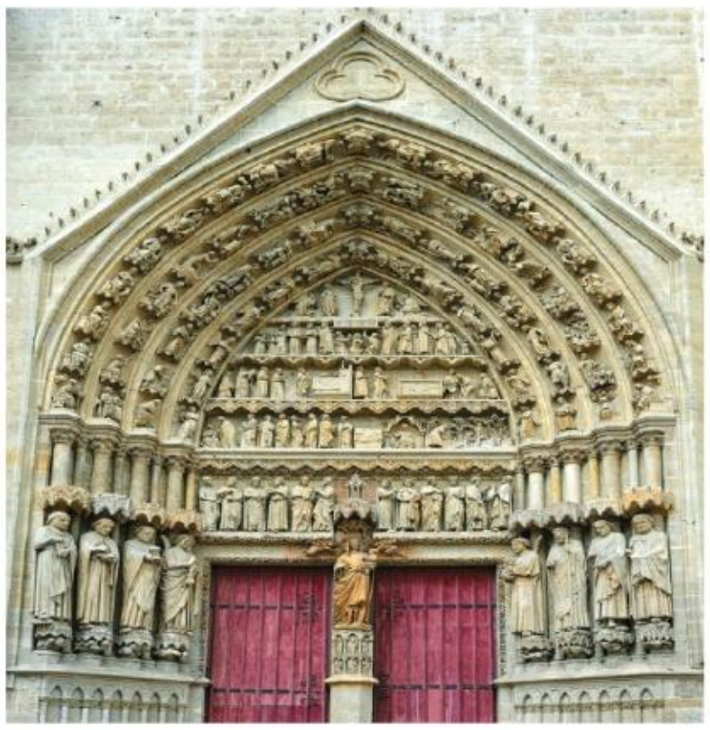

Katedra w Chartres (przełom wieków XII i XIII), Francja

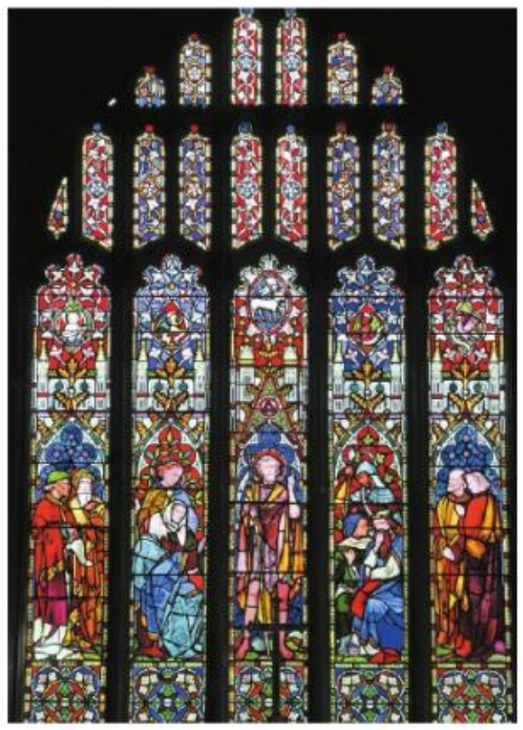
1. Gotyckie świątynie cechowała lekkość i smukłość. Wrażenie to podkreślały strome dachy i strzeliste wieże, które symbolizowały dążenie człowieka do spotkania z Bogiem.
2. W kościołach gotyckich filary wsparto od zewnątrz przyporami. Dzięki temu mury mogły być cieńsze niż w kościołach romańskich, a okna – większe.
3. Dzięki dużym oknom wnętrza budowli gotyckich były jasne i sprawiały wrażenie bardziej przestronnych.
4. Nad wejściem do świątyni często umieszczano rozetę, czyli okrągłe witrażowe okno.

W kościołach gotyckich stosowano sklepienia krzyżowo-żebrowe, których ciężar spoczywał na filarach i przyporach. Półokrągłe łuki zostały w gotyku zastąpione przez łuki ostre.

Portale, czyli ozdobne rzeźbione obramowanie drzwi, miały w kościołach gotyckich kształt łuku ostrego. W górnej części portalu znajdował się trójkątny tympanon wypełniony płaskorzeźbami.

W okna kościołów gotyckich wstawiano witraże, czyli kompozycje wykonane z barwnych kawałków szkła.
Na zdjęciu: witraż katedry w Halifax [czyt. halifaks] w Anglii.

1. Które budowle, romańskie czy gotyckie, pełniły funkcje obronne? Uzasadnij odpowiedź.

2. Jakie rozwiązania pozwoliły budowniczym gotyckich kościołów na wznoszenie budowli wyższych i bardziej przestronnych od świątyń romańskich?

Snycerz – rzemieślnik rzeźbiący w drewnie, dawniej tworzył też dzieła w kamieniu.

Sztuka w służbie Kościoła

Wnętrza świątyń gotyckich miały bogate zdobienia. Wykonywali je rzeźbiarze, malarze, **snycerze** i złotnicy. Sztuka średniowieczna była **anonimowa**. Twórcy z reguły nie podpisywali swych dzieł, nie znamy więc autorów większości obrazów czy rzeźb. Uważano, że wykonawca nie jest artystą, ale zwykłym rzemieślnikiem, który swoją pracą służy Bogu. On sam nie był zatem ważny, to jego dzieło krzewiące wiarę było najbardziej istotne. Najczęstszym tematem prac malarskich i rzeźb był Bóg Ojciec, Jezus Chrystus i Matka Boża. Ukazywano również sceny z życia świętych. Sztuka średniowieczna pełniła ważne **funkcje dydaktyczne**. W czasach, kiedy umiejętność czytania i pisania nie była powszechna, za jej pomocą zapoznawano ludzi z zasadami wiary chrześcijańskiej.

W średniowiecznej sztuce popularnym motywem była postać Madonny, czyli Matki Bożej. Na zdjęciu: Madonna z Krużlowej, rzeźba z XV wieku.

Ołtarz Mariacki w Krakowie pochodzi z XV wieku. Twórcą dzieła jest norymberski rzeźbiarz Wit Stwosz. Ołtarz składa się z trzech części i przedstawia sceny z życia Marii.

Wnętrza budowli zdobiły freski, czyli malowidła ścienne wykonywane farbami na mokrym tynku. Na zdjęciu: fresk z kaplicy św. Trójcy w Lublinie.

Romańskie kolumny z przełomu wieków XII i XIII w kościele św. Trójcy w Strzelnie ukazują postacie świętych oraz ludzkie cnoty i przywary.

Malarstwo książkowe

W średniowieczu najpopularniejszą formą książki był **kodeks**. Nazywa się tak książkę rękopiśmienną, złożoną z pergaminowych składek połączonych grzbietem. Kodeksy były bogato zdobione **iluminacjami** (czyli miniaturami) – te niewielkie ilustracje są ważnym źródłem historycznym na temat życia ludzi w średniowieczu. Dookoła tekstów malowano ornamenty, czyli motywy zdobnicze zawierające zwykle elementy roślinne lub geometryczne. Szczególnie kunsztownie rysowano pierwsze litery tekstów – **inicjały**. Odróżniały się one od innych liter wielkością i barwą. Często były też bogato zdobione.

Kodeks pergaminowy

Miniatura

Inicjał

W skrócie

- W średniowieczu ukształtowały się dwa style architektoniczne: romański i gotycki.
- Budowle romańskie były masywne i sprawiały wrażenie ciężkich. W ich wnętrzu, z uwagi na małe okna, panował półmrok. Gotyckie miały znacznie większe rozmiary, a także wysokie wieże i duże, często witrażowe, okna.
- W średniowieczu rozwijała się rzeźba, malarstwo freskowe i zdobnictwo książek. Dominowała w nich tematyka religijna.

Czy już umiesz?

1. Zestaw w tabeli różnice między stylem romańskim a gotyckim. Skorzystaj z programu Excel.
2. Wyjaśnij na dowolnym przykładzie, jakie funkcje pełniła sztuka w średniowieczu.
3. Wymień najcenniejsze zabytki architektury wieków średnich, które znajdują się w twojej najbliższej okolicy. Opisz jeden z nich.

Bazylika Mariacka w Gdańsku

Bazylika Mariacka w Gdańsku jest największą ceglaną świątynią gotycką w Europie. Ten potężny obiekt wzniesiono w latach 1343–1502. W Bazylice Mariackiej można zobaczyć kopię słynnego obrazu niderlandzkiego malarza Hansa Memlinga *Sąd ostateczny*. Oryginał obrazu eksponowany jest w Muzeum Narodowym w Gdańsku.

Podsumowanie działu 5

1 Przyjrzyj się zamieszczonej obok ilustracji. Następnie wykonaj polecenia i odpowiedz na pytania.

- Nazwij rodzaj źródła historycznego widocznego na zdjęciu.
- Rozpoznaj przedstawicieli poszczególnych stanów średniowiecznego społeczeństwa.
- Na podstawie zdobytej wcześniej wiedzy porównaj warunki ich życia.
- Który z tych stanów był najbardziej uprzywilejowany? Wyjaśnij dlaczego.
- Jakie wspólne sprawy mogły doprowadzić do spotkania osób widocznych na ilustracji? Weź pod uwagę specyfikę życia w średniowieczu.

2 Wyobraź sobie, że przenosisz się do czasów średniowiecza. Czy jako miejsce do życia wybierzesz wieś czy miasto? Uzasadnij odpowiedź.

3 Opisz charakterystyczne cechy rycerza średniowiecznego.

4 Powiedz, jaką rolę odegrał Kościół w upowszechnianiu nauki, architektury i sztuki. Wykorzystaj poniższe terminy.

benedyktyni	uniwersytet	skryptorium	styl romański	styl gotycki

5 Przeczytaj tekst źródłowy. Jaką postawę życiową, popularną w średniowieczu, prezentowała postać opisana w kronice?

Żyła za czasów króla Henryka […] pewna pustelnica, imieniem Sizu, odznaczająca się ogromną pobożnością […]. […] nigdy nie walczyła z ostrym zimnem za pomocą rozpalonego ogniska […]. Swe życie klasztorne zdobiła na wewnątrz żarliwymi modłami, przeplatanymi płaczem, na zewnątrz zaś pomagała bardzo przychodzącym do niej ludziom […].

Źródło: *Kronika Thietmara*, tłum. M. Jedlicki, Poznań 1953

6 Wykonajcie plakat pt. *Dziedzictwo średniowiecza*.

- Podzielcie się na kilkuosobowe grupy. Wyznaczcie osoby odpowiedzialne za przygotowanie tekstów, narysowanie ilustracji i wyszukanie zdjęć.
- Na plakacie należy zamieścić informacje o najważniejszych, waszym zdaniem, zdobyczach kulturalnych wieków średnich.
- Wybierzcie najlepszą pracę.

6. Polska pierwszych Piastów

1. Opisz warunki życia ludności w czasach pierwszych Piastów.
2. Powiedz, co się dzieje na pierwszym planie ilustracji, a co – na drugim.
3. Przypomnij sobie z klasy czwartej, kiedy Polska przyjęła chrzest. Czy przedstawiona na ilustracji scena mogła mieć miejsce przed przyjęciem chrztu, czy po tym fakcie? Uzasadnij odpowiedź.

6.1 Początki państwa polskiego

Podejmij temat

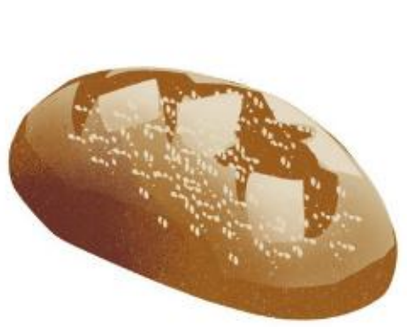
Wyjaśnij, o czym świadczą podobieństwa między językami słowiańskimi. Jakie wnioski można wysnuć na tej podstawie? Czy poniższe słowa mają podobne brzmienie w językach germańskich (np. niemieckim, angielskim)?

pol. miecz
czes. *meč* [czyt. meć]
ros. *меч* [czyt. mieć]

pol. ręka
chorw. *ruka* [czyt. ruka]
ros. *рука* [czyt. ruka]

pol. chleb
czes. *chléb* [czyt. chleeb]
ros. *хлеб* [czyt. chliep]

Słowianie wierzyli w istnienie demonów, które uosabiały siły przyrody. Mieli też wielu wspólnych bogów. Jednym z najważniejszych był gromowładny Perun, zwany też Świętowitem. Na zdjęciu: kamienny posąg Świętowita wyłowiony z rzeki Zbrucz na Ukrainie w 1848 roku.

Słowianie w Europie

Podobieństwa w pisowni i wymowie wielu słów świadczą o pokrewieństwie między Polakami, Chorwatami, Rosjanami, Czechami i innymi narodami słowiańskimi, zamieszkującymi obecnie środkową, wschodnią i południową Europę. Pierwotnie **Słowianie** stanowili jedną grupę – posługiwali się zbliżonymi językami, mieli podobne obyczaje i wierzenia. Ich pierwsze siedziby znajdowały się w rejonie Dniepru i Dniestru. Między V a VIII wiekiem zasiedlili tereny środkowej Europy, w tym ziemie polskie. Z czasem wspólnota Słowian podzieliła się na mniejsze plemiona. Oddzielone od siebie naturalnymi przeszkodami (takimi jak rzeki, góry, połacie lasów) stopniowo traciły ze sobą kontakt, a różnice między nimi się pogłębiały. Nie bez znaczenia był wpływ sąsiednich ludów, od których plemiona słowiańskie zapożyczały niektóre wyrazy czy zwyczaje. W rezultacie wśród Słowian wyodrębniły się trzy grupy: **Słowianie zachodni** (m.in. Polacy i Czesi), **Słowianie wschodni** (m.in. Rosjanie, Ukraińcy) i **Słowianie południowi** (m.in. Chorwaci i Serbowie).

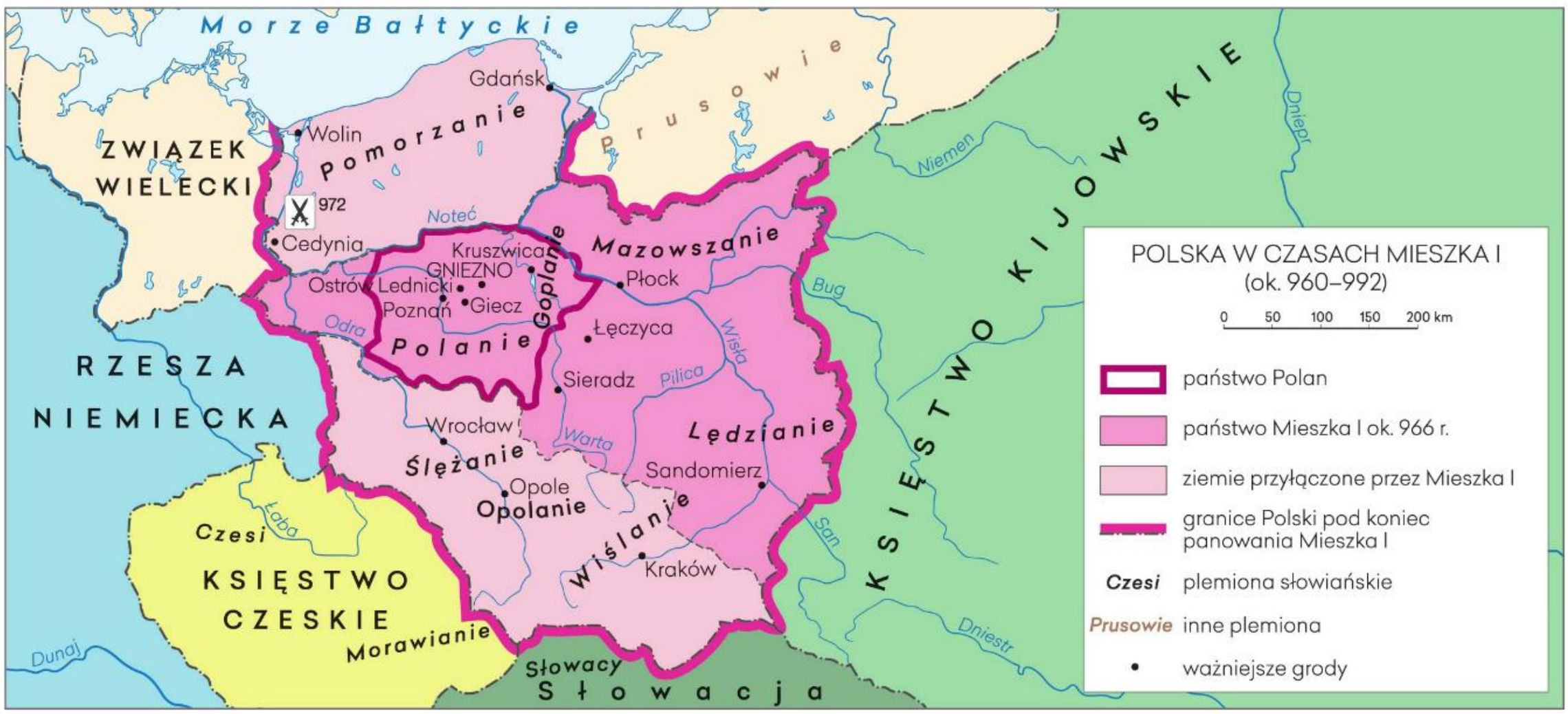
Od państwa Polan do Polski

W wyniku wędrówek Słowian na ziemiach polskich osiedliło się kilkadziesiąt plemion słowiańskich. W IX wieku najsilniejszymi byli **Wiślanie** i **Polanie**. Stworzyli oni własne państwa plemienne. Najwyższą władzę w takim państwie sprawował **książę**. Musiał się on liczyć z głosem możnowładców. Zaliczali się do nich przedstawiciele potężnych rodów i posiadacze największych dóbr ziemskich. Ważną rolę w decydowaniu o sprawach wspólnoty plemiennej odgrywał **wiec** – zgromadzenie wszystkich dorosłych i wolnych mężczyzn. Z czasem rola wiecu zmalała na rzecz umocnienia pozycji księcia.

Pierwszym historycznym księciem Polan był **Mieszko I** (lata panowania: ok. 960–992). Pochodził on z dynastii **Piastów**. Jego państwo w 966 roku obejmowało Wielkopolskę, ziemię łęczycko-sieradzką i Mazowsze. W kolejnych latach Mieszko opanował Pomorze. Te sukcesy zaniepokoiły niemieckiego możnowładcę Hodona, który napadł na państwo Polan. Wojska Mieszka odparły jego atak, pokonując w **972 roku** niemieckie wojska w bitwie pod Cedynią. Pod koniec życia Mieszko zajął jeszcze Śląsk i kraj Wiślan (Małopolskę). Zjednoczone przez niego ziemie z czasem zaczęto nazywać **Polską**. Określenie to pochodzi od nazwy plemienia Polan i oznacza krainę pól.

Ciekawe!

Informacje o panowaniu Mieszka I czerpiemy z kilku przekazów historycznych. Jednym z nich jest kronika niemieckiego biskupa Thietmara [czyt. titmara], w której opisał on historię Niemiec i krajów sąsiednich od schyłku IX wieku do 1018 roku.

1. Wymień obszary podbite przez Polan do końca X wieku.

2. Podaj nazwy państw sąsiadujących z krajem Mieszka I. Które z nich były państwami chrześcijańskimi?

Dlaczego Mieszko I się ochrzcił?

W **966 roku** Mieszko I przyjął chrzest z rąk rzymskokatolickich duchownych. W nawiązaniu kontaktów z papiestwem polskiemu księciu pomógł władca Czech, które były już wówczas krajem chrześcijańskim. Rok przed przyjęciem chrztu Mieszko poślubił chrześcijankę – czeską księżniczkę **Dobrawę**. Poznaj powody, które mogły skłonić władcę Polan do przyjęcia nowej wiary.

Plemiona podbite przez księcia Mieszka I różniły się między sobą tradycjami i wierzeniami. Władca liczył, że wprowadzenie jednej wiary i kultury chrześcijańskiej pomoże mu scalić wszystkie ziemie i tym samym wzmocni jego władzę.

W zarządzaniu państwem władców chrześcijańskich wspierali duchowni. Mieszko oczekiwał, że po przybyciu do Polski pomogą mu oni w prowadzeniu spraw państwowych i nawiązaniu przyjaznych relacji z monarchami chrześcijańskiej Europy.

Kościół głosił, że władza panującego pochodzi od Boga, a bunt przeciw niej jest ciężkim grzechem. Zatwierdzenie władzy Mieszka przez Kościół wywyższało go ponad innych książąt i możnowładców oraz zapewniało posłuszeństwo poddanych.

Z przekazów źródłowych wiemy, że niemałą rolę w nawróceniu Mieszka I na chrześcijaństwo odegrała Dobrawa. Zapewne to ona zapoznała go z zasadami wiary chrześcijańskiej.

Obrazy Mieszka I i Dobrawy są autorstwa Jana Matejki.

Książę Polan dążył do wzmocnienia sojuszu z Czechami, który zawarł rok wcześniej. Liczył, że Czesi udzielą mu wsparcia w walce z Wieletami, którzy zagrażali jego państwu od zachodu. W 967 roku, z pomocą Czechów, pobił groźnego przeciwnika.

---

1. Jakie powody mogły skłonić Mieszka do przyjęcia chrztu? Które wydają ci się najbardziej prawdopodobne i dlaczego?

2. Co mogłoby się stać, gdyby Polska nie przyjęła chrztu?

Skutki chrystianizacji Polski

Przyjęcie chrztu przez Mieszka odmieniło losy naszego państwa. W ciągu kilkudziesięciu lat na ziemiach polskich powstała kościelna organizacja. Kościół, który głosił nienaruszalność władzy panujących jako pomazańców bożych, był potężnym sojusznikiem Piastów w jednoczeniu ziem polskich i umacnianiu ich władzy. Elementem łączącym kraj była także **kultura chrześcijańska**. Rozwijała się ona za sprawą wykształconych mnichów przybywających do Polski z zachodniej Europy. Dzięki nim powstały pierwsze zabytki polskiej kultury. Były to między innymi teksty łacińskie opisujące żywot Świętego Wojciecha i **roczniki**, co dało początek historii pisanej naszego kraju. Pod wpływem Kościoła zaczęła się również rozwijać architektura i sztuka romańska. Wzniesiono pierwsze kamienne świątynie – katedry w Gnieźnie i na Wawelu. Niestety, nie przetrwały one do naszych czasów. Przy kościołach i klasztorach duchowni zakładali szkoły. W ten sposób Polska dołączyła do kręgu kultury chrześcijańskiej.

W skrócie

- Od V do VIII wieku w Europie Środkowo-Wschodniej, w tym na ziemiach polskich, osiedlały się plemiona Słowian.
- Wśród plemion słowiańskich zamieszkujących nasze ziemie największe znaczenie mieli Polanie. Podbili oni okoliczne ziemie i utworzyli własne państwo – Polskę.
- W 966 roku pierwszy historyczny władca Polski Mieszko I przyjął chrzest. Polska dołączyła tym samym do grona państw chrześcijańskich.

Czy już umiesz?

1. Opisz początki państwa polskiego.
2. Wyjaśnij okoliczności przyjęcia chrztu przez Mieszka I.
3. W jaki sposób przyjęcie chrześcijaństwa wzmocniło władzę księcia Polan?
4. Wymień następstwa chrystianizacji Polski.
5. Sprawdź w słowniku etymologicznym lub w encyklopedii, z jakiego języka zostały przejęte wyrazy: kościół, ołtarz, msza, klasztor. Wyjaśnij, dlaczego pochodzą one z tego właśnie języka.

Ciekawe!

Przed przyjęciem chrześcijaństwa popularne były w Polsce imiona wywodzące się z tradycji pogańskiej – Bolesław, Bronisława. Po 966 roku chętniej nadawano dzieciom imiona świętych lub mające pochodzenie biblijne, takie jak: Maria, Anna, Katarzyna, Piotr, Jan.

Roczniki – zapis wydarzeń prowadzony chronologicznie i na bieżąco, często w formie krótkich uwag lub komentarzy.

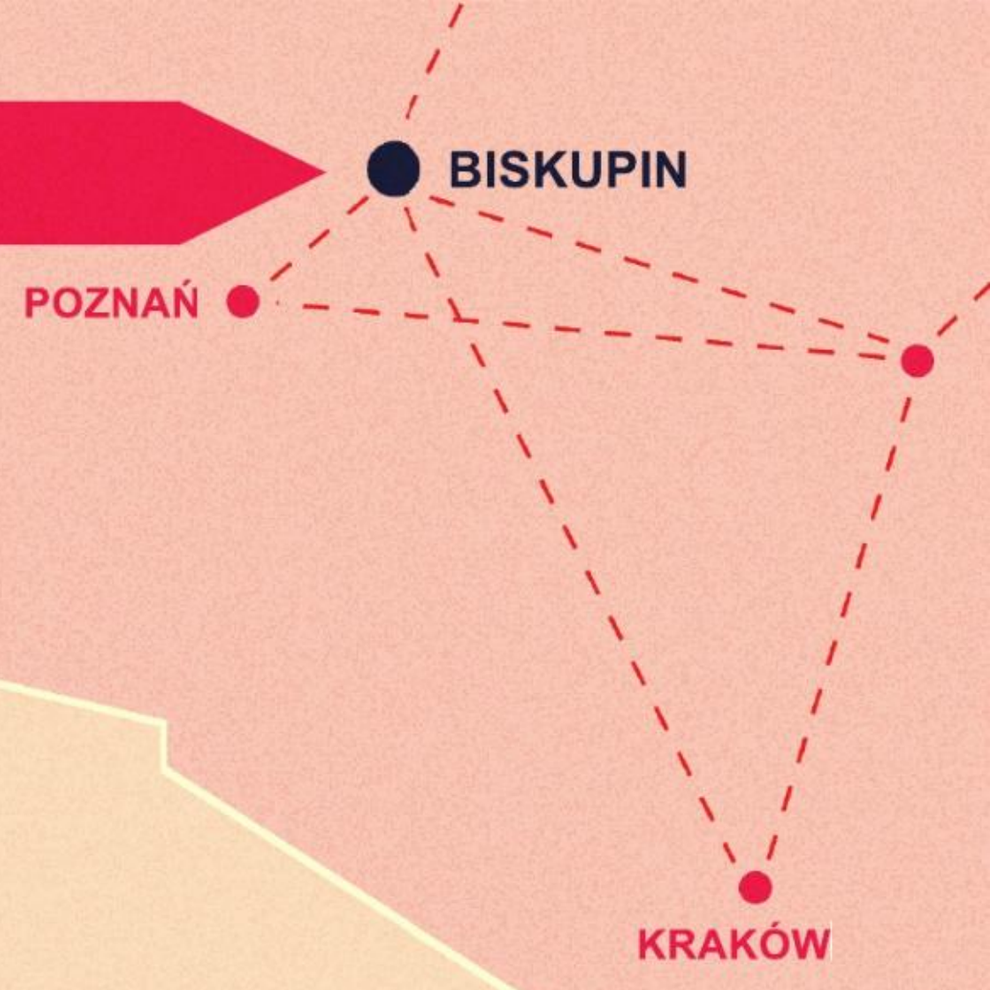
Rotunda na Wawelu

Jednym z najstarszych kościołów w naszym kraju jest rotunda Najświętszej Marii Panny na Wawelu w Krakowie, zbudowana u schyłku X wieku. Do naszych czasów przetrwał jedynie fragment rotundy. Zdjęcie przedstawia jej rekonstrukcję w całości.

Poszukaj w słowniku (np. polsko-czeskim) wyrazów, które brzmią podobnie.

8 Osada w Biskupinie

Historia pisana Polski rozpoczęła się wraz z rozwojem kultury chrześcijańskiej na naszych ziemiach, ale historia materialna zaczęła się znacznie wcześniej. W ciągu tysiącleci obszar Polski zasiedlały rozmaite ludy, które pozostawiły wiele śladów swoich kultur. Najbardziej imponującym jest osada obronna w Biskupinie, pochodząca z przełomu epoki brązu i żelaza (ok. 750–650 roku p.n.e.). Została ona odkryta w 1933 roku przez miejscowego nauczyciela historii, Walentego Szwajcera.

Plan Biskupina

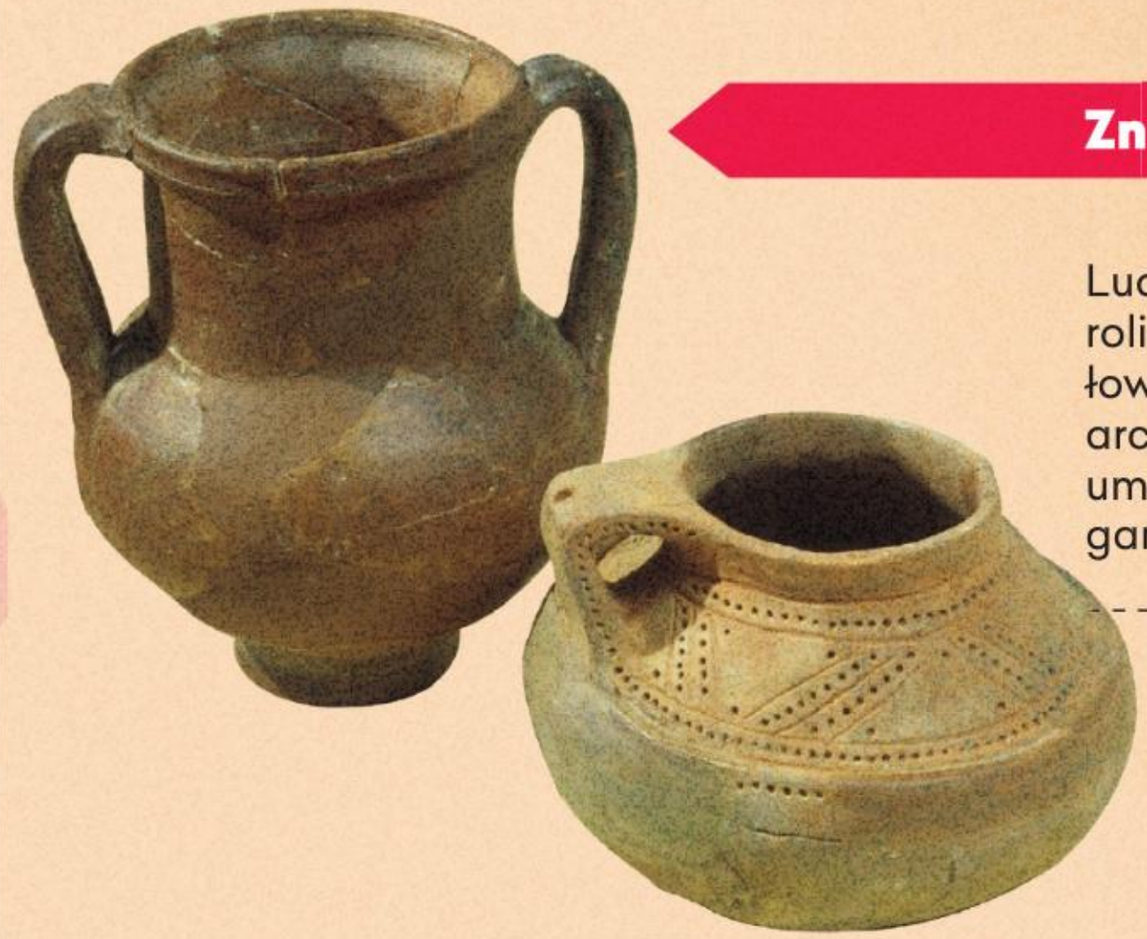

Osadę w Biskupinie, założoną na wyspie Jeziora Biskupińskiego, otaczał wielorzędowy falochron. Równolegle do niego biegł drewniano-ziemny wał. W obrębie wałów stało ponad sto drewnianych domów wzniesionych w 12 rzędach wzdłuż 11 równoległych ulic wyłożonych drewnem. Łączyła je okrężna ulica, która przebiegała u podnóża wału.

Brama

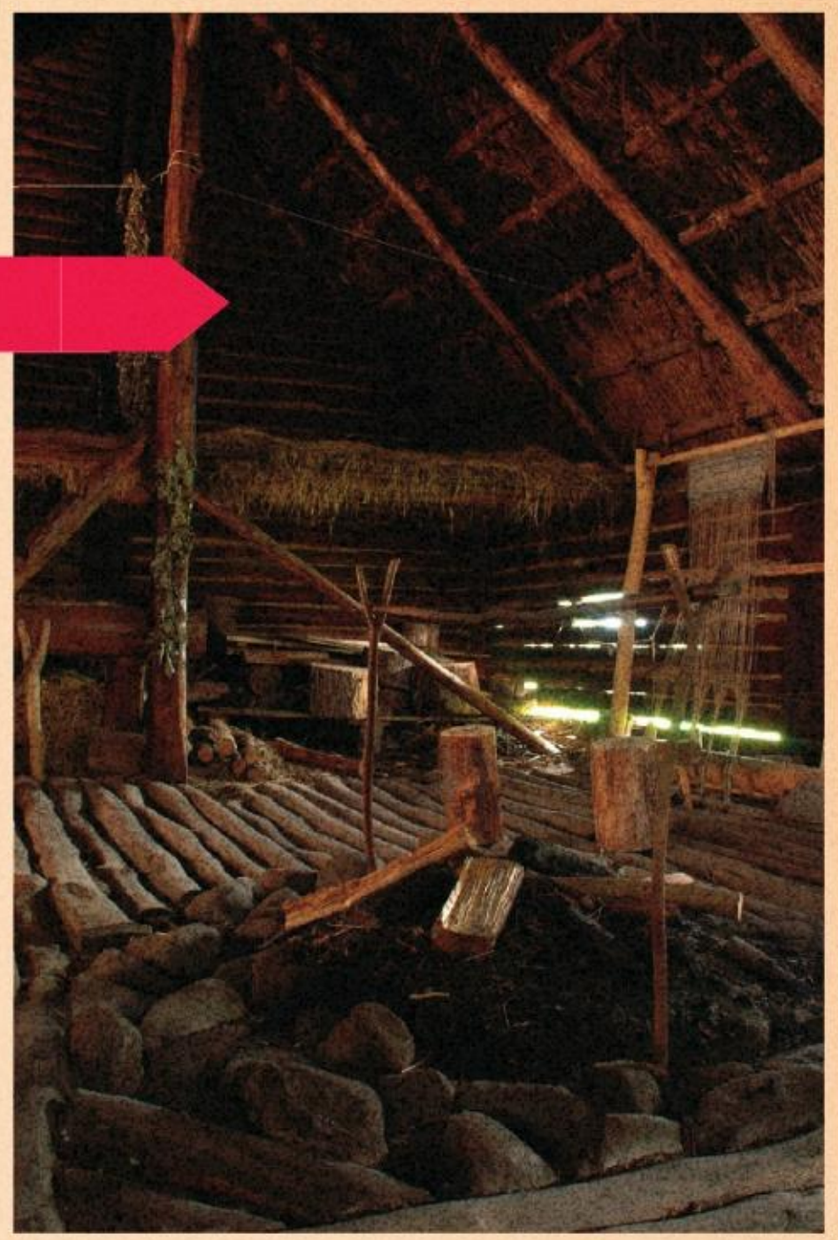
Brama wjazdowa, zwieńczona wieżą obronno-strażniczą, służyła do obserwacji okolicy i broniła dostępu do osady. Z czasem zmiany klimatyczne zaczęły powodować niszczenie budynków. Próby zapobieżenia temu nie przynosiły skutku, dlatego mieszkańcy opuścili osadę. Po pewnym czasie budowle pogrążyły się w mule, dzięki czemu przetrwały we fragmentach do dziś. Obecnie możemy oglądać część zrekonstruowanej osady.

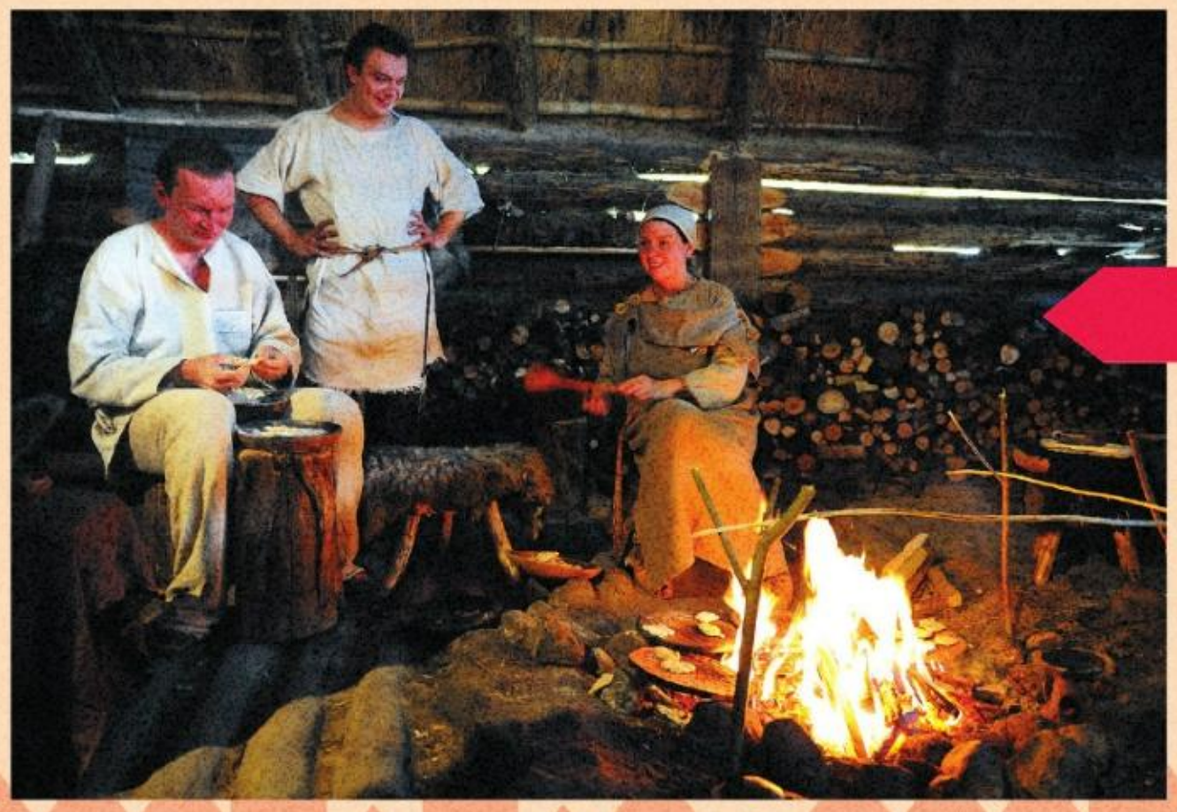
Znaleziska

Ludność Biskupina zajmowała się uprawą roli, hodowlą zwierząt, zbieractwem, łowiectwem i rybołówstwem. Znaleziska archeologiczne dowodzą wysokich umiejętności tutejszych rzemieślników: garncarzy, tkaczy, kowali i cieśli.

Wnętrze chaty

Układ biskupińskich chat był podobny. W każdej znajdował się przedsionek, izba główna i rodzinne łoże. W centralnym miejscu głównego pomieszczenia rozpalano ognisko. W Biskupinie nie ma ani jednej bogatszej chaty. Nie ma też śladów świątyni czy siedziby plemiennego wodza. Oznacza to, że wszyscy mieszkańcy osady byli równi pod względem społecznym.

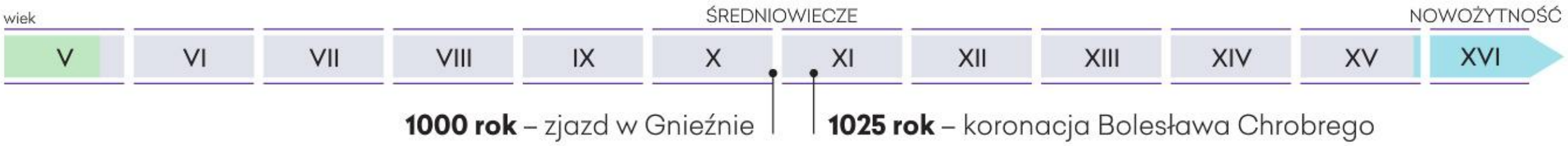

Biskupin dzisiaj

W Biskupinie organizowanych jest co roku wiele imprez przybliżających życie ludzi w różnych epokach. Popularnością cieszy się urządzany jesienią Festyn Archeologiczny, podczas którego można zobaczyć między innymi pokazy lepienia naczyń, spróbować dawnych potraw czy obejrzeć inscenizacje walk wojów.

Osada w Biskupinie pochodzi z przełomu epoki brązu i epoki żelaza (ok. 750–650 roku p.n.e.). Sprawdź, co ważnego wydarzyło się wówczas w innych częściach Europy.

6.2 Bolesław Chrobry i jego państwo

Podejmij temat

Zamieszczone obok płaskorzeźby przedstawiają sceny z życia Świętego Wojciecha. Przypomnij, jaką rolę odegrała ta postać w historii Polski.

Płaskorzeźby z Drzwi Gnieźnieńskich, XII wiek

Biskup Wojciech pochodził z Czech. Dużo podróżował i był postacią znaną na dworach ówczesnej Europy. Przyjaźnił się między innymi z Ottonem III – cesarzem i królem Niemiec w jednej osobie.

Misja biskupa Wojciecha

Po śmierci Mieszka I w 992 roku władzę w Polsce objął jego najstarszy syn – **Bolesław**. Młodemu księciu zależało na umocnieniu pozycji państwa oraz na krzewieniu chrześcijaństwa wśród pogan. Dlatego z radością powitał przybyłego na jego dwór biskupa praskiego Wojciecha. W 997 roku Bolesław pomógł duchownemu w zorganizowaniu wyprawy misyjnej na ziemie pogańskich **Prusów** (sąsiadowały one z Polską od północy).

Wojciech udał się najpierw do Gdańska, gdzie ochrzcił tamtejszą ludność, a następnie przybył do Prusów. Głosił wśród nich nową religię i starał się przekonać do porzucenia starych wierzeń. Te momenty z jego życia zostały przedstawione na płaskorzeźbach z Drzwi Gnieźnieńskich. Prusowie odmówili jednak przyjęcia chrześcijaństwa i zabili misjonarza, gdy ten odprawił mszę w ich świętym gaju.

Bolesław rozumiał, że męczeńska śmierć Wojciecha ma dla Polski wielkie znaczenie polityczne. Wykupił od Prusów ciało duchownego i polecił złożyć je w katedrze gnieźnieńskiej. Niedługo potem papież Sylwester II ogłosił Wojciecha świętym. Jest on pierwszym polskim męczennikiem za wiarę i jednym z trzech patronów Polski.

Zjazd gnieźnieński

Sprowadzenie **relikwii** Świętego Wojciecha do Gniezna rozsławiło gród Polan w Europie. Od tej pory stał się on popularnym celem pielgrzymek. Bolesław zaczął zaś zabiegać u cesarza i papieża, aby ku czci męczennika uczynili Gniezno stolicą polskiego Kościoła. W **1000 roku** z pielgrzymką do grobu Świętego Wojciecha przybył sam cesarz Otton III. Bolesław przyjął dostojnego gościa niezwykle uroczyście. Spotkanie obu władców, określane przez historyków jako **zjazd gnieźnieński**, miało donośne skutki dla Polski. Cesarz ogłosił na nim decyzję o ustanowieniu arcybiskupstwa w Gnieźnie oraz trzech podlegających mu biskupstw – we Wrocławiu, Krakowie i Kołobrzegu. W ten sposób w Polsce powstała organizacja kościelna niezależna od Kościoła niemieckiego. Podlegała ona wyłącznie papieżowi. Polska, chcąc być suwerennym państwem, potrzebowała samodzielnego Kościoła i Bolesławowi udało się to osiągnąć.

Podczas zjazdu gnieźnieńskiego cesarz zdobył się na szczególny gest. Będąc pod wrażeniem księcia Polan oraz jego niebywałej gościnności, nałożył swój diadem na jego głowę. Uhonorowanie Bolesława tą ozdobną przepaską, symbolizującą władzę cesarską, było aktem wielkiej wagi. Świadczyło o tym, że Otton III darzył księcia Polan olbrzymim szacunkiem. Na znak przyjaźni władcy wymienili się wspaniałymi podarunkami. Ponadto cesarz zwolnił Bolesława z obowiązku płacenia **trybutu** z części ziem.

Relikwie – szczątki ciała osoby uznanej za świętą lub przedmioty używane przez nią za życia.

Relikwiarz Świętego Wojciecha z XVII wieku w katedrze w Gnieźnie należy do skarbów polskiego Kościoła. Relikwiarzem nazywa się trumienkę, w której przechowuje się relikwie.

Trybut – danina świadczona przez jednego władcę na rzecz innego, jako wyraz uznania zwierzchności terytorialnej.

Gall Anonim[1] o zjeździe gnieźnieńskim

[Cesarz] dodał wobec wszystkich: „Nie godzi się takiego i tak wielkiego męża [Bolesława], jakby jednego spośród dostojników, księciem nazywać lub hrabią, lecz [wypada] chlubnie wynieść go na tron królewski i uwieńczyć koroną". A zdjąwszy z głowy swej diadem cesarski, włożył go na głowę Bolesława na [zadatek] przymierza i przyjaźni, i za chorągiew tryumfalną dał mu w darze gwóźdź z krzyża Pańskiego wraz z włócznią Świętego Maurycego, w zamian za co Bolesław ofiarował mu ramię Świętego Wojciecha. I tak wielką owego dnia złączyli się miłością, że cesarz mianował go [Bolesława] bratem i współpracownikiem cesarstwa […].

Źródło: Gall Anonim, *Kronika polska*, tłum. R. Grodecki, Wrocław 2003

1. Nazwij relacje panujące między Bolesławem i Ottonem.
2. Jakie podarunki wręczyli sobie władcy podczas zjazdu gnieźnieńskiego?

[1] Gall Anonim – żył na przełomie wieków XI i XII, mnich, autor pierwszej polskiej kroniki.

Kopia włóczni Świętego Maurycego – symbol najwyższej władzy cesarskiej.

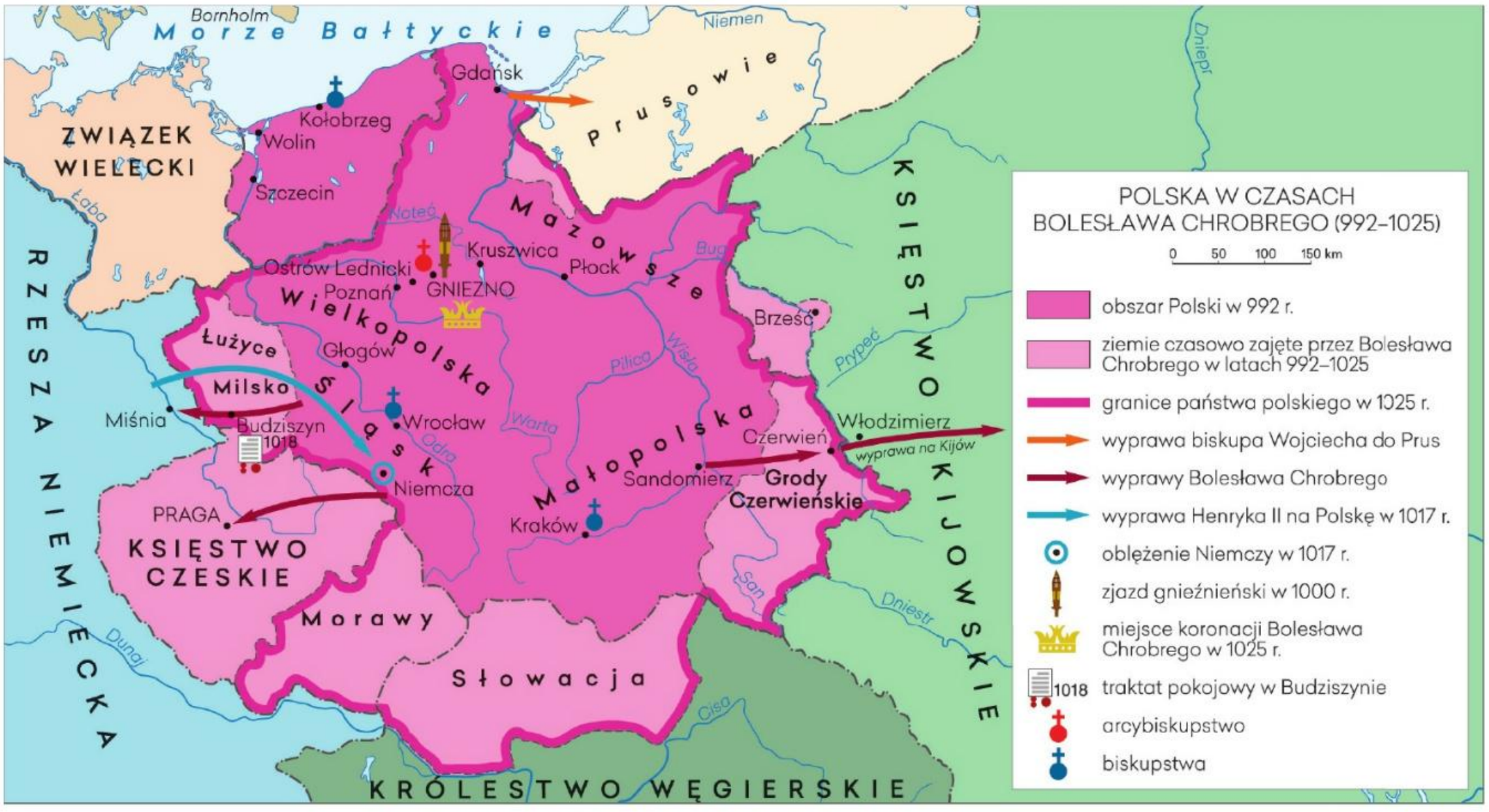

Książę Bolesław (tu na obrazie Jana Matejki) był nie tylko skutecznym politykiem, ale też dzielnym wodzem. Nie bez powodu potomni nadali mu przydomek Chrobry, czyli waleczny.

Podboje Bolesława Chrobrego

Zjazd w Gnieźnie zapowiadał dobrą współpracę między Ottonem III a Bolesławem. Niestety, cesarz wkrótce zmarł, a nowy władca Niemiec, Henryk II, nie był przychylny Bolesławowi. Polski książę, korzystając z zamieszania przy zmianie władzy w Niemczech, zaatakował wschodnie ziemie cesarstwa i przyłączył do Polski **Milsko** i **Łużyce**. Rok później napadł na Czechy i na krótko objął rządy w Pradze, podporządkował też sobie Morawy i Słowację. W odwecie Henryk wyprawił się zbrojnie przeciwko Polsce. Wojna polsko-niemiecka trwała z przerwami do 1018 roku. Zakończył ją dopiero **pokój w Budziszynie**, w myśl którego Polska zachowała Milsko i Łużyce. Chrobry utrzymał również władzę na Morawach i Słowacji.

W 1018 roku Bolesław uderzył też na wschodniego sąsiada – Księstwo Kijowskie. Polski książę zajął Kijów, a w drodze powrotnej opanował **Grody Czerwieńskie**. Polityka Bolesława przyniosła krótkotrwałe sukcesy, ale skłóciła Polskę z sąsiadami i miała negatywne skutki w czasach jego następców.

1. Wymień ziemie przyłączone do Polski przez Bolesława Chrobrego.

2. Powiedz, jakie wydarzenia uwzględnione na mapie świadczą o szczególnej roli Gniezna w państwie pierwszych Piastów.

Koronacja Bolesława Chrobrego

Przez cały okres swojego panowania Bolesław zabiegał o papieską zgodę na koronację. Uzyskał ją krótko przed śmiercią. W **1025 roku** w katedrze gnieźnieńskiej arcybiskup Hipolit nałożył koronę królewską na głowę Bolesława. Fakt koronacji nie budzi wątpliwości, czas i miejsce tego wydarzenia nie są jednak pewne. Część historyków przypuszcza, że uroczystość mogła się odbyć podczas świąt Bożego Narodzenia w 1024 roku lub na Wielkanoc roku 1025.

Koronacja była wielkim sukcesem władcy i wydarzeniem, które potwierdziło miejsce Polski we wspólnocie państw chrześcijańskich. Bolesław zrównał się z innymi królami w Europie. Wzmocnił również swoją pozycję w kraju – został wywyższony ponad innych książąt z dynastii Piastów. Niestety, niedługo potem Bolesław Chrobry zmarł. Władzę w kraju objął jego syn – Mieszko II.

Koronacja królewska Bolesława Chrobrego ukazana na obrazie Jana Matejki

Drzwi Gnieźnieńskie

Drzwi Gnieźnieńskie to najcenniejszy skarb katedry w Gnieźnie i jeden z najwspanialszych zabytków sztuki romańskiej w Polsce.

W skrócie

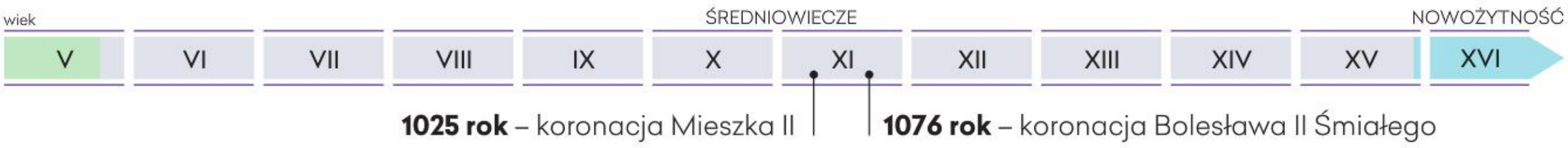
- W 997 roku biskup Wojciech wyprawił się do Prusów w celu nawrócenia ich na chrześcijaństwo. Prusowie zabili misjonarza. Bolesław Chrobry wykupił jego ciało i złożył je w Gnieźnie.
- W 1000 roku miał miejsce zjazd gnieźnieński. Jego skutkiem było utworzenie arcybiskupstwa w Gnieźnie oraz zawarcie przymierza między księciem Bolesławem a cesarzem Ottonem III.
- Bolesław Chrobry był pierwszym królem Polski. Uroczysta koronacja odbyła się w Gnieźnie w 1025 roku.

Czy już umiesz?

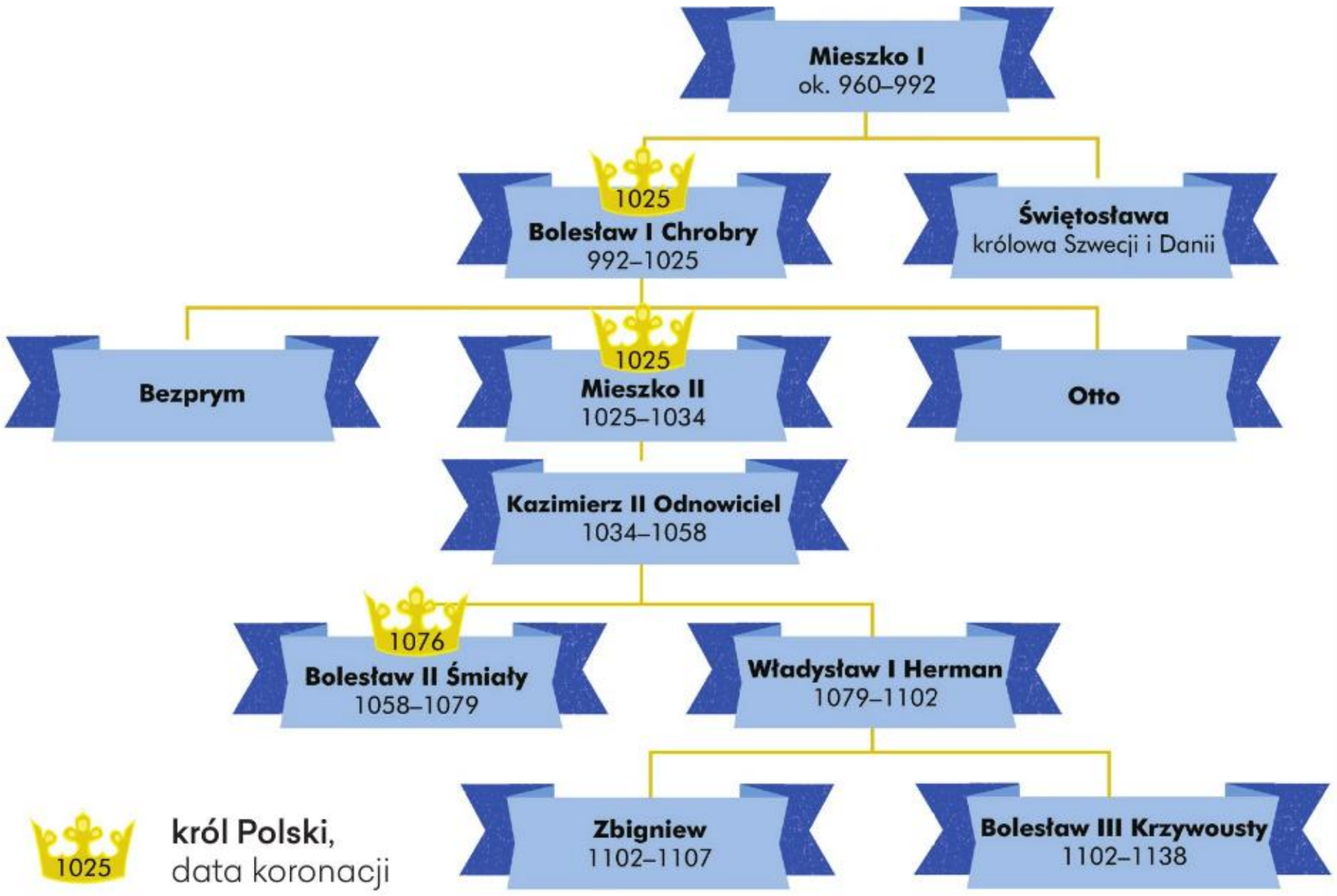
1. Powiedz, jakie znaczenie dla państwa polskiego miała misja chrystianizacyjna, a następnie męczeńska śmierć Świętego Wojciecha.
2. Wymień skutki zjazdu gnieźnieńskiego.
3. Scharakteryzuj politykę Bolesława Chrobrego wobec sąsiednich państw. Jakie zagrożenie niosła ona dla monarchii Piastów?
4. *Niechaj Bóg przebaczy cesarzowi* [Ottonowi III], *że czyniąc trybutariusza* [Bolesława] *panem wyniósł go tak wysoko* – tak o zjeździe gnieźnieńskim pisał niemiecki kronikarz Thietmar. Jak oceniał on decyzje podjęte przez Ottona III w 1000 roku? Porównaj tę opinię z relacją Galla Anonima.

Czy dziś organizuje się zjazdy z udziałem przywódców państw, podobne do tego z 1000 roku? Opisz krótko jeden z nich.

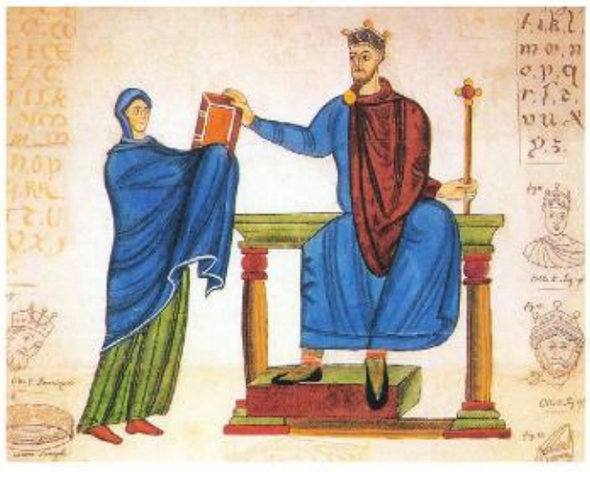
6.3 Kryzys i odbudowa monarchii Piastów

Podejmij temat

Na podstawie fragmentu drzewa genealogicznego Piastów wymień władców, którzy rządzili Polską w XI wieku. Odczytaj imię następcy Bolesława Chrobrego. Ilu książąt z tej dynastii było koronowanych w XI stuleciu?

Księżniczka lotaryńska Matylda ofiarowuje Mieszkowi II kodeks z okazji jego koronacji. Miniatura z XI wieku.

Panowanie Mieszka II

Polityka podbojów prowadzona przez Bolesława Chrobrego doprowadziła do pogorszenia relacji Polski z sąsiadami. Następca Bolesława – **Mieszko II** – musiał się zmierzyć z niemal jednoczesnym najazdem ze strony cesarza Konrada II oraz książąt: czeskiego i kijowskiego, którzy chcieli odzyskać utracone ziemie. Od Polski zostały wówczas oderwane zdobycze terytorialne z czasów Bolesława, a sam Mieszko II stracił koronę i musiał opuścić kraj. Władzę w państwie przejął jego przyrodni brat – **Bezprym** – który uznał zwierzchnictwo cesarza oraz odesłał mu polskie insygnia koronacyjne. Kilka miesięcy później Bezprym został zamordowany, a władzę ponownie przejął Mieszko II. Nie zdołał jednak odzyskać niezależności, musiał złożyć hołd lenny cesarzowi i zrzec się praw do tytułu królewskiego.

Bunt możnych i powstanie ludowe

Po śmierci Mieszka II w 1034 roku tron książęcy objął jego syn, **Kazimierz**. Jego pozycja była bardzo słaba. Wykorzystali to możni, którzy pozbawili Kazimierza władzy i wypędzili go z kraju. Wkrótce na naszych ziemiach wybuchło **powstanie ludowe**. Chłopi, którzy ponosili ciężar rosnących danin na rzecz Kościoła i państwa, wystąpili przeciwko duchowieństwu, możnym i rycerstwu. Powstanie miało szczególnie gwałtowny przebieg w Wielkopolsce, gdzie organizacja państwowa i kościelna zostały niemal zupełnie zrujnowane. Miary zniszczenia dopełnił najazd księcia czeskiego Brzetysława w **1038 roku**. Spustoszył on Wielkopolskę, splądrował Gniezno i wywiózł relikwie św. Wojciecha. Zajął też Śląsk. Od państwa piastowskiego oderwało się wówczas także Pomorze Gdańskie i Mazowsze.

Powrót Kazimierza do Polski

Powstanie ludowe wzbudziło niepokój władców sąsiednich państw chrześcijańskich – obawiali się oni, że bunt rozszerzy się na ich kraje. Dlatego pomogli Kazimierzowi odzyskać władzę. Na czele wojsk niemieckich, ruskich i węgierskich piastowski książę opanował Wielkopolskę, Małopolskę, Kujawy i Mazowsze. Odzyskał też Śląsk, z którego odtąd musiał płacić Czechom trybut. Kazimierz główną książęcą siedzibą uczynił **Kraków**, który w czasie nieobecności księcia w kraju nie doznał takich zniszczeń, jak Gniezno.

Podczas swojego panowania (1034–1058) Kazimierz zdołał podnieść kraj z upadku i wzmocnił go wewnętrznie. Przywrócił państwową administrację, odbudował grody i kościoły. Na pamiątkę tych zasług potomni nadali mu przydomek Odnowiciel.

Powrót Kazimierza do Polski został przedstawiony przez XIX-wiecznego malarza Wojciecha Gersona.

Przyjrzyj się obrazowi. Co symbolizuje przewrócony krzyż?

Bolesław Śmiały przywrócił pełną niezależność Polsce i odzyskał koronę.

Święty Stanisław – biskup i patron Polski

Panowanie Bolesława Śmiałego

Kazimierz nie zdołał odzyskać korony i zrzucić zależności lennej od Niemiec. Udało się to dopiero jego synowi, **Bolesławowi Śmiałemu** (panował w latach 1058–1079). Władca wykorzystał spór, który wybuchł w 1075 roku między papieżem Grzegorzem VII a królem Niemiec, Henrykiem IV. Bolesław stanął po stronie papieża, a w zamian za to Grzegorz VII udzielił zgody na koronację Bolesława. Odbyła się ona w **1076 roku** w Gnieźnie.

Bolesław – podobnie jak jego wielki przodek Chrobry – był władcą niezwykle walecznym. Przestał płacić trybut ze Śląska. Wielokrotnie wyprawiał się na Węgry i Ruś Kijowską, by osadzić na tamtejszych tronach przychylnych sobie kandydatów. Ciężar wojen ponosili poddani, coraz bardziej niezadowoleni z takiej polityki.

Konflikt króla z biskupem Stanisławem

Król, często nieobecny w kraju, przestał panować nad sytuacją wewnętrzną. Podczas jednej z jego wypraw wybuchł antykrólewski spisek. Przyłączył się do niego najprawdopodobniej biskup krakowski **Stanisław ze Szczepanowa**. Za sprzeciw wobec władcy poniósł okrutną karę – został skazany na śmierć. Część historyków uważa, że Stanisław naraził się Bolesławowi z zupełnie innego powodu. Biskup miał stanąć w obronie poddanych, bezlitośnie prześladowanych przez króla za nieposłuszeństwo. Wyrok na duchownym stał się przyczyną buntu przeciw władcy. W jego następstwie Bolesław został w 1079 roku wygnany z kraju, a władzę po nim przejął jego brat, **Władysław Herman** (lata panowania: 1079–1102).

Gall Anonim o konflikcie Bolesława ze Stanisławem

Jak zaś król Bolesław z Polski został wyrzucony, dużo byłoby o tym do opowiadania, lecz to powiedzieć wolno, że nie powinien był pomazaniec na pomazańcu jakiegokolwiek grzechu cieleśnie mścić. To bowiem wiele mu zaszkodziło, gdy przeciw grzechowi grzech zastosował, gdy za zdradę wydał biskupa na obcięcie członków[1]. Ani bowiem zdrady biskupa nie usprawiedliwiamy, ani króla mszczącego się tak szpetnie[2] nie zalecamy.

Źródło: Gall Anonim, *Kronika polska...*

[1] Członki – tu: części ciała.

[2] Szpetnie – tu: źle, niewłaściwie.

1. Za co, według Galla Anonima, został ukarany biskup Stanisław?
2. Powiedz, jak kronikarz nazywa czyn króla.

Biskup krakowski Wincenty Kadłubek[1] o konflikcie Bolesława ze Stanisławem

A gdy prześwięty biskup krakowski Stanisław nie mógł odwieźć[2] go [króla Bolesława] od tego okrucieństwa [względem zdrajców], najpierw grozi mu zagładą królestwa, wreszcie wyciąga ku niemu miecz klątwy. Atoli [jednak] on, jak był zwrócony w stronę nieprawości, w dziksze popada szaleństwo, […]. Rozkazuje więc przy ołtarzu, […] nie okazując uszanowania ani dla stanu, ani dla miejsca, ani dla chwili – porwać biskupa. […] sam podnosi świętokradzkie[3] ręce, sam odrywa oblubieńca[4] od łona oblubienicy, pasterza od owczarni. […] Świętego bezbożnik, miłosiernego zbrodniarz, biskupa niewinnego najokrutniejszy świętokradca rozszarpuje, poszczególne członki na najdrobniejsze cząstki rozsiekuje […].

Źródło: Wincenty Kadłubek, *Kronika polska*, przeł. B. Kürbis, Wrocław 2003

[1] Wincenty Kadłubek (ok. 1150–1223) – kronikarz na dworze księcia Kazimierza Sprawiedliwego, biskup krakowski.

[2] Odwieźć – tu: zniechęcić kogoś do czegoś, odwieść.

[3] Świętokradztwo – zbezczeszczenie lub znieważenie świętego miejsca, osoby lub przedmiotu.

[4] Oblubieniec – tu: ten, kogo się szczególnie wyróżnia.

1. Narysuj tabelę. W jednej rubryce wpisz określenia używane przez kronikarza wobec biskupa, a w drugiej – w stosunku do króla. Której z tych osób kronikarz jest bardziej przychylny? Dlaczego?

2. Która relacja – Galla Anonima czy Wincentego Kadłubka – jest twoim zdaniem bardziej obiektywna? Uzasadnij odpowiedź.

W skrócie

- Za panowania Mieszka II nastąpił poważny kryzys państwa Piastów. Z królestwa Polska ponownie stała się księstwem, zaś polscy władcy musieli uznać zwierzchność cesarza.
- Po śmierci Mieszka II w Polsce wybuchło powstanie ludowe skierowane przeciwko panom feudalnym oraz Kościołowi. Sytuację w kraju opanował Kazimierz Odnowiciel.
- Niezależność Polsce przywrócił Bolesław Śmiały. W 1076 roku otrzymał on koronę królewską. Popadł jednak w konflikt z biskupem Stanisławem, został wygnany i musiał zrezygnować z tronu.

Czy już umiesz?

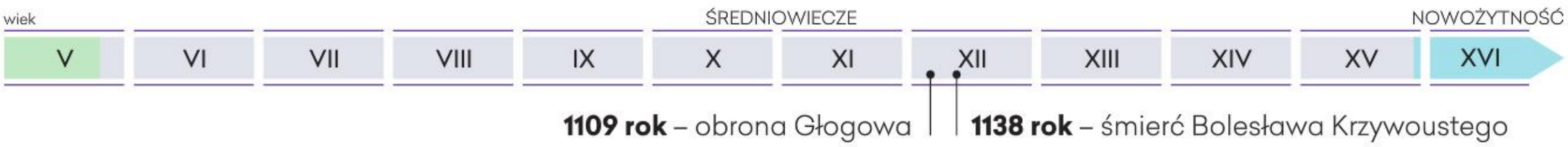
1. Powiedz, w czym przejawiał się kryzys monarchii piastowskiej za panowania Mieszka II i Kazimierza Odnowiciela.
2. Wskaż przyczyny i skutki wybuchu powstania ludowego w XI wieku.
3. Wyjaśnij, dlaczego Bolesław II otrzymał od potomnych przydomki Śmiały i Szczodry.

Klasztor w Mogilnie

Kazimierz Odnowiciel i Bolesław Śmiały, zwany również Szczodrym, zasłużyli się jako fundatorzy wielu klasztorów i kościołów. Kazimierzowi przypisuje się założenie klasztoru w Mogilnie niedaleko Gniezna.

6.4 Panowanie Bolesława Krzywoustego

Podejmij temat

Przyjrzyj się obrazowi przedstawiającemu księcia Bolesława Krzywoustego. W jaki sposób malarz ukazał tę postać? Zwróć uwagę na elementy uzbrojenia Bolesława. Jak sądzisz, dlaczego zostały one tak bardzo wyeksponowane?

Bolesław Krzywousty,
książę polski w latach 1102–1138
(obraz Jana Matejki)

Kolczuga – pancerz rycerski wykonany z drucianej siatki lub metalowych kółek.

Szyszak – hełm w kształcie stożka zakończony ostrym szpicem; używany w średniowieczu i czasach nowożytnych.

Bolesław Krzywousty zdobywa władzę

Jan Matejko ukazał **Bolesława Krzywoustego** w **kolczudze** z mieczem w rękach i **szyszakiem** na głowie. Zdobiony pas rycerski świadczy o jego przynależności do stanu rycerskiego. Malarz uwydatnił cechy Bolesława jako utalentowanego wodza – z oczu księcia bije odwaga, pewność siebie i duma.

Bolesław Krzywousty był synem księcia Władysława Hermana, który sprawował władzę do swej śmierci w 1102 roku. Władysław, na krótko przed śmiercią, podzielił terytorium państwa między dwóch synów. Starszy – Zbigniew – otrzymał Wielkopolskę i Mazowsze, a młodszy – Bolesław – Małopolskę i Śląsk. Po śmierci ojca Bolesław nie chciał jednak dzielić władzy z bratem i dążył do zjednoczenia ziem polskich. Przy wsparciu możnych zaatakował dzielnicę brata i odniósł szybkie zwycięstwo. W 1107 roku pokonany Zbigniew zbiegł do Czech.

Wojna z Niemcami

O prawa Zbigniewa do tronu książęcego upomniał się król Niemiec i przyszły cesarz, Henryk V. Wykorzystał on spór między braćmi jako pretekst do wmieszania się w sprawy Polski i narzucenia jej zwierzchności. W 1109 roku sprzymierzone wojska niemiecko-czeskie zaatakowały polskie ziemie, próbując szturmem zająć leżący nad Odrą **Głogów**. Mieszkańcy grodu zdołali jednak odeprzeć atak. Skuteczna obrona Głogowa oraz innych grodów na Śląsku (m.in. Wrocławia) zmusiła nieprzyjaciół do wycofania się z Polski, a zawarte układy potwierdziły niezależność księstwa Piastów od Rzeszy.

Po wygranej wojnie Bolesław podstępem zwabił Zbigniewa do kraju, obiecując mu nietykalność. Gdy jednak brat przyjechał, rozkazał go pojmać i oślepić. Niedługo później Zbigniew zmarł.

Ciekawe!

Bolesław otrzymał od potomnych przydomek Krzywousty. Być może pod tym określeniem kryje się wyraz krzywoprzysięzca (nazywa się tak osobę, która łamie złożone komuś przyrzeczenie). Niektórzy historycy przypuszczają, że w ten sposób upamiętniono podstępne schwytanie Zbigniewa.

Obrona Głogowa w 1109 roku

Dzięki bohaterstwu mieszkańców Głogowa gród nie został zdobyty. Niemcom nie pomogło nawet użycie machin oblężniczych.

1. Łucznicy strzelali do nieprzyjaciela z dużej odległości. Dzięki temu nie byli narażeni na bezpośrednie ciosy.
2. Podczas szturmu Głogowa Niemcy wspinali się na wały grodu po drabinach.
3. Machiny wojenne wyrzucały w stronę wrogów olbrzymie kamienie.
4. Obrońcy wylewali na atakujących wrzącą wodę i smołę oraz zrzucali na nich kamienie.

1. Opisz uzbrojenie walczących wojsk.

2. Opowiedz, na podstawie ilustracji, o sposobach zdobywania grodów w średniowieczu.

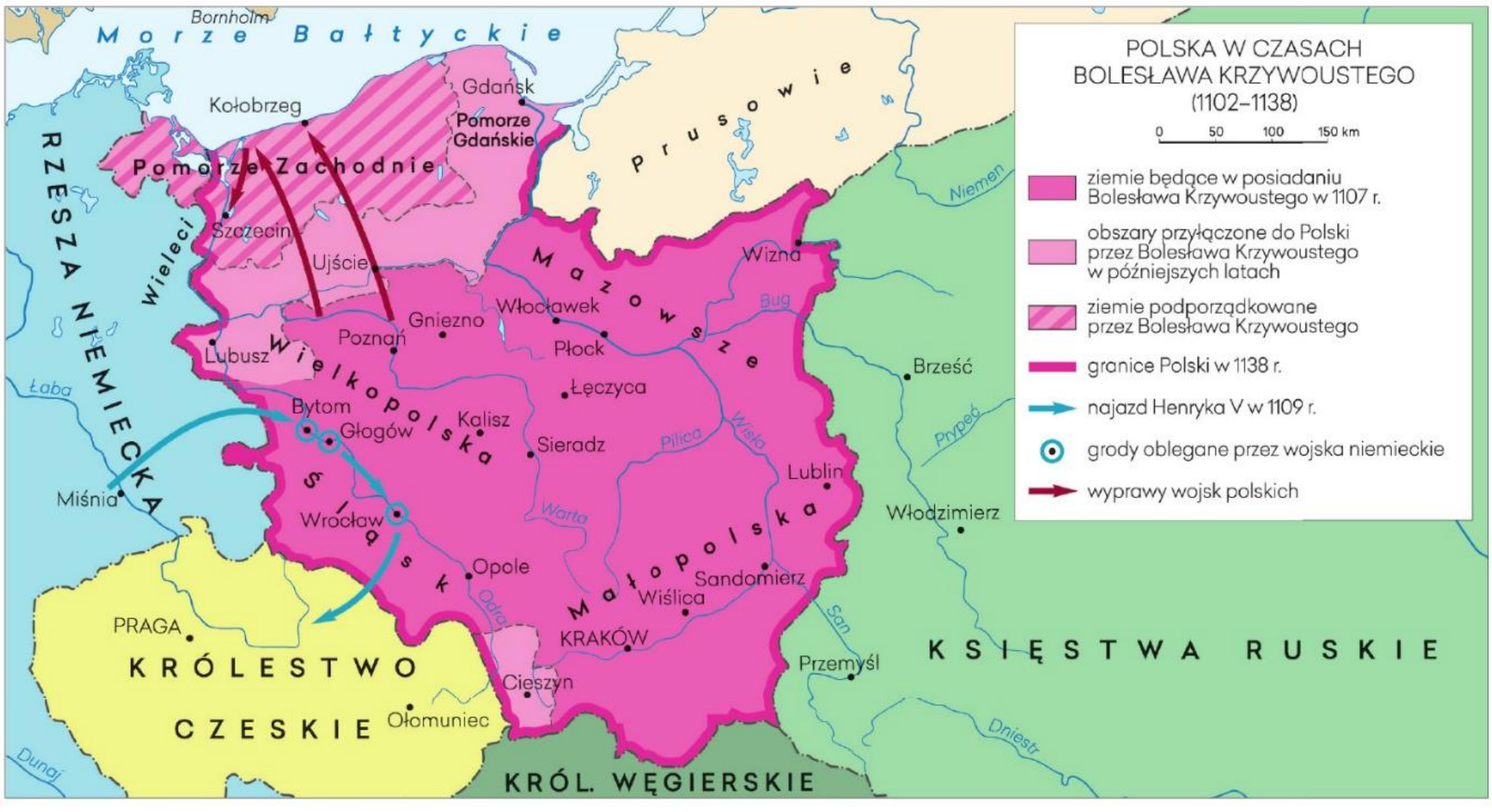
Panowanie Bolesława znamy dobrze dzięki relacji Galla Anonima. Kronikarz żył i działał na dworze władcy. Na zdjęciu: karta z XV-wiecznego wydania kroniki Galla.

Bolesław dokonał licznych fundacji na rzecz Kościoła. Jedną z nich jest kościół św. Idziego w Inowłodzu.

Podbój Pomorza

Podczas swojego panowania Bolesław Krzywousty dążył do odzyskania Pomorza. W czasach Mieszka I i Bolesława Chrobrego ziemie te znajdowały się w granicach państwa Piastów, ale później się usamodzielniły. Walki o Pomorze trwały kilka lat. W efekcie Krzywousty włączył do Polski jego wschodnią część, czyli **Pomorze Gdańskie**. Uzależnił też od siebie **Pomorze Zachodnie**. Aby utrwalić swoje zwierzchnictwo nad tymi ziemiami, Bolesław organizował liczne misje chrystianizacyjne. Szczególną rolę w chrystianizacji Pomorza odegrał wysłannik księcia – misjonarz Otton z Bambergu.

● Pokaż nabytki terytorialne Polski z czasów Bolesława Krzywoustego oraz ziemie przez niego uzależnione.

Statut Bolesława Krzywoustego

U kresu życia Bolesław, który doczekał się kilku synów, coraz bardziej niepokoił się tym, co stanie się z państwem po jego śmierci. Obawiał się, że jeśli przekaże pełnię władzy najstarszemu synowi, pozostali zbuntują się przeciwko władzy brata. Decyzja o podziale ziem też była ryzykowna – jej konsekwencją mógł być całkowity rozpad państwa. Bolesław wybrał rozwiązanie pośrednie; takie, które pozwoliłoby zachować jedność państwa. Zgodnie z jego wolą, pełnoletni synowie władcy – Władysław, Bolesław i Mieszko – otrzymali swoje dzielnice (dwaj młodsi – Henryk i Kazimierz – objęli je później). Najstarszy z synów – Władysław (a po jego śmierci kolejny najstarszy książę piastowski) – uzyskał szczególne uprawnienia. Zgodnie z **zasadą senioratu** (jako **senior**) otrzymał władzę zwierzchnią nad wszystkimi dzielnicami. Kierował polityką zagraniczną i miał najwyższą władzę sądowniczą. Seniorowi podlegała też osobna **dzielnica senioralna**, która obejmowała ziemię krakowską, sieradzką, część Kujaw i Pomorze Gdańskie. Statut Bolesława Krzywoustego, czyli akt prawny, w którym książę zawarł zasady następstwa tronu, wszedł w życie z chwilą śmierci władcy w **1138 roku**.

Monety z czasów Piastów

W średniowieczu przywilejem władców było bicie monet. Aby podkreślić swoje znaczenie umieszczali oni na nich własne wizerunki. Bogatą kolekcję monet z czasów Piastów możemy zobaczyć między innymi w Muzeum Narodowym w Warszawie. Na zdjęciu: moneta z czasów Bolesława Krzywoustego.

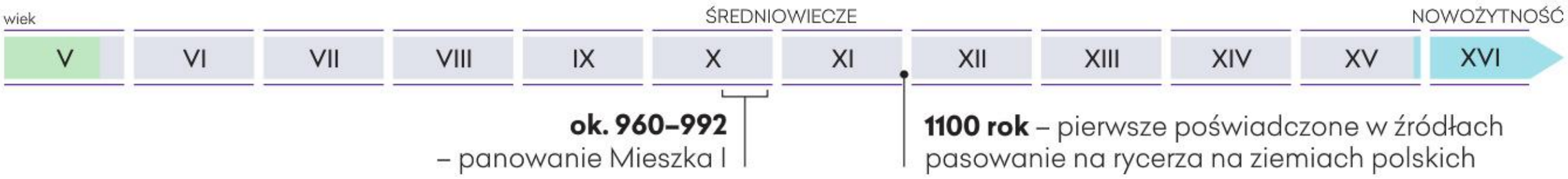
W skrócie

- Przed śmiercią Władysław Herman podzielił terytorium Polski między dwóch synów. Jedną z dzielnic objął we władanie Bolesław Krzywousty, który w 1107 roku pokonał swojego brata i zjednoczył państwo.
- Do największych sukcesów Bolesława Krzywoustego należało odparcie najazdu króla Niemiec w 1109 roku oraz umocnienie polskich wpływów na Pomorzu.
- Po śmierci Bolesława Krzywoustego w 1138 roku Polska została podzielona na dzielnice między synów władcy. Zgodnie z zasadą senioratu zwierzchność nad całym obszarem państwa sprawował najstarszy piastowski książę. Jako seniorowi podlegała mu dzielnica senioralna.

Czy już umiesz?

1. Opisz konflikt Bolesława Krzywoustego z Rzeszą Niemiecką. Podaj jego przyczyny i skutki.
2. Jaką politykę Bolesław Krzywousty prowadził wobec Pomorza?
3. Wyjaśnij, na czym polegał podział kraju wprowadzony w statucie Bolesława Krzywoustego. Dlaczego książę ustanowił zasadę senioratu?

6.5 W kraju pierwszych Piastów

Podejmij temat

- Przeczytaj tekst Ibrahima ibn Jakuba, żydowskiego podróżnika, który w X wieku opisał kraj Mieszka. Powiedz, jak przedstawił nasze państwo.
- Jakiego określenia użył autor relacji w stosunku do ziem polskich? Wyjaśnij dlaczego.

Ibrahim ibn Jakub[1] o kraju Mieszka

A co się tyczy kraju Mieszka, to [jest] on najrozleglejszy z ich [słowiańskich] krajów. Obfituje on w żywność, mięso, miód i rolę orną. […] Ma on [Mieszko] trzy tysiące pancernych [podzielonych na] oddziały, a setka ich znaczy tyle co dziesięć secin[2] innych [wojowników]. Daje on tym mężom[3] odzież, konie, broń i wszystko, czego tylko potrzebują. A gdy jednemu z nich urodzi się dziecko, on każe mu wypłacać żołd od chwili urodzenia, czy będzie płci męskiej, czy żeńskiej.

Źródło: Ibrahim ibn Jakub o państwie Mieszka I, w: Wiek V–XV w źródłach…

[1] Ibrahim ibn Jakub – żył w X wieku, żydowski kupiec i podróżnik po krajach zachodniej i środkowej Europy.

[2] Secina – tu: setka osób.

[3] Mąż – tu: mężczyzna.

Najwyższym dostojnikiem państwowym za pierwszych Piastów był **palatyn**, zwany również **wojewodą**. Miał on duży zakres uprawnień – dowodził wojskiem, nadzorował administrację i sprawował sądy w imieniu księcia.

Książę i jego państwo

Ibrahim ibn Jakub przedstawił Polskę jako kraj rozległy i zamożny. W swoim opisie nazwał ją krajem Mieszka. Nie bez powodu. Książę sprawował zwierzchnią władzę w państwie, ustanawiał prawa, był właścicielem ziemi, najwyższym sędzią i głównym dowódcą wojsk. Miał też między innymi wyłączne prawo do polowania na grubą zwierzynę (np. niedźwiedzie i jelenie) oraz czerpania zysków z wydobywania soli. Władza Mieszka oraz jego następców z dynastii Piastów nie była jednak nieograniczona. Książęta musieli się liczyć ze zdaniem możnowładców. Do tej grupy należeli wysocy urzędnicy, którzy zostali obdarzeni przez księcia ważnymi godnościami lub ziemią.

W piastowskim grodzie

Ośrodkiem władzy książąt były grody. Na czele takiej osady obronnej stał **kasztelan**, który pobierał daniny od mieszkańców okolicznych wsi, sprawował sądy, a w razie zagrożenia – organizował obronę. W grodzie stacjonowali wojowie i mieszkali urzędnicy, tu ludność chroniła się w czasie najazdu. W osadzie znajdował się też kościół. W czasach pierwszych Piastów najważniejszym grodem było Gniezno, uznawane za pierwszą stolicę Polski. Zobacz, jak wyglądał ten gród na przełomie wieków X i XI.

1. Wyjaśnij, jakie funkcje pełnił gród w państwie Piastów.
2. Wskaż najstarszą część grodu. Wymień budowle, które się w niej znajdowały. Co je wyróżniało spośród pozostałych domostw?
3. Która część grodu dała początek miastu? Kto w niej mieszkał?

Społeczeństwo za pierwszych Piastów

Znasz już księcia i możnych, którzy mieli największy wpływ na rządy w państwie. Poznaj inne grupy żyjące w Polsce pierwszych Piastów.

Wojowie

Mieszko utrzymywał stałą drużynę, czyli oddział wojów. Strzegli oni grodów i pilnowali, by poddani składali daniny. Pełnili też funkcję straży przybocznej władcy.

Rzemieślnicy

Mieszkańcy podgrodzi trudnili się rzemiosłem i handlem. Dzięki bliskiemu sąsiedztwu grodu łatwiej mogli sprzedać swoje towary i schronić się w nim w razie zagrożenia.

Duchowni

Wraz z przyjęciem chrześcijaństwa do Polski przybyli duchowni; początkowo było ich niewielu i pochodzili głównie z innych krajów. Służyli oni księciu radą i pomagali w prowadzeniu spraw państwowych.

Chłopi

Najliczniejszą grupą byli wolni chłopi – kmiecie. Dostarczali władcy danin w postaci zboża, zwierząt hodowlanych i produktów rzemieślniczych. Mieli też obowiązek budowy grodów, a także naprawiania dróg i mostów.

Ludność służebna

Część ludności wiejskiej była zwolniona z obowiązku świadczenia danin, ale w zamian musiała wytwarzać określone produkty na rzecz dworu (żywność, ubrania, narzędzia i broń) lub świadczyć konkretne usługi (np. opiekować się gniazdami sokołów lub zajmować hodowlą trzody). Ta grupa to ludność służebna.

1. Opisz uzbrojenie wojów.
2. Porównaj zajęcia kmieci i ludności służebnej.

Początki zależności lennych na ziemiach polskich

W czasach Mieszka I i Bolesława Chrobrego w Polsce nie istniały jeszcze stosunki lenne, jakie znasz z lekcji o feudalizmie. Nie było rycerstwa, a siłę zbrojną państwa stanowiła drużyna utrzymywana przez władcę. Jednak obszar kraju powiększał się, a finansowanie wojów było kosztowne. Dlatego kolejni władcy zaczęli zwalniać niektórych chłopów z płacenia danin w zamian za pełnienie służby konnej. Nadawali im również (a także możnym) ziemię w użytkowanie (lenno). Uzyskiwane z nich dochody miały umożliwić lennikowi utrzymanie się oraz przygotowanie uzbrojenia i zakup konia. W ten sposób w Polsce zaczął się kształtować **stan rycerski**. Z czasem coraz potężniejsi rycerze, cieszący się przywilejami władców, zaczęli uzależniać od siebie chłopów mieszkających w ich dobrach.

W skrócie

- W czasach pierwszych Piastów państwo było własnością księcia, który ustanawiał prawa i sprawował sądy. Najbardziej wpływową grupą byli możni.
- Ośrodkiem władzy polskiego księcia był gród. W jego sąsiedztwie rozwijały się podgrodzia. Mieszkali w nich kupcy i rzemieślnicy.
- Drużyna wojów stanowiła przyboczną straż księcia. W czasie wojny broniła granic państwa.
- Do ludności wiejskiej zaliczamy kmieci, czyli wolnych chłopów, oraz ludność służebną.
- W początkach XI wieku w Polsce zaczęły się kształtować stosunki lenne. W wyniku tych zmian uformował się stan rycerski.

Czy już umiesz?

1. Powiedz, jakie funkcje pełnili wojewoda i kasztelan.
2. Wytłumacz, dlaczego w początkach istnienia państwa polskiego duchowni byli w większości obcokrajowcami.
3. Wyjaśnij, w jaki sposób ukształtowało się w Polsce rycerstwo.
4. Udowodnij, że państwo w czasach pierwszych Piastów było wyłączną własnością księcia. Odwołaj się do wiadomości zdobytych na poprzednich lekcjach.

Ciekawe!

Pierwsze poświadczone w źródłach historycznych pasowanie na rycerza na ziemiach polskich odbyło się w 1100 roku w Płocku. Zaszczytu dostąpił młody książę Bolesław (Krzywousty), a ceremonii dokonał jego ojciec – Władysław Herman.

Ostrów Lednicki

Jednym z ważniejszych ośrodków obronnych i administracyjnych Polski w czasach Mieszka I był Ostrów Lednicki. Na wyspie można zobaczyć pozostałości palatium, czyli siedziby władcy i ruiny kościoła. Opiekę nad tymi zabytkami sprawuje Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy.

Jakich produktów dostarczała księciu ludność zamieszkująca osady służebne o nazwach: Szczytniki, Piekary, Koniuchy, Skotniki, Świniary i Kobylniki? Ustal, czy w twojej okolicy znajdują się wsie o takich lub podobnych nazwach.

Podsumowanie działu 6

1 Powiedz, którym piastowskim władcom zawdzięczamy wymienione w ramce dokonania.

chrzest Polski	utworzenie arcybiskupstwa w Gnieźnie	odparcie najazdu Henryka V

2 Obejrzyj reprodukcję obrazu Jana Matejki. Następnie odpowiedz na pytania i wykonaj polecenia.

a) Do jakiego wydarzenia historycznego nawiązuje obraz? Kiedy miało ono miejsce?
b) Co na obrazie symbolizuje krzyż?
c) Rozpoznaj na obrazie i nazwij poszczególne grupy społeczne żyjące w państwie Mieszka I.
d) Spośród poniższych określeń wybierz te, które, twoim zdaniem, określają nastrój dzieła. Uzasadnij swój wybór.

pogodny ponury uroczysty tajemniczy radosny

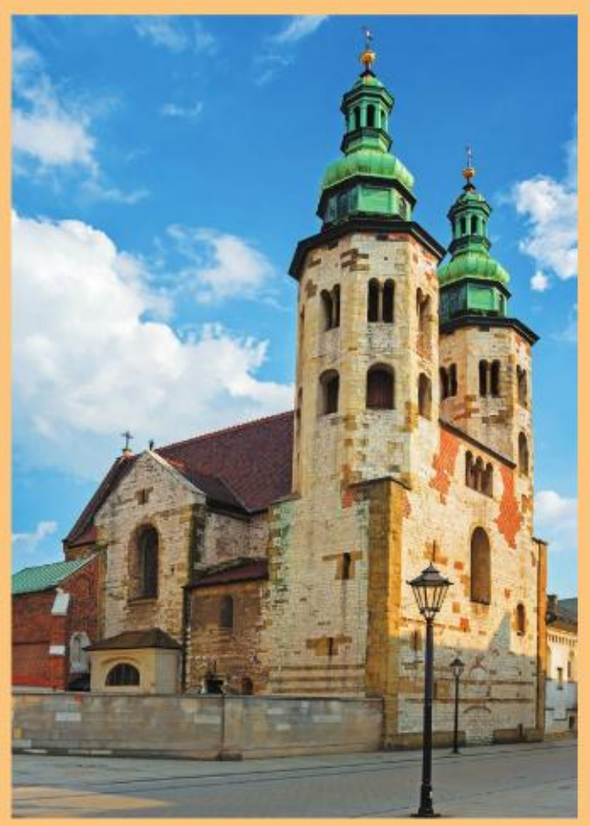

Jan Matejko, *Zaprowadzenie chrześcijaństwa*

3 Omów stosunki Polski z cesarstwem (Rzeszą Niemiecką) w czasach pierwszych Piastów.

4 Przyjrzyj się budowli przedstawionej na zdjęciu. Następnie wykonaj polecenia.

a) Ustal, za czyjego panowania wybudowano kościół.
b) Wymień funkcje, jakie pełniła ta budowla w średniowieczu.
c) Rozpoznaj styl, w jakim została zbudowana. Wskaż na zdjęciu charakterystyczne cechy tego stylu.
d) Ustal, do którego zgromadzenia zakonnego należał ten kościół w przeszłości.

Kościół św. Andrzeja w Krakowie, zbudowany w latach 1079–1089.

5 Przygotujcie rymowany wiersz zawierający podstawowe informacje na temat najważniejszych władców z dynastii Piastów.

- Podzielcie się na kilkuosobowe grupy. Każdy zespół opracowuje strofy na temat jednego z poznanych władców piastowskich.
- W swoich utworach zawrzyjcie najistotniejsze fakty z historii Polski.
- W celu ułatwienia sobie zadania przygotujcie wiersz do znanej melodii.

7. Od rozbicia dzielnicowego do Kazimierza Wielkiego

1. Przedstawiciele której grupy średniowiecznego społeczeństwa zostali przedstawieni na rysunku? Czym się zajmują na co dzień?
2. Jakie daniny sołtys pobiera od mieszkańców osady? W czyim imieniu działa?
3. Nazwij budynki widoczne na rysunku. Jakie było ich przeznaczenie?

7.1 Podzielona Polska

Podejmij temat

- Przypomnij, czym był statut Bolesława Krzywoustego.
- Wyjaśnij, na czym polegała wprowadzona przez władcę zasada senioratu. Przed czym miała ona uchronić Polskę?

Rozbicie dzielnicowe

Zgodnie z zasadą senioratu, wprowadzoną w statucie Bolesława Krzywoustego, najstarszy z Piastów miał władać dzielnicą senioralną (jako senior) i sprawować zwierzchnictwo nad dzielnicami pozostałych książąt piastowskich. Bolesław wprowadził tę zasadę, by utrzymać jedność państwa. Stało się jednak inaczej. Po jego śmierci w 1138 roku Polska stopniowo uległa rozpadowi na kilka samodzielnych księstw. W historii naszego kraju rozpoczął się okres **rozbicia dzielnicowego**. Trwał on prawie dwieście lat: od 1138 roku do początku XIV wieku.

Obalenie zasady senioratu

Po śmierci Krzywoustego władzę w dzielnicy senioralnej objął jego najstarszy syn – Władysław. Nie uszanował on woli ojca i dążył do odebrania braciom ich dzielnic. Konflikt doprowadził do wybuchu wojny domowej, w której bracia pokonali Władysława i wygnali go z kraju. Oznaczało to poważne naruszenie zasady senioratu. W wiekach XII i XIII łamano ją jeszcze kilkakrotnie. Na przykład w 1180 roku możni ogłosili seniorem najmłodszego syna Bolesława – Kazimierza Sprawiedliwego, mimo że jeszcze żyli starsi od niego książęta piastowscy. Łamanie zasady senioratu przyczyniło się do osłabienia autorytetu seniora. W XIII wieku książęta dzielnicowi przestali po prostu uznawać jego zwierzchnictwo. Stali się oni samodzielnymi panami w swoich dzielnicach. Sprawowali w nich władzę dziedziczną i dzielili ziemie między swoich synów, a ci z kolei między swoich. W XIII wieku istniało już kilka samodzielnych księstw piastowskich.

Władysław był księciem krakowskim w latach 1138–1146. Od potomnych otrzymał przydomek Wygnaniec.

Wewnętrzne skutki rozbicia dzielnicowego

Rozbicie dzielnicowe miało dla Polski wiele różnorodnych następstw.

Między książętami dzielnicowymi wybuchały liczne konflikty. Wojny pustoszyły kraj, rujnowały wsie i pola uprawne. Skutkowało to zubożeniem chłopów oraz uszczupleniem dochodów uzyskiwanym z ziemi przez panów feudalnych – głównie Kościół, możnych i rycerstwo.

Niespokojna sytuacja utrudniała rozwój gospodarki na ziemiach polskich. Słabi książęta nie byli w stanie skutecznie zapewnić bezpieczeństwa miastom. Z kolei pozbawieni należytej ochrony kupcy zmagali się z napadami rabunkowymi na szlakach handlowych.

W okresie rozbicia wzrosło znaczenie Kościoła w Polsce. Dzięki przywilejom uzyskiwanym od poszczególnych książąt duchowni przestali podlegać sądom świeckim. Książęta piastowscy utracili też wpływ na obsadę biskupstw. W ten sposób duchowieństwo uniezależniło się od władców.

Zagrożenia zewnętrzne

Skłóceni książęta piastowscy nie zdołali przeciwstawić się obcym najazdom i zapobiec oderwaniu od Polski niektórych ziem. Na przełomie wieków XII i XIII od Piastów uniezależniło się Pomorze. Poważne zagrożenie od zachodu stanowiła Marchia Brandenburska. W drugiej połowie XIII stulecia zagarnęła ona ziemię lubuską oraz obszar między Pomorzem Zachodnim a Wielkopolską. Na tych terenach powstała nieprzyjazna Polsce **Nowa Marchia**. Na południu leżały wrogo nastawione Czechy. Pod koniec XIII wieku podporządkowały sobie one część Śląska – najbogatszej dzielnicy Piastów.

W połowie XIII wieku na ziemiach polskich pojawiło się potężne zagrożenie ze wschodu. Europę najechali **Mongołowie** (zwani również **Tatarami**) – wędrowny lud pasterski zamieszkujący Azję Środkowo-Wschodnią. Zwycięski pochód armii mongolskiej próbowało powstrzymać polskie rycerstwo pod dowództwem księcia śląskiego Henryka Pobożnego. W **1241 roku** poniosło jednak klęskę w bitwie pod **Legnicą**, podczas której zginął książę Henryk. Zwycięscy Mongołowie wycofali się na Węgry. Do końca XIII wieku jeszcze dwukrotnie najeżdżali ziemie polskie, siejąc olbrzymie spustoszenia.

Mongołowie zawdzięczali swoje zwycięstwo w bitwie pod Legnicą w 1241 roku znakomicie wyszkolonej armii – wyposażonej w łuki i szable. Ukazana scena walki pochodzi z XV-wiecznego obrazu.

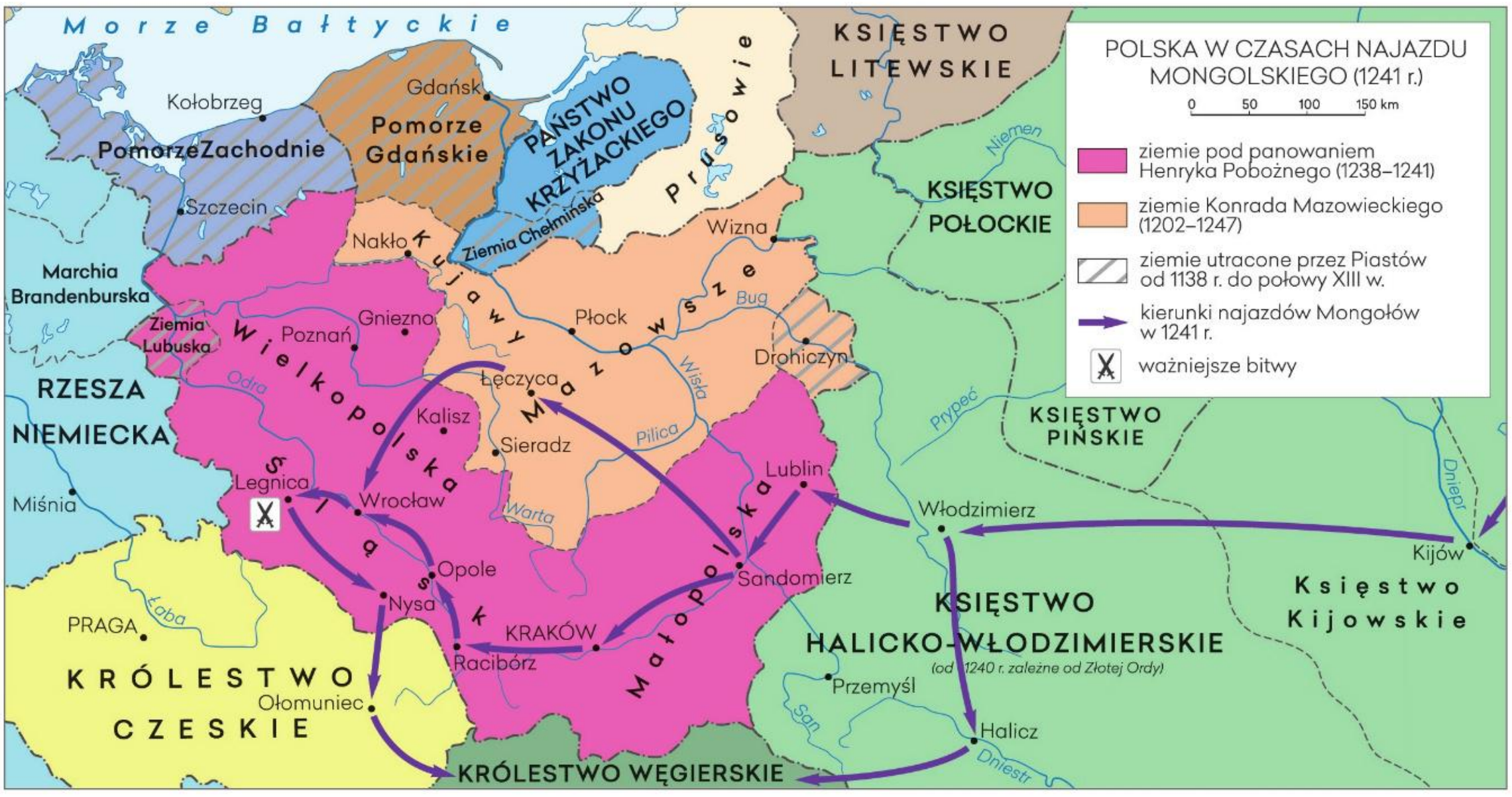

Na czele zakonu krzyżackiego stał wielki mistrz. Był on wybierany dożywotnio przez najwyższych dostojników zakonnych. Wielki mistrz kierował polityką zakonu i dowodził siłami zbrojnymi. Na zdjęciu: posąg wielkiego mistrza Hermana von Salzy [czyt. zalcy] na zamku w Malborku.

Krzyżacy na ziemiach polskich

W XIII wieku Mazowsze i Kujawy zmagały się z niszczycielskimi najazdami sąsiednich plemion Prusów. Obrona pogranicza organizowana przez książąt piastowskich była nieskuteczna. W tej sytuacji książę **Konrad Mazowiecki**, władca Mazowsza i Kujaw, wezwał na pomoc **Krzyżaków**. Rycerze zakonni, znani z bitności w walkach z muzułmanami w Ziemi Świętej, mieli pomóc Konradowi w obronie przed pogańskimi najazdami. W **1228 roku** książę nadał im we władanie ziemię chełmińską. W ciągu kilkudziesięciu lat Krzyżacy zajęli ziemie Prusów. Podbitą ludność traktowali z wielkim okrucieństwem i poddawali przymusowej chrystianizacji.

Wkrótce po zakończeniu podboju Krzyżacy zbudowali na zajętych przez siebie terenach potężne państwo, które z czasem zwróciło się przeciw Polsce. Swoją siłę zawdzięczało ono sprawnej administracji i dobrze rozwiniętej gospodarce. Krzyżacy sprowadzali bowiem na niezasiedlone ziemie osadników z Niemiec, którzy zakładali miasta (m.in. Toruń i Kwidzyn) oraz wsie. Stały się one dla zakonu źródłem wielkich dochodów. Krzyżacy przeznaczali te pieniądze na budowę twierdz i prowadzenie wojen, m.in. z Polską i Litwą.

1. Pokaż terytorium, które książę Konrad Mazowiecki nadał Krzyżakom w 1228 roku.
2. Które regiony ucierpiały najbardziej w wyniku najazdu mongolskiego w 1241 roku?

Zamek w Malborku

Krzyżacy stolicą swojego państwa uczynili Malbork – miasto leżące nad rzeką Nogat. Zbudowali tam potężny zamek, który jest wspaniale zachowanym przykładem architektury gotyckiej.

Budowla składa się z trzech zamków (Wysokiego, Średniego i Niskiego) wyposażonych w liczne wieże i baszty, połączonych systemem podwójnych murów obronnych.

Największym i najwspanialszym zamkowym wnętrzem jest Wielki Refektarz – olbrzymia sala przeznaczona na wspólne biesiady rycerzy zakonnych.

Wymień trzy cechy architektury gotyckiej na przykładzie zamku w Malborku.

W skrócie

- W 1138 roku w historii Polski rozpoczął się okres rozbicia dzielnicowego. Trwał on do początku XIV wieku. Jedną z przyczyn rozbicia było obalenie zasady senioratu.
- W następstwie rozbicia dzielnicowego w Polsce nasiliły się wojny domowe. Osłabiony kraj nie był w stanie skutecznie przeciwstawić się obcym najazdom i potężnym sąsiadom.
- W 1241 roku ziemie polskie najechali Mongołowie, którzy odnieśli zwycięstwo w bitwie pod Legnicą.
- Dla obrony Mazowsza przed Prusami książę Konrad Mazowiecki sprowadził do Polski Krzyżaków. W XIII wieku podbili oni ziemie Prusów i stworzyli państwo zakonne ze stolicą w Malborku.

Czy już umiesz?

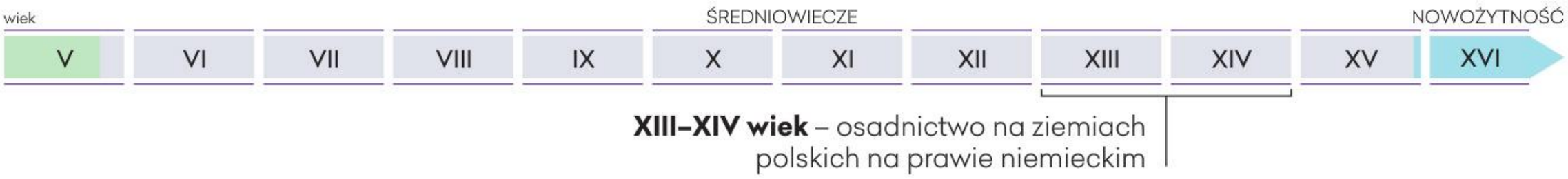
1. Wymień przyczyny i skutki rozbicia dzielnicowego.
2. Z jakich powodów sprowadzono Krzyżaków na ziemie polskie?
3. Porównaj sytuację Polski i państwa zakonu krzyżackiego pod koniec XIII wieku.

Szlak zamków gotyckich

Atrakcją Pomorza, Warmii i Mazur jest szlak zamków gotyckich. Łączy on 12 warowni zlokalizowanych na obszarze dawnego państwa krzyżackiego. Wybudowano je z charakterystycznej dla tego regionu czerwonej cegły. Na zdjęciu: zamek w Kwidzynie w woj. pomorskim.

7.2 Przemiany gospodarcze i społeczne na ziemiach polskich

Podejmij temat

Oto niektóre zdobycze techniki średniowiecznej związane z rolnictwem. Przypomnij, jak wpłynęły one na wydajność prac polowych.

Ważnym przywilejem, uzyskiwanym przez możnych i Kościół, było sprawowanie sądów nad ludnością zamieszkującą ich dobra. Częstą karą, stosowną wobec chłopów przez sądy panów feudalnych, było zakucie w dyby (na zdjęciu).

Nadanie – obdarzenie kogoś czymś, np. tytułem, przywilejami.

Zmiany na wsi

W wiekach XIII i XIV na ziemiach polskich zaszły ważne przemiany gospodarcze. Ich oznaką było upowszechnienie się **trójpolówki** oraz żelaznego **pługa**. Nowa metoda uprawy ziemi i nowoczesne – jak na owe czasy – narzędzie pozwoliły chłopom sprawniej pracować na roli i tym samym uzyskiwać większe plony. Niemałe znaczenie miało też pojawienie się **młynów**. Mechaniczne przetwarzanie ziarna na mąkę, z wykorzystaniem siły wiatru i wody, poprawiło wydajność pracy i umożliwiło znaczny postęp w rolnictwie.

Na gospodarkę wpłynęła też sytuacja polityczna ziem polskich w okresie rozbicia dzielnicowego. Piastowie wciąż byli dynastią panującą, ale władza książąt osłabła. Czynili oni bowiem liczne **nadania** na rzecz możnowładztwa i Kościoła. W ten sposób ziemia książęca zyskiwała nowych bogatych właścicieli – świeckich i duchownych. Z czasem otrzymywali oni od książąt kolejne przywileje, np. zwolnienie ludności zamieszkującej ich dobra z obowiązków świadczenia danin i posług na rzecz księcia. Chłopi byli jednak zobowiązani nadal świadczyć daniny – ale na rzecz nowych właścicieli, którzy w ten sposób zwiększali swoje dochody.

Rozwój osadnictwa na ziemiach polskich

Niezależnie od tego, kto był panem ziemi – książę, możnowładca czy biskup – właścicielowi zależało na osiąganiu z dóbr ziemskich jak największych przychodów. W tym celu sprowadzał osadników z różnych krajów, najczęściej z **Niemiec** i **Niderlandów** (czyli dzisiejszej Belgii, Holandii i Luksemburga). Osadnicy zagospodarowywali nieużytki, a płacone przez nich podatki przynosiły znaczne dochody. Największy ruch osadniczy na ziemiach polskich odbywał się w wiekach XIII i XIV, zwłaszcza na Śląsku.

Przybyszów z zagranicy łatwo było przekonać do osiedlania się na naszych ziemiach, gdyż na wielu obszarach Europy Zachodniej występowało przeludnienie. W tamtejszych miastach panowała olbrzymia konkurencja między rzemieślnikami, a także pomiędzy kupcami. Brakowało też terenów pod uprawę. Dlatego osadnicy chętnie przybywali na słabiej zaludnione ziemie polskie. Mogli też liczyć na duże przywileje ze strony właścicieli dóbr ziemskich.

W XIII wieku na ziemie polskie coraz liczniej zaczęli przybywać osadnicy żydowscy. Zajmowali się oni głównie rzemiosłem i handlem, przyczyniając się do ich rozwoju. Na zdjęciu: żydowscy bankierzy ukazani na średniowiecznej miniaturze.

1. Przyjrzyj się zamieszczonej mapie. Wskaż tereny, na których rozwijało się niemieckie osadnictwo.

2. Podaj przykłady miast z twojego regionu lokowanych w średniowieczu. W którym wieku zostały założone?

Podczas lokacji polskich miast najczęściej korzystano z wzorów niemieckiego miasta – Magdeburga. Na zdjęciu: Złotoryja założona w 1211 roku na prawie magdeburskim, będącym odmianą prawa niemieckiego. Zwróć uwagę na prostokątny rynek.

Ukształtowanie się stanu mieszczańskiego i kmiecego

W XIII wieku na ziemiach polskich powstały liczne miasta i wsie. Większość z nich lokowano w taki sam sposób, jaki znasz z lekcji o mieście i wsi w średniowieczu (lokację przeprowadzał zasadźca, który stawał potem na czele samorządu – jako sołtys na wsi lub wójt w mieście). Te rozwiązania prawne były już stosowane w Europie Zachodniej, a na ziemiach polskich upowszechniły się wraz z napływem osadników niemieckich. Dlatego mówimy o zakładaniu osad na **prawie niemieckim**. Miasta i wsie lokowane na tym prawie odróżniała od innych regularna zabudowa i wprowadzenie samorządu. Z czasem na prawie niemieckim lokowano też istniejące już wsie polskie. Stopniowo zanikały osady służebne. W ten sposób sytuacja chłopów na ziemiach polskich uległa ujednoliceniu. Wytworzył się stan **kmiecy** (chłopski); wszyscy należący do niego chłopi mieli podobne prawa i obowiązki. Zbliżone procesy zachodziły w miastach, dzięki czemu ukształtował się stan **mieszczański**.

[1] Bolesław Wstydliwy (1226–1279) – książę sandomierski i krakowski.

[2] Klimaty – tu: strony świata.

[3] Przekupień – człowiek trudniący się drobnym handlem.

Lokacja Krakowa przez księcia Bolesława Wstydliwego[1]

Zamierzając tedy założyć miasto w Krakowie i zgromadzić tamże ludzi z różnych klimatów[2], kładziemy to w uszy wszystkim, tak obecnym, jak przyszłym, że my, Bolesław, z łaski Bożej książę Krakowa i Sandomierza, […] zakładamy je na tym prawie, na jakim założone zostało miasto Wrocław, z tym jednak, by trzymano się nie tego, co się dzieje we Wrocławiu, lecz co się dziać powinno w myśl prawa i form Magdeburga. […]

Przede wszystkim więc tego trwale pragniemy przestrzegać i wójtom naszym […] obiecujemy przestrzegać niewzruszenie, że wszyscy mieszczanie mieszkający w tym mieście nie mają nam dawać ani czynić żadnego czynszu, ani jakiejkolwiek daniny z osób swoich lub mieszkań, własnych lub należących do miasta, przez przeciąg lat sześciu prócz [czynszów] ze sklepów, gdzie się sukno sprzedaje i ze sklepów przekupniów[3], które potocznie zwą się kramy […].

Źródło: *Lokacja miasta Krakowa na prawie niemieckim*, w: *Wiek V–XV w źródłach…*

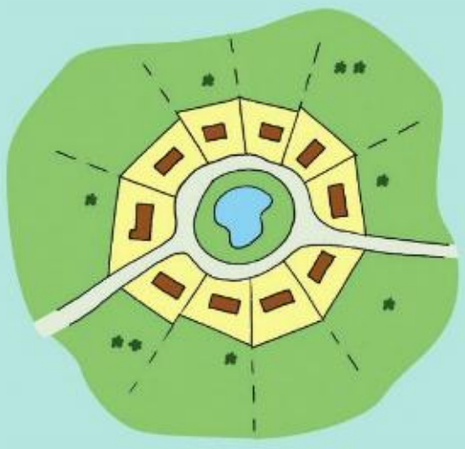
Akt lokacyjny Krakowa wydany przez księcia Bolesława Wstydliwego w 1257 roku

1. Wyjaśnij, jaki był cel wydania aktu lokacyjnego.
2. Powiedz, co miało zachęcać ludzi do osiedlania się w mieście.
3. Na jakim mieście wzorował się książę, wydając prawo lokacyjne dla Krakowa?

Więcej na temat

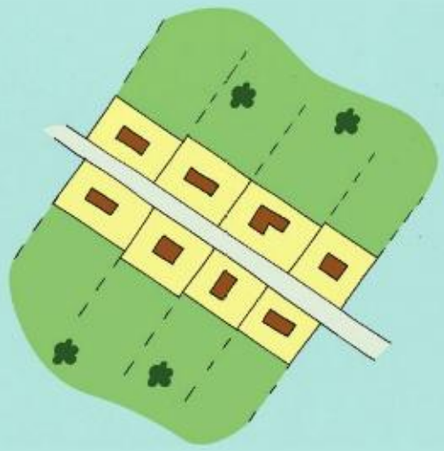
Rodzaje wiejskiej zabudowy

Wsie lokowane z udziałem zasadźcy powstawały według ustalonego planu. Zagrody budowano wokół placu, jeziora (wieś okolnica) lub prostopadle do głównej drogi (wieś łańcuchówka). Za gospodarstwami rozciągały się pola i lasy. Każdy chłop miał działkę tej samej wielkości. Zapewniała ona utrzymanie jego rodzinie, a także pozwalała mu się wywiązać ze świadczeń na rzecz pana feudalnego i Kościoła.

Wieś okolnica

Wieś łańcuchówka

- Ustal, jaki typ zabudowy ma jedna ze wsi znajdujących się w twojej okolicy.

W skrócie

- W wiekach XIII i XIV zaszły ważne przemiany społeczno-gospodarcze na ziemiach polskich. Ich oznaką było upowszechnienie się trójpolówki, pługa i młynów.
- Dzięki licznym przywilejom nadawanym możnym i Kościołowi przez książąt dzielnicowych właściciele ziemscy przejęli uprawnienia sądowe, świadczenia i dochody w swoich dobrach.
- W XIII wieku w Polsce rozwinęło się osadnictwo na prawie niemieckim. Wraz z powstawaniem miast i wsi lokowanych na tym prawie ukształtowały się stany: mieszczański i chłopski.

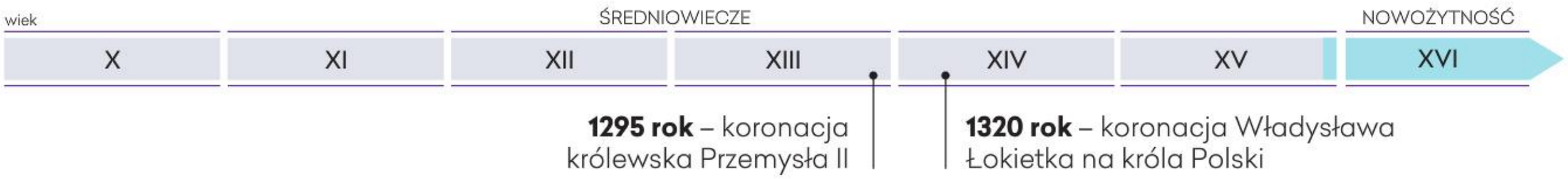
Czy już umiesz?

1. Powiedz, na czym polegał wzrost znaczenia możnowładztwa i Kościoła w czasach rozbicia dzielnicowego.
2. Wyjaśnij, dlaczego osadnicy z krajów Europy Zachodniej chętnie osiedlali się na ziemiach polskich.
3. Dlaczego dla lokacji większości polskich miast stosowano prawo niemieckie?
4. Wyjaśnij, w jaki sposób wykształcił się w Polsce stan mieszczański i kmiecy.

Chełmno – wzór dla innych miast

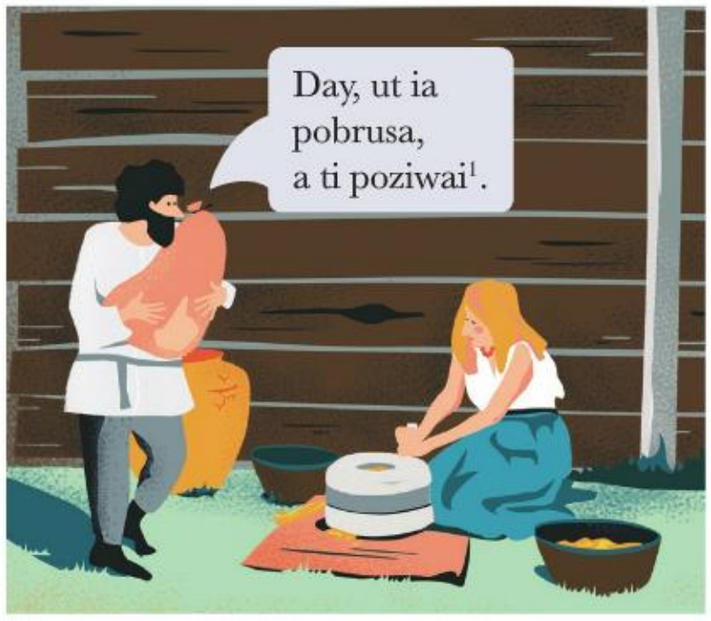
Chełmno jest jednym z najstarszych miast w Polsce. Zostało założone przez Krzyżaków w 1233 roku. Przywilej lokacyjny miasta, znany jako prawo chełmińskie, stał się wzorem do lokowania wielu polskich miast, m.in. Płocka, Warszawy, Gdańska i Olsztyna. Atrakcją Chełmna jest dobrze zachowany średniowieczny układ ulic i mury obronne.

7.3 Ku zjednoczeniu państwa

Podejmij temat

Na podstawie rysunków powiedz, jakie elementy życia codziennego sprawiały, że mieszkańcy ziem polskich, pomimo rozbicia dzielnicowego, odczuwali jedność narodową.

[1] *Day, ut ia pobrusa, a ti poziwai* – *Daj, ja pomielę na żarnach, a ty odpoczywaj* – pierwsze zdanie w języku polskim, zapisane w *Księdze henrykowskiej* pochodzącej z XIII wieku.

Jedność mimo rozbicia

Pomimo braku wspólnego państwa mieszkańców ziem polskich wiele łączyło. Znajdowali się pod panowaniem książąt z jednej **dynastii**. Wyznawali tę samą **wiarę** i należeli do jednego Kościoła – poszczególne dzielnice piastowskie, nawet jeśli zostały czasowo podbite przez obcego władcę, to nadal podlegały arcybiskupstwu w Gnieźnie. Poza tym związane z religią obrzędy, takie jak chrzest, głęboko zakorzeniły się w obyczajach ludności.

Mieszkańcy ziem polskich posługiwali się tym samym **językiem**. Elementem wspólnym była również **historia** – starsi opowiadali dzieciom i wnukom o chlubnych czynach Piastów, rozbudzając w nich poczucie dumy. O tym, że Polacy stanowią jedną wspólnotę, przypominały też częste **kontakty handlowe**. Mieszczanie i chłopi spotykali się na targach i jarmarkach, a kupcy przekraczali w celach handlowych granice poszczególnych dzielnic. Wśród Polaków budziło się przekonanie, że tworzą jeden **naród**.

Ciekawe!

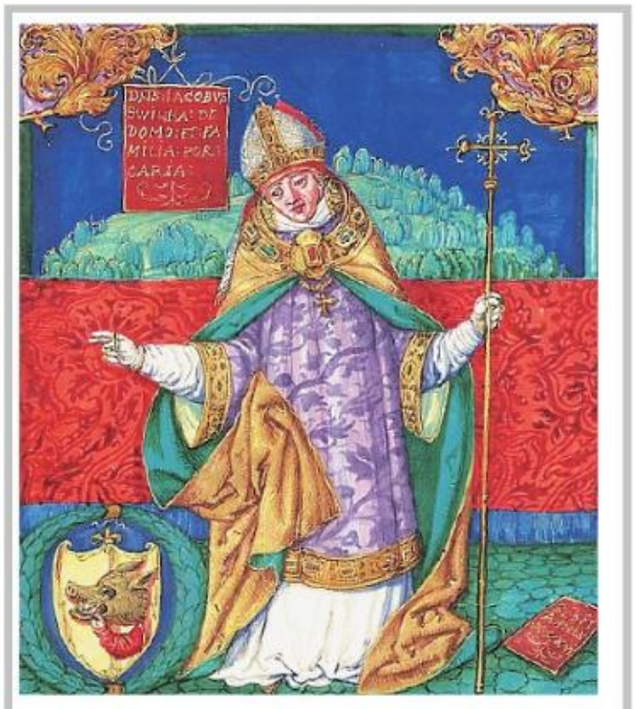
Mieszkańcy ziem polskich dostrzegali, że różnią się pod wieloma względami od osadników przybywających z Niemiec. Swoich zachodnich sąsiadów postrzegali jako niemych, czyli ludzi niemówiących w językach słowiańskich, a zatem wypowiadających się w sposób, którego Polacy nie rozumieli. Stąd wzięło się słowo Niemcy.

Przyczyny zjednoczenia państwa

Rodzące się poczucie jedności narodowej sprzyjało wysiłkom podejmowanym przez kolejnych książąt piastowskich w celu zjednoczenia kraju. Decydujące znaczenie miały jednak wspólne dążenia poszczególnych grup społecznych, które ponosiły negatywne skutki braku jednego silnego państwa. **Mieszczanie** pragnęli poprawy bezpieczeństwa na szlakach handlowych. Dążyli też do zniesienia ceł, które nakładano na granicach poszczególnych księstw. Opłaty te, pobierane od przywozu i wywozu towarów z danej dzielnicy, uszczuplały dochody kupców. Powstanie silnego państwa leżało też w interesie grup utrzymujących się z ziemi – **rycerstwa** i **chłopów**. Obce wojska oraz bandy rabusiów niszczyły pola uprawne, wskutek czego plony były niższe. Zjednoczenie popierał również **Kościół**.

Pierwsze próby zjednoczenia ziem polskich

Zdając sobie sprawę z potrzeby zjednoczenia, niektórzy książęta piastowscy podejmowali próby narzucenia zwierzchności pozostałym Piastom i opanowania Krakowa, który w oczach społeczeństwa wciąż uchodził za stolicę państwa. Scalenie ziem polskich przez jednego władcę było jednak niezwykle trudne. O tron rywalizowało bowiem wielu książąt piastowskich, z których każdy miał poparcie silnych możnych z własnej dzielnicy.

Arcybiskup gnieźnieński Jakub Świnka był jednym z dostojników kościelnych, którzy wzmacniali wśród Polaków poczucie przynależności do jednego narodu. Decyzją arcybiskupa księża mieli głosić kazania w języku polskim, a nie, jak dotąd, po łacinie.

W pierwszej połowie XIII wieku książę śląski Henryk Brodaty zjednoczył Śląsk, Małopolskę i część Wielkopolski. Objął też tron krakowski. Jego dzieło kontynuował syn – Henryk Pobożny. Po jego śmierci w bitwie pod Legnicą państwo uległo rozpadowi.

Książę Przemysł II władał Wielkopolską i Pomorzem Gdańskim. W 1295 roku został koronowany na króla Polski. Jako pierwszy polski władca używał pieczęci z orłem w koronie. Plany dalszego zjednoczenia ziem polskich zniweczyła jego śmierć w 1296 roku.

W 1296 roku Wielkopolskę i Pomorze Gdańskie opanował Władysław Łokietek, książę brzesko-kujawski. Po czterech latach rządów został on jednak wypędzony przez Wielkopolan i uciekł na Węgry. Łokietek nie zrezygnował jednak z walki o tron.

Szczerbiec – miecz koronacyjny polskich władców. Po raz pierwszy użyto go podczas koronacji Łokietka w 1320 roku. Dziś miecz przechowywany jest na Wawelu.

Zjednoczenie Polski

Po ucieczce Łokietka na Węgry żaden z książąt piastowskich nie był na tyle silny, by zjednoczyć kraj. Sytuację skutecznie wykorzystał król czeski **Wacław II**, zięć Przemysła II. W krótkim czasie podporządkował sobie większość dzielnic i został koronowany na króla Polski. Jego rządy w latach 1300–1305 nie cieszyły się jednak popularnością. Władca powierzał urzędy Czechom i Niemcom, co wywoływało opór polskich możnych i rycerstwa. Po jego śmierci do walki o tron znów stanął **Władysław Łokietek**. Tym razem opanował on większość ziem polskich. Jego pozycja była jednak słaba. Książę zmagał się z licznymi buntami, gdyż część ludności popierała innych kandydatów do tronu. Do najpoważniejszego doszło w Krakowie w 1312 roku, gdy przeciw władzy Łokietka wystąpił niemiecki patrycjat. Książę poskromił jednak zbuntowanych mieszczan.

Pomimo trudności Władysław Łokietek został koronowany na króla. Uroczystość odbyła się w **1320 roku** w Krakowie. Koronację Łokietka uznaje się za symboliczny koniec rozbicia. W granicach odbudowanego królestwa znalazły się bowiem dwie najważniejsze historyczne dzielnice państwa – Wielkopolska i Małopolska.

1. Powiedz, jakie ziemie wchodziły w skład państwa polskiego w roku koronacji Władysława Łokietka.
2. Które historyczne dzielnice państwa znalazły się poza odnowionym Królestwem Polskim?

Wojna z Krzyżakami

Z trudności Władysława Łokietka, który mozolnie umacniał swoją władzę w kraju, skorzystali sąsiedzi. W **1308 roku** Brandenburczycy najechali Pomorze Gdańskie. Wtedy polski książę wezwał na pomoc Krzyżaków. Ci wprawdzie wypędzili najeźdźców, ale sami zagarnęli sporny obszar. Utrata Pomorza Gdańskiego, a wraz z nim dostępu do Morza Bałtyckiego, była dla Polski bardzo dotkliwa. Władysław Łokietek próbował odzyskać te ziemie na drodze dyplomatycznej. Gdy jednak podejmowane próby zakończyły się fiaskiem, zdecydował się na działania zbrojne. W rezultacie wybuchła wojna z Krzyżakami. Trwała ona w latach 1327–1332. Polskę wspierali w niej Węgrzy i pogańscy Litwini, Krzyżaków zaś – Czechy. Wynik wojny był niekorzystny dla Polski: Krzyżacy zatrzymali Pomorze Gdańskie, a dodatkowo zajęli jeszcze Kujawy i ziemię dobrzyńską.

Największa bitwa w czasie wojny polsko-krzyżackiej rozegrała się pod Płowcami w 1331 roku. Pomimo zwycięstwa strony polskiej przewaga w wojnie należała do zakonu. Na zdjęciu: obraz *Bitwa pod Płowcami* Wawrzyńca Gościmskiego.

W skrócie

- Pomimo rozbicia politycznego mieszkańców ziem polskich wiele łączyło – mówili tym samym językiem, pielęgnowali wspólną historię i wyznawali tę samą wiarę chrześcijańską.
- W zjednoczeniu ziem polskich olbrzymią rolę odegrał Kościół i władcy piastowscy, w szczególności zaś Władysław Łokietek.
- W 1320 roku Władysław Łokietek został koronowany na króla Polski. Datę tę uznaje się za koniec rozbicia dzielnicowego.
- Za panowania Władysława Łokietka Polska po raz pierwszy musiała stawić czoła potędze Krzyżaków. W XIV wieku zagarnęli oni Pomorze Gdańskie, Kujawy i ziemię dobrzyńską.

Czy już umiesz?

1. Co sprzyjało jednoczeniu ziem polskich w wiekach XIII i XIV?
2. Powiedz, jaką rolę w zjednoczeniu państwa odegrali władcy piastowscy oraz Kościół.
3. Oceń, który książę miał największe zasługi w przezwyciężeniu rozbicia dzielnicowego. Uzasadnij odpowiedź.
4. Jakie było znaczenie królewskiej koronacji Władysława Łokietka?
5. Przedstaw przebieg konfliktu polsko-krzyżackiego za panowania Władysława Łokietka.

Grota Łokietka

Na terenie Ojcowskiego Parku Narodowego znajduje się jaskinia zwana Grotą Łokietka. Legenda głosi, że wypędzony z kraju w 1300 roku książę ukrywał się w niej przed wojskami króla Wacława II.

Wyjaśnij, dlaczego Władysław otrzymał przydomek Łokietek.

7.4 Polska Kazimierza Wielkiego

Podejmij temat

Wymień poznanych władców, którzy otrzymali przydomek Wielki. Czym się wyróżnili spośród innych panujących? Który z polskich monarchów jako jedyny otrzymał taki przydomek?

Kazimierz Wielki ukazany na XVIII-wiecznym obrazie Marcella Bacciarellego [czyt. baczcziarellego]

Kazimierz – najwybitniejszy polski władca

Polska miała wielu wybitnych władców, ale przydomek Wielki otrzymał tylko jeden z nich – **Kazimierz**, syn i następca Władysława Łokietka.

Kazimierz został koronowany na króla w **1333 roku**. Objął rządy w czasie trudnym dla Polski. W granicach naszego państwa znajdowały się tylko Wielkopolska i Małopolska. Ważne historycznie dzielnice albo nie uznawały zwierzchności Królestwa Polskiego (Mazowsze, Śląsk), albo zostały zagarnięte przez sąsiadów (Pomorze Gdańskie, Kujawy, ziemie: chełmińska i dobrzyńska). Wiele problemów nastręczały też roszczenia panującego w Czechach Jana Luksemburskiego, który uważał się za spadkobiercę Wacława II i nadal używał tytułu króla Polski. Jedynym sojusznikiem było Królestwo Węgierskie. Państwem tym władał szwagier króla – Karol Robert, żonaty z siostrą Kazimierza, Elżbietą Łokietkówną.

Więcej na temat

Insygnia królewskie Kazimierza Wielkiego

Poznaj insygnia królewskie, czyli przedmioty symbolizujące władzę monarszą. Należały do Kazimierza Wielkiego.

1. Złota korona – najważniejsze insygnium królewskie
2. Berło – to bogato zdobiona laska
3. Złote jabłko – miało kształt kuli ziemskiej i było zwieńczone krzyżem.

Polityka zagraniczna Kazimierza Wielkiego

Kazimierz wiedział, że Polska jest zbyt słaba, by odbić zagrabione ziemie. Dlatego szukał porozumienia z sąsiadami. Od króla Czech odkupił roszczenia do korony polskiej, jednak zrzekł się na jego korzyść praw do Śląska. Władca rozpoczął też trudne rozmowy z Krzyżakami, zabiegając o zwrot zagarniętych ziem. W **1343 roku**, na skutek tych rozmów, podpisano polsko-krzyżacki pokój wieczysty w Kaliszu. Na jego mocy Krzyżacy zatrzymali Pomorze Gdańskie i ziemię chełmińską. Polska odzyskała natomiast ziemię dobrzyńską i Kujawy.

Aby zrównoważyć utratę Śląska i Pomorza Gdańskiego, Kazimierz podejmował wyprawy na **Ruś Halicką**. Ich efektem było przyłączenie tych ziem do Polski. W granicach naszego państwa znalazły się Przemyśl, Lwów i Halicz. Były to bogate ośrodki leżące na szlaku handlowym prowadzącym z Morza Bałtyckiego nad Morze Czarne. Ważnym osiągnięciem było też uzależnienie od Polski Mazowsza. Sukcesy te sprawiły, że Polska stała się państwem średniej wielkości. Wzrosło również znaczenie naszego kraju w Europie.

Kazimierz był władcą poważanym w Europie. Potwierdzeniem tego był zjazd królów i książąt zorganizowany w Krakowie w roku 1364. Uświetniła go uczta wydana przez Mikołaja Wierzynka.

1. Wymień i wskaż nabytki terytorialne Kazimierza Wielkiego.
2. Pokaż na mapie Śląsk. Które państwo uzależniło od siebie tę dzielnicę?

Reformy wewnętrzne

Mówi się, że Kazimierz Wielki zastał Polskę drewnianą, a zostawił murowaną. Za jego panowania kraj przeżywał okres intensywnego rozwoju. Był on możliwy dzięki polityce gospodarczej władcy, który dbał o wysokie wpływy do królewskiego skarbca i mądrze nimi rozporządzał.

Zyski z handlu

Dzięki przywilejom nadawanym mieszczanom przez króla rozwijał się handel. Na przykład w miastach obdarzonych przez Kazimierza prawem składu kupcy z obcych państw musieli się zatrzymać i wyłożyć na sprzedaż swoje towary.

Dochody z kopalin

Ogromne zyski przynosiło wydobycie soli z kopalń w Wieliczce i Bochni koło Krakowa. Dbał o to żupnik – powołany przez władcę urzędnik królewski, który w jego imieniu zarządzał kopalniami.

Wpływy z podatków

Król wprowadził stały podatek od dóbr ziemskich (poradlny), płacony przez rycerstwo i duchowieństwo.

Zakładanie nowych miast i wsi

Kazimierz sprowadzał na ziemie polskie osadników z zachodu Europy. Dzięki temu powstało kilkadziesiąt nowych miast i kilkaset wsi.

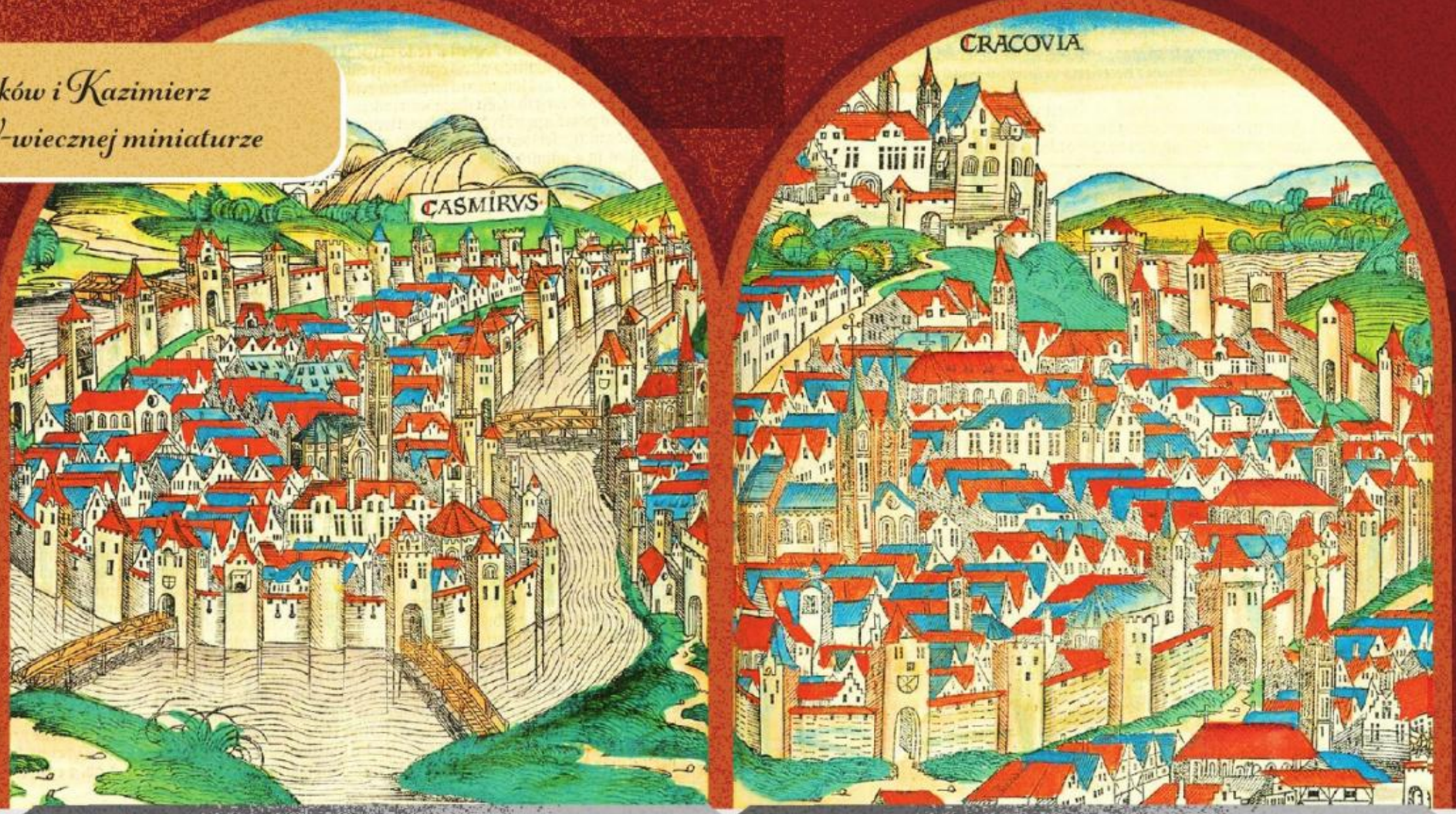
Wprowadzenie monety

Kazimierz Wielki dążył do ujednolicenia systemu monetarnego w kraju. W tym celu wprowadził do obiegu grosz krakowski. Z bicia monety władca czerpał duże zyski.

Dzięki dochodom trafiającym do królewskiego skarbca Kazimierz wzmacniał obronność kraju. Wybudował około 50 zamków, które strzegły granic państwa. Murami otoczył kilkadziesiąt już istniejących miast, m.in. Kraków, Sandomierz i Lublin. Zasłużył się też jako fundator kościołów i klasztorów. W **1364 roku** założył w Krakowie pierwszy **uniwersytet** na ziemiach polskich. Uczelnia kształciła potrzebnych państwu urzędników i prawników oraz przyczyniła się do rozwoju nauki i kultury.

Kraków i Kazimierz na XV-wiecznej miniaturze

FUNDACJE KRÓLA

Zamek w Olsztynie koło Częstochowy

Gotycki kościół w Starej Zagości obok Pińczowa

1. Powiedz, w jaki sposób Kazimierz Wielki zasilał królewski skarbiec.
2. Na jakie cele król przeznaczał zgromadzone pieniądze?

Pieczęć majestatyczna Kazimierza Wielkiego. Widać na niej orła piastowskiego – symbol polskiego państwa.

Ziemia – w średniowiecznej Polsce: podstawowa jednostka administracyjna; w stuleciach XIV i XV większość ziem przekształciła się w województwa.

Wzmocnienie władzy królewskiej

Pomimo zjednoczenia wciąż odczuwano w kraju skutki rozbicia dzielnicowego. W różnych regionach obowiązywały na przykład odmienne prawa lub funkcjonowały osobne urzędy. Prowadziło to do chaosu i osłabiało władzę króla. Aby wzmocnić jedność kraju, Kazimierz Wielki nakazał spisanie i uporządkowanie dotychczasowych przepisów prawnych. Zebrano je w formie statutów – regulowały one wiele przepisów dotyczących prawa karnego. Ustalały też obowiązki w zakresie bezpieczeństwa kraju. Każdy posiadacz dóbr ziemskich musiał się stawić na wezwanie władcy do służby w **pospolitym ruszeniu**. Nazywa się tak wojsko powoływane celem obrony państwa. Obowiązek walki w pospolitym ruszeniu miało głównie rycerstwo (szlachta).

Ważnym krokiem zmierzającym do podporządkowania poszczególnych dzielnic władzy króla było mianowanie przez niego wiernych sobie starostów. Nazywa się tak urzędników, którzy reprezentowali monarchę w poszczególnych **ziemiach**. Starostowie mieli rozległe uprawnienia – m.in. zarządzali majątkami królewskimi i mogli zwoływać pospolite ruszenie (w imieniu monarchy).

[1] Jan z Czarnkowa (ok. 1320–1370) – podkanclerzy koronny, zaufany współpracownik króla Kazimierza Wielkiego, autor *Kroniki*.

Jan z Czarnkowa[1] o panowaniu Kazimierza Wielkiego

Królewską uwieńczony koroną, rządził on powierzonym mu przez Boga królestwem i narodem dzielnie i z pożytkiem. Albowiem, wedle słów proroka, umiłował pokój, prawdę i sprawiedliwość. Był bowiem najżarliwszym opiekunem i obrońcą dobrych i sprawiedliwych, zaś najsroższym prześladowcą złych, grabieżców, gwałcicieli i oszczerców. […]. Za jego czasów żaden z potężnych panów lub szlachty nie śmiał biednemu gwałtu czynić, lecz wszystkich się sądziło według szali sprawiedliwości.

Ponieważ zaś w Królestwie Polskim, w sądach prawa polskiego, sądzono z dawnych czasów podług pewnych zwyczajów, które się bardzo skaziły[2], a przez różne osoby rozmaicie zmieniane, wprowadzały wiele podstępów i krzywd, przeto ten król […] ustawy z prawem i rozumem zgodne […] zawarł w piśmie, dla zachowania na wieczne czasy.

[2] Skaziły się – zostały skażone, zepsuły się.

Źródło: Jan z Czarnkowa, *Kronika*, tłum. J. Żerbiłło, opr. M.D. Kowalski, Kraków 1996

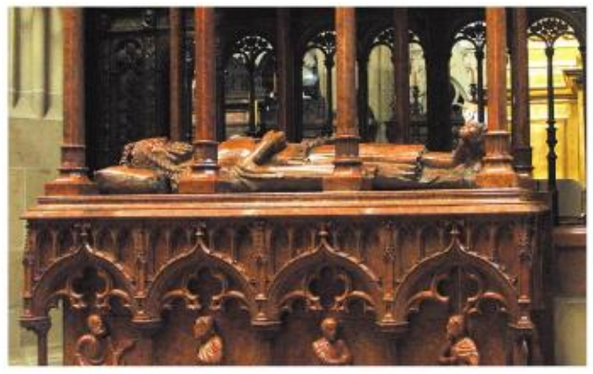
1. O którym z dokonań Kazimierza Wielkiego wspomina kronikarz?
2. Zacytuj opinię Jana z Czarnkowa na temat panowania Kazimierza Wielkiego. W jaki sposób bliskie relacje między kronikarzem a królem mogły mieć wpływ na przedstawioną w kronice ocenę?

Śmierć Kazimierza Wielkiego i unia z Węgrami

Panowanie Kazimierza było pełne sukcesów. Zmartwieniem monarchy była jednak sprawa następstwa tronu. W średniowieczu władza królewska przechodziła z ojca na syna, tymczasem Kazimierz nie doczekał się męskiego potomka. W trosce o losy kraju zadbał jednak o uregulowanie sprawy następstwa tronu po swojej śmierci. Na mocy układu zawartego z Andegawenami, dynastią panującą na Węgrzech, tron Polski po śmierci Kazimierza miał objąć jego siostrzeniec – Ludwik, syn Karola Roberta, króla Węgier, i Elżbiety Łokietkówny. Panował on na Węgrzech od połowy XIV wieku.

Kazimierz Wielki zmarł w **1370 roku**; był ostatnim królem z dynastii Piastów. Zgodnie z zawartym układem nowym królem Polski został **Ludwik Andegaweński** (zwany również Węgierskim). Polska i Węgry miały odtąd wspólnego monarchę, który rządził jednocześnie w obu krajach. Zachowano w nich jednak odrębne urzędy i prawa. Taki związek państw połączonych tylko osobą panującego to **unia personalna**.

Nagrobek Kazimierza Wielkiego na Wawelu

Miejscem pochówku Kazimierza Wielkiego jest katedra na Wawelu. Znajduje się tu wykonany z czerwonego wapienia nagrobek władcy. Zapewne wybór skały nie był przypadkowy – czerwień symbolizowała władzę królewską.

W skrócie

- Kazimierz Wielki panował w latach 1333–1370. Był ostatnim władcą Polski z dynastii Piastów.
- W czasie swojego panowania Kazimierz Wielki odzyskał Kujawy i ziemię dobrzyńską, przyłączył do Polski tereny Rusi Halickiej oraz narzucił zwierzchność Mazowszu.
- Kazimierz Wielki ujednolicił prawo i monetę. W 1364 roku założył w Krakowie uniwersytet.
- Po śmierci Kazimierza Wielkiego w 1370 roku władzę w Polsce objął Ludwik Andegaweński. W ten sposób oba kraje zawarły unię personalną.

Czy już umiesz?

1. Wyobraź sobie, że jesteś kronikarzem żyjącym na dworze Kazimierza Wielkiego. Jakie wydarzenia z czasów jego panowania zanotujesz w swoich rocznikach? Wypisz je w zeszycie.
2. Wymień osiągnięcia Kazimierza w dziedzinie polityki zagranicznej i wewnętrznej.
3. Oceń, czy Kazimierz słusznie otrzymał przydomek Wielki.
4. Wyjaśnij, w jakich okolicznościach Polska zawiązała unię personalną z Węgrami w XIV wieku.
5. Porównaj terytorium Polski z czasów panowania Bolesława Krzywoustego i Kazimierza Wielkiego. Wyciągnij wnioski.

Podsumowanie działu 7

1 Omów relacje polsko-krzyżackie za czasów panowania dwóch ostatnich Piastów. Wykorzystaj wyrazy i wyrażenia zamieszczone w ramce.

Prusowie	Pomorze Gdańskie	ziemia chełmińska	Płowce	pokój wieczysty

2 Przyjrzyj się sylwetkom władców piastowskich. Rozpoznaj ich, a następnie przyporządkuj do wizerunków odpowiednie opisy.

Ostatni król z dynastii Piastów. Wzmocnił pozycję Polski w Europie, przyłączył Ruś Halicką.

Jego koronacja na króla w 1320 roku zakończyła rozbicie dzielnicowe w Polsce.

Władał Wielkopolską i Pomorzem Gdańskim. W 1295 roku został koronowany na króla Polski.

3 Przeczytaj tekst źródłowy. Następnie odpowiedz na pytania.

Przeto My Kazimierz […] postanowiliśmy w mieście naszym Krakowie, wyznaczyć, obrać, ustanowić i urządzić miejsce, na którym by szkoła powszechna w każdym dowolnym wydziale kwitnęła, a dla przyszłości na wieczne czasy tym pismem jej istnienie zapewnić chcemy. Niechże więc tam będzie nauk przemożnych[1] perła, aby wydawała męże[2] dojrzałością rady znakomite, ozdobą cnót świetne, i w różnych umiejętnościach biegłe […].

[1] Przemożny – decydujący, wielki.

[2] Męże – mężów, tu: absolwentów, uczonych.

Źródło: *Kultura średniowieczna. Teksty źródłowe do nauki historii w szkole*, nr 9, oprac. L. Matusik, Warszawa 1960

a) Z jakim wydarzeniem związany jest dokument, którego fragment zacytowano? Kto i kiedy go wydał?
b) W jaki sposób wystawca dokumentu tłumaczy powołanie instytucji, o której mowa w tekście?

8. Jagiellonowie na tronie Polski

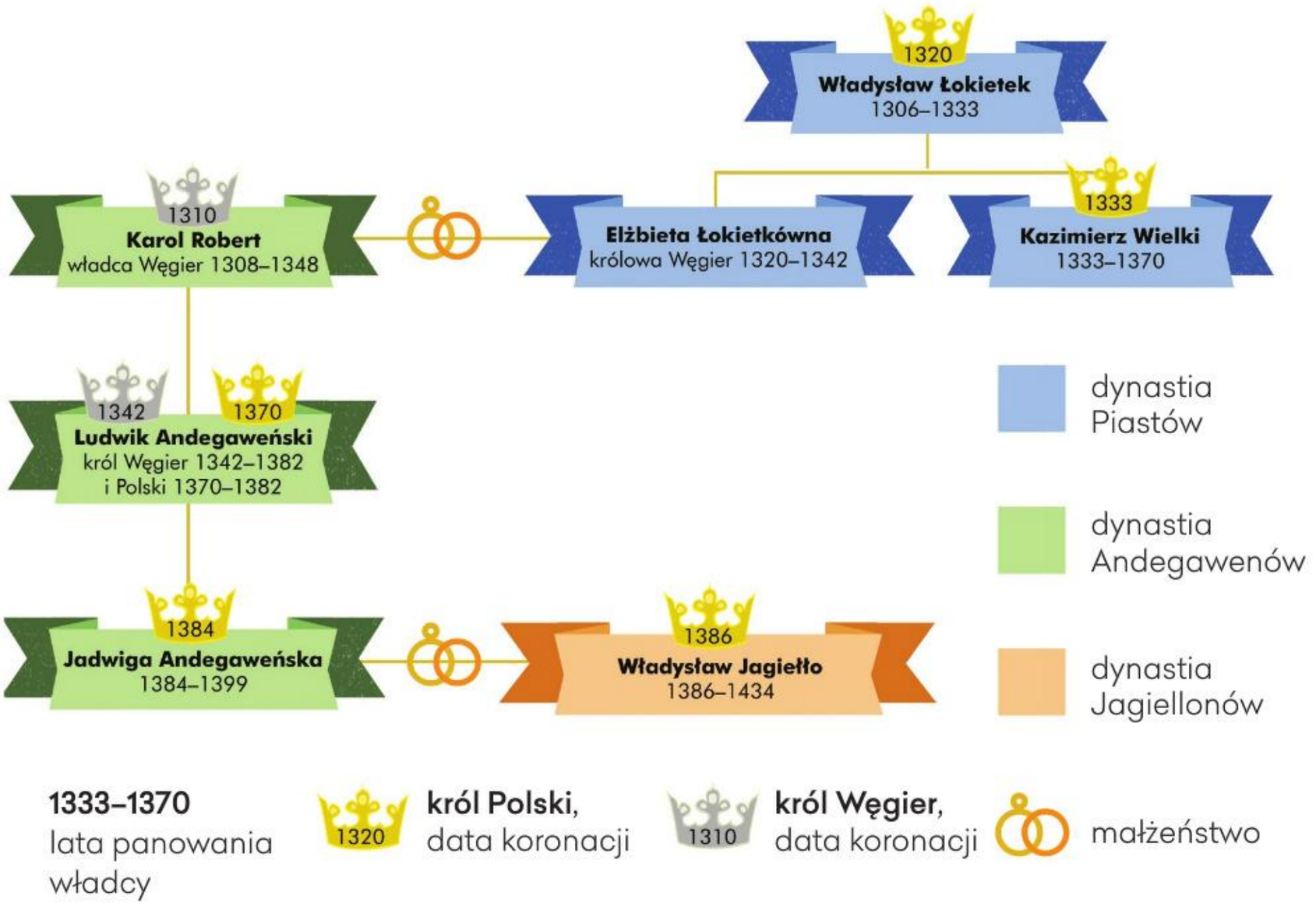

1. Gdzie się mogła rozgrywać ukazana scena? Która z postaci jest najważniejsza i co na to wskazuje?
2. Kto znajduje się w najbliższym otoczeniu władcy? Jakie funkcje w państwie mogą pełnić te osoby?
3. O czym mogą dyskutować osoby widoczne na ilustracji?
4. Jakie zauważasz podobieństwa między tą średniowieczną sceną a czasami współczesnymi?

8.1 Unia polsko-litewska

Podejmij temat

Zapoznaj się z drzewem genealogicznym ukazującym powiązania rodzinne dynastii: Piastów, Andegawenów i Jagiellonów. Powiedz, kto i dlaczego objął tron Polski w 1370 roku?

Panowanie Ludwika Andegaweńskiego

Rządy Ludwika Andegaweńskiego w Polsce nie cieszyły się popularnością. Monarcha rzadko przebywał w naszym kraju, ponieważ poświęcał się głównie sprawom Węgier. W sprawowaniu władzy króla zastępowała matka, Elżbieta Łokietkówna. Ważnym celem politycznym Ludwika było zapewnienie w Polsce tronu dla jednej z córek. Nie mógł jednak tego zrobić bez zgody możnych i szlachty. Chcąc uzyskać akceptację dla swych planów, Ludwik wydał w **1374 roku** przywilej szlachecki w **Koszycach**. Na mocy tego dokumentu szlachta uzyskała między innymi zmniejszenie podatku z 12 do 2 groszy z łanu ziemi (łan to stosowana dawniej miara gruntu). Król obiecał też, że nie będzie nakładał nowych podatków bez zgody szlachty. W zamian za to poparła ona plany Ludwika związane z następstwem tronu. Przywilej koszycki był pierwszym tego typu aktem prawnym, który objął całą szlachtę, w tym możnych.

Unia w Krewie

Ludwik Andegaweński zmarł w 1382 roku. Wraz z jego śmiercią wygasła unia polsko-węgierska. Na mocy wcześniejszych postanowień tron polski objęła jego córka – **Jadwiga**. W 1384 roku została koronowana w Krakowie na króla Polski. W imieniu małoletniej władczyni rządy sprawowali polscy możni, jednocześnie szukając kandydata do jej ręki. Wybór padł na **Jagiełłę** – księcia pogańskiej Litwy, rozległego kraju sąsiadującego z Polską. W 1385 roku we wsi Krewo podpisano akt **unii polsko-litewskiej**, która miała charakter unii personalnej. Zgodnie z ustaleniami Jagiełło ochrzcił się i przyjął imię Władysław. Następnie poślubił Jadwigę i w 1386 roku został koronowany na króla Polski. Wydarzenie to zapoczątkowało rządy dynastii **Jagiellonów** w Polsce.

Jadwiga, powszechnie nazywana królową, formalnie była królem Polski. Przez całe swoje panowanie (1384–1399) zajmowała równą pozycję względem małżonka. Miała też osobny dwór i kancelarię.

Jakie były przyczyny zawarcia unii polsko-litewskiej?

Zawarcie unii w Krewie było skutkiem zabiegów polskiej i litewskiej szlachty oraz samego Jagiełły. Zobacz, jakie przyświecały im intencje.

Wymień przyczyny unii polsko-litewskiej. Podziel je na wewnętrzne i zewnętrzne.

Herb Polski i Litwy po unii w Krewie – Orzeł Biały i Pogoń

Następstwa unii polsko-litewskiej

W wyniku unii w Krewie Władysław Jagiełło połączył pod swoim panowaniem dwa kraje – był królem Polski i najwyższym księciem Litwy (choć na mocy późniejszych ustaleń władzę w tym kraju sprawował w jego imieniu **wielki książę litewski**, którym został stryjeczny brat Jagiełły – Witold). Oba kraje, działając wspólnie, miały większe szanse na przeciwstawienie się Krzyżakom. Unia z Polską spełniała też oczekiwania litewskiej szlachty – z czasem uzyskała ona wiele przywilejów podobnych do tych obowiązujących w Polsce.

Wraz z przyjęciem chrześcijaństwa przez Jagiełłę postępowała **chrystianizacja Litwy**: w Wilnie (stolicy księstwa) założono biskupstwo, które podlegało arcybiskupstwu w Gnieźnie; zaczęto budować także kościoły i klasztory. Chrzest Litwy oznaczał, że Krzyżacy stracili uzasadnienie dla istnienia swojego państwa nad Bałtykiem. Ich zadaniem było nawracanie pogan, a tymczasem władca ostatniego pogańskiego państwa w Europie został ochrzczony.

1. Wskaż terytorium państwa, które było wspólnym wrogiem Polski i Litwy.

2. Pokaż na mapie obszar Polski i Litwy po unii w Krewie. Dlaczego, pomimo jej zawarcia, terytoria obu krajów zamalowano na mapie innymi kolorami?

Odnowienie Akademii Krakowskiej

Jadwiga i Władysław Jagiełło położyli zasługi w dziedzinie nauki i kultury – ich największym dokonaniem było odnowienie **Akademii Krakowskiej**, która podupadła po śmierci Kazimierza Wielkiego.

Staraniem Władysława Jagiełły Akademia Krakowska otrzymała nowe budynki, zatrudniono też profesorów. Król zrealizował te potrzeby dzięki klejnotom zapisanym uczelni w testamencie przez zmarłą Jadwigę. Na zdjęciu: Collegium Maius.

W skrócie

- Król Ludwik Andegaweński wydał w 1374 roku przywilej szlachecki w Koszycach. Był to pierwszy przywilej, obejmujący całą szlachtę.
- W 1385 roku w Krewie zawarto unię polsko-litewską. Związek obu państw został przypieczętowany przez małżeństwo królowej Jadwigi i księcia Jagiełły.
- Skutkiem zawarcia unii polsko-litewskiej było objęcie tronu polskiego przez Władysława Jagiełłę i chrystianizacja Litwy.

Czy już umiesz?

1. Powiedz, co uzyskiwała szlachta na mocy przywileju koszyckiego.
2. Dlaczego po zawarciu unii w Krewie państwo krzyżackie straciło rację bytu?
3. Oceń następstwa unii polsko-litewskiej.
4. Wymień dokonania królowej Jadwigi i Władysława Jagiełły w dziedzinie kultury.

Królowej Jadwidze przypisuje się zamówienie przekładu na język polski *Psałterza floriańskiego*. Księga zawiera zbiór psalmów biblijnych i jest najstarszym zachowanym w całości zabytkiem języka polskiego.

Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie

W Collegium Maius, najstarszym budynku uniwersyteckim w Polsce, znajduje się Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego (taką nazwę nadano uczelni w XIX wieku w uznaniu zasług Jagiellonów). W muzeum można zobaczyć liczne dzieła sztuki i pamiątki oraz bogatą kolekcję przyrządów naukowych.

8.2 Wielka wojna

Podejmij temat

- Przypomnij okoliczności sprowadzenia Krzyżaków na ziemie polskie.
- Wymień polskie ziemie, które w XIV wieku nadal znajdowały się pod panowaniem zakonu.

Prusy – obszar obejmujący obecne województwo warmińsko-mazurskie i obwód kaliningradzki (należący do Rosji).

Inflanty – kraina historyczna nad Zatoka Ryską i Zatoką Fińską, obecnie terytorium Łotwy i Estonii.

Władysław Jagiełło był głównym dowódcą połączonych sił polsko-litewskich w czasie wielkiej wojny. Obraz Jana Matejki.

Stosunki zakonu krzyżackiego z Polską i Litwą

Od czasu zawarcia pokoju w Kaliszu aż do końca XIV wieku relacje między Polską a Krzyżakami były poprawne. Wzajemny spór nie został jednak rozwiązany – pod panowaniem zakonu wciąż znajdowało się Pomorze Gdańskie i ziemia chełmińska. Źle układały się natomiast stosunki Krzyżaków z Litwą. Pomimo chrystianizacji tego kraju Krzyżacy wciąż uznawali jego mieszkańców za pogan, ponadto zagarnęli litewską **Żmudź**. To niewielkie terytorium oddzielało siedziby zakonu w **Prusach** od posiadłości w **Inflantach** (przyłączonych do państwa zakonnego w XIII wieku).

Wybuch wojny

Polska dążyła do pokojowego rozwiązania konfliktu z Krzyżakami. Osobiście zaangażowała się w to królowa Jadwiga, która bezskutecznie zabiegała o zwrot zagarniętych ziem. Śmierć Jadwigi i wybuch w 1409 roku antykrzyżackiego powstania na Żmudzi przyspieszyły bieg zdarzeń. Gdy książę Witold poparł powstańców, w odpowiedzi Krzyżacy wypowiedzieli wojnę Litwie; po jej stronie stanęło Królestwo Polskie. Wtedy Krzyżacy najechali ziemię dobrzyńską. Zapoczątkowało to **wielką wojnę** z zakonem krzyżackim (1409–1411). Wiosną 1410 roku pospolite ruszenie podążyło pod Czerwińsk na Mazowszu, będący miejscem koncentracji głównych sił polskich. Następnie wojska polskie połączyły się z litewskimi i wspólnie ruszyły na Malbork. Drogę zastąpili im jednak Krzyżacy, licznie wsparci przez ochotników z Europy Zachodniej. Obie armie spotkały się pod Grunwaldem, gdzie **15 lipca 1410 roku** doszło do decydującej bitwy.

15 lipca 1410 roku – przed bitwą

Bitwa pod Grunwaldem rozegrała się we wtorek 15 lipca 1410 roku.
Zobacz, co się wydarzyło tamtego dnia.

Król Władysław Jagiełło rozpoczął dzień od wysłuchania mszy. W tym czasie jego wojska zajęły pozycje na zalesionym wzgórzu nieopodal Jeziora Lubiańskiego. Krzyżacy rozbili swój obóz na łące. Król nie spieszył się z rozpoczęciem walki. W przeciwieństwie do wojsk polsko-litewskich ukrytych w lesie Krzyżacy stali na otwartym terenie narażeni na letni skwar.

Mijały godziny. Zniecierpliwieni Krzyżacy wysłali do polskiego obozu swoich dwóch heroldów, którzy wręczyli królowi Władysławowi i księciu Witoldowi dwa miecze, mówiąc: *Najjaśniejszy królu! Wielki mistrz pruski Ulryk posyła tobie i twojemu bratu przez nas tu obecnych posłów dwa miecze, ku pomocy, byś z nim i z jego wojskiem mniej się ociągał i odważniej, niż to okazujesz, walczył.*

Jak relacjonuje kronikarz Jan Długosz, który znał przebieg bitwy z opowiadań ojca, rycerstwo polskie krótko przed bitwą zaśpiewało pieśń *Bogurodzica*. Ta pieśń błagalna, skierowana do Matki Boskiej i Jezusa Chrystusa, pełniła wówczas funkcję hymnu państwowego. Po odśpiewaniu pieśni sprzymierzone wojska ruszyły do walki.

1. Wytłumacz, dlaczego Władysław Jagiełło zwlekał z rozpoczęciem bitwy.
2. Wyjaśnij, w jakim celu krzyżaccy heroldowie wręczyli Władysławowi miecze. Co zarzucali polskiemu królowi?
3. Powiedz, jaką funkcję w średniowieczu pełniła *Bogurodzica*. Jakie inne pieśni odgrywały w historii podobną rolę?

15 lipca 1410 roku – bitwa

Bitwa pod Grunwaldem trwała około sześciu godzin – od południa do zachodu słońca. Zakończyła się zwycięstwem wojsk polsko-litewskich dowodzonych przez króla Władysława Jagiełłę.

STRONY	DOWÓDCY	SIŁY	STRATY	WYNIK
Wojska polsko-litewskie	**król Władysław Jagiełło, książę Witold**	**20 tysięcy** rycerstwa polskiego (głównie jazdy) **10 tysięcy** jazdy litewskiej, posiłki tatarskie	2–3 tysiące zabitych i rannych	ZWYCIĘSTWO
Wojska krzyżackie	**wielki mistrz krzyżacki Ulrich von Jungingen**	**15 tysięcy** rycerstwa (głównie jazdy), w tym rycerze z Niemiec, Szwajcarii, Śląska, Pomorza, Czech, Moraw i Inflant	8 tysięcy zabitych, 14 tysięcy pojmanych	KLĘSKA

I faza bitwy

W pierwszej fazie bitwy Krzyżacy uderzyli na prawe i lewe skrzydło sprzymierzonych. Gorzej uzbrojone wojska litewskie rzuciły się do ucieczki. Krzyżacy ruszyli za nimi w pościg. Ucieczka mogła być pozorowana – celem Litwinów było prawdopodobnie rozproszenie części wojsk nieprzyjaciela.

II faza bitwy

Na lewym skrzydle wojsk polsko-litewskich szala zwycięstwa przechylała się na stronę polską. Decydujące znaczenie miał atak rezerwowych wojsk polskich. Wówczas oddziały polskie i litewskie (które powróciły na pole bitwy) okrążyły Krzyżaków. W tej fazie bitwy zginął wielki mistrz Ulrich von Jungingen.

1. Porównaj siłę walczących wojsk. Kto dysponował przewagą w bitwie?
2. Zrelacjonuj, na podstawie planów bitwy, przebieg starcia pod Grunwaldem.
3. Powiedz, która formacja – konnica czy piechota – odegrała w bitwie większą rolę.

Po bitwie

Za zwycięstwem grunwaldzkim nie poszły dalsze sukcesy militarne. Wojska polsko-litewskie udały się wprawdzie pod Malbork i rozpoczęły oblężenie zamku, ale Krzyżacy zdążyli przygotować się już do obrony. W **1411 roku** obie strony zawarły pokój w **Toruniu** (znany jako **I pokój toruński**). Na jego mocy Polska odzyskała ziemię dobrzyńską, a Litwa – Żmudź. Krzyżacy zatrzymali zaś Pomorze Gdańskie i ziemię chełmińską. Korzyści polityczne z odniesionego zwycięstwa były więc skromne. Nie umniejsza to jednak jego wagi. Bitwa pod Grunwaldem była jednym z największych średniowiecznych starć – jeśli policzyć walczących i służbę obozową, wzięło w nim udział prawie 50 tysięcy ludzi. Pod Grunwaldem potęga zakonu, który dotychczas cieszył się sławą niezwyciężonego, została poważnie zachwiana.

Akt I pokoju toruńskiego. Zwróć uwagę na pieczęcie – znajdują się na nich znaki rodowe osób, które podpisały akt (m.in. króla Polski, wielkiego mistrza krzyżackiego, licznych książąt i posłów). Takie pieczęcie umieszczano w celu nadania dokumentowi mocy prawnej.

W skrócie

- W latach 1409–1411 toczyła się wojna polsko-krzyżacka, która w historii nazywana jest wielką wojną.
- Wojska polsko-litewskie odniosły zwycięstwo nad Krzyżakami 15 lipca 1410 roku pod Grunwaldem.
- Na mocy pokoju zawartego z Krzyżakami w 1411 roku Polska odzyskała ziemię dobrzyńską, a Litwa – Żmudź.

Czy już umiesz?

1. Porównaj politykę Polski wobec zakonu krzyżackiego za panowania Kazimierza Wielkiego i Władysława Jagiełły.
2. Wymień przyczyny wielkiej wojny z zakonem krzyżackim.
3. Przedstaw postanowienia I pokoju toruńskiego. Czy jego warunki były zadowalające dla strony polskiej?
4. Stwórz w programie komputerowym kalendarium relacji polsko-krzyżackich. Zapisz w nim najważniejsze wydarzenia z lat 1228–1411.
5. Odszukaj wśród dzieł sztuki przykłady nawiązań do bitwy grunwaldzkiej. Weź pod uwagę dzieła literackie i filmowe.

Muzeum Bitwy pod Grunwaldem w Stębarku

W miejscu bitwy grunwaldzkiej powstało muzeum upamiętniające wspaniałe zwycięstwo wojsk polsko-litewskich. Jest w nim eksponowana średniowieczna broń, kopie chorągwi polskich i krzyżackich, elementy rycerskiego uzbrojenia, dokumenty, mapy i plany. W sąsiedztwie muzeum znajduje się obelisk odsłonięty w 550. rocznicę bitwy.

Bitwa pod Grunwaldem Jana Matejki

Najsłynniejszym przedstawieniem bitwy pod Grunwaldem jest obraz Jana Matejki namalowany w latach 1875–1878. Malarz ukazał najważniejsze epizody bitwy zgodnie z własną wizją artystyczną.

Witold i chorągiew królestwa

W centralnej części obrazu znajduje się główny dowódca wojsk litewsko-ruskich – książę Witold. Tuż obok niego widać chorążego krakowskiego Marcina z Wrocimowic. Trzyma on wielką chorągiew wojsk polskich z Orłem Białym.

Śmierć Ulricha von Jungingena

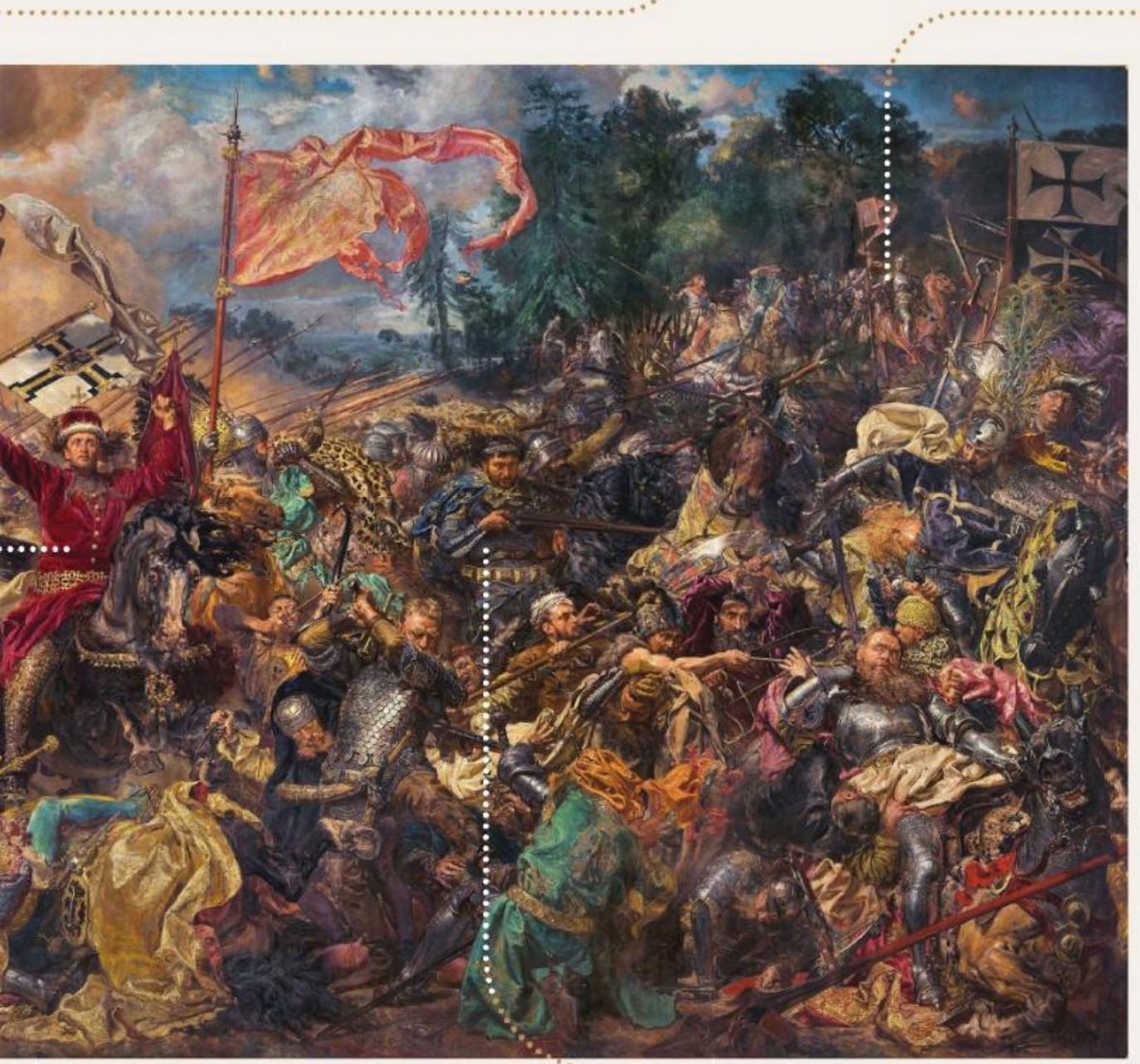
Ulrich von Jungingen został ukazany przez malarza w chwili śmierci – wielki mistrz ginie z rąk chłopów (jeden z nich najprawdopodobniej pochodzi ze Żmudzi), co symbolizuje odwet kmieci na krzyżackich ciemiężycielach. Wizja malarza nie jest zgodna z prawdą. Jungingen poległ najpewniej w pojedynku rycerskim.

Postać Świętego Stanisława

Nad walczącymi wojskami malarz umieścił postać św. Stanisława, który modli się do Boga o zwycięstwo Polaków. Miało to zapewnić poparcie Opatrzności dla wojsk polsko-litewskich, walczących w słusznej sprawie.

Władysław Jagiełło

Władysław Jagiełło, zgodnie ze wschodnim zwyczajem, dowodził wojskiem z oddali. Stał na wzgórzu, z którego obserwował pole bitwy. Rozkazy walczącym wydawał za pośrednictwem gońców.

Zawisza Czarny

W bitwie pod Grunwaldem uczestniczył najsłynniejszy polski rycerz – Zawisza Czarny z Garbowa. Przybył on pod Grunwald na wezwanie króla Polski. Na obrazie Matejki Zawisza został ukazany w lekkiej zbroi turniejowej, co nie może być zgodne z prawdą historyczną.

Mówi się, że dzieła Jana Matejki powstawały ku pokrzepieniu serc. Wyjaśnij dlaczego. Weź pod uwagę okres, w którym powstało zaprezentowane dzieło malarskie.

8.3 Unia Polski z Węgrami i wojna trzynastoletnia

Podejmij temat

- Przypomnij sobie, z jakimi krajami łączyły Polskę unie zawarte po śmierci ostatniego króla z dynastii Piastów.

Władysław Warneńczyk panował w latach 1434–1444. Obraz Jana Matejki.

Unia polsko-węgierska

Po śmierci króla Władysława Jagiełły w 1434 roku na tronie Polski zasiadł jego dziesięcioletni syn – **Władysław**. Z racji młodego wieku rządy w jego imieniu sprawowała grupa najwyższych urzędników państwowych, zwana radą królewską. Dopiero gdy monarcha osiągnął pełnoletność (w średniowieczu uzyskiwało się ją w wieku 16 lat), objął samodzielne rządy. W 1440 roku Władysław został wybrany królem także na Węgrzech, co zapoczątkowało drugą w historii **unię polsko-węgierską**. Pod panowaniem Jagiellonów znajdowały się wówczas trzy kraje: Królestwo Polskie, Królestwo Węgierskie (oba we władaniu Władysława) oraz Wielkie Księstwo Litewskie (tron wielkoksiążęcy objął młodszy brat króla – Kazimierz).

Jako władca Polski i Węgier Władysław musiał stawić czoła **Turkom osmańskim**. W drugiej połowie XIV wieku ten wojowniczy lud opanował dużą część Półwyspu Bałkańskiego i stwarzał potężne niebezpieczeństwo dla Węgier oraz całej Europy.

Murad II – sułtan, czyli władca Turków, w latach 1421–1451

Więcej na temat

Kim byli Turcy osmańscy?

Turcy osmańscy wywodzili się z Azji Środkowej, skąd udali się na zachód. W wiekach XIV i XV stworzyli państwo w Azji Mniejszej i ruszyli na podbój Europy. Wyznawali islam, a ich mowa i zwyczaje różniły się od europejskich. Turcy byli skrajnie nietolerancyjni dla wyznawców innych religii, dlatego stanowili potężne zagrożenie dla krajów chrześcijańskich.

- **Dlaczego Turcy stanowili duże zagrożenie dla Europy?**

Wyprawa Władysława przeciw Turkom

W 1443 roku z inicjatywy papieża została zorganizowana krucjata przeciw Turkom. Wzięły w niej udział głównie wojska węgierskie, serbskie i polskie. Na czele armii stanął król Władysław. Dzięki wybitnym zdolnościom władcy i głównego dowódcy Jana Hunyady'ego [czyt. hunjadiego] odniosła ona wiele zwycięstw nad Turkami. Walki zakończył pokój, który był korzystny dla Węgrów. Władysław zdecydował się jednak go zerwać i kontynuować krucjatę. W **1444 roku** rozegrała się bitwa pod Warną, zakończona zwycięstwem Turków. Śmierć poniósł w niej sam król, który był od tej pory nazywany Warneńczykiem. Po śmierci władcy tron królewski w Polsce objął jego brat – **Kazimierz Jagiellończyk**, a unia polsko-węgierska została zerwana. Zwycięstwo pod Warną umożliwiło Turkom dalsze podboje na Półwyspie Bałkańskim. W **1453 roku** odnieśli oni wielki sukces – zdobyli Konstantynopol. Prawie tysiąc lat po upadku cesarstwa zachodniorzymskiego wschodnia część dawnego Imperium Romanum przestała istnieć.

W miejscu historycznej bitwy pod Warną (obecnie miasto w Bułgarii) powstało mauzoleum Władysława Warneńczyka.

1. Wymień nazwy państw, które znajdowały się pod panowaniem Jagiellonów.
2. Powiedz, jakie obszary opanowali Turcy osmańscy w Europie do połowy XV wieku.

Kazimierz Jagiellończyk panował w latach 1447–1492. Objął tron Polski po Władysławie Warneńczyku.

Wojna trzynastoletnia

Klęska pod Grunwaldem poważnie osłabiła Krzyżaków. Ich kraj był zrujnowany, a skarbiec świecił pustkami. Chcąc zwiększyć swe przychody, Krzyżacy nakładali na podległą im ludność wysokie podatki. Świadczenia te mocno ciążyły miejscowej szlachcie oraz miastom, takim jak Gdańsk czy Toruń. Mieszczanie pragnęli zacieśnienia związków z Polską, z którą łączyły ich kontakty handlowe. Tymczasem Krzyżacy utrudniali pruskim kupcom handel z monarchią Jagiellonów. Polityka zakonu budziła też sprzeciw pruskiej szlachty, która domagała się większego wpływu na rządy. Aby skuteczniej walczyć o swoje prawa, szlachta i mieszczaństwo Prus utworzyły organizację zwaną **Związkiem Pruskim**. W 1454 roku wywołał on powstanie przeciw Krzyżakom i opanował znaczną część ich zamków w Prusach. Następnie posłowie Związku przybyli na dwór Kazimierza Jagiellończyka z prośbą o przyłączenie Prus do Polski.

- Wskaż ziemie przyłączone do Polski na mocy II pokoju toruńskiego. Wymień ważniejsze miasta leżące na tym obszarze.

Akt poddania się stanów pruskich Królestwu Polskiemu z 1454 roku

Zgodnie z wolą stanów pruskich Kazimierz wcielił Prusy do Polski, co spowodowało wybuch **wojny trzynastoletniej** (1454–1466) między Polską a zakonem. Walki miały zmienny przebieg. O losach wojny przesądziło dopiero polskie zwycięstwo pod Świecinem w 1462 roku. W **1466 roku** strony konfliktu podpisały **II pokój toruński**. Na jego mocy Polska odzyskała Pomorze Gdańskie, ziemię chełmińską i Warmię – ziemie te, znajdujące się odtąd pod panowaniem króla Polski, określano jako **Prusy Królewskie**. Z pozostałej części państwa krzyżackiego utworzono Prusy Zakonne, które stały się lennem Polski.

Znaczenie II pokoju toruńskiego

Postanowienia II pokoju toruńskiego miały olbrzymie znaczenie dla Polski. Krzyżacy zostali pokonani i musieli uznać zwierzchność polskiego króla. Bardzo ważne było także odzyskanie Pomorza Gdańskiego. Dzięki temu Polska opanowała ujście Wisły i uzyskała dostęp do Bałtyku. Królestwo Polskie rozciągało się teraz na olbrzymim obszarze od Morza Bałtyckiego po Morze Czarne (w czasach Władysława Jagiełły Polska uzależniła od siebie Mołdawię). Przez nasz kraj przebiegał ważny szlak handlowy prowadzący z południa na północ. Wielką rolę w wymianie handlowej zaczęła odgrywać **Wisła**, którą spławiano drewno i zboże do Gdańska, by tam odsprzedać je kupcom. Wzrost zapotrzebowania na te produkty w Europie sprawił, że miasta położone na szlaku wiślanym systematycznie się bogaciły; to samo zresztą dotyczyło szlachty, która utrzymywała się z posiadłości ziemskich i sprzedaży produktów rolnych.

W skrócie

- Królem Polski po śmierci Władysława Jagiełły został jego syn – Władysław. Zasiadł również na tronie Węgier, czym doprowadził do zawarcia ponownej unii polsko-węgierskiej. W 1444 roku Władysław zginął w bitwie pod Warną.
- W wiekach XIV i XV zagrożeniem dla kontynentu europejskiego stali się Turcy osmańscy. W 1453 roku zajęli oni Konstantynopol.
- W wyniku wojny trzynastoletniej (1454–1466), prowadzonej z Krzyżakami za panowania Kazimierza Jagiellończyka, Polska odzyskała Pomorze Gdańskie, ziemię chełmińską i Warmię.

Czy już umiesz?

1. Jak doszło do zawarcia unii personalnej między Polską a Węgrami w pierwszej połowie XV wieku? Jakie były tego skutki?
2. Wyjaśnij, dlaczego ludność Prus zbuntowała się przeciwko zwierzchności Krzyżaków. W kim szukali sojusznika i dlaczego?
3. Przedstaw warunki II pokoju toruńskiego.
4. Oblicz, ile lat upłynęło od utraty Pomorza Gdańskiego na rzecz Krzyżaków do odzyskania tej ziemi przez Polskę.
5. Jakie znaczenie dla Polski miało odzyskanie dostępu do Bałtyku?

Gdański Żuraw

Po przyłączeniu Pomorza Gdańskiego do Polski Gdańsk stał się najważniejszym polskim portem. Symbolem wspaniałej przeszłości miasta jest zabytkowy Żuraw nad Motławą, wzniesiony w połowie XV wieku. Ten największy dźwig portowy średniowiecznej Europy służył dawniej do rozładunku i załadunku towarów. Dziś znajduje się w nim oddział Narodowego Muzeum Morskiego w Gdańsku.

Narysuj drzewo genealogiczne dynastii Jagiellonów. Ustal, ile pokoleń tej dynastii władało Polską.

8.4 Ku demokracji szlacheckiej

Podejmij temat

Na podstawie ilustracji powiedz, z czego wynikała uprzywilejowana pozycja przedstawicieli stanu rycerskiego (szlacheckiego) w społeczeństwie średniowiecznym.

Pospolite ruszenie

Szlachetne urodzenie

Dochody z ziemi uprawnej

Przywileje

Dochody z posiadanej ziemi były dla szlachty tym większe, im bardziej rosło zapotrzebowanie na polskie zboże w Europie Zachodniej i rozwijał się handel rzeczny na Wiśle. Na zdjęciu: szlachcic i kupiec gdański podczas zawierania transakcji (obraz Wojciecha Gersona).

Uprzywilejowana pozycja szlachty

Wraz z wygaśnięciem dynastii Piastów szlachta uzyskała znaczny wpływ na rządy w Polsce. Władcy z dynastii Andegawenów i Jagiellonów nie mieli tak silnej pozycji jak ich poprzednicy z rodzimej dynastii Piastów. Aby zrealizować określone cele polityczne (np. zapewnić następstwo tronu swoim dzieciom), musieli zabiegać o poparcie tej najbardziej wpływowej grupy społecznej w kraju. Dlatego nie szczędzili szlachcie **przywilejów**. Jeden z pierwszych wydał król Ludwik Andegaweński w 1374 roku. Był to, znany ci z poprzednich lekcji, przywilej koszycki. Na równi z przywilejami pozycję szlachty w Polsce wzmacniały nadania ziemskie, czynione przez władców na rzecz członków tego stanu. **Ziemia** stanowiła dziedziczną własność szlachciców i przynosiła im znaczne dochody. Jako jej posiadacze, przedstawiciele szlachty czuli się grupą wyjątkową na tle mieszczan i chłopów. Widomym znakiem tej wyjątkowej pozycji był **herb** – dziedziczony z ojca na syna stanowił on dowód rycerskiej przeszłości rodu i wielki powód do dumy.

Rozwój przywilejów szlacheckich za Jagiellonów

Najwięcej przywilejów szlacheckich wydali królowie z dynastii Jagiellonów, którzy oparli swoje rządy na poparciu szlachty. Wraz z rozwojem uprawnień stanu szlacheckiego władza króla ulegała osłabieniu. Częściowo zmalały też wpływy możnowładców – najbogatszej warstwy szlacheckiej. Wzrastała natomiast rola **sejmików ziemskich**, czyli zjazdów gromadzących przedstawicieli szlachty z danej ziemi. Uchwalały one prawa obowiązujące w danym regionie, wybierały lokalnych urzędników i nadzorowały zbieranie podatków.

Nietykalność osobista

Nie wolno było ukarać ani uwięzić szlachcica bez wyroku sądu.

Przywilej jedlneńsko-krakowski wydany przez króla Władysława Jagiełłę w 1430/1433 roku.

Zwoływanie pospolitego ruszenia za zgodą szlachty

Władca nie mógł zwoływać pospolitego ruszenia bez zgody sejmiku.

Przywilej cerekwicko-nieszawski wydany przez króla Kazimierza Jagiellończyka w 1454 roku.

Gwarancja nienakładania nowych podatków

Jeśli władca chciał nałożyć jakikolwiek podatek na szlachtę, musiał uzyskać zgodę sejmiku szlacheckiego.

Przywilej cerekwicko-nieszawski wydany przez króla Kazimierza Jagiellończyka w 1454 roku.

Zwolnienie szlachty od uiszczania ceł

Dzięki temu zwiększyły się przychody szlachty uzyskiwane z handlu towarami, które pochodziły z jej własnych dóbr.

Przywilej piotrkowski wydany przez króla Jana Olbrachta w 1496 roku.

1. Wymień przywileje, które przyczyniły się do zwiększenia uprawnień sejmików ziemskich.
2. Scharakteryzuj politykę Jagiellonów względem szlachty.

Posłowie – przedstawiciele szlachty reprezentujący swój region i wybierani przez sejmiki na sejm walny.

Konstytucja – akt prawny określający sposób sprawowania władzy w państwie; tu: uchwała sejmowa.

Powstanie sejmu walnego

Szlachta zbierająca się na sejmikach ziemskich decydowała o sprawach lokalnych, dotyczących danej ziemi. Coraz bardziej zdawano sobie jednak sprawę z potrzeby zwołania zgromadzenia, na którym co pewien czas spotykaliby się **posłowie** szlacheccy z poszczególnych części kraju i wspólnie z królem oraz najważniejszymi urzędnikami państwowymi decydowaliby o istotnych sprawach państwowych. Po raz pierwszy takie zgromadzenie, nazwane **sejmem walnym**, zebrało się w Piotrkowie w **1493 roku**.

Polska demokracją szlachecką

Uprawnienia sejmu walnego oraz zasady jego organizacji spisano w **konstytucji nihil novi** [czytaj: nihil nowi], co z języka łacińskiego tłumaczymy: nic nowego. Konstytucja została uchwalona w **1505 roku** na sejmie w Radomiu za panowania króla Aleksandra Jagiellończyka. Waga tego aktu była ogromna. Na jego mocy żadne nowe prawa dotyczące funkcjonowania państwa nie mogły być ustanawiane bez zgody sejmu walnego, reprezentowanego w większości przez szlachtę. Sejm kierował polityką zagraniczną i ustanawiał podatki. Zgody posłów wymagało również zwołanie pospolitego ruszenia. Każdy szlachcic miał na sejmie walnym prawo głosu.

Wraz z wydaniem konstytucji *nihil novi* w Polsce ukształtowała się ostatecznie **demokracja szlachecka**. Był to szczególny typ monarchii stanowej, w którym decydujący wpływ na rządy w państwie mieli przedstawiciele tylko jednego stanu – szlachty.

Aleksander Jagiellończyk – król Polski w latach 1501–1506, obraz Jana Matejki

Fragment konstytucji nihil novi

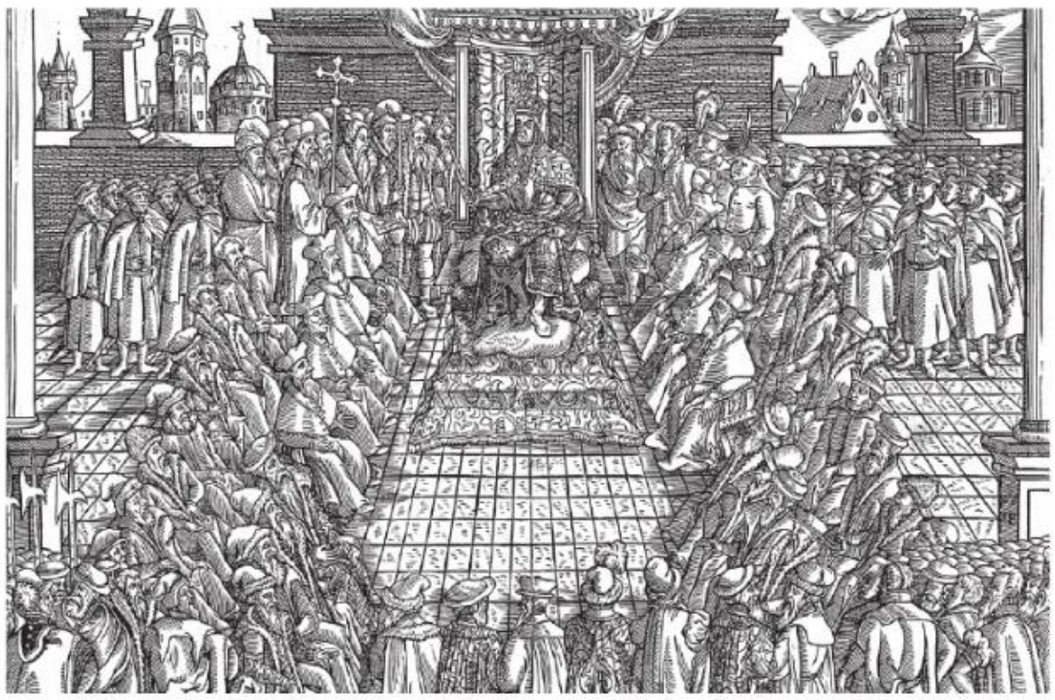
Ponieważ prawa ogólne i ustawy publiczne dotyczą nie pojedynczego człowieka, ale ogółu narodu, przeto na tym walnym sejmie radomskim […] uznaliśmy, jakoż postanowiliśmy, iż odtąd na potomne czasy nic nowego (*nihil novi*) stanowionym być nie ma przez nas i naszych następców bez wspólnego zezwolenia senatorów i posłów ziemskich […].

Źródło: Z. Wojciechowski, *Państwo Polskie w wiekach średnich. Dzieje ustroju*, Poznań 1948

1. Jak postanowienia konstytucji wpływały na władzę króla – osłabiały ją czy wzmacniały? Uzasadnij odpowiedź.
2. Wyjaśnij, kogo w tekście konstytucji *nihil novi* określono mianem ogółu narodu.

Sejm i senat – dawniej i współcześnie

Dawniej...

W demokracji szlacheckiej sejm walny był najważniejszym organem stanowiącym prawa w Polsce. W jego obradach brały udział trzy stany sejmujące: król, senat oraz izba poselska. Senat wywodził się z dawnej rady królewskiej. Z kolei izba poselska (sejm) skupiała posłów szlacheckich.

Współcześnie...

We współczesnej polskiej demokracji najwyższym organem ustawodawczym jest sejm i senat. W obu izbach zasiadają odpowiednio: posłowie i senatorowie wybrani w wyborach przez polskich obywateli. Głową państwa w Polsce nie jest król, lecz prezydent, który zatwierdza uchwały parlamentu.

W skrócie

- W wiekach XIV i XV za panowania Andegawenów i Jagiellonów, uprzywilejowaną pozycję w Polsce zdobyła szlachta.
- Ogólnokrajową reprezentacją szlachty był sejm walny. Pierwszy taki sejm zebrał się w 1493 roku w Piotrkowie. Tworzyły go trzy stany sejmujące: król, senat oraz izba poselska.
- Na mocy konstytucji *nihil novi* uchwalonej w 1505 roku król mógł podjąć najważniejsze decyzje państwowe tylko za zgodą sejmu walnego. Taki ustrój to demokracja szlachecka.

Czy już umiesz?

1. Wyjaśnij, czym była szlachta. Dlaczego zdobyła ona uprzywilejowaną pozycję w Polsce?
2. Powiedz, na czym polegała różnica między sejmikiem ziemskim a sejmem walnym.
3. Wytłumacz, dlaczego ustrój Polski, ukształtowany u schyłku średniowiecza, określamy jako demokrację szlachecką.

Izba Poselska na Zamku Królewskim w Warszawie

Od XVI wieku stałym miejscem obrad sejmu walnego był Zamek Królewski w Warszawie. W najniższej kondygnacji budynku znajduje się Dawna Izba Poselska będąca w przeszłości miejscem obrad posłów szlacheckich.

Podsumowanie działu 8

1 Uporządkuj wydarzenia w kolejności chronologicznej.

A. Bitwa pod Grunwaldem
B. II pokój toruński
C. Wybuch wojny trzynastoletniej
D. I pokój toruński
E. Bitwa pod Warną

2 Wymień unie, które Królestwo Polskie zawarło w wiekach XIV i XV z innymi państwami. Podaj daty, w jakich one obowiązywały.

3 Opisz drogę Polski do demokracji szlacheckiej. Wykorzystaj wyrażenia zamieszczone w ramce.

przywilej koszycki | nietykalność osobista | pospolite ruszenie | sejm walny | konstytucja *nihil novi*

4 Przeczytaj poniższy tekst źródłowy. Następnie odpowiedz na pytania.

Zwyciężyła wtedy prawda, chociaż przez wiele wieków była osłaniana mrokiem i wyjaśniło się to, co Krzyżacy na różne sposoby, pod różnymi podstępnymi pretekstami podawali w wątpliwość: którego z dwu ludów własność stanowią Pomorze i ziemia chełmińska oraz michałowska[1]. Wyjaśniono i oświadczono zgodnie z prawdą, że ziemie te, o które walczono 150 lat, stanowią – jak były – własność Królestwa Polskiego. […]

Rok Pański 1467

I mnie piszącego obecne Roczniki ogarnęła niemała radość z powodu zakończenia wojny pruskiej[2] i zwrotu ziem dawno oderwanych, a także połączenia Prus z Królestwem […].

[1] Ziemia michałowska – południowo-wschodnia część ziemi chełmińskiej.

[2] Wojna pruska – wojna trzynastoletnia.

Źródło: Jan Długosz, *Roczniki, czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, ks. 12 (1462–1480), red. K. Baczkowski, J. Wyrozumski, oprac. D. Turkowska, tłum. J. Mruk, Warszawa 2009

a) Do jakich wydarzeń z historii Polski nawiązuje Jan Długosz w swojej kronice?
b) Jakie skutki miało dla Polski odzyskanie Pomorza Gdańskiego?
c) W jaki sposób Jan Długosz ocenia znaczenie zawartego pokoju?

5 Ułóż krzyżówkę, której rozwiązaniem będzie hasło: Jagiellonowie. Krzyżówka powinna być związana z tematyką rozdziału.

Indeks

A

Abraham **22**
agora **34**, **50**
Akademia Krakowska **169**, **172**, **177**
Akademia Platońska **48**
Akropol **34**, **52**, **56**
akwedukt **71**, **73**
Aleksander Jagiellończyk **190**
Aleksander Wielki **53**–**55**
alfabet **20**, **21**, **64**
apostoł **74**, **75**
apsyda **124**
arabeska **87**
arcybiskup **88**
Arystoteles ***49***, **53**
asceza **118**, **128**
atrybut ***43***

B

barbakan **114**
barbarzyńcy **32**, **77**–**79**, **82**, **100**
bazylika **69**
Benedykt z Nursji, św., benedyktyni **118**–**120**, **122**
Bezprym **140**
Biblia **24**
biskup **75**
Bliski Wschód **12**
Bolesław Chrobry **136**–**140**, **142**, **146**, **151**
Bolesław Kędzierzawy **147**
Bolesław Krzywousty **140**, **144**–**147**, **154**
Bolesław Śmiały (Szczodry) **140**, **142**, **143**
Bolesław Wstydliwy **160**
bród (w rzece) **112**
Budda **27**
buddyzm **27**
burmistrz **113**
bursztynowy szlak, zob. szlak bursztynowy

C

cech **114**
celibat **92**
cesarstwo **66**
cesarz
chiński **28**
rzymski **66**, **90**–**94**
Cezar (Gajusz Juliusz Cezar) **66**
Chlodwig **88**
chłopstwo, chłopi **13**, **17**, **60**, **102**, **108**–**111**, **150**, **158**, **160**
chrześcijaństwo, chrześcijanie **74**–**76**, **79**, **84**, **92**, **95**–**97**, **132**, **133**, **162**
Cyceron (Marek Tuliusz Cycero) **69**
cyfry arabskie **87**
Cyryl, św. **84**
cywilizacja **13**
czeladnik **115**
człowiek rozumny **8**
czynsz **113**

D

Daleki Wschód **28**
Dariusz III **54**
Dawid (król Izraela) **23**
Dekalog **24**
demokracja **36**
demokracja szlachecka **190**
denar **90**
Długosz Jan **121**, **179**, **192**
Dobrawa **132**
dokument lokacyjny **111**, **113**
drogi rzymskie **70**
drabina feudalna **100**, **101**
druk **28**
drużyna **150**, **151**
duchowieństwo, duchowni **17**, **92**, **93**, **102**, **118**–**120**, **150**, **155**, **158**
dwupolówka **109**
dyktator **66**
dzielnica senioralna **147**, **154**
dziesięcina **109**
dżihad, zob. święta wojna

E

edykt mediolański **76**, **80**
edyl **59**
ekskomunika **93**
Elżbieta Łokietkówna **166**, **171**, **174**
epoka
brązu **11**
kamienia **11**
żelaza **11**
Euklides ***49***
Ewangelia ***74***

F

falanga **38**
faraon **17**
feudalizm **100**
Fidiasz **34**, **35**
Filip II **53**
filozofia ***48***
Forum Romanum ***69***
fosa **104**
Franciszek z Asyżu, św., franciszkanie **120**
fresk **126**

G

Gall Anonim **137**, **142**, **146**
giermek **106**
gildia **114**
gladiator **70**
grosz **168**
gród **149**
Grzegorz VII **93**, **94**, **142**
Gutenberg Jan **28**

H

Hadrian **79**
Hannibal **65**
Hellada **32**
Hellenowie **32**
Henryk II **138**
Henryk IV **93**, **94**, **142**
Henryk IV Prawy **105**
Henryk V **94**, **145**
Henryk Brodaty **163**
Henryk Pobożny **155**
Henryk Sandomierski **147**
herb rycerski **105**, **188**
Herodot z Halikarnasu **7**, **51**
heros ***44***
hidżra **86**
hieroglify **19**–**21**
hinduizm **27**
Hipokrates ***49***
Hodon **131**
hołd lenny **100**
Homer **51**, **53**, **56**
homo sapiens, zob. człowiek rozumny
hoplici **38**
hrabstwo **90**
Hunyady Jan **185**

I

Ibrahim ibn Jakub **148**
igrzyska olimpijskie **32**, **45**–**47**
ikona **83**, **84**
iluminacja, zob. miniatura
imperium **54**
Imperium Romanum **65**
Inflanty **178**
inicjał **127**
islam, muzułmanie **85**, **86**, **95**–**98**, **156**, **184**
izba poselska **191**

J

Jadwiga Andegaweńska **174**, **175**, **177**, **178**
Jan Luksemburski **166**, **167**
Jan Olbracht **189**
Jan z Czarnkowa **170**
jarmark **117**

jedwabny szlak,
zob. szlak jedwabny
Jezus Chrystus **24**, **74**, **75**, **95**
judaizm **24**
Jungingen Ulrich von **179**, **180**, **182**
Justynian Wielki **82–84**

K

Kadłubek Wincenty **143**
kalendarz
babiloński **14**
chrześcijański **118**
kalif **86**
Kalikst II **94**
kanały nawadniające **13**, **16**, **26**
Karol Młot **89**
Karol Robert **166**, **171**, **174**
Karol Wielki **88–91**, **107**, **122**
kasta **27**
kasztelan **149**
katakumby **75**, **76**
katapulta **67**
katedra **121**
Kazimierz Jagiellończyk **184–186**, **189**
Kazimierz Odnowiciel **140**, **141**, **143**
Kazimierz Sprawiedliwy **147**, **154**
Kazimierz Wielki **166–171**, **174**
insygnia **166**
pieczęć majestatyczna **170**
Klara z Asyżu, św., klaryski **120**
klasztor **119**
kmieć **150**, **160**
koczowniczy tryb życia **9**
kodeks (książka rękopiśmienna) **127**
kodeks (zbiór praw) **72**
Kodeks Hammurabiego **14**
Kodeks Justyniana **83**
kodeks rycerski **106**
kolczuga **144**
kolonia **33**
kolumna **34**, **52**, **63**, **69**, **71**, **77**, **83**, **126**
komedia **51**
konkordat wormacki **94**
Konrad II **140**
Konrad Mazowiecki **156**
Konstantyn Wielki **76**
konstytucja *nihil novi* **190**
konsul **59**
kopuła **70**, **71**, **83**
Koran **85**, **98**
Kościół **75**, **84**, **89**, **92**, **118–122**, **133**, **137**, **155**, **158**, **163**, **175**
krucjata **96**
Krzyżacy,
zob. zakon krzyżacki
krzyżowcy **96**
Kserkses **41**
kultura hellenistyczna **55**
kwestor **59**

L

legiony rzymskie **67**
lenno **100**
Leon III **90**
Leonidas **41**
Lewant **97**
lokacja **111**, **113**, **160**
ludność służebna **150**
Ludwik Andegaweński (Węgierski) **171**, **174**, **175**, **188**

Ł

ława sądowa **111**, **113**
łuk
architektoniczny **70**, **124**, **125**
triumfalny **68**

M

Mahomet **85**, **86**
majstersztyk **115**
marchia **90**
Marcin z Wrocimowic **182**
meczet **87**
Metody, św. **84**
Mezopotamia **12**
mieszczaństwo, mieszczanie **102**, **112–117**, **160**
Mieszko I **130–133**, **136**, **140**, **146**, **148**, **150**, **151**
Mieszko II **139–141**
Mieszko Stary **147**
miniatura **90**, **120**, **127**
mistrz cechowy **115**
mitologia **44**
młócka **108**
Mojżesz **23**, **24**
monarchia stanowa **103**
monoteizm **24**
mozaika **54**
możnowładztwo, możni **101**, **103**, **104**, **131**, **148**, **158**, **189**
mumifikacja **18**
Murad II **184**
Myron **52**

N

nadanie **158**
namiestnik **65**
naród **162**
nawa **124**
niewolnicy **17**, **36**, **39**, **60**, **70**
nihil novi,
zob. konstytucja *nihil novi*
Nowy Testament **24**, **74**

O

Odoaker **79**
Oktawian August **66**
olimpiada **45**
opat **119**
orator **72**
orka **108**
ornament **127**
osada w Biskupinie **134**, **135**
osadnictwo niemieckie **159**
osiadły tryb życia **10**
ostracyzm **36**
Otton I **91**
Otton III **136–138**
Otton z Bambergu **146**

P

palatyn **148**
państwo **13**
Państwo Kościelne **89**
pańszczyzna **109**
papier **28**
papież **75**, **84**, **90**, **92–94**
papirus **19**
parlament **103**, **190**, **191**
pastorał **94**
patrycjat miejski **116**
patrycjusze **60**
Paweł z Tarsu, św. **75**
paź **106**
Pepin Mały **89**
Perykles **36**, **37**
Piłat Poncjusz **74**
Piotr, św. **75**
piramida **19**
pismo klinowe **13**, **20**, **21**
Platon **48**
plebejusze **60**
plebs **116**
Plutarch **39**, **53**
pług **108**, **158**
podatek poradlny **168**
podgrodzie **149**, **150**
poganin **76**
Polibiusz **59**
polis **33**
politeizm **18**, **42**
pomazaniec **89**
porcelana **28**, **29**
portal **125**
poseł szlachecki **190**
pospolite ruszenie **170**, **188**, **189**
pospólstwo **116**
powstanie ludowe **141**
prawa miejskie **113**
prawo
chełmińskie **161**
Dwunastu Tablic **72**, **73**
magdeburskie **160**
niemieckie **160**
składu **168**
prorok **85**
prowincja **65**
Prusy **178**
Królewskie **186**
Zakonne **186**
Przemysł II **163**, **164**
przywilej **102**
cerekwicko-nieszawski **189**
jedlneńsko-krakowski **189**
koszycki **174**, **188**
piotrkowski **189**

R

rada miejska **113**
radło **108**

ratusz **115**
reguła zakonna **119**
relikwie **137**
renta feudalna **109**
republika **59**
rewolucja neolityczna **10**
rocznik **133**
romanizacja **68**
Romulus Augustulus **79**
rozbicie dzielnicowe **154**
  skutki **155**
rycerstwo, rycerze **102**, **104–107**, **151**, **170**, **174**, **188**
rynek **113**, **114**
Rzesza Niemiecka **91**

S

Salomon **23**, **25**
sarkofag **18**
sąd Ozyrysa **18**
schizma wschodnia **84**
sejm walny **190**, **191**
sejmik ziemski **189**
senat
  w demokracji szlacheckiej **191**
  w Rzymie **59**
senior **100**, **101**, **147**, **154**
sklepienie
  krzyżowe **124**
  krzyżowo-żebrowe **125**
skryba **17**
skryptorium **120**
Sofokles **51**
Sokrates **48**
sołtys **111**
snycerz **126**
społeczeństwo
  egipskie **17**
  greckie **36**, **39**
  Polski Piastów **150**
  rzymskie **60**, **62–63**
stan społeczny **102**
Stanisław ze Szczepanowa, św. **142**, **143**, **183**
starosta **170**
Stary Testament **24**
statut Bolesława Krzywoustego **147**
strateg **36**
styl
  gotycki **123**, **125**
  romański **123**, **124**
sułtan **184**
suzeren **101**
Sylwester II **136**
synagoga **25**
system
  dwunastkowy **15**
  sześćdziesiętny **14**
Szczerbiec **164**
szlachta **103**, **170**, **174**, **188–191**
szlak bursztynowy **68**
szlak jedwabny **29**
szlak zamków gotyckich **157**
szyszak **144**

Ś

Ściana Płaczu **25**
świątynia Salomona **23**, **25**
święta wojna **86**
Świnka Jakub **163**

T

Tacyt (Publiusz Korneliusz Tacyt) **69**
targ **117**
teatr **32**, **49–51**
templariusze **97**
Teodozjusz Wielki **76**, **78**
termy **71**
Thietmar **131**
Tora **24**
tragedia **51**
transept **124**
triera **38**
trójpolówka **109**, **158**
trubadur **107**
trybut **137**
Tukidydes **37**, **51**
turniej rycerski **105**
tympanon **125**

U

uczta u Wierzynka **167**
unia personalna **171**
unie
  polsko-litewska **175**
  polsko-węgierska **171**, **184**
uniwersalizm **122**
uniwersytet **121**
Uniwersytet Jagielloński, zob. Akademia Krakowska
Urban II **95**
ustrój **36**

W

Wacław II **164**, **166**
wasal **100**, **101**
Wergiliusz **69**
wiec **131**
wielka kolonizacja **33**
wielka wędrówka ludów **78**
wielka wojna **178–183**
wielki książę litewski **176**
Wielkie Dionizje **49**
wierzenia
  Egipcjan **18**
  Greków **42–45**
  Rzymian **64**
  Słowian **130**
Wierzynek Mikołaj **167**
wieś
  lokacja **111**
  rodzaje zabudowy **161**
Witold **176**, **178–180**, **182**
witraż **125**
Władysław Herman **140**, **142**
Władysław Jagiełło **174–180**, **183**, **184**, **186**, **187**, **189**
Władysław Łokietek **163–166**, **174**
Władysław Warneńczyk **184**, **185**, **186**
Władysław Wygnaniec **147**, **154**
Wojciech, św. **133**, **136**, **137**, **141**
wojewoda **148**
wojna
  domowa **66**
  trzynastoletnia **186**
wojny
  grecko-perskie **40**, **41**
  polsko-krzyżackie **165**, **178–183**, **186**
  polsko-niemieckie **131**, **138**, **145**
  punickie **65**
wojowie **150**
wójt **113**
wychowanie spartańskie **39**
wyprawa krzyżowa, zob. krucjata

Z

zakon
  krzyżacki **96**, **156**, **157**, **165**, **178–183**, **186**
  mniszy **119**
  rycerski **96**
  żebraczy **120**
zamek **104**
zasada senioratu **147**
zasadźca **111**, **113**
Zawisza Czarny **183**
Zbigniew **140**, **144**, **145**
zgromadzenie ludowe
  w Atenach **36**
  w Rzymie **59**
ziemia **170**
Ziemia Obiecana **22**
Ziemia Święta **95**
ziggurat **14**
zjazd gnieźnieński **137**
zjazd krakowski **167**
Związek Pruski **186**

Ż

żółw (szyk bojowy) **67**
żupnik **168**

Wykaz dysponentów praw autorskich do obrazów i zdjęć zamieszczonych w publikacji:

Archiwum wydawnictwa MAC / GE S.A.: s. 14: sztandar z Ur; s. 30: malowidło z grobu Menny w Tebach; Ramzes II; hieroglify; s. 54: bitwa pod Issos; s. 58: Wilczyca kapitolińska; s. 114: piekarze; s. 130: Świętowit; s. 132: Mieszko I; Dobrawa; s. 138: Bolesław Chrobry; s. 139: koronacja Bolesława Chrobrego; s. 141: Kazimierz Odnowiciel; s. 142: Bolesław Śmiały; s. 144: Bolesław Krzywousty; s. 146: kronika Galla Anonima; s. 147: brakteat Bolesława Krzywoustego; s. 154: Władysław Wygnaniec; s. 155: bitwa pod Legnicą; s. 163: portrety książąt piastowskich; s. 165: bitwa pod Płowcami; s. 166: Kazimierz Wielki; s. 167: uczta u Wierzynka; s. 172: portrety władców piastowskich; s. 175: Jadwiga Andegaweńska; s. 178: Władysław Jagiełło; s. 182, 183: obraz Matejki; s. 184: Władysław Warneńczyk; s. 186: Kazimierz Jagiellończyk; s. 190: Aleksander Jagiellończyk; s. 191: sejm walny; **BE&W:** s. 6: fragment wazy greckiej / Alamy; s. 16: wylew Nilu / Alamy; s. 18: sąd Ozyrysa / AKG IMAGES Gmbh; sarkofag Tutanchamona / AISA / IBERFOTO, ARCHIVO DE LA IMAGEN, SL; s. 19: hieroglify / HERITAGEIMAGES; s. 25: synagoga im. Nożyków / Wodzyński Paweł; s. 26: Mohendżo Daro / Alamy; s. 29: jedwabny szlak / Alamy; s. 38: grecki statek handlowy / AKG IMAGES Gmbh; s. 45: zapaśnicy / Alamy; s. 48: Akademia Platońska / UNIVERSAL IMAGES GROUP; s. 51: malowidło z greckiej wazy / AISA / IBERFOTO, ARCHIVO DE LA IMAGEN, SL; s. 64: posąg Jowisza / Alamy; s. 65: Hannibal / Mary Evans Picture Library; s. 66: Juliusz Cezar / GRANGER COLLECTION; s. 72: Arringatore / AISA / IBERFOTO, ARCHIVO DE LA IMAGEN, SL; s. 74: Jezus i apostołowie w łodzi / Alamy; s. 78: najazd Wandalów / AKG IMAGES Gmbh; s. 84: Cyryl i Metody / Alamy; s. 88: płaskorzeźba / Alamy; s. 90: koronacja Karola Wielkiego / GRANGER COLLECTION; s. 93: miniatura / Alamy; s. 95: synod w Clermont / IAM Ltd / WORLD HISTORY ARCHIVE; s. 96: rycerz zakonny / Alamy; s. 97: panorama Wenecji / Alamy; s. 102: duchowieństwo / UNIVERSAL IMAGES GROUP; rycerstwo / AISA / IBERFOTO, ARCHIVO DE LA IMAGEN, SL; chłopstwo / AKG IMAGES Gmbh; s. 103: Stany Generalne / GRANGER COLLECTION; s. 105: nadanie herbu / Malinowski Jerzy; s. 107: rycerz oddający pokłon damie / AKG IMAGES Gmbh; turniej / Dariusz Bednarek; s. 108: młyn wodny / GRANGER COLLECTION; s. 115: kamienice w Toruniu / Zandecki Lukasz; egzamin mistrzowski / AKG IMAGES Gmbh; s. 116: plebs / Alamy; s. 118: biczownicy / HERITAGEIMAGES; kalendarz kościelny / Alamy; s. 119: klasztor na Monte Cassino / Alamy; benedyktyni / IAM Ltd / WORLD HISTORY ARCHIVE; s. 120: kopiści / AISA / IBERFOTO, ARCHIVO DE LA IMAGEN, SL; s. 121: średniowieczny uniwersytet / AKG IMAGES Gmbh; s. 123: budowa miasta / Alamy; s. 125: katedra w Chartres / Alamy; s. 126: kolumny w Strzelnie / Bildarchiv Monheim GmbH; s. 127: inicjał / HERITAGEIMAGES; s. 128: miniatura / HERITAGEIMAGES; s. 135: ceramika z Biskupina / Alamy; s. 136: kwatery z Drzwi Gnieźnieńskich / Fitak Stanisław; s. 137: relikwiarz / Wójcik Wojciech; włócznia św. Maurycego / Fitak Stanisław; s. 169: panorama Krakowa / ULLSTEINBILD Axel Springer Syndication GmbH; **British Museum:** s. 39: zawodniczka spartańska; **East News:** s. 8: australopitek / SCIENCE PHOTO LIBRARY; s. 9: malowidło z jaskini Lascaux / akg-images; s. 11: kamienny sierp / akg-images; ozdoba z brązu / Erich Lessing archiwum; s. 23: świątynia Salomona / akg / Bible Land Pictures; s. 26: pieczęć z pismem induskim / akg-images; s. 26: naczynia do przechowywania kosmetyków / De Agostini / A. Dagli Orti; s. 41: grób W. Raginisa w Wiźnie / Marek Maliszewski / REPORTER; s. 52: Łazienki Królewskie / CEZARY RANOCHA; s. 56: Anita Włodarczyk / PAWEŁ SKRABA / SE; s. 75: scena z filmu / FOTONOVA; s. 90: posążek Karola Wielkiego / ALBUM; s. 94: klasztor w Sulejowie / Zenon Zyburtowicz; s. 100: hołd lenny / ALBUM; s. 102: mieszczaństwo / Collection Christophel; s. 111: rezerwat w Będkowicach / Gerard / Reporter; s. 114: rynek w Krakowie / Lech Zielaskowski / REPORTER; s. 115: fryzjerka / Piotr Mecik; s. 116: patrycjat / Album / Prisma; s. 117: Jarmark Dominikański / Karolina Misztal / REPORTER; s. 118: pielgrzym / Album / Ramon Manent; dama / Erich Lessing / Album; s. 121: współczesny uniwersytet / Beata Zawrzel / REPORTER; s. 126: ołtarz Wita Stwosza / Adam Brzoza / FOTONOVA; s. 127: miniatura / De Agostini Picture Library; s. 133: rotunda na Wawelu / MAREK LASYK / REPORTER; s. 135: wnętrze biskupińskiej chaty / MARCIN LOBACZEWSKI / REPORTER; s. 139: Drzwi Gnieźnieńskie / Andrzej Szymański; s. 141: powrót Kazimierza do Polski / Mieczysław Karlicki Collection; s. 146: kościół w Inowłodzu / Zenon Zyburtowicz; s. 158: dyby / Marek BAZAK; s. 159: kupcy żydowscy / Album / Prisma; s. 160: akt lokacyjny Krakowa / Jan GRACZYŃSKI; s. 161: Chełmno / Adam Brzoza / FOTONOVA; s. 164: Szczerbiec / Laski Diffusion; s. 165: Grota Łokietka / MONKPRESS; s. 177: Muzeum UJ / Wiesław M. Zieliński; s. 191: współczesny sejm / Jan BIELECKI; s. 192: Izba Poselska / Zenon Zyburtowicz; **Fabryka Porcelany AS Ćmielów:** s. 29: dekoracja filiżanki / www.as.cmielow.com.pl; **Forum:** s. 22: Pascha / Nati Shohat/flash; s. 135: festyn w Biskupinie / Roman Bosiacki; s. 166: insygnia koronacyjne / Wojciech Kryński; **Getty Images:** s. 89: bitwa pod Piotiers / Photo Josse/Leemage; **Marcin Michalczyk:** s. 11: Dymarki w Nowej Słupi; **Muzeum Narodowe w Krakowie:** s. 170: pieczęć majestatyczna Kazimierza Wielkiego; **Muzeum Narodowe w Poznaniu:** s. 188: fragment obrazu Wojciecha Gersona; **Muzeum Narodowe w Warszawie:** s. 37: waza grecka; s. 152: obraz Matejki / Wilczyński Krzysztof; **PAP:** s. 13: kanał nawadniający / Radek Pietruszka; **PhotoPower:** s. 116: pospólstwo; **Shutterstock.com:** s. 6: współcześni olimpijczycy / Pete Niesen; s. 7: Herodot / Renata Sedmakova; s. 8: malowidło z jaskini Tasili Wan Ahdżar / Dmitry Pichugin; malowidło z jaskini Lascaux / thipjang; s. 11: żelazny grot włóczni / Marina Grigorivna; s. 12: krajobraz nizinny / Martchan; krajobraz górski / Irina Rogova; s. 14: stela z kodeksem Hammurabiego / jsp; zegar / Rolf G Wackenberg; s. 16: zdjęcie staelitarne / Egyptian Studio; s. 19: piramidy w Gizie / sculpies; s. 23: Salomon i Dawid / Renata Sedmakova; s. 27: Budda / saiko3p; s. 28: jedwab / Africa Studio; porcelana / aminphotoz; papier / Feng Yu; Wielki Mur Chiński / zhu difeng; s. 29: współczesny handel / Dariusz Gudowicz; s. 32: ogień olimpijski / Ververidis Vasilis; waza grecka / Kamira; oliwa / Volosina; spektakl teatralny / Igor Bulgarin; s. 34: Partenon / mircea dobre; s. 36: Perykles / imagIN.gr photography; s. 42: Olimp / Georgios Alexandris; s. 44: koń trojański / Elena Mirage; s. 48: Sokrates / Anastasios71; Platon / Anastasios71; s. 49: maska grecka / Lefteris Papaulakis; s. 51: Tukidydes / Bildagentur Zoonar GmbH; s. 52: Erechtejon / Olga Kot Photo; s. 53: Aleksander Wielki / Kamira; s. 55: Muzeum Pergamońskie / posztos; s. 56: sejm / Fotokon; spektakl teatralny / Igor Bulgarin; s. 58: Lacjum / mekcar; s. 61: Ostia / Claudiovidri; s. 62: panorama Pompejów / Gustavo Frazao; fresk z Pompejów (po lewej stronie) / StripedNadin; fresk z Pompejów (po prawej stronie) / BlackMac; gipsowe odlewy ciał / Porojnicu Stelian; s. 63: wejście do willi / BAHDANOVICH ALENA; atrium / javarman; perystyl / BlackMac; kuchnia / Diego Fiore; s. 67: katapulta / vvoe; żółw / Regien Paassen; s. 68: łuk Tyberiusza / Trazos sobre Papel; faktoria w Pruszczu Gdańskim / Patryk Kosmider; s. 69: Forum Romanum / anyaivanova; s. 70: Koloseum / r.nagy; s. 71: Panteon / Sergej Borzov; akwedukt Pont du Gard / Anton Foltin; termy w Bath / jeafish Ping; s. 73: akwedukt w Arkadii / Stepniak; s. 76: katakumby / David Soanes; s. 80: Partenon / Constantinos Iliopoulos; Maison Carrée / Edler von Rabenstein; s. 83: Hagia Sophia (widok z zewnątrz) / Mehmet Cetin; Hagia Sophia (wnętrze) / Julien Hautcoeur; s. 85: Koran / Mehmet Cetin; s. 86: Czarny Kamień / Zurijeta; s. 87: arabeski / KENAN KAYA; s. 92: opactwo w Cluny / Pierre Jean Durieu; s. 97: kaplica templariuszy / Jarosław Kurek; s. 104: zamek w Będzinie / Doin; s. 114: barbakan w Krakowie / Patryk Kosmider; s. 115: Wysoka Brama w Olsztynie / canon_shooter; ratusz we Wrocławiu / S-F; s. 122: klasztor w Tyńcu / Nahlik; s. 124: kościół w Tumie / Adam Kraska; sklepienie romańskie / canadastock; s. 125: sklepienie gotyckie / paul prescott; łuk ostry / Yuriy Chertok; witraż / Alastair Wallace; s. 127: kodeks / Sibrikov Valery; Bazylika Mariacka / Nightman1965; s. 134: osada w Biskupinie / Dejan Gospodarek; s. 148: stara karta / siro46; s. 152: kościół św. Andrzeja / Verkhovynets Taras; s. 157: zamek w Malborku (widok z zewnątrz) / Robson90; zamek w Malborku (Wielki Refektarz) / Cinematographer; zamek w Kwidzynie / Nessa Gnatoush; s. 161: wieś okolnica / Peteri; wieś łańcuchówka / Mariusz Szczygiel; s. 169: zamek w Olsztynie k. Częstochowy / NV77; s. 177: Collegium Maius / Łukasz Kurbiel; s. 181: Muzeum Bitwy pod Grunwaldem / wb77; s. 187: Żuraw w Gdańsku / Karol Kozłowski; **Teatr Ludowy w Krakowie:** s. 51: współczesny spektakl teatralny; **Wikipedia:** s. 14: ziggurat w Ur / Michael Lubiński; s. 15: brama Isztar / Radomir Vrbovsky; s. 19: Piramidy Kujawskie / Samotna strzelanka; s. 24: Mojżesz / The Yorck Project; s. 25: Ściana Płaczu / Alon Adika; s. 38: hoplici / Szilas; s. 44: Herakles / Farnese Collection; s. 52: Dyskobol / National Roman Museum Palazzo Massimo alle Terme; s. 59: Kuria julijska / Jensens; s. 60: mozaika z Pompejów / Museo Archeologico Nazionale di Napoli; s. 66: Oktawian August / Vatican Museums; s. 69: Marek Tuliusz Cycero / Augurmm; s. 74: Jezus na krzyżu aut. Masaccio / Museo di Capodimonte; s. 77: reprodukcja płaskorzeźby / Conrad Cichorius; s. 79: mur Hadriana / Adam Cuerden; s. 82: Justynian Wielki / Petar Milošević; s. 84: Matka Boża Częstochowska / Wuhazet; s. 87: meczet w Gdańsku / Topory; s. 92: miniatura / Romain0; s. 94: konkordat wormacki / Saibo; s. 105: turniej rycerski / Biblioteka Uniwersytecka Heidelberg; s. 108: miniatury ukazujące prace chłopów / Petrusbarbygere; s. 120: św. Franciszek / Web Gallery of Art.; s. 121: Jan Długosz / Arianus; s. 122: Karol Wielki / The Yorck Project; s. 126: Madonna z Krużlowej / Schneider Ludwig; fresk / Artinpl; s. 136: św. Wojciech / Váradi Zsolt; s. 140: miniatura / Magnus Manske; s. 142: św. Stanisław / Tomasz Wachowski; s. 143: klasztor w Mogilnie / SP2DKI; s. 151: Ostrów Lednicki / Magda Felis; s. 156: Herman von Salza; s. 160: rynek w Złotoryi / Jacek Halicki; s. 163: Jakub Świnka / Mathiasrex; s. 169: kościół w Starej Zagości / Mathiasrex; s. 176: herb Polski i Litwy / Odejea; s. 177: Psałterz floriański / Totomka; s. 181: akt I pokoju toruńskiego / Łukasz Trusciński; s. 184: Murat II / Osmanlı98; s. 185: mauzoleum / Kreuzkümmel; s. 186: akt inkorporacji Prus / Łukasz Trusciński; **Grzegorz Wrzecionowski:** s. 45: Maczuga Herkulesa; s. 171: nagrobek Kazimierza Wielkiego.

Grupa MAC S.A.
ul. Witosa 76
25-561 Kielce

www.mac.pl

ISBN 978-83-8108-350-8

indeks 880818